

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
EĞİTİMDE PSİKOLOJİK HİZMETLER BİLİM DALI**

**LİSE REHBER ÖĞRETMENLERİNE YÖNELİK TÜM OKUL
YAKLAŞIMINA DAYALI SANAL ZORBA FARKINDALIĞI VE SANAL
ZORBALIKLA BAŞAÇIKMA STRATEJİLERİNİ KAZANDIRMA
PROGRAMININ ETKİLİLİĞİ**

DOKTORA TEZİ

YUNUS ALTUNDAĞ

DANIŞMAN

DOÇ. DR. TUNCAY AYAS

TEMMUZ 2018

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
EĞİTİMDE PSİKOLOJİK HİZMETLER BİLİM DALI

**LİSE REHBER ÖĞRETMENLERİNE YÖNELİK TÜM OKUL
YAKLAŞIMINA DAYALI SANAL ZORBA FARKINDALIĞI VE SANAL
ZORBALIKLA BAŞAÇIKMA STRATEJİLERİNİ KAZANDIRMA
PROGRAMININ ETKİLİLİĞİ**

DOKTORA TEZİ

YUNUS ALTUNDAĞ

DANIŞMAN

DOÇ. DR. TUNCAY AYAS

TEMMUZ 2018

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

İmza
Yunus ALTUNDAĞ

JÜRİ ÜYELERİNİN İMZA SAYFASI

‘Lise Rehber Öğretmenlerine Yönelik Tüm Okul Yaklaşımına Dayalı Sanal Zorba Farkındalığı ve Sanal Zorbalıkla Başaçıkma Stratejilerini Kazandırma Programının Etkililiği’ başlıklı bu doktora tezi, Eğitim Bilimleri ABD, Eğitimde Psikolojik Hizmetler Bilim Dalında hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

Üye: Prof. Dr. Sefa BULUT (Başkan)

Üye: Doç. Dr. Murat İSKENDER

Üye: Doç. Dr. Tuncay AYAS (Danışman)

Üye: Doç. Dr. M. Barış HORZUM

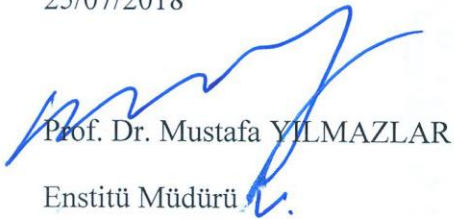

Üye: Dr. Öğr. Üyesi İbrahim TAŞ

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

25/07/2018

Prof. Dr. Mustafa YILMAZLAR
Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Kuşkusuz bu çalışma uzun bir zaman ve mesainin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bir çok kişinin destek ve katkılarıyla yürütülmüştür. Başta, tezin konusu ve araştırma modelinin fikrini vermenin yanı sıra tez boyunca her türlü rehberliği gösteren değerli danışman hocam Doç. Dr. Tuncay AYAS'a; çalışmanın yöntemi, istatistiksel analizleri konusundaki katkıları ve destekleyici tutumlarından dolayı Doç. Dr. M. Barış HORZUM hocama; tez jürimde yer alıp verdikleri katkılar için Doç. Dr. Murat İSKENDER ve Dr. Öğr. Üyesi İbrahim TAŞ hocalarıma şükranlarımı sunarım.

Lisans eğitimimden şu ana kadar gösterdiği rehberlik ve akademik desteklerinden dolayı Prof. Dr. Sefa BULUT ve Dr. Öğr. Üyesi Uğur DOĞAN hocalarıma da teşekkür ederim.

Tezin istatistiksel analizlerini yaparken verdiği eşsiz katkılar nedeniyle değerli dostum Arş. Gör. Dr. Alperen YANDI'ya; tezimin çeşitli aşamalarında önemli fikirleriyle katkı sağlayan Arş. Gör. Dr. Güler ÇETİN'e ve Arş. Gör. Elif ERGÜN'e; öğrenci boyutunda okullarında eğitim uygulamalarını büyük bir özveriyle yapan Uzm. Psk. Dan. E.Ece ŞEN ve Psk.Dan. H. Buğra KARAMAN'a, rehber öğretmenlere yönelik eğitimin uygulanmasında uygun eğitim ortamını sağlayan Bolu Rehberlik Araştırma Merkezi çalışanlarına, çalışmaya katılarak gerek eğitimler esnasında gerek eğitimler sonrasında gösterdikleri özveri ve katkılardan ötürü katılımcı rehber öğretmenlere teşekkürü bir borç bilirim..

Tüm hayatım boyunca maddi ve manevi her türlü desteği sağlayan fedekar

annem, babam ve değerli kardeşlerime, akademik çalışmalarım esnasında yeterli zamanı ayıramadığım sevgili eşim Merve ALTUNDAĞ'a ve biricik kızım Ayşe Nisa ALTUNDAĞ'a yürekten

teşekkür ederim. Son olarak tüm eğitim hayatım boyunca üzerimde emeği olan bütün hocalarıma şükranlarımı arz ederim.

Yunus ALTUNDAĞ

Hendek, 2018

ÖZET

LİSE REHBER ÖĞRETMENLERİNE YÖNELİK TÜM OKUL YAKLAŞIMINA DAYALI SANAL ZORBA FARKINDALIĞI VE SANAL ZORBALIKLA BAŞAÇIKMA STRATEJİLERİNİ KAZANDIRMA PROGRAMININ ETKİLİLİĞİ

ALTUNDAĞ, Yunus

Doktora Tezi, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Eğitimde Psikolojik Hizmetler Bilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Tuncay AYAS

Temmuz, 2018. XXI+264Sayfa

Bu araştırmanın amacı, tüm okul yaklaşımına dayalı olarak hazırlanan sanal zorbalıkla başa çıkma stratejileri ve sanal zorba farkındalığını kazandırma programının rehber öğretmenler ve öğrenciler üzerindeki etkisini incelemektir. Çalışma grubunu 2017-2018 Eğitim-Öğretim yılı Bolu ilinde çalışan 24 Rehber Öğretmen ile yine Bolu'daki iki Mesleki ve iki Anadolu Lisesi'ne devam eden 675 öğrenci oluşturmuştur. Çalışma verilerinin toplanmasında Rehber Öğretmen boyutunda Öğretmenler için Sanal Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Ölçeği (ÖSZBÇSÖ) ile Öğretmenler için Sanal Zorba Farkındalık Ölçeği (ÖSZFÖ), öğrenci boyutunda ise Sanal Zorba Farkındalık Ölçeği (SZFÖ) ile Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği (SZBEÖ) kullanılmıştır. Ayrıca her iki gruba yönelik olarak hazırlanan Kişisel Bilgi Formu ile temel betimsel bilgiler elde edilmiştir. Veriler, istatistik paket programları yardımıyla analiz edilmiştir. Verilerin analizinde ise ölçüm yapılan değişkenlere bağlı olarak temel betimsel testlerin yanında Shapiro-Wilk testi, Kolmogorov-Smirnov testi, Levene testi, t-testi, tekrarlı ölçümler için iki faktörlü varyans analizi (ANOVA) ile ölçümler arası farkları karşılaştırmak amacıyla Bonferroni çoklu karşılaştırma testleri kullanılmıştır.

Çalışmanın ilk aşaması olan Rehber öğretmen boyutunda, tüm okul yaklaşımına dayalı olarak hazırlanan sanal zorbalıkla başa çıkma stratejileri ve sanal zorba farkındalığını kazandırma programının rehber öğretmenlerin sanal zorbalıkla başa çıkma stratejileri ile sanal zorba farkındalığı üzerindeki etkisi incelenmiştir. 12'si deney ve 12'si kontrol grubundaki rehber öğretmenlerden deney grubundaki rehber öğretmenlere dört oturumluk eğitim programı uygulanmıştır. Ancak kontrol grubuna herhangi bir işlem yapılmamıştır. Yapılan analizler sonucunda deney grubundaki rehber öğretmenlerin sanal zorbalıkla başa çıkma stratejileri ile sanal zorba farkındalık puanlarının deneysel işlem sonrasında arttığı ve iki ay sonra yapılan izleme ölçümünde de bu düzeyin korunduğu görülmüştür. Bunun yanında kontrol grubundaki Rehber öğretmenlerin her iki ölçek için de son test ve izleme testi ölçümlerinde istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olmadığı bulunmuştur.

Çalışmanın diğer grubu olan öğrenciler ise deney ve kontrol grubundaki Rehber öğretmenlerin çalıştıkları okullardan seçilmiştir. Deney okullarında ise tüm okul yaklaşımına dayalı olarak yıllık rehberlik programına sanal zorbalık konusu eklenmiştir. Bu kapsamda öğrenci, öğretmen ve velilere eğitim verilmiştir. Yine öğrencilere yönelik grup rehberliği yapılmış, öğrenci ve velilere yönelik afiş ve broşür çalışmaları yapılmıştır. Kontrol okullarına ise herhangi bir işlem yapılmamıştır. Dönem sonunda deney ve kontrol okullarında yapılan son test ölçümleri neticesinde deney grubunun sanal zorbalıkla baş etme ve sanal zorba farkındalık puanlarında anlamlı bir artış olduğu görülmüştür. Kontrol grubunda ise anlamlı bir değişim olmadığı bulunmuştur. Ancak deney grubundaki öğrencilerin sanal zorbalıkla baş etme puanlarında anlamlı bir değişim olmakla birlikte bu değişime ilişkin etki büyüklüğü küçük düzeyde kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sanal zorba farkındalığı, sanal zorbalıkla başa çıkma, rehber öğretmen, tüm okul yaklaşımı.

ABSTRACT
EFFECTIVENESS OF WHOLE-SCHOOL-BASED PROGRAM
FOR BRINGING CYBERBULLYING AWARENESS AND
COPING STRATEGIES WITH CYBERBULLYING TO HIGH
SCHOOL COUNSELORS

ALTUNDAG, Yunus

Doctoral Dissertation, Department of Educational Sciences,
Psychological Services in Education

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Tuncay AYAS

July 2018. XXI+264 Pages

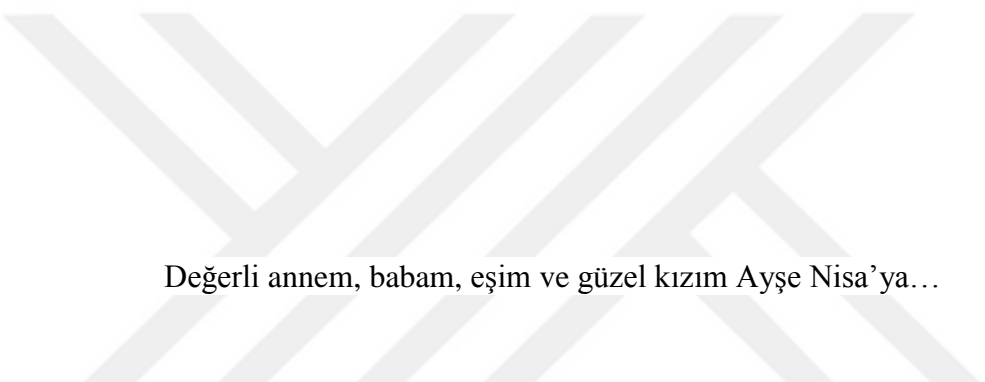
This research aimed to investigate the effect of the program for bringing coping strategies with cyberbullying and cyberbullying awareness based on the whole-school approach on high school counselors and students. The study group was composed of 24 high school counselors working in Bolu and 675 students attending two Vocational and two Anatolian High Schools in Bolu in the 2017-2018 academic year. Scale of Coping Strategies with Cyberbullying for Teachers (SCSCT) and Cyberbullying Awareness Scale for Teachers (CAST) and the Cyberbullying Awareness Scale (CAS) and Coping With Cyberbullying Scale (CCS) for students were utilized to collect data. Basic descriptive information was obtained with a Personal Information Form prepared for both groups. The data were analyzed with a statistical software package. Along with the basic descriptive tests depending on the variables that were measured, Shapiro-Wilk test, Kolmogorov-Smirnov test, Levene test, t-test, two-factor variance analysis (ANOVA) for repeated measures and Bonferroni post-hoc test to compare the differences between measures were utilized in the data analysis.

In the first step of the study which addressed the school counselors, the effect of the whole-school-based program for bringing coping

strategies with cyberbullying and cyberbullying awareness on school counselors' coping strategies with cyberbullying and cyberbullying awareness was examined. With 12-individual experimental and 12-individual control groups included in the study, the four-session training program was applied to the school counselors in the experimental group. No procedures were followed in the control group. The analyses concluded that the school counselors had higher scores of coping strategies with cyberbullying and cyberbullying awareness after the experimental procedure, and it was observed in the follow-up measure conducted two months later that the scores remained on the same level. Moreover, no statistically significant difference was found between the control group school counselors' posttest and follow-up test scores of both scales.

The participant students were selected from the schools of the school counselors in the experimental and control group. In the experimental schools, the topic of cyberbullying was added to the annual counseling program in accordance with the whole-school approach. Accordingly, students, teachers and parents were provided with training. Group counseling was carried out with the students and poster and leaflet activities was performed for students and parents. No procedures were followed in the control schools. At the end of the term, a significant increase was observed in the experimental group's scores of coping with cyberbullying and cyberbullying awareness in the posttests performed in the experimental and control schools. No significant difference was found in the control group. While there was a significant difference in the experimental group's scores of coping with cyberbullying, the effect size was found to be small.

Keywords: Awareness of cyberbullying, coping with cyberbullying, guidance teacher, whole school approach.

Değerli annem, babam, eşim ve güzel kızım Ayşe Nisa'ya...

İÇİNDEKİLER

BİLDİRİM	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
JÜRİ ÜYELERİNİN İMZA SAYFASI	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
ÖN SÖZ	VIII
ÖZET.....	X
ABSTRACT.....	XII
İÇİNDEKİLER	XV
TABLolar LİSTESİ.....	XX
ŞEKİLLER LİSTESİ	XXIII
BÖLÜM I.....	1
GİRİŞ	1
1.1 ARAŞTIRMANIN AMACI.....	6
1.2 ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	7
1.3 ARAŞTIRMANIN DENENCELERİ.....	8
1.4 SINIRLILIKLAR	10
1.5 TANIMLAR.....	10
BÖLÜM II.....	12
ARAŞTIRMANIN KURAMSAL ÇERÇEVESİ VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR	12
2.1 ZORBALIK.....	12
2.2 SANAL ZORBALIK	15
2.2.1 Sanal Zorbalığın Tanımlanması.....	15
2.2.2 Sanal Zorbalıkta Öğeler	18
2.2.2.1 Sanal zorba.....	18
2.2.2.2 Sanal mağdur.....	19

2.2.2.3 Tanık/İzleyici	19
2.2.2.4 Sanal zorba/mağdur.....	20
2.2.3 Sanal Zorbalığın Özellikleri.....	21
2.2.3.1 Sanal ortamdaki yetersiz denetim	21
2.2.3.2 Anonim olabilmesi	22
2.2.3.3 Güç dengesizliği.....	23
2.2.3.4 Sanal zorbalık içeriğinin saklanabilmesi.....	24
2.2.4 Sanal Zorbalık Türleri.....	24
2.2.4.1 İftira (denigration).....	25
2.2.4.2 Sanal taciz (cyber harassment).....	25
2.2.4.3 Sanal tehdit (cyberstalking).....	26
2.2.4.4 Sanal ortamda ifşa etme (outing in cyberspace)	26
2.2.4.5 Başkasının kimliğine bürünme (impersonation)	27
2.2.5 Sanal Zorbalıkta Kullanılan Araçlar	27
2.2.5.1 Anlık iletiler	28
2.2.5.2 Sosyal ağlar	28
2.2.5.3 Sohbet odaları.....	30
2.2.5.4 Online oyun alanları.....	30
2.2.5.5 İnternet siteleri, bloglar ve forum siteler.....	31
2.2.5.6 Elektronik posta	32
2.2.6 Sanal Zorbalıkla Geleneksel Zorbalık Arasındaki İlişki.....	32
2.2.7 Sanal Zorbalığın Yaygınlık Oranları	35
2.2.8 Sanal Zorbalığın Sonuçları ve Etkileri.....	37
2.2.9 Sanal Zorbalıkla Demografik Değişkenler Arasındaki İlişki	40
2.2.9.1 Cinsiyet	40

2.2.9.2 Yaş	41
2.2.9.3 Bilişim araçlarının kullanımı.....	43
2.2.9.4 Ebeveyn denetimi.....	45
2.3. BAŞA ÇIKMA	46
2.4. SANAL ZORBALIKLA BAŞA ÇIKMA	47
2.4.1 Sanal Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri.....	49
2.4.1.1 Teknolojik başa çıkma	49
2.4.1.2 Akran desteği	51
2.4.1.3 Yetişkin desteği.....	52
2.4.1.4 Yasal düzenlemeler	55
2.5. SANAL ZORBALIKLA İLGİLİ FARKINDALIK	58
2.5.1 Öğrencilerin Sanal Zorbalıkla İlgili Farkındalığı	60
2.5.2 Öğretmenlerin Sanal Zorbalıkla İlgili Farkındalığı	61
2.5.3 Ebeveynlerin Sanal Zorbalıkla İlgili Farkındalığı	63
2.6. İLGİLİ ARAŞTIRMALAR.....	65
2.6.1 Sanal Zorba Farkındalığına İlişkin Yurtiçinde Yapılan Çalışmalar	65
2.6.2 Sanal Zorba Farkındalığına İlişkin Yurtdışında Yapılan Çalışmalar	68
2.6.3 Sanal Zorbalıkla Başa Çıkmaya İlişkin Yurtiçinde Yapılan Çalışmalar	71
2.6.4 Sanal Zorbalıkla Başa Çıkmaya İlişkin Yurtdışında Yapılan Çalışmalar	74
BÖLÜM III	79
YÖNTEM.....	79
3.1 ARAŞTIRMA DESENİ	79

3.2 ÇALIŞMA GRUBU	82
3.2.1 Psiko-eğitim Programının Geliştirilme Süreci.....	87
3.2.2 Psiko-eğitim Programının İçeriği ve Hedef Davranışlar	90
3.3 VERİ TOPLAMA ARAÇLARI.....	93
3.3.1 Kişisel Bilgi Formu (Öğretmen)	93
3.3.2 Öğretmenler için Sanal Zorba Farkındalık Ölçeği.....	94
3.3.3 Öğretmenler için Sanal Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Ölçeği.....	94
3.3.4 Kişisel Bilgi Formu (Öğrenci)	97
3.3.5 Sanal Zorba Farkındalık Ölçeği.....	97
3.3.6 Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği.....	98
3.4 DENEY GRUBUNA UYGULANAN İŞLEM	98
3.5 VERİLERİN ANALİZİ.....	99
BÖLÜM IV	101
BULGULAR VE YORUM.....	101
4.1 ÖN ANALİZLER VE SONUÇLARI.....	101
4.2 REHBER ÖĞRETMENLERİN SANAL ZORBA FARKINDALIK DÜZEYLERİNE YÖNELİK HİPOTEZİN TEST EDİLMESİ	110
4.3 REHBER ÖĞRETMENLERİN SANAL ZORBILIKLA BAŞA ÇIKMA STRATEJİLERİNE YÖNELİK HİPOTEZİN TEST EDİLMESİ	117
4.4 ÖĞRENCİLERİN SANAL ZORBA FARKINDALIK DÜZEYLERİNE YÖNELİK HİPOTEZİN TEST EDİLMESİ	128
4.5 ÖĞRENCİLERİN SANAL ZORBALIKLA BAŞ ETME DÜZEYLERİNE YÖNELİK HİPOTEZİN TEST EDİLMESİ	135

BÖLÜM V	140
TARTIŞMA, SONUÇLAR VE ÖNERİLER.....	140
5.1 TARTIŞMA.....	140
5.1.1 Uygulanan Psiko eğitim Programının Rehber Öğretmenlerin Sanal Zorba Farkındalık ve Sanal Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Üzerindeki Etkisine İlişkin Sonuçların Tartışılması	143
5.1.2 Uygulanan Psiko eğitim Programının Öğrencilerin Sanal Zorba Farkındalık ve Sanal Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Üzerindeki Etkisine İlişkin Sonuçların Tartışılması	145
5.2 SONUÇLAR	150
5.2.1 Rehber Öğretmen Boyutunda Elde Edilen Sonuçların Özeti.....	151
5.2.2 Öğrenci Boyutunda Elde Edilen Sonuçların Özeti	152
5.3 ÖNERİLER	153
5.3.1 İleride Yapılacak Araştırmalara İlişkin Öneriler	153
5.3.2 Sahada Çalışan Uzmanlara, Kurumlara Yönelik Öneriler	154
KAYNAKÇA	156
EKLER.....	189
ÖZGEÇMİŞ VE İLETİŞİM BİLGİLERİ	265

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. Rehber Öğretmen Boyutuna İlişkin Deneysel Model.....	80
Tablo 2. Öğrenci Boyutuna İlişkin Deneysel Model	81
Tablo 3. Deney ve Kontrol Gruplarının Sanal Zorba Farkındalık Ölçeği Ön Test Puanlarına İlişkin T-Testi Sonuçları.....	83
Tablo 4. Deney ve Kontrol Gruplarının Sanal Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Ölçeği(Bilme Ve Uygulama Alanları) Ön Test Puanlarına İlişkin T-Testi Sonuçları	84
Tablo 5. Deney ve Kontrol Grubunda Yer Alan Öğrenci Dağılımı.....	86
Tablo 6. Deney ve Kontrol Okullarındaki Öğrencilere Ait Sanal Zorba Farkındalık Ölçeği Ön Test Puanlarına İlişkin T-Testi Sonuçları	86
Tablo 7. Deney ve Kontrol Okullarındaki Öğrencilere Ait Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği Ön Test Puanlarına İlişkin T-Testi Sonuçları	87
Tablo 8. Deney ve Kontrol Gruplarındaki Rehber Öğretmenlerin Ön-Test-Son-Test-İzleme Testi Puanlarına İlişkin Homojenlik Analiz Sonuçları	102
Tablo 9. Deney ve Kontrol Gruplarındaki Rehber Öğretmenlerin Ön Test-Son Test-İzleme Testi Puanlarına İlişkin Shapiro-Wilk Normallik Testi Sonuçları	103
Tablo 10. Deney ve Kontrol Gruplarındaki Rehber Öğretmenlerin Ön-Test, Son-Test Ve İzleme Testi Puanlarına İlişkin Çarpıklık/Basıklık Testi Sonuçları	104
Tablo 11. Deney ve Kontrol Gruplarındaki Rehber Öğretmenlerin Ön-Test, Son-Test Ve İzleme Testi Ölçümlerinden Elde Edilen Puanların Mauchly Küresellik Testi Sonuçları	106
Tablo 12. Deney ve Kontrol Okullarındaki Öğrencilerin Szfö İle Szbetö Ön-Test Puanlarına İlişkin Homojenlik Analiz Sonuçları	107
Tablo 13. Deney ve Kontrol Okullarındaki Öğrencilerin Ön-Test Puanlarına İlişkin Kolmogorov-Smirnov Normallik Testi Sonuçları	108
Tablo 14. Deney ve Kontrol Okullarındaki Öğrencilerin Ön-Test Puanlarına İlişkin Çarpıklık/Basıklık Testi Sonuçları.....	109
Tablo 15. Çalışma Grubundaki Rehber Öğretmenlere İlişkin Betimsel Sonuçlar.....	110
Tablo 16. Deney ve Kontrol Grubundaki Rehber Öğretmenlerin Öszfö Ön-Test, Son-Test Ve İzleme-Testi Puanlarına İlişkin Aritmetik Ortalama Ve Standart Sapma Değerleri.....	111
Tablo 17. Deney ve Kontrol Gruplarındaki Rehber Öğretmenlerin Sanal Zorba Farkındalık Ölçeği Ön-Test, Son-Test Ve İzleme Testi Puanlarına İlişkin İki Faktörlü Varyans Analizi Sonuçları	112

Tablo 18. Öszfö Puanlarının Deney ve Kontrol Grubundaki Rehber Öğretmenlerin Ölçümleri Arasındaki Farklara İlişkin Bonferroni Testi Sonuçları	114
Tablo 19. Deney ve Kontrol Grubundaki Rehber Öğretmenlerin Öszbçsö-Bilme Alanı Ön-Test, Son-Test Ve İzleme-Testi Puanlarına İlişkin Aritmetik Ortalama Ve Standart Sapma Değerleri	117
Tablo 20. Deney ve Kontrol Gruplarındaki Rehber Öğretmenlerin Öszbçsö-Bilme Alanı Ön-Test Ve Son-Test Puanlarına İlişkin İki Faktörlü Varyans Analizi Sonuçları.....	118
Tablo 21. Öszbçsö-Bilme Alanı Puanlarının Deney ve Kontrol Grubundaki Rehber Öğretmenlerin Ölçümleri Arasındaki Farklara İlişkin Bonferroni Testi Sonuçları.....	120
Tablo 22. Deney ve Kontrol Grubundaki Rehber Öğretmenlerin Öszbçsö-Uygulama Alanı Ön-Test, Son-Test Ve İzleme-Testi Puanlarına İlişkin Aritmetik Ortalama Ve Standart Sapma Değerleri	123
Tablo 23. Deney ve Kontrol Gruplarındaki Rehber Öğretmenlerin Öszbçsö-Uyg. Alanı Ön-Test Ve Son-Test Puanlarına İlişkin İki Faktörlü Varyans Analizi Sonuçları.....	124
Tablo 24. Öszbçsö-Uygulama Alanı Puanlarının Deney ve Kontrol Grubundaki Rehber Öğretmenlerin Ölçümleri Arasındaki Farklara İlişkin Bonferroni Testi Sonuçları.....	126
Tablo 25. Çalışma Grubundaki Öğrencilere İlişkin Betimsel Sonuçlar.....	129
Tablo 26. Çalışma Grubundaki Öğrencilere İlişkin Günlük İnternet Kullanım Süreleri İle Sanal Zorbalık Statüleri.....	131
Tablo 27. Deney ve Kontrol Okullarındaki Öğrencilerin Szfö Ön-Test Ve Son-Test Puanlarına İlişkin Aritmetik Ortalama Ve Standart Sapma Değerleri.....	132
Tablo 28. Deney ve Kontrol Gruplarındaki Öğrencilerin Szfö Ön-Test Ve Son-Test Puanlarına İlişkin İki Faktörlü Varyans Analizi Sonuçları.....	133
Tablo 29. Deney ve Kontrol Gruplarındaki Öğrencilerin Szfö Ön-Test Ve Son-Test Puanlarındaki Deneysel İşlem Öncesi Ve Sonrasına İlişkin Bonferroni Çoklu Karşılaştırma Sonuçları.....	134
Tablo 30. Deney ve Kontrol Okullarındaki Öğrencilerin Szbeö Ön-Test Ve Son-Test Puanlarına İlişkin Aritmetik Ortalama Ve Standart Sapma Değerleri.....	136
Tablo 31. Deney ve Kontrol Gruplarındaki Öğrencilerin Szbeö Ön-Test Ve Son-Test Puanlarına İlişkin İki Faktörlü Varyans Analizi Sonuçları	137
Tablo 32. Deney ve Kontrol Gruplarındaki Öğrencilerin Szbeö Ön-Test Ve Son-Test Puanlarındaki Deneysel İşlem Öncesi Ve Sonrasına İlişkin Bonferroni Çoklu Karşılaştırma Sonuçları.....	138

Tablo 33. Deney ve Kontrol Okullarındaki Öğrencilere Ait Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği Son Test Puanlarına İlişkin T-Testi Sonuçları	139
---	-----

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Sanal Zorbalıkla Mücadele Modeli..... 48

BÖLÜM I

GİRİŞ

Teknolojinin baş döndürücü bir hızda gelişip değiştiği günümüzde, ortaya çıkardığı sonuçlar ve sağladığı faydalar nedeniyle bir çok çalışmanın konusu olmaktadır. Özellikle bilgi iletişim teknolojilerindeki bu hızlı değişim başta çocuk ve ergenler olmak üzere tüm toplumu etkilemeye devam etmektedir. Bilgi iletişim teknolojileri, başta kolay ve hızlı iletişim gibi getirdiği bir çok imkan ve hayatımızı kolaylaştırmanın yanında bir takım riskleri de beraberinde getirmektedir. Bu risk ve zararların başında da sanal zorbalık gelmektedir.

Sanal zorbalık bilgi iletişim araçlarındaki gelişmeler neticesinde ortaya çıkmış oldukça güncel bir kavramdır. Yaklaşık 10-15 yıl gibi kısa bir geçmişe sahip olmasına karşın araştırmacıların ilgisini çekmiş ve bu konuda çok sayıda çalışma yapılmıştır. Geleneksel zorbalığa ilişkin yapılan çalışmalar sanal zorbalık çalışmalarına yol göstermekle birlikte, geleneksel zorbalıktan ayrıldığı bir takım yönleriyle yeni bir fenomen olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerek yöntemleri gerekse oluşturduğu olumsuz sonuçları itibariyle geleneksel zorbalıktan ayrılan bu yeni durumun anlaşılması, gerekli önleme ve müdahale çalışmalarına yer verilmesi gerekmektedir.

Zorbalığın sanal ortamdaki şekli olarak basitçe ifade edilen sanal zorbalığa ilişkin tanımlara geçmeden önce geleneksel zorbalığın açıklanması yerinde olacaktır. Zorbalık kavramına ilişkin üzerinde tam olarak anlaşılması bir tanımlama bulunmamaktadır. Ancak bu konudaki çalışmaların öncüsü konumunda olan Olweus (1999) zorbalığı, bir öğrencinin bir ya da daha fazla öğrenci grubu tarafından sürekli bir şekilde rahatsız edici davranışlara maruz bırakılması olarak tanımlamaktadır. Yapılan davranışın zorbalık olarak kabul edilebilmesi için bir takım özellikler içermesi gerekmektedir. Bunlar; kasıtlı bir şekilde zarar vermek amacıyla yapılması, sürekli bir şekilde olması, zorba ile mağdur arasında bir güç dengesizliğinin olması

gerekir (Olweus, 1999). Burada kast edilen fiziksel güç dengesizliğinin yanında, mağdurun kendini zorbayla mücadele edemeyecek ya da o'na karşı koyamayacak güçte hissetmesini de içermektedir. Dolayısıyla fiziksel ya da psikolojik olarak birbirine yakın düzeyde olan iki bireyin arasında geçen olumsuz yaşantılara ya da bir kafe veya okulda bir defa gerçekleşmiş olan kavgaya zorbalık denilmesi pek mümkün değildir (Yaman, Eroğlu ve Peker, 2011; Yıldırım, 2012).

Ülkemizde olduğu gibi tüm dünyada da hızla gelişen bilgi ve iletişim araçları zorbalık kavramının yeni bir boyut kazanmasına neden olmuştur. Aslında gerek çocuk ve ergenlerin gerekse yetişkinlerin hayatını oldukça kolaylaştıran bu yeni nesil teknoloji beraberinde bir takım riskleri de getirmiştir. Bu risklerin başında sanal zorbalık gelmektedir (Ayas, 2014; Hinduja ve Pathcin, 2010; Kowalski ve Limber, 2013). Sanal zorbalık elektronik araçlarla bir kişi ya da grubun hedef olarak belirlediği kişi ya da gruba yönelik tekrarlı ve rahatsız edici bir takım mesaj ya da paylaşımlarda bulunması olarak tanımlanabilmektedir. Zorbalık sözel, fiziksel, doğrudan ya da dolaylı gibi çeşitli kategorilerde sınıflandırılmaktadır. Sanal zorbalığın bu kategorilerden hangisi içinde değerlendirileceği ya da farklı bir kategori olup olmadığı tartışılmaktadır (Almeida, Correia, Marinho ve Garcia, 2012; Kowalski and Limber 2013; Kowalski, Giumetti, Schroeder ve Lattanner, 2014). Kimi araştırmacılar sanal zorbalığı yeni ve farklı bir kategori olarak değerlendirirken, bir kısmı da geleneksel zorbalığın bir türü ya da devamı olarak görmektedirler. Geleneksel ve sanal zorbalık arasındaki bir takım benzerlik ve yakın ilişkiler bu tartışmaların oluşmasında önemli bir yer tutmaktadır. Zira birçok çalışma ve olguda sanal zorbalığın geleneksel zorbalığın devamı ya da öncülü olduğu görülmektedir (Kowalski vd., 2014; Vandebosch ve Van Cleemput, 2009; Wegge, Vandebosch, ve Eggermont, 2013). Bu iki zorbalık türü zaman zaman birbiri ardına (Modecki, Minchin, Harbaugh, Guerra ve Runions, 2014) gelebildikleri gibi, geleneksel zorbalığa maruz kalmış birisi sanal zorbalığa başvurabilmektedir. Tam tersi sanal mağdur olan biri geleneksel zorbalığa başvurabilmekte ya da sanal zorba olan birisi geleneksel zorba da olabilmektedir (Landstedt and Persson 2014; Olweus 2012).

Geleneksel ve sanal zorbalığın bir takım benzer karakteristiklere sahip oldukları göze çarpmaktadır. Bunların başında bir kişi ya da grubun hedef olarak belirlediği kişiyi rahatsız etmesi, aşağılaması ya da ona kırıcı bir şekilde zorbalık yapmasıdır.

Geleneksel zorbalıkta sözel ya da fiziksel araçlarla zorbalık yapılırken, sanal zorbalıkta telefon, tablet, laptop, bilgisayar ve internet gibi bilgi ve iletişim araçlarıyla yapılmaktadır. Bir diğer benzerlik ise yapılan şiddetin zorbalık olarak kabul edilebilmesi için tekrar ediyor olmasıdır (Olweus, 1999; Yaman ve diğerleri, 2011; Yıldırım, 2012). Ancak buradaki tekrar durumu zorbalığın türüne göre farklılaşabilmektedir. Çünkü sanal zorbalıkta tekrar durumu biraz karmaşıktır (Patchin ve Hinduja, 2012). Geleneksel zorbalıkta yapılan tekrarlar belirgindir ve ne kadar süre ya da kaç kez yapıldığı kolaylıkla tespit edilebilir. Ancak sanal zorbalıkta durum biraz farklıdır. Örneğin mağdurla ilgili rahatsız edici bir fotoğrafın sosyal medyada kaç kişi tarafından ve kaç kez paylaşıldığını kestirmek pek mümkün değildir. Tahmin edilenden çok daha fazla kişiye ulaşmış olma ihtimali, sonuçları açısından bakıldığında da geleneksel zorbalıktan daha zarar verici olarak ifade edilmektedir (Menesini, Calussi ve Nocentini, 2012; Ovejero, Yubero, Larrañaga ve Moral, 2016; Perren ve Gutzwiller-Helfenfinger, 2012).

Yaklaşık on yılın üzerinde bir süredir çalışılan sanal zorbalık kavramının tanımlanmasında henüz uzlaşıya varılmış bir tanımlama bulunmamaktadır (Olweus 2013; Smith vd., 2012; Ybarra, Boyd, Korchmaros ve Oppenheim, 2012). Tanımlama üzerinde henüz konsensüs sağlanamamış olmasının en önemli nedeni oldukça yeni bir kavram olmasının yanında geleneksel zorbalığın devamı olarak görülmesidir. Ancak bu konu üzerinde özgün çalışmalar yapan araştırmacılar bir takım tanımlamalar yapmışlardır. Bilgi ve iletişim araçlarını kullanarak bir kişi veya gruba yapılan teknik ya da ilişkisel tarzda zarar verme davranışlarının tamamı olarak tanımlanmaktadır (Arıcak, 2011; Eroğlu ve Peker, 2011). Bu kavram üzerinde oldukça fazla çalışma yapmış olan Hinduja ve Patchin (2010), bilgisayar, telefon ya da diğer elektronik araçların ısrarlı ve tekrar edici bir şekilde kullanılarak diğerlerine zarar verilmesi olarak açıklamaktadır. Burada sanal zorbalığı geleneksel zorbalıktan ayıran en önemli unsur zorbalıkta kullanılan elektronik araçlardır. Son yıllarda her geçen gün yeni bir teknolojik aracın hayatımıza girmesiyle sanal zorbalığın tanımlanması ve yeni boyutlar eklenerek bu tanımlamaların güncellenmesi kaçınılmaz gözükmektedir.

Teknolojik araçların artması ve çeşitlenmesiyle birlikte sanal zorbalık riski de artmaktadır. Sanal zorbalığın görülme sıklığı bir çok çalışmanın konusu olmuştur (Finkelhor, Mitchell ve Wolak, 2000; Kowalski ve diğerleri, 2014; Li, 2006; Livingstone ve Smith 2014; Sabella, Patchin ve Hinduja, 2013; Ybarra and Mitchell, 2004). Ancak çalışmalarda görülme sıklığının oldukça geniş bir aralıkta bulunduğu görülmektedir. Patchin ve Hinduja (2012), 35 çalışmayı analiz ederek sanal zorbalığın yaygınlık oranının %5,5 ile %72 arasında değiştiğini bulmuşlardır. Bu farklılığın kullanılan ölçme araçlarının farklılığı, değerlendirme kriterlerindeki değişkenlikler(son bir aydır, son altı ay ya da en az bir kez, 5 kez vs. şeklinde kriterler) olduğu düşünülmektedir (Kowalski ve diğerleri, 2014; Ovejero ve diğerleri 2016; Patchin ve Hinduja, 2012). Ülkemizde yapılan çalışmalarda da yaygınlık oranlarında geniş bir aralığın olduğu göze çarpmaktadır. Genel olarak ülkemizdeki yaygınlık oranının da %6 ile %55 arasında değiştiği görülmektedir (Ayas ve Horzum, 2012).

Yaş ve cinsiyet de sanal zorbalıkta sıklıkla incelenen değişkenler arasında yer almaktadır. Özellikle hangi yaş aralığında zorbalığın ya da mağduriyetin artıp azaldığı konusunda da çalışma verileri farklı sonuçlar vermektedir. Bazı çalışmalarda orta okul yaşlarında zirve yapıp lise döneminde azalmaya başladığı (Cassidy, Jackson, ve Brown, 2009; Williams ve Guerra, 2007), bazılarında ise ortaokulda başlayıp lise döneminde de devam ettiği görülmektedir (Patchin ve Hinduja, 2012; Wolak, Mitchell ve Finkelhor, 2006). Cinsiyet açısından bakıldığında da birbiriyle çelişkili sonuçlar bulunmaktadır. Geleneksel zorbalıkta daha çok erkeklerin zorbaca davranışlarda bulunduğu ifade edilmektedir. Ancak sanal zorbalığın dolaylı bir zorbalık türü olması nedeniyle kız öğrencilerde de sıklıkla karşılaşılabilmektedir. Burada kızlar daha çok mağdur durumunda olup erkekler ise zorbalık yapanlardır (Heiman ve Olenik-Shemesh, 2015; Låftman, Modin ve Östberg, 2013; Schultze-Krumbholz vd. 2015). Ancak bu bulguların yanında azımsanmayacak kadar da gerek sanal zorba gerekse sanal mağdur olma açısından cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılığın olmadığını gösteren çalışmalar da mevcuttur (Bonanno ve Hymel, 2013; Kowalski ve Limber, 2013; Mura ve Diamantini, 2014). Ayrıca erkeklerin kızlara kıyasla daha zorbaca davranışlarda bulunduğunu ancak sanal mağduriyet açısından

iki cinsiyet arasında anlamlı bir farklılığın olmadığını ifade eden araştırmalar da bulunmaktadır (Lapidot-Lefler ve Dolev-Cohen, 2014; Navarro ve Jasinski, 2013). Dolayısıyla geleneksel zorbalık daha çok erkek öğrenciler arasında yaygın bir problem iken, sanal zorbalık her iki cinsiyet açısından da risk faktörü olarak önemini korumaktadır.

Çocuk ve gençler arasında yaygın kullanıma sahip olan bilgi ve iletişim teknolojilerinin yanlış, bilinçsiz ve denetimsiz kullanımı sonrası ortaya çıkan sanal zorbalığın, onların psikolojik, sosyal ve akademik hayatlarında bir takım olumsuz sonuçları bulunmaktadır. Sanal zorbalığın geleneksel zorbalıktaki gibi fiziksel bir takım olumsuzlukları olmasa da mağdurlar üzerindeki etkileri daha şiddetli ve uzun sürebilmektedir (Machmutow, Perren, Sticca ve Alsaker, 2012; Menesini vd., 2012; Perren ve Gutzwiller-Helfenfinger 2012; Sticca, Ruggieri, Alsaker ve Perren, 2013). Sanal mağdurlarda düşük özsaygı, hayal kırıklığı, psikosomatik belirtiler, okul terki ve devamsızlığı, toplumsal uyum problemleri, okul fobisi, akademik başarısızlık, yalnızlık, kaygı, depresyon ve intihar gibi ciddi sorunlar görülmektedir (Bonanno ve Hymel, 2013; Campbell, 2005; Patchin ve Hinduja, 2006; Wright ve Li, 2013; Ybarra ve Michell, 2004). Ybarra ve Mitchell (2004) kişilerin sanal zorbalıktan dolayı yaşadığı psikolojik ve sosyal sorunların onları yeniden sanal zorbalık açısından risk altında kalmasına ve bu durumun adeta kısır döngü şeklinde yaşanmasına neden olduğunu ifade etmektedir. Kısacası bireyin sanal zorba veya mağdur olması çeşitli psikososyal problemler yaşamasına neden olmakta, bu durum kişinin yaşamını güçleştirmekte, yeniden sanal zorbalığa bulaşma riskiyle karşı karşıya bırakmakta hatta intihara kadar götürebilmektedir (Ang, 2015; Hinduja ve Patchin, 2010). Sanal zorbalıkla ilgili farklı ülkelerde yapılan bir çok çalışmada sanal zorbalıkla iyilik hali arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur (Aricak ve diğerleri, 2008; Bonanno ve Hymel 2013; Chang ve diğerleri., 2013; Cowie, 2013; Devine ve Lloyd 2012; Hemphill vd., 2012; Katzer, Fetchenhauer ve Belschak, 2009; Macháčková, Cerna, Sevcikova, Dedkova ve Daneback, 2013; Navarro, Serna, Martínez, ve Ruiz-Oliva, 2013; Slonje, Smith ve Frisén, 2012; Wong, Chan ve Cheng, 2014). Bu araştırma sonuçlarına göre sanal mağduriyetle iyilik hali arasında negatif bir ilişki bulunmaktadır. Çalışmalar, sanal zorbalığın bilgi ve iletişim çağında

olduğumuz şu dönemde, bütün ülkeleri kapsayan evrensel bir sorun olduğunu göstermektedir.

Ergenler arasında oldukça yaygın bir sorun haline gelen sanal zorbalığın önlenmesi konusunda yapılan çalışmalar genelde çok yönlü müdahaleyi savunmaktadır. Ergenin kendisinin çabası kadar akranlarının, aile bireyleri ve öğretmenleri gibi yetişkinlerin de desteği oldukça önemlidir (Juvonen ve Gross, 2008). Önleme ve müdahale çalışmalarında gerek akranların (Diamanduros, Downs ve Jenkins, 2008), gerekse öğretmen ve ebeveynlerin (Hinduja ve Patchin, 2013) sanal ortamdaki riskler, sanal ortamın işleyişi ve doğru teknoloji kullanımı gibi konularda bilgilendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca sanal zorba ve mağdur öğrencilerin düşük ebeveyn iletişimine sahip olması ve ebeveynlerince sanal ortamdaki davranışları ile ilgili yeterli bilgilendirme ve rehberlik yapılmıyor olması (Stadler, Feifel, Rohrmann, Vermeiren ve Poustka, 2010; Wade ve Beran 2011; Ybarra ve Mitchell 2004) onları daha fazla risk altında bırakmaktadır. Bu noktada ergenlerin özellikle sosyal medya başta olmak üzere, bilgi ve iletişim teknolojilerin doğru kullanımı ve olası riskler konusunda anne-baba, öğretmenleri ve okul danışmanları tarafından eğitilmesi ve takip edilmesi gerekmektedir (Bhat, 2008).

1.1 ARAŞTIRMANIN AMACI

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızlı bir şekilde hayatımıza girdiği bu dönemde özellikle ergenler sanal zorbalık olaylarıyla gittikçe artan bir sıklıkta karşılaşmaktadırlar. Ergenlerin içinde buldukları gelişimsel dönem öğrenim gördükleri okul çağına karşılık gelmektedir. Gerek akademik gerekse psikososyal sorunlara neden olmasından dolayı sanal zorbalıkla ilgili eğitim programları büyük önem arz etmektedir. Ergenler üzerinde kaynak kişilerden birisi de okul psikolojik danışmanları olduğu için onların da bu konuda gerekli bilgi, farkındalık ve baş etme stratejilerine sahip olmaları gerektiği düşünülmektedir. Araştırmanın amacı, liselerde görev yapan okul psikolojik danışmanlarının sanal zorbalık farkındalığı ve sanal zorbalığa yönelik baş etme stratejileri bilgi düzeylerinin artırılmasıdır. Bu kapsamda psikolojik danışmanlara yönelik geliştirilen dört oturumluk “ Sanal zorbalığa ilişkin

farkındalığı artırma ve sanal zorbalıkla baş çıkma yeterliliklerini kazandırma programının” etkililiğini test etmek amaçlanmaktadır.

1.2 ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Sanal zorbalık kavramının çalışıldığı ilk dönemlerde sosyal medya araçları oldukça sınırlı sayıdaydı. Zorbalığın daha çok internet teknolojisi araçlarıyla yapıldığı günümüzde, internet imkanının mobil cihazlardan, akıllı telefonlardan da karşılanabiliyor olması sanal zorbalığın yeni boyutlar kazanmasına neden olmaktadır. Bu mobil cihazların okullarda da kullanılıyor olması sanal zorbalığın genelde okul dışında yaşanan ve daha çok öğrencilerin kendi evlerinde buldukları zaman gerçekleştirdikleri bir eylem olmaktan çıkarmaya başlamaktadır. Özellikle ülkemizdeki okullarda hayata geçirilen Fırsatları artırma ve teknolojiyi iyileştirme hareketi (FATİH PROJESİ) kapsamında her sınıfa etkileşimli tahtaların, her öğrenciye birer tabletin veriliyor olması sanal zorbalık riskini de beraberinde getirmektedir. Bu teknolojik imkanlar öğrencilerin daha verimli ve etkin bir eğitim almalarına katkı sağlayabilir. Ancak gerekli tedbirlerin alınmaması ya da bu konuda gerekli eğitimlerin verilmemesi öğrencileri sanal zorbalık riskiyle karşı karşıya getirebilmektedir. Öğrencilerin bu teknolojiyi nasıl etkin, verimli ve faydalı bir şekilde kullanabileceklerine ilişkin eğitimlerin verilmesinde önemli rol oynayan kişilerin başında okul psikolojik danışmanları gelmektedir. Okullarda öğrencilerin yaşadığı sorun alanlarına yönelik bireysel ve grup çalışmalarıyla destek vermeye çalışan psikolojik danışmanların sanal zorbalık konusunda da etkin bir görev alması beklenmektedir. Sanal zorbalığın ne olduğu, hangi boyutlarda kendini gösterdiği, ergenler üzerindeki etkileri, önleme ve müdahale çalışmalarının neler olduğu gibi konularda psikolojik danışmanların bilgi ve farkındalığın olması gerekmektedir (Horzum ve Ayas, 2013).

Önleme ve müdahale çalışmalarında çok boyutlu bir yaklaşım önerilmektedir (Hinduja ve Patchin, 2013; Olweus, 2017). Anne-baba, akran, öğretmen ve okul gibi ergenin hayatında yer alan kişi ve kurumların önemi büyüktür. Alanyazın incelendiğinde sanal zorbalıkla ilgili programların genelde ergen ve çocuklara

yönelik olduğu görülmektedir. Öğretmenlere ya da okul psikolojik danışmanlarına yönelik geliştirilmiş sanal zorbalıkla ilgili bir eğitim programına rastlanamamıştır. İçerisinde aile, okul personeli ve öğrencilerin tamamını ilgilendiren boyutların olduğu bir programın okul psikolojik danışmanlarının farkındalık ve baş etme stratejilerini artırmada önemli bir rol oynayacağı varsayılmaktadır. Ayrıca geliştirilecek olan bu program tüm psikolojik danışmanlar için sanal zorbalıkla ilgili bir kaynak niteliği taşıyacağı düşünülmektedir. Ancak çalışma grubundaki katılımcıların MEB bünyesindeki ünvanların rehber öğretmen oluşu ve katılımcıların tamamının Psikolojik Danışma ve Rehberlik alanından mezun olmamaları nedeniyle çalışma grubunu tanımlarken “rehber öğretmen” kavramı tercih edilmiştir.

1.3 ARAŞTIRMANIN DENENCELERİ

Denence 1: Tüm okul yaklaşımına dayalı olarak hazırlanan sanal zorbalığa ilişkin farkındalığı artırma ve sanal zorbalıkla baş çıkma stratejilerini kazandırma programı rehber öğretmenlerin sanal zorbalıkla ilgili farkındalığını artırmada etkilidir. Bu denenceye bağlı alt denenceler ise şu şekilde ifade edilmiştir:

- Deney grubundaki rehber öğretmenlerin son test sanal zorba farkındalık puanları, ön test puanlarından anlamlı düzeyde yüksek olacaktır.
- Deney grubundaki rehber öğretmenlerin izleme testi sanal zorba farkındalık puanları ön test puanlarından anlamlı düzeyde yüksek olacaktır.
- Deney grubundaki rehber öğretmenlerin son test ile izleme testi sanal zorba farkındalık puanları arasında anlamlı bir fark olmayacaktır.
- Deney grubundaki rehber öğretmenlerin son test sanal zorba farkındalık puanları, kontrol grubundaki rehber öğretmenlerin son test sanal zorba farkındalık puanlarına göre anlamlı düzeyde yüksek olacaktır.
- Deney grubundaki rehber öğretmenlerin izleme testi sanal zorba farkındalık puanları, kontrol grubundaki rehber öğretmenlerin izleme testi sanal zorba farkındalık puanlarına göre anlamlı düzeyde yüksek olacaktır.

- Kontrol grubundaki rehber öğretmenlerin sanal zorba farkındalığına ilişkin ön, son ve izleme testi ölçümleri arasında anlamlı bir fark olmayacaktır.

Denence 2: Tüm okul yaklaşımına dayalı olarak hazırlanan sanal zorbalığa ilişkin farkındalığı artırma ve sanal zorbalıkla baş çıkma stratejilerini kazandırma programı rehber öğretmenlerin öğrencilerinde yaşanabilecek sanal zorbalıkla baş çıkma stratejilerine ilişkin yeterliliğini kazandırma da etkilidir. Bu denenceye bağlı alt denenceler ise şu şekilde ifade edilmiştir:

- Deney grubundaki rehber öğretmenlerin son test sanal zorbalıkla baş çıkma stratejilerine ilişkin puanları, ön test puanlarından anlamlı düzeyde yüksek olacaktır.
- Deney grubundaki rehber öğretmenlerin sanal zorbalıkla baş çıkma stratejilerine ilişkin izleme testi puanları, ön test puanlarından anlamlı düzeyde yüksek olacaktır.
- Deney grubundaki rehber öğretmenlerin son test ile izleme testi sanal zorbalıkla baş çıkma stratejilerine ilişkin puanları arasında anlamlı bir fark olmayacaktır.
- Deney grubundaki rehber öğretmenlerin son test sanal zorbalıkla baş çıkma stratejilerine ilişkin puanları, kontrol grubundaki rehber öğretmenlerin son test sanal zorbalıkla baş çıkma stratejilerine ilişkin puanlarına göre anlamlı düzeyde yüksek olacaktır.
- Deney grubundaki rehber öğretmenlerin izleme testi sanal zorbalıkla baş çıkma stratejilerine ilişkin puanları, kontrol grubundaki rehber öğretmenlerin izleme testi sanal zorbalıkla baş çıkma stratejilerine ilişkin puanlarına göre anlamlı düzeyde yüksek olacaktır.
- Kontrol grubundaki rehber öğretmenlerin sanal zorbalıkla baş çıkma stratejilerine ilişkin ön, son ve izleme testi ölçümleri arasında anlamlı bir fark olmayacaktır.

Denence 3: Tüm okul yaklaşımına dayalı olarak hazırlanan sanal zorbalığa ilişkin farkındalığı artırma ve sanal zorbalıkla baş çıkma yeterliliklerini kazandırma programı öğrencilerin sanal zorbalıkla ilgili farkındalığının artmasında etkilidir.

Denence 4: Tüm okul yaklaşımına dayalı olarak hazırlanan sanal zorbalığa ilişkin farkındalığı artırma ve sanal zorbalıkla baş çıkma stratejileri kazandırma programı öğrencilerin sanal zorbalıkla başa çıkmaya ilişkin algılarının artmasında etkilidir.

1.4 SINIRLILIKLAR

- Çalışmadaki bulgular Bolu ilinde çalışan Rehber Öğretmenlerle yapılan çalışmadan elde edilmiştir. Sonuçlar ancak benzer özelliklere sahip Rehber Öğretmenlere genellenebilir.
- Yine çalışma Bolu'daki Anadolu Lisesi ve Meslek Lisesinde öğrenim gören 9. ve 10. sınıflara devam eden öğrenciler üzerinde yürütüldüğünden benzer öğrencilere genellenebilir.
- Rehber öğretmenlere yönelik uygulanan eğitim programı 4 oturumla sınırlıdır.
- Deney grubunda yer alan okullardaki sanal zorbalıkla mücadele çalışmaları eğitim alıp deney okullarında görev yapan Rehber Öğretmenlerin yaptıkları çalışmalarla sınırlıdır.

1.5 TANIMLAR

Sanal Zorbalık: İnternet veya diğer bilişim teknolojilerini kullanarak tekrarlı ve kasıtlı bir şekilde diğer kişilere zarar verme şeklinde tanımlanmaktadır (Ayas ve Horzum, 2011).

Sanal Zorba: Sanal zorbalığı yapan kişiyi ifade etmektedir.

Sanal Mağdur: Sanal zorbalığa uğrayan kişiyi ifade etmektedir.

Sanal Zorba/Mağdur: Hem sanal zorbalık yapıp hem de sanal zorbalığa uğrayan kişiyi ifade etmektedir.

Sanal Zorba Farkındalığı: Kişinin dijital ortamdaki risk ve tehlikelere karşı bilgili ve uyanık olmasıdır.

Sanal Zorbalıkla Başa Çıkma: Sanal ortamdaki bir tehdit, taciz ya da zorbalığa karşı durabilme ve bu olumsuz durumu doğru bir şekilde yönetebilmedir.

BÖLÜM II

ARAŞTIRMANIN KURAMSAL ÇERÇEVESİ VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Bu bölümde çalışmanın kuramsal çerçevesi kapsamında sanal zorbalığın türleri, sanal zorbalığın öğeleri, sanal zorbalıkta kullanılan araçlar ve sanal zorbalıkla başa çıkma stratejileri, sanal zorbalıkla ilgili farkındalık gibi kavramlarla sanal zorbalıkla başa çıkmaya ilişkin araştırma bulgularına yer verilmiştir.

2.1 ZORBALIK

İnsanlar varoluşundan bu yana birbirleriyle etkileşim içerisinde olagelmışlerdir. Bu durum şu an okullarda eğitim gören çocuk ve ergenler için de geçerlidir. Bir çok konuda bireyler karşılıklı iletişim ve etkileşim içerisinde anlaşmışlar ve hayatlarına devam etmişlerdir. Ancak bu iletişim bazı durumlarda istemsiz bazı durumlarda ise istemli ya da kasıtlı olarak bozulmuştur. Kasıtlı olarak yapılan ve bir tarafın diğerine karşı üzücü, can yakıcı ya da onu yıpratıcı özellik taşıyan bozuk bir iletişim şekli olarak ifade edilebilen zorbalık son yıllarda üzerinde oldukça fazla çalışma yapılan bir konu haline gelmiştir.

Zorbalık çalışmaları ilk önce başta Norveç olmak üzere İskandinav ülkelerinde başlamıştır. Bu konudaki öncül çalışmaları yürüten bilim insanı Dan Olweus'tur. Özellikle 1970'li yıllardan sonra zorbalık konusunda çalışmalar hız kazanmıştır. İlk zamanlarda zorbalığı tanımlamak için "mobing" kavramı tercih edilirken daha sonra "bullying" kavramı yaygın bir şekilde kullanılmaya başlamıştır. Zorbalık konusundaki en önemli araştırmacılardan olan Olweus (1999) zorbalığı, bir öğrencinin bir ya da daha fazla öğrenci grubu tarafından sürekli bir şekilde rahatsız edici davranışlara maruz bırakılması olarak tanımlamaktadır. Ancak buradaki zorbalık saldırganlık kavramından farklılık göstermektedir. Saldırganlık bir çalışmada "bir başkasını incitmek niyetiyle yapılan davranışlar" olarak tanımlanırken

(Feldman, 1998), bir başka tanımda ise kişide fiziksel, psikolojik ya da duygusal acıya neden olması amaçlanan kasıtlı davranışlar olarak ifade edilmiştir (Aronson, Wilson ve Akert, 1999). Bu tanımlarda ortaya konan iki unsur dikkat çekmektedir. Birincisi, saldırganlığın bireye zarar vermesi ya da onu incitmesi; ikincisi ise , niyet davranışdır. Kişiyeye fiziksel ya da psikolojik açıdan zarar verici her davranış saldırganlık olarak tanımlanmamaktadır. Söz gelimi bir operasyon için cerrah kişinin canını yakabilir. Ancak bu durum onun zararına değil bilakis yararına yapılan bir davranıştır. Benzer şekilde öğretmenin öğrenciyeye ceza vermesi de bu kategoride değerlendirilebilir. Buradaki ceza çocuğun davranışlarını düzeltmek maksadıyla yani onun yararına yapıldığı için saldırganlık olarak ifade edilmemektedir (Türkkan, 2013). Zorbalık ile saldırganlık arasındaki ilişkiye bakıldığında ise saldırganlığın zorbalığı da kapsayan bir üst çatı olduğu söylenebilir. Saldırganlığın içerisinde şiddet ve zorbalık alt küme olarak yer almaktadır. İtme, kakma gibi fiziksel şiddet her zaman zorbalık olarak ifade edilememektedir. Bir davranışın zorbalık olarak ifade edilebilmesi için zorbalıkla mağdur arasında güç dengesizliği, mağdurun zarar görmüş ya da incinmiş olması, zarar vermek niyetiyle ve tekrarlayıcı bir şekilde gerçekleştirilmiş olması gerekmektedir (Dawn, Cowie ve Bray, 2006; Olweus, 1999). Gösterildiği şekliyle sözel, fiziksel, psikolojik ya da cinsel zorbalık şeklinde çeşitli kategorilere ayrılan zorbalığı temelde doğrudan ya da dolaylı şekilde gösterilen zorbalık olarak da sınıflandırılmaktadır (Weber ve Pelfrey, 2014). Vurma, dövme, alay etme ya da tehdit etme gibi şekillerle kendini gösteren zorbalık türü doğrudan yapılan zorbalık olarak ifade edilirken; söylenti çıkarma, dedikodu yapma, görmezlikten gelme ya da yok sayma şeklinde görülenler de dolaylı zorbalık olarak ifade edilmektedir (Sampson, 2009). Bu kategorilerden doğrudan yapılan zorbalık davranışları daha çok erkeklerde görülürken (Olweus, 1993; Sampson, 2009); dolaylı şekilde yapılan zorbaca davranışlara kızlarda daha çok rastlanılmaktadır (Harris ve Petrie, 2003). Bunun yanında yaş ve cinsiyet değişkenleri de zorba davranışlarla olan ilişkisi araştırmalara konu olmuştur. Yapılan çalışmalarda genel olarak erkek öğrencilerin kız öğrencilere kıyasla daha fazla zorbaca davranışlar gösterdiği ifade edilmektedir (Ayas ve Pişkin, 2011; Espelage ve Swearer, 2004; Olweus, 2004). Ayrıca cinsiyet açısından bir farklılığın olmadığını (Totan, 2008), daha çok

zorbalığın türüne göre kız ve erkekler arasında farklılığın olduğunu gösteren çalışmalar da bulunmaktadır (Doğan, 2010). Zorbalık davranışlarıyla yaş arasındaki ilişkiye baktığımızda ise, zorbaca davranışların çocuk ve ergen her yaşta olabildiğini görmekteyiz. Ancak ilkokul yıllarından başlayıp lise ikinci sınıf ya da 10. sınıfa kadar artan bir seyir gösterdiği, 11. ve 12. sınıflarda düşme eğiliminde olduğu görülmektedir (Solberg ve Olweus, 2003). Bu açıklamayı tam olarak desteklememekle birlikte genel olarak belli bir sınıf düzeyine ve yaşa kadar zorbaca davranışların arttığını, belli bir yaştan sonra azalmaya başladığını ifade eden çalışmalarda bulunmaktadır (Ayas ve Pişkin, 2011). Bunun yanında yaş ve sınıf düzeyi arttıkça zorbalık durumu artarken, mağdur olma durumunun azaldığı görülmektedir (Olweus, 2004; Pişkin ve Ayas, 2005a; Totan, 2008). Mağdur olmadaki bu düşüşün nedeni genel olarak iki şekilde açıklanmaktadır. Birincisi öğrencilerin yaşlarının ilerlemesiyle başa çıkma becerilerinin artmasıdır. Diğeri ise, özellikle fiziksel zorbalıktaki güç dengesizliğinin yaş ilerledikçe eşitlenmesi olarak ifade edilmektedir (Ayas, 2008; Totan, 2008).

Zorbalıkla ilgili yapılan çalışmaların bir kısmı zorba ve mağdurların kişilik özelliklerini tespit etmeye çalışmıştır. Burada mağdur ve zorba öğrencilerin birbirinden farklı özelliklere sahip olduğu bulunmuştur. Zorbaca davranışlarda bulunan öğrencilerin saldırgan, düşünmeden hareket eden, empati düzeyi düşük, ve sorumluluklarını tam olarak yerine getirmeyen, alkol ya da sigara gibi kötü alışkanlıkları olan ve akademik başarıları düşük kişilerden oluştuğu belirtilmektedir (Ayas ve Pişkin, 2011; Harris ve Petrie, 2003; Peren ve Aloskar, 2006). Ancak bunun yanında ülkemizde yapılan bir çalışmada zorbaca davranışlar gösteren öğrencilerin öz saygı ve dışadönüklük gibi pozitif özelliklerinin mağdur öğrencilerden daha yüksek olduğu bulunmuştur (Pişkin ve Ayas, 2005b). Mağdur öğrencilerin özelliklerine bakıldığında ise, endişeli, güvensiz, düşük özsaygı, olumsuz kendilik algısı gibi negatif niteliklere sahip olduklarını görmekteyiz (Harris ve Petrie, 2003; Weber ve Pelfrey, 2014).

2.2 SANAL ZORBALIK

2.2.1 Sanal Zorbalığın Tanımlanması

Bilgi ve iletişim araçları günümüz insanların bir çok ihtiyacını karşıladığı için insanların vazgeçilmezleri arasına girmiştir. Bugün başta gençler olmak üzere neredeyse tüm bireyler bilgi ve iletişim araçlarını takip edip kullanmaktadır. Bilişim araçlarındaki hızlı değişim insanların da hayatına hızlı bir şekilde etki etmektedir. Bu değişim içerisinde sayısız olumlu sonuçlar yer almaktadır. Söz gelimi bir konuda araştırma yapmak için kütüphanelerdeki eserler tek tek incelenirken bugün gelişen e-kütüphane, veri tabanları, çevrimiçi dergi, makale ya da kitaplar sayesinde oldukça kısa sürede ve zengin bir içeriğe ulaşılabilmektedir. Yine basit bir ödeme işlemi için ödeme noktaları ya da bankalarda sırada beklenirken bugün neredeyse bankacılık ve ödeme işlemlerinin tamamı internet üzerinden gerçekleştirilebilmektedir. Kısacası bilişim teknolojileri eğitimden bankacılığa, iletişim ve medyadan devlet işlemlerine kadar oldukça geniş bir alanda kullanılarak insanların hayatını kolaylaştırmaktadır.

Sayırsız faydalarının yanında bilişim teknolojilerinin yanlış kullanımı bir çok olumsuz sonuçlara da neden olmaktadır. Sanal dünyadaki oyun ve içeriklerle fazla meşgul olan kişilerin yalnızlaşp soyutlanması, dijital araçlarının başında geçirdikleri uzun süreler nedeniyle birtakım sağlık problemleri ve akademik problemler, zararlı ya da uygun olmayan içeriklerin kullanılması (pornografi ya da cinsel içerik, intihar ya da madde kullanımını özendirme vs.), kişisel bilgilerin paylaşarak kötü niyetli kişilerin hedefi haline gelmesi ya da hedef olarak seçilen kişi ya da kişilere çeşitli dijital araçlarla zorbalık yapılması bilişim araçlarının olumsuz sonuçları olarak kabul edilmektedir (Eroğlu, 2014). Bu olumsuz sonuçlardan belki de en riskli olanı “sanal ortamdaki zorbalık” olarak ifade edilen sanal zorbalık olaylarıdır. Çünkü sanal zorbalık sonucunda intihar gibi dramatik bir risk de bulunmaktadır (Hinduja ve Patchin, 2010; Young, Subramanian, Miles, Hinnant ve Andsager, 2017).

Günümüzde özellikle Amerikan toplumunda sanal zorbalık (cyberbullying) kavramı günlük yaşantıda oldukça sık bir şekilde kullanılmaktadır (Betts, 2016). 2003 yılından sonra akademik anlamda çalışılmaya başlanan bu kavram son 10 yıldır

üzerinde çok sayıda çalışmanın yapılmasına neden olmuştur. Ekim 2017 tarihi itibarıyla Google Scholar'da "cyberbullying" anahtar kelimesiyle yaklaşık 42400 sonuç bulunmaktadır (URL3, 2017). Hakkında bu denli fazla çalışma olmasına karşın sanal zorbalığın akademik alanda tanımlanmasıyla ilgili bir uzlaşmaya henüz varılamamıştır. Bu durum geleneksel zorbalığa kıyasla oldukça yeni bir kavram oluşuyla açıklanabilir (Law, Shapka, Hymel, Olson ve Waterhouse, 2012). Bunun yanında sanal zorbalığın temel aracı olan bilişim teknolojilerinin oldukça hızlı bir şekilde değişip gelişmesi de bu durumda etkilidir. Kısa mesajların yerini anlık mesajlaşma imkanı veren uygulamaların alması, bireylerin yeni nesil akıllı telefonlar sayesinde daha uzun süre çevrimiçi olabilmeleri yeni sanal zorbalık formlarının da oluşmasına neden olmaktadır. İngiltere'de yürütülen bir çalışmada bireylerin çevrimiçi olmalarındaki en önemli araç olarak 7/24 yanında bulundurdukları akıllı telefonlar olduğu bulunmuştur (URL4, 2015). Dolayısıyla bir çok farklı platformu içinde barındırabilen akıllı telefonlar sanal zorbalık olaylarının gerçekleştirilmesinde yeni alanlar açmaktadır. Tüm bunlar değerlendirildiğinde sanal zorbalığın tanımlanmasında bazı güçlükler oluşmaktadır.

Sanal zorbalığın tanımlarına baktığımızda yapılan tanımları şu şekilde özetleyebiliriz: Sanal zorbalık bilgi ve iletişim araçlarıyla başkasına zarar vermek amacıyla kasıtlı ve tekrarlı eylemlerdir (Akbulut, Şahin ve Erişti, 2010). Sanal dünyada kişileri utandırmak, dışlamak, tehdit etmek ve incitmek amacıyla tasarlanan davranışlar da sanal zorbalık davranışları olarak ifade edilmektedir (Bhat, 2008). Bir başka tanımda ise; sanal zorbalık, elektronik bilişim araçlarıyla yapılan akran hedefli agresif davranışlardır (Mehari, Farrell ve Le, 2014). Bu tanımlamada akran hedefli olduğu ifade edilmiştir. Sanal zorbalık genelde aynı sınıf ya da okuldaki diğer öğrenciler tarafından yapılırsa da bazı durumlarda yaşça kendisinden daha büyük kişilerce de zorbalık yapılmaktadır. Dolayısıyla sanal zorbalık sadece akranlar arasında değil, farklı yaş grupları arasında da olabilmektedir. Yapılan bir diğer tanımda ise sanal zorbalık, bilgi ve iletişim araçlarındaki gücü kullanarak gerçekleştirilen sistematik bir tacizdir (Slonje ve diğerleri, 2013). Buradaki tanımda ise daha çok aktif bir şekilde yapılan sanal zorbalık vurgulanmaktadır. Bunun yanında kişinin özel bilgilerini ya da parolalarını ele geçirip kişiyi zor durumda

bırakacak e-posta ya da paylaşımlarda bulunulması da sanal zorbalık olarak kabul edildiğinde bu tanım biraz eksik kalabilmektedir. Arıcak (2011) ise, bilgi ve iletişim araçlarını kullanarak bir kişi veya gruba yapılan teknik ya da ilişkisel tarzda zarar verme davranışlarının tamamını sanal zorbalık olarak tanımlamaktadır. Sanal zorbalık kavramı üzerinde uzun zamandır araştırmalar yapan Hinduja ve Patchin (2010) ise bilgisayar, telefon ya da diğer elektronik araçların ısrarlı ve tekrar edici bir şekilde kullanılarak diğerlerine zarar verilmesi olarak açıklamaktadır. Bu tanıma benzer bir tanımda ise sanal zorbalık internet veya diğer bilişim teknolojilerini kullanarak tekrarlı ve kasıtlı bir şekilde diğer kişilere zarar verme şeklinde ifade edilmektedir (Ayas ve Horzum, 2011). Buradaki son tanımlar ise daha genel bir çerçeveye çizmekte ve daha çok tekrarlılık, kasıtlılık ve başkasına zarar verme üzerinde durmaktadır. Ancak buradaki tekrarlılık olayı da biraz karmaşıktır. Zira mağduru zor durumda bırakacak bir sosyal medya paylaşımının sadece bir defa yapılması yeterli olabilmektedir. Bu paylaşımın kaç kişiye ulaştığı, kaç farklı platformda daha yer aldığını kestirebilmek çok mümkün değildir. Yapılan bir paylaşım bile mağduru bu durumdan yoğun bir şekilde etkilenmesine neden olabilmektedir. Bunun yanında kazara ya da bir anlık hata sonucu yapılan bir paylaşım ya da gönderide başka birisine zarar vermek ya da onu zor durumda bırakmak gibi bir niyet olmayacaktır. Ancak bu paylaşım ya da gönderi kişiyi (mağdur) gerçek anlamda zor durumda bırakabilir ve mağdur bu durumdan zarar görebilir. Örneğin arkadaşında bulunan özel bilgi ya da görüntülerinin yanlışlıkla başkalarına gönderilmesi ya da paylaşılması sonucunda özel bilgileri paylaşılan kişi ciddi mağduriyet yaşayabilir. Bu açıdan bakıldığında bazı araştırmacılara göre sanal zorbalığın varlığından bahsedebilmenin ön koşulu niyet değil kişi (mağdur) üzerindeki gerçek etkidir (Dredge, Gleeson ve Piedad Garcia, 2014).

Sanal zorbalık kavramının tanımları genel olarak değerlendirildiğinde tam bir uzlaşma olmadığı ve sanal zorbalık (cyberbullying) kavramı adeta bir çok davranışın içine alındığı bir şemsiye gibi durmaktadır (Betts, 2016). Geleneksel zorbalıktaki tanımlamalar büyük ölçüde tutarlılığa ulaşmıştır. Ancak sanal zorbalıkta da geleneksel zorbalıkta olduğu gibi araştırmacılar tarafından ortak bir tanımlamaya gidilebilirse çalışmalar arasında sistematik karşılaştırmalar yürütülebilir. Ortak bir

tanımda buluşulamamasının en temel nedeni kavramın oldukça yeni olmasının yanında sahip olduğu doğası da etkili olmaktadır. Söz gelimi genç arkadaşlar arasında dijital ortamdaki bir takım şakalaşmaları sanal zorbalık olarak değerlendirmek mümkün değilken, aynı içeriğe sahip başka kişiler arasında geçen bu konuşma, paylaşım ya da gönderi sanal zorbalık olabilmektedir (Betts, 2016). Burada da asıl can alıcı nokta davranışın kişi üzerinde bıraktığı gerçek etkiyi göstermektedir (Dredge, Gleeson ve Piedad Garcia, 2014). Yani mağdurun yaşadığı duygusal, psikolojik ya da fiziksel etkidir. Eğer yapılan paylaşım ya da gönderi hedef kişiyi rahatsız ediyor ya da onu zor durumda bırakıyorsa burada sanal zorbalıktan bahsetmek daha gerçekçi olacaktır.

2.2.2 Sanal Zorbalıkta Öğeler

2.2.2.1 Sanal zorba

Sanal zorba, sanal zorbalığı başlatan, devam ettiren ya da kısaca sanal zorbalığı yapan kişi olarak ifade edilmektedir. Sanal zorbalık olaylarının gerçekleşmesinde birinci derecede sorumlu kişi olarak değerlendirilmektedir. Sanal zorbalığı yapan kişilerin bu zorbalığı yapma nedenlerine bakıldığında şaka ya da eğlence amaçlı yaptıklarını (Ayas, 2016; Hinduja ve Patchin, 2010), gönderdikleri ya da paylaştıkları ileti, fotoğraf ya da mesajların başkalarını olumsuz etkilemeyeceğine inandıklarını (Eroğlu, 2011) ifade etmektedirler. Ancak bazı araştırmacılar zorbaların bu yaklaşımının bir tür mantığa büründürme şeklinde sergiledikleri savunma mekanizması olduğunu ileri sürmektedirler (Smith, Talamelli, Cowie, Naylor ve Chauhan, 2004). Bunun yanında zorbalar, arkadaşlarını güldürme, popüler olma gibi kazanımları da hedeflemektedirler (Smith vd., 2008). Sanal zorbalar sanal ortamda saldırganca ve kişileri yönlendirici davranışlarda bulunarak üstünlük ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktadırlar (Dilmaç, 2009). Yoğun öfke ve kızgınlık duygularına hakim olan sanal zorbaların (Pornari ve Wood, 2010) bunun yanında ilişkilerinde kaygı yaşayan, asosyal kişilerin sanal ortamları kullanarak kendilerini daha iyi ifade ettikleri görülmektedir (Şahin, Sarı, Özer ve Er, 2010). Narsistik kişilik özelliğinin sanal zorba olmayı dolaylı olarak açıkladığı (Ekşi, 2012) ve ergenler üzerinde

yapılan bir çalışmada düşük empati düzeyine sahip olanların daha fazla sanal zorbalık puanına sahip oldukları bulunmuştur (Ang ve Goh, 2010). Yapılan bir diğer çalışmada ise sanal zorbalığı durtüsel davranış, sosyal beceri azlığı ve depresif davranış gibi durumların yordadığı bulunmuştur (Kokkinos, Antoniadou ve Markos, 2014).

2.2.2.2 Sanal mağdur

Sanal zorbalıktaki hedef kişi ya da sanal zorbalık olayından doğrudan zarar gören kişi olarak ifade edilmektedir. Sanal mağdurların bir takım özelliklerinden dolayı sanal zorbalığa maruz kaldıkları kabul edilmektedir (Ayas, 2016; Pathchin ve Hinduja, 2006). Arkadaşlarıyla sosyal ya da duygusal sorunlar yaşayan, yalnız, öz saygısı düşük ya da arkadaş ilişkilerinden memnun ya da mutlu olmayan kişilerin daha fazla sanal mağdur oldukları belirtilmektedir (Ayas, 2016; Campfield, 2008). Sanal mağdurların akranlarına kıyasla bazı özellikleri açısından farklılık gösterebilmektedir. Bu bireylerin gözlük kullanması, fazla kilolu olması, uzun ya da kısa boylu olması onları sanal zorbalığın hedefi haline getirebilmektedir (Patchin ve Hinduja, 2012).

2.2.2.3 Tanık/İzleyici

Sanal zorbalığı yapmadığı gibi sanal zorbalığa da uğramayan ancak sanal zorbalığın yapılmasına şahitlik eden kişidir. Sanal tanıklar sanal zorbalık olaylarının önemli unsurlarından birisidir. Bu durum hem sanal zorba hem de sanal mağdur açısından geçerli bir durumdur. Söz gelimi sanal ortamdaki bir paylaşımı gören kişi sayısı arttıkça sanal mağdurun yaşayacağı üzüntü ya da olumsuz duygu durumu artabilecektir. Genel de tanıklar, kendilerini olaya bulaşmamış ve herhangi bir sorumluluğu olmayan kişiler olarak görebilmektedir (Kraft, 2011). Ancak tanıkların sessiz kalması bile sanal zorbayı cesaretlendiren önemli bir motivasyon kaynağı iken, (Barlińska, Szuster ve Winiewski, 2013) çevrimiçi ortamdaki anonimlik algısı tanıkların sorumluluk alma duygusunun azalmasında etkili olabilmektedir. Tanıkların şahit oldukları sanal zorbalık karşısında sessiz kalması, sanal zorba tarafından

onaylanma olarak kabul edilebilmektedir. Dolayısıyla tanıkların sanal zorbaya karşı zorbalığı durdurması için aktif bir şekilde tepkide bulunması gerekmektedir.

Sanal mağdurların tanıklardan destek istemesi ve sanal mağdurla tanık arasındaki yakın ilişkinin varlığı, tanıkları zorbalığa karşı müdahale etmeye ve zorbalığı durdurma üzerinde etkili olmaktadır (Macháčková, Dedkova, Sevcikova ve Cerna, 2013). Ayrıca tanığın sanal zorbayla yakın ilişki içerisinde olması yaşanacak sanal mağduriyeti arttırabilmektedir.

Burada şu soru akla gelmektedir sanal zorbalığı önlemede tanıkların güçlendirilmesi ve tanıkların tepkide bulunması önemli iken, neden tanıklar genelde sessiz kalmaktadır? Bu soruya araştırma bulgularına göre verilebilecek cevaplar tanıkların özellikleri, yaş ve cinsiyeti olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazı çalışmalar öz yeterlik düzeyi düşük çocukların (Gini, Albiero, Benelli ve Altoe, 2008), sosyal beceri ve empati eksikliğinin mağdurları destekleyici davranışta bulunma olasılığını azalttığını göstermektedir (Salmivalli, 2010; Thornberg, 2007). Ayrıca daha büyük yaştaki çocuklar ile erkeklerin de sanal zorbalık karşısında daha az destekleyici davranışta buldukları tespit edilmiştir (Oh ve Hazler, 2009; Trach, Hymel, Waterhouse ve Neale, 2010).

2.2.2.4 Sanal zorba/mağdur

Sanal zorbalıkta hem zorbalığa maruz kalıp aynı zamanda zorbalıkta yapan kişidir. Sanal mağdurlardaki hakim duygulardan bazıları kızgınlık ve öfkedir (Hinduja ve Patchin, 2010; Rivers, Poteat, Noret ve Ashurst, 2009; Yaman ve Peker, 2012). Bu duygu sanal mağdurları ya misilleme yapmaya ya da başka birisine yönelik sanal zorbalık yapmaya itebilmektedir (Dehue, Bolman ve Völlink, 2008; Smith ve diğerleri, 2008). Böylelikle kişi hem sanal zorba hem de sanal mağdur olmaktadır. Sanal mağduriyetle başa çıkma ve rahatlama amacıyla kendisine farklı hedef kişiler belirleyen sanal zorba/mağdurlar da sanal zorbalıktaki olumsuz sonuçları yaşamaktadırlar. Yaşadıkları mağduriyet nedeniyle üzüntü, kızgınlık, akademik başarıda düşüş gibi olumsuz duruma sahip olmanın yanında sanal zorbalığın verdiği empati azlığı, düşük öz saygı gibi istenmeyen duyguları da yaşayabilmektedirler (Gini, Albiero, Benelli ve Altoe, 2008; Hamm ve diğerleri, 2015; Salmivalli, 2010).

Bunun yanında sanal zorbalarda yaptığı zorbalık türlerini gören sanal mağdurlar, kendilerine uygulanan aynı ya da benzer sanal zorbalık yöntemini kendisine zorbalık yapana ya da bir başkasına yapabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında sanal mağdurların yaşadığı bu zorbalık onlar için başkalarına zorbalık yapmayı öğreten bir süreç haline gelebilmektedir.

2.2.3 Sanal Zorbalığın Özellikleri

2.2.3.1 Sanal ortamdaki yetersiz denetim

Sanal zorbalarda cesaretlendiren ya da onları tereddüt yaşamadan zorbalık yapmalarına sebep olabilen önemli durumlardan birisi de sanal ortamın yeterince denetlenmiyor oluşudur. Sanal ortamdaki denetimde temelde iki durum söz konusudur. Bunlardan birincisi ebeveynlerin çocuklarını denetlemesi ya da kontrol etmesi, ikincisi ise sanal ortamdaki ileti ya da paylaşımların herhangi bir kişi ya da kurum tarafından denetlenmiyor olmasıdır. Buradaki ebeveyn denetiminin olmayışı ya da düşük düzeydeki denetim özellikle çocukları sanal zorbalık yapma açısından risk altında bırakabilmektedir. Akbaba ve Eroğlu (2013) yaptıkları bir çalışmada ebeveyn denetiminin sanal zorbalığı yordadığı bulunmuştur. Çalışma sonucuna göre sanal ortamda denetim yapan ebeveynlerin çocuklarının daha az sanal zorbalık yaptığı ifade edilmektedir. Bunun yanında ebeveyn denetiminin sanal zorbalıkta koruyucu bir faktör olduğunu ifade eden çalışmaların yanında (Ybarra, Espelage ve Mitchell, 2007; Ybarra ve Mitchell, 2004), denetimin herhangi bir işe yaramadığını gösteren sonuçlar da bulunmaktadır (Topçu, 2008). Ancak yapılan bir diğer çalışmada ebeveyn denetimlerinin daha makul olduğu durumlarda sanal zorbalığın azaldığı, ancak sanal ortamdaki birçok alanda aşırı denetimin olduğu durumlarda ise sanal zorbalığın arttığı belirtilmektedir (Mesch, 2009). Bu noktada ebeveyn denetiminin çocuğun yaşını ve gelişim dönemlerini de dikkate alarak çok sıkı bir şekilde olması gerektiği söylenebilir. Kullanıcıların sanal ortamdaki mesaj ya da paylaşımlarının öğretmen, ebeveyn ya da başka birileri tarafından okunmayacağını düşünmeleri onları daha kontrolsüz bir şekilde davranmaya itebilmektedir (Williams ve Guerra, 2007). Bazı forum siteleri ya da sayfalarda yapılan paylaşımlar bir yönetici tarafından

kontrol edilirken bir çok site ve sayfada kontrol bulunmamaktadır. Ayrıca kişiler arasındaki anlık mesajlaşma ya da paylaşımların herhangi bir teknik denetimi bulunmamaktadır (Hinduja ve Patchin, 2014).

2.2.3.2 Anonim olabilmesi

Sanal zorbalık davranışlarının tamamında olmamakla birlikte önemli bir kısmında anonim olunması söz konusudur. Zorba kimliğini gizleyerek kendine hedef seçtiği kişiyi daha denetimsiz bir şekilde rahatsız edebilmektedir (Knack, Iyer-Eimerbrink ve Young, 2016). Geleneksel zorbalıkta da anonim olma durumu (dedikoduyu çıkartanın belli olmaması vs.) söz konusu olmasına karşın sanal zorbalıktaki kadar ciddi bir sorun olarak kabul edilmemektedir (Barlett, Gentile ve Chew, 2016; Vanderbosch ve Van Cleemput, 2008). Çünkü anonim olan çevrimiçi etkinlikler anonim olmayanlara kıyasla daha acımasız olmakta ve mağdurları daha fazla etkilemektedir (Knack, Iyer-Eimerbrink ve Young, 2016; Suler, 2004).

Sanal ortamdaki kimliğini gizleyebilme imkanının olması mağduru rahatsız etmek isteyen zorbanın amacına ulaşmasını kolaylaştırmakta, ahlaki kurallara uyma konusunda kendisinde herhangi bir sorumluluk hissetmemesine neden olabilmektedir. Nitekim yapılan bir çalışmada ergenler, sanal zorbalığın yaygınlaşmasında zorbanın kimliğini kolayca gizleyebilmesinin etkili olduğu ifade etmişlerdir (Mishna, Khoury-Kassabri, Gadalla ve Daciuk, 2012). Yapılan bir başka çalışmada ise mağdurların %79'u zorbayı hiç tanımadığını, %12'si ise zorbayı sadece sanal ortamda tanıdığını belirtmişlerdir (Turan, Polat, Karapirli, Uysal ve Turan, 2011). Ancak sanal zorbalık olaylarının önemli bir kısmının sosyal ilişkiler bağlamında gerçekleştiği düşünüldüğünde her zaman kimliğin gizlenmesi ya da anonim olunması söz konusu olmamaktadır (Kowalski ve Limber, 2007). Juvonen ve Gross (2008), yaptıkları bir çalışmada sanal mağdurların kendilerine zorbalık yapanları bildiğini ifade ettikleri görülmüştür. Bir diğer çalışmada ise mağdurların %33 zorbalık yapanı bilmediklerini diğerleri ise sanal zorbanın kim olduğunu, hatta bulunduğu okuldaki kişilerden oluştuğunu belirtmişlerdir (Slonje ve Smith, 2008). Tüm bu çalışma sonuçları bir bütün olarak değerlendirildiğinde sanal zorbalıkta

anonim olma durumu, riski ve tehlikeyi artırmakla birlikte her zaman anonim olmaktan bahsetmenin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.

2.2.3.3 Güç dengesizliği

Geleneksel zorbalıktaki önemli kriterlerden birisi de zorba ile mağdur arasındaki güç dengesizliğidir (Olweus, 1993; Schwartz, Gorman, Nakamoto ve McKay, 2006). Burada güç dengesizliği ile kast edilen mağdurun zorbaya karşı gelebilecek ya da onu durdurabilecek fiziki gücü ya da konumu olmaması durumudur. Ergenler üzerinde yapılan bir çalışmada zorba, mağdur ve tanıkların zorbalığı tanımlamada güç dengesizliğinin önemli olduğunu belirtmişlerdir (Cuadrado-Gordillo, 2012). Ancak sanal zorbalıktaki güç dengesizliği kriteri maalesef tartışmalıdır. Bazı araştırmacılar sanal zorbalıkta da bir güç dengesizliğinin olduğunu ve zorbaların mağdurlardan bilişim araçlarını kullanma konusunda daha iyi olduklarını ileri sürmektedirler (Dooley, Pyzalski ve Cross, 2009; Wang, Iannotti ve Nansel, 2009). Buradaki güç dengesizliği ile kastedilen daha çok mağdurun sanal ortamda uğradığı zorbalıkla ilgili içeriği kaldırma ya da silme konusundaki yetersizliği ve zorbalık karşısında kendini daha güçsüz ve çaresiz hissetmesini ifade etmektedir (Slonje, Smith ve Frisén, 2013). Ancak bu açıklama sanal zorbalık literatüründe geniş kabul görmemiş ve daha farklı bir perspektiften değerlendirilmiştir. Bir kişinin başka bir kişiyle ilgili sanal ortamda dedikodu çıkartması ya da kimliğini gizleyebilmesi teknolojik bilgi açısından çok donanımlı olmasını gerektirmemektedir (Hinduja ve Patchin, 2014). Gerçek hayatta fiziksel güç, yaş ya da konum açısından güçsüz olan ya da teknolojik bilgisi çok iyi olmayan bir kişi de kolaylıkla zorbalık yapabilmektedir. Bunun yanında gerçek hayatta mağdur olarak hedefte olan kişilerin sanal ortamda da zorbalığa maruz kaldığını ve uğradıkları bu zorbalık karşısında kendilerini çaresiz hissettikleri bilinmektedir (Langos, 2012; Slonje ve Smith, 2008). Tüm bu veriler birlikte değerlendirildiğinde sanal zorbalığın bazı türlerinde güç dengesizliğinin olduğunu, bazı türlerinde ise olmadığını söyleyebiliriz.

2.2.3.4 Sanal zorbalık içeriğinin saklanabilmesi

Sanal zorbalıktaki tekrarlılık durumu biraz karmaşıktır. Bazı durumlarda zorbanın hedef olarak seçtiği mağduru zor durumda bırakacak bir materyali sadece bir defa paylaşması yeterli olabilmektedir. Çünkü bu paylaşım çok kısa sürede bir çok kişiye ulaşabilmekte ya da bir çok kişi tarafından paylaşılmaktadır. Sanal ortamdaki zorbalıkta kullanılan içeriğin saklanabiliyor oluşu hem olumlu hem de olumsuz yönü olan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Olumsuz yönüne baktığımızda sanal mağdur, kendisini üzen ya da zor durumda bırakan içeriğin orijinali kaybolursa dahi kopyalarının sanal ortamda kalmaya devam etmesi mağdurun sürekli benzer üzüntü ya da endişeyi yaşamasına neden olacaktır (Kowalski, Limber ve Agoston, 2008). Bir diğer olumsuz boyut ise sanal zorbanın elinde sakladığı içerikle sanal mağduru 7/24 rahatsız edebilecek olmasıdır (Fanti, Demetriou ve Hawa, 2012; Slonje ve Smith, 2008). Böylece sanal mağdur zorbalık yapan kişiden kurtulamamaktadır. Bunun dışında sanal ortamda içeriğin saklanabiliyor olmasının mağduru koruyucu bir yönü de bulunmaktadır. Şayet mağdur uğradığı zorbalık karşısında hukuki, adli ya da idari olarak mücadele etmek istediğinde elinde kanıt olarak kullanabileceği bir delile sahip olacaktır. Sanal zorbalıkla mücadele ve başa çıkma stratejileri arasında sanal ortamdaki zorbalıkla ilgili delillerin saklanması önerilmektedir (Ayas, 2016; Raskauskas ve Huynh, 2015). Sanal ortamdaki kayıtlar her zaman adli merciler için faili bulmada yeterli olmamakla birlikte bir çok zamanda faili ya da failleri bulma konusunda önemli birer araç olabilmektedir.

2.2.4 Sanal Zorbalık Türleri

Sanal zorbalığın türlerinin sınıflandırılmasında birbirinden farklı yaklaşımların kullanıldığı tercih edilmektedir. Bu sınıflandırmadaki ilk türün kullanılan elektronik araçlarının türüne göre yapıldığını görmekteyiz. Smith vd., (2008) ergenler üzerinde yürüttüğü çalışmada sanal zorbalığının türlerini metin mesajları, elektronik postalar, internet siteleri, anlık mesajlaşma, sohbet odaları, fotoğraf/video görüntüleme şeklinde kategorilendirmişlerdir. Bir başka sınıflandırma ise eylemlerin içeriğine göre yapılmaktadır. En yaygın sınıflandırma şekli olarak kabul edilen bu

türde Willard (2007), yedi kategoride incelemiştir. Bu sınıflamadaki kızdırma, sanal taciz ve sanal tehdit doğrudan sanal zorbalığa; iftira, dışlama, ifşa etme ve başkası gibi davranma ise dolaylı sanal zorbalık olarak ifade edilmektedir (Eroğlu, 2014). Yapılan sanal zorbalığın içeriğine göre sınıflandırılan bir başka kategorileştirme ise Bauman (2014)'in yedili sınıflamasıdır. Bu sınıflama Willard (2007) 'ın sınıflandırmasıyla paralellik göstermektedir. Bauman'a (2014) göre sanal zorbalık kızdırma (flaming), taciz (harassment), iftira (denigration), sahtecilik (masquerading), hile yoluyla ifşa etme (outing and trickery), sosyal dışlama (social exclusion), sanal tehdit (cyberstalking) şeklinde sınıflandırılmaktadır. Sanal zorbalık olaylarının önemli bir kısmında ise bu zorbalık türlerinin bir kaçının birlikte yapıldığı da görülmektedir. Aşağıda bu zorbalık türlerinin bir kısmı birleştirilerek özetlenmiştir.

2.2.4.1 İftira (denigration)

Sanal ortamdaki iftira, birisini karalamak ya da zor durumda bırakmak amacıyla gerçekte olmayan bir durumu ya da özelliği mağdura atfederek söylenti çıkarmaktır. İftira içeren ileti, fotoğraf ya da paylaşım e-posta, sosyal medya ya da internet siteleri aracılığıyla gönderilebilmektedir (Bauman, 2014; Willard, 2007). Sanal ortamdaki iftiraya örnek olarak çeşitli yazılım ya da uygulamalar aracılığıyla mağdura ait bir fotoğrafı olduğundan farklı (kişiyi hamile, şişman ya da herhangi bir fiziksel kusuru varmış gibi) göstermektir.

2.2.4.2 Sanal taciz (cyber harassment)

Kişilerin birbirlerine karşı sanal ortamda kaba, rahatsız edici, aşağılayıcı bir şekilde davranması kızdırma (flaming) olarak ifade edilmektedir. Buradaki kızdırma da kişilerin karşılıklı atışmaları söz konusudur (Willard, 2007). Sanal taciz ise, kızdırmanın tek tarafı olarak zorbanın mağduru e-posta, anlık ileti, sosyal medya gibi araçlarla aşağılayıcı mesajlara maruz bırakmasıdır (Eroğlu, 2014). Sanal taciz kızdırmadan bazı açılardan farklılaşmaktadır. Birincisi taciz kızdırmaya kıyasla daha uzun süreli ve kronik bir şekilde yapılmaktadır. Bir diğer fark ise sanal tacizdeki zorba ile mağdur arasındaki güç dengesizliğinden dolayı tamamen zorbadan mağdura

doğru tek yönlü yapılırken, kızdırma daha çok birbiriyle atışma şeklinde gerçekleşmektedir (Kowalski vd., 2008).

2.2.4.3 Sanal tehdit (cyberstalking)

Sanal tacizin daha ciddi bir formudur. Buradaki en belirgin özellik tekrarlayıcı oluşudur (Bauman, 2014). Sanal tehditte ‘sen ölmelisin ya da seni öldüreceğim’ şeklinde ciddi suç içeren yazılı, görüntülü ya da sesli mesajlar gönderilir. Bu tehditler sanal mağdurun güvenlik endişesi yaşamasına sebep olabilmektedir. Sanal tehditte yer alan ölüm ya da zarar vermeye yönelik tehditler aynı zamanda birer suç teşkil ettiği için tehdide uğrayan mağdurun zorbayı engelleyici yöntemleri bilmesinin yanında adli birimlere başvurması önem arz etmektedir (Bauman, 2014).

2.2.4.4 Sanal ortamda ifşa etme (outing in cyberspace)

Ifşa etme, mağdura ait kişisel bir veri ya da kaydın, fotoğraf, video ya da paylaşımın sanal ortamda internet sitesinde, iletişim gruplarında ya da sosyal paylaşım ağlarında paylaşılarak mağdurun zor durumda bırakılmasını ifade etmektedir. Sanal ortamdaki ifşa genelde önceleri yakın arkadaş olan ya da romantik ilişkisi olan kişilerin aralarındaki ilişkinin bozulması sonucunda daha önceki dönemlerde sahip olduğu kişisel kayıtları paylaşması şeklinde gerçekleşebilmektedir (Bauman, 2014; Kowalski vd., 2008). Bunun dışında iki arkadaş birbirlerine güvenlerinin göstergesi olarak kişisel bilgilerini ve parolalarını birbirleriyle paylaşabilmektedir. Hatta birbirleriyle yaptıkları özel paylaşımların aralarında sır olacağına ilişkin birbirlerine yemin edebilmektedirler. Ancak zorbalığı yapan kişi arkadaşına ait bu özel bilgi ya da kayıtları başkalarıyla paylaşarak onu zor durumda bırakabilmektedir (Bauman, 2014). Sanal ortamdaki ifşaya örnek olarak iki sevgilinin ayrılması sonucu mağdura ait çıplak fotoğrafların sosyal ağlarda paylaşılması şeklinde yapılan sanal zorbalık gösterilebilir.

2.2.4.5 Başkasının kimliğine bürünme (impersonation)

Sosyal medya ya da e-posta hesaplarının parolalarını ele geçirerek başka birisinin adına onu zor durumda bırakacak mesaj, ileti gönderme ya da paylaşımda bulunma şeklinde yapılan sanal zorbalık türüdür. Bu zorbalık türünde kişiye ait olmayan bilgilerin, görüntülerin gerçekmiş gibi gösterilmesi ya da başkalarına sanki mağdurdan geliyormuş gibi e-posta, mesaj ya da iletilerin gönderilmesi şeklinde yapılan sanal zorbalıktır. Ayrıca son yıllarda sosyal ağların sıkça kullanılmaya başlamasıyla birlikte mağdura ait sahte (fake) hesap oluşturularak mağduru zor durumunda bırakacak paylaşımlarda bulunulması da yaygın sanal zorbalık davranışlarından birisi olarak kabul edilmektedir (Bauman, 2014; Eroğlu, 2014)

Bunların dışında sanal dedikodu (cybergossip) çıkartma ve yayma (López-Pradas, Romera, Casas ve Ortega-Ruiz, 2017; Oluwole, 2009), kışkırtma (trolling) (Nicol, 2012) gibi bazı sanal zorbalık türleri de bulunmaktadır. Bilişim araçları her geçen gün gelişen ve değişen türleriyle karşımıza çıkmasından dolayı yeni sanal zorbalık durumlarının da ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Kışkırtma, birisinin adına açılan sayfa veya sitelerde ya da birisinin sosyal ağlardaki paylaşımları altında çeşitli kışkırtıcı yorumlar yaparak diğerlerini tahrik etme yoluyla paylaşımın sahibini zor durumda bırakacak davranışlar olarak açıklanmaktadır (Slonje ve diğerleri, 2013).

2.2.5 Sanal Zorbalıkta Kullanılan Araçlar

Sanal zorbalığı geleneksel zorbalıktan ayıran en temel özellik zorbalığın çeşitli dijital araçlarla yapılabiliyor olmasıdır. Bilişim teknolojilerinin en yaygın kullanım alanına sahip araçlarının aynı zamanda sanal zorbalık açısından birer risk taşıdığı da görülmektedir. Sanal zorbalıkta kullanılan en yaygın araçlar anlık iletiler, sosyal ağlar, sohbet odaları, çevrimiçi oyunlar, internet siteleri, bloglar, forum siteleri ve e-posta araçları olarak kabul edilmektedir.

2.2.5.1 Anlık iletiler

Anlık ileti ya da anlık mesajlaşma olarak da kabul edilen bu yöntemde çeşitli bilgisayar yazılımları ya da mobil uygulamalar aracılığıyla internet ya da ağ tabanlı olarak yapılabilen anlık iletişim kurma araçlarıdır. GSM operatörlerinin kısa mesaj servisleri (SMS) , Messenger, Whatsapp gibi yazılım ya da uygulamalar en bilinen anlık ileti araçlarıdır. Anlık ileti araçlarında da sosyal ağlarda olduğu gibi kişinin isim, telefon numarası ya da profil fotoğrafı gibi bir takım kişisel bilgiler yer almaktadır. Diğer kullanıcılar, kişiyi bu profil bilgileri ile kolayca bulabilmekte ve anlık olarak olanlara bir takım iletiler gönderebilmektedir. Özellikle Whatsapp uygulaması çok sık kullanılan anlık mesajlaşma programı olarak karşımıza çıkmakta ve sanal ortamda dedikodu çıkartma, taciz ya da tehdit etmek amacıyla kullanılabilir (López-Pradas ve diğerleri, 2017, Monni ve Sultana, 2016).

Anlık ileti araçlarında sanal zorba, mağdura yönelik doğrudan onu aşağılayıcı, küçük düşürücü ya da onu zor durumda bırakacak mesaj ya da iletileri göndermesi şeklinde yapılabilmektedir. Bunun yanında anlık mesajlaşma esnasındaki özel görüşme içeriklerini kopyalama ya da ekran görüntüsü alarak bu görüntüleri farklı kişi ya da gruplara göndererek mağduru zor durumda bırakabilmektedir.

2.2.5.2 Sosyal ağlar

Sosyal ağlar, kişilerin kişisel profil oluşturarak fotoğraf, video, anlık ileti ya da düşüncelerini paylaştığı sanal sosyal platformlardır. Sosyal ağlarla kişi arkadaş grubu oluşturabilme ya da mevcut arkadaşlarıyla sanal ortamda görüşebilme ve paylaşımında bulunabilme, fikirlerini ve günlük yaşamından fotoğraf ya da videoları paylaşabilme, arkadaşlarının paylaşımlarını takip edebilme gibi çeşitli imkanlar kullanılabilir. Sosyal ağlar bireyler arasında sosyalleşmeye katkı sağlamakta ve kişilerin mutluluğu, psikolojik iyi oluşu ve yaşam doyumunu yordadığına dair araştırma bulguları yer almaktadır (Doğan, 2016; Ong ve Lin, 2015; Rae ve Lonborg, 2015). Ancak bunun aksine sosyal ağların kişiyi mutlu etmediği ve sanal zorbalık adına bir çok riski içinde barındırdığına dair araştırma bulguları da yer almaktadır (Çolak ve Doğan , 2016; Hayes, van Stolk-Cooke ve Muench, 2015; Whittaker, ve Kowalski, 2015).

Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de sosyal ağların kullanıcı sayısı oldukça fazladır. En yaygın kullanılan ve popüler olan sosyal ağ sitesi Facebook'un dünyadaki kullanıcı sayısının 2 milyar kişiyi bulduğu ifade edilmektedir. Ülkemizdeki sosyal ağları kullanan kişi sayısı geçen yıla oranla %14 artış göstererek 48 milyonu bulmuştur (URL5, 2017). Bu sayı ise toplam nüfusun yaklaşık %60 lık kesimine denk gelmektedir. Ülkemizde en yaygın kullanılan sosyal ağ sitelerinin Facebook, Twitter ve Instagram olduğu görülmektedir. Özellikle Facebook üzerinden gençlerin sanal zorbalık yaptıklarını gösteren çalışmalar bulunmaktadır (Lai ve diğerleri, 2017; Whittaker, ve Kowalski, 2015) Sanal zorba sosyal ağlarda başka birisi adına sahte hesap açarak, mağdurun parolasını ele geçirme yoluyla onun adına paylaşımda bulunabilmektedir. Bunun dışında hedef olan mağduru küçük düşürücü, onu zor durumda bırakacak video, fotoğraf ya da ileti paylaşabilir, mağdurla dalga geçmek amacıyla sayfa oluşturabilir, oluşturulan akran ya da arkadaş gruplarından çıkartarak dışlayabilir, mağdurun paylaştığı bir fotoğraf ya da paylaşım ile ilgili olumsuz yorumlarda bulunabilir. Özellikle Facebook gibi sosyal ağ siteleri aracılığıyla zorbalılar neredeyse sanal zorbalığın tüm türlerini gerçekleştirebilmektedirler (Kwan ve Skoric, 2013; Lee ve Shin, 2017; Whittaker, ve Kowalski, 2015). Başta Facebook olmak üzere diğer sosyal ağlarda kullanıcılar gerekli gizlilik ve güvenlik ayarlarını yapmadıkları takdirde sanal zorbalıların kolayca hedefi haline gelebilmektedirler.

Ülkemizde en yaygın kullanılan bir diğer sosyal ağ sitesi de Twitter'dir. Dünyadaki kullanıcı sayısı 2017 yılı başlarında 328 milyon olarak açıklanmıştı (URL1, 2017). 140 karakterlik iletilerin yanında fotoğraf ve videoların da paylaşılabilirdiği Twitter takipçi olma sistemiyle çalışmamaktadır. Burada da kişisel bir profil oluşturup başkalarının hesaplarını takip etme ve başkaları tarafından takip edilme şeklinde sosyal ağ kurulmaktadır. Twitter'daki paylaşımlara "twit" denilmekte ve paylaşılan bir twit kendi sayfalarında başkaları tarafından tekrar twit (retweet) edilebilmektedir (Köktürk, 2013). Twitter'daki anonim olabilme kişileri zorbaca twitler atmaya yönlendirebilmekte ve başkalarını zor durumda bırakacak iftira, tehdit gibi yöntemler kullanılmaktadır (Nalini ve Sheela, 2016; Sterner ve Felmlee, 2017).

2.2.5.3 Sohbet odaları

Sohbet odaları aynı anda bir ya da daha fazla kişinin yazılı ya da görüntülü sohbet ettikleri platformlardır. Özellikle son yıllarda kullanım sıklığı azalmakla birlikte kullanılmaya devam edilmektedir. Sohbet odasındaki yazışmalar kamuya açık bir şekilde yapılmaktadır. Bu platformdaki kişiler yaş, cinsiyet gibi temel tanımlayıcı bilgilerini yanlış girerek kişileri yanlış yönlendirebilmektedir. Sözelimi erkek bir kullanıcı kendini bayan olarak tanıtır, sahte profil fotoğrafı kullanarak başka kullanıcıları kandırabilmekte ve elde ettiği kişisel bilgileri zorbalık amacıyla kullanabilmektedir (Eroğlu, 2014; Kowalski vd., 2008).

2.2.5.4 Online oyun alanları

Neredeyse günlerinin büyük bir kısmını çevrimiçi olarak geçiren gençlerde yaygın kullanılan araçlardan bir diğeri ise online oyunlardır. Genel olarak bakıldığında kızların daha çok sosyal ağları, erkeklerin ise online oyunları tercih ettikleri görülmektedir (McInroy ve Mishna, 2017). Bu oyunlar strateji, fantastik, rol oynama gibi çeşitli kategorilerde değerlendirilmekte ve çok kişili olarak oynanmaktadır (Brooks, Chester, Smeeton ve Spencer, 2016).

Online oyunlar arkadaşlık kurma ya da akranlar arasında iletişimi güçlendirme ve sosyalleşme gibi birtakım olumlu katkıları olmaktadır (Boyle vd., 2016). Bunun yanında online oyunlar bel boyun ağrıları gibi sağlık problemleri (Young, 2009) ile bir takım psikolojik ve duygusal problemlere neden olabilmektedir (Brooks ve diğerleri, 2016; Chang ve diğerleri., 2015b).

Oyunculardaki şiddet olgusu ile ilgili veriler tartışmalıdır. Oyunculardaki şiddetin etkisi ile ilgili sonuçlar net değildir ve şiddet içerikli oyunlarla gerçek şiddet ya da zorbalık arasındaki ilişkiler değişkenlik göstermektedir (Ballard ve Welch, 2015). Bunun yanında bazı araştırmalar oyun oynamanın şiddet ve düşmanlığın gelişmesi, ayrıca şiddete karşı azalan dikkat ve duyarsızlaşma gibi olumsuz sonuçlara neden olabildiğini belirtmektedir (Anderson ve diğerleri, 2010; Chang ve diğerleri., 2015b). Şiddet, düşmanlık ya da saldırganlık gibi konulara duyarsızlaşan oyun kullanıcıları karşısındaki kişiyi duyguları olan bir birey olarak görmekten uzaklaşabiliyor ve ona karşı düşmanca davranışlarda bulunabiliyor. Oyundan dışlama, hakaret etme,

aşğılama gibi sanal zorbalık davranışlarına başvurabiliyor. Dolayısıyla online oyunlar hem sanal zorbalığın hem de sanal mağduriyetin yordayıcılarından birisi olarak kabul edilmektedir (Chang ve diğerleri., 2015b). Dijital oyunlarla ilgili önemli noktanın kullanıcıların kullanma sürelerinden çok oyun içeriklerinin daha kaliteli ve zararsız hale getirilmesi olduğu ileri sürülmektedir (McCarthy, 2013).

2.2.5.5 İnternet siteleri, bloglar ve forum siteleri

İnternet siteleri kişisel ya da kurumsal olarak kullanılmaktadır. Kişi ya da kurumların tanıtımı ve duyurularını yapabilmek amacıyla içeriğinde, fotoğraf, video gibi görsellerin yanında bir takım tanımlayıcı, bilgi verici yazılı içerikler bulunmaktadır. Bir internet sitesini kullanabilmek için sunucu diye adlandırılan gelişmiş bilgisayarlarda korunması ve depolanması için verilen hosting alınması gerekir.

İnternet siteleri aracılığıyla yapılan yayın ya da paylaşımlarda kişilerin özel hayatının ihlal edilmesi kişilik hakkı ihlali olarak değerlendirilmektedir. Bir internet sitesinde kişinin onayı alınmadan ona ait fotoğraf, video ya da kişisel bilgilerin açıklanması, kişinin kendisine ya da bir yakınına yönelik aşağılayıcı, hakaret, tehdit, taciz ya da küfür edici birtakım yayınların yapılması kişilik haklarının ihlali olarak kabul edilmektedir (Kalaman, 2011). Yapılan bu davranışların tümü sanal zorbalık olarak kabul edilmektedir. Böyle bir durumla karşılaşıldığında içerik sağlayıcılara başvurmak gerekmektedir. Ancak internet sitelerinin içerik sağlayıcılarının bir kısmı bu tür davranışları düşünce özgürlüğü olarak ifade ettiği için içeriği kaldırma konusunda yeterli desteği göstermeyebilmektedir (Eroğlu, 2011).

Forum siteleri ise belli bir konu ya da ilgi alanı üzerine çok sayıda kişinin bir araya geldiği internet tabanlı sanal platformlardır. Bu platformda forum üyeleri bir konu hakkında fikirlerini, önerilerini ya da eleştirilerini paylaşmaktadır. Genelde forum sitelerinde kullanıcı olmak ücretsizdir. Forum sitelerdeki sanal zorbalık davranışları kişilerin fikirleriyle dalga geçmek, kişileri aşağılamak, hakaret etmek ya da forum içerisinde dışlamak olarak ifade edilmektedir (Peker, 2013).

Bloglar (internet/web günlüğü), kişilerin kendi fikirlerini, yaşantılarını, deneyimlerini istedikleri bir şekilde paylaşabildikleri dijital günlükler olarak kabul

edilmektedir. Bu bloglar başkaları tarafından görülebilmekte ve bu bloglarda yorumlar yapılabilmektedir. Böylelikle yazar ile okuyucular arasında ya da okuyucuların kendi arasında bir etkileşim olabilmektedir. Bloglardaki zorba davranışlar ise bazı bloglarda yapılan yorumların yönetici denetimine tabi olmaması sonucunda aşağılayıcı, hakaret içerikli yorumların yapılması, hedef olarak seçilen kişilerle ilgili gerçeği yansıtmayan bilgi ve fotoğrafların yer aldığı, mağduru zor durumda bırakacak ya da ona yönelik hakaret içeren bilgilerin olduğu blog sayfalar oluşturma şeklinde yapılmaktadır (Eroğlu, 2014, Willard, 2007).

2.2.5.6 Elektronik posta

Elektronik posta kısaca e-posta ya da e-mail olarak da adlandırılmaktadır. Bir e-posta hesabı almak için bir takım kişisel bilgilerin e-posta hizmeti sağlayan şirket ya da kurumla paylaşılması gerekmektedir. E-posta hesabı almak ücretsiz olup kişi istediği kadar hesap sahibi olabilmektedir. İnternet teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte e-postalar hayatımıza girmiş ve adeta kişilerin sanal ortamdaki iletişim adresleri haline gelmiştir. E-posta hesabına bir kullanıcı adı (e-posta adı) ve parolayla girilmekte ve hesabın içerisinde kişiye ait başkalarıyla yaptığı özel görüşmeleri, alışverişleri ve özel bilgileri yer alabilmektedir. Ayrıca e-posta adresleri günümüzde bir çok sosyal ağ hesabına ulaşmada aktif olarak kullanılmaktadır. E-posta araçlarıyla yapılan sanal zorbalık davranışlarına baktığımızda e-posta parolasını ele geçirerek hesap sahibini zor durumda bırakacak mesaj, fotoğraf, ileti ya da link göndermek, e-posta hesabını kullanarak bu hesaba bağlı olan sosyal ağ hesaplarına ulaşmak ve benzer olumsuz paylaşımları mağduru sosyal ağ hesaplarında yapmak, kişinin e-posta hesabını müstehcenlik ya da suç içeren site ya da gruplara üye yaparak kişiyi zor durumda bırakmak şeklinde olduğu görülmektedir (Eroğlu, 2014; Kalaman, 2011).

2.2.6 Sanal Zorbalıkla Geleneksel Zorbalık Arasındaki İlişki

Yüz yüze zorbalık olarak da adlandırılan geleneksel zorbalık bilgi ve iletişim araçlarının olmadığı ya da çok yaygın kullanılmadığı zamanlardan beri gençler

arasında bir sorun olarak var olmuştur. Geleneksel zorbalık, bir kişi ya da grubun kendisinden çeşitli özellikler bakımından daha zayıf olan ve kendisine hedef olarak seçtiği kişiyi zor durumda bırakacak, onu rahatsız edecek şekilde yapılan tekrarlı ve kasıtlı davranışlardır (Olweus, 1999). Sanal zorbalık ise özellikle bilişim araçlarının toplumda yaygın bir şekilde kullanılmaya başlandığı 2000'li yıllardan sonra ortaya çıkmış ve kabaca zorbalığın sanal ortamdaki formu olarak kabul edilmiş bir sorun alanıdır. Sanal zorbalıkla geleneksel zorbalık arasındaki ilişki ya da benzerliklere ilişkin temelde iki görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilki sanal zorbalığın geleneksel zorbalıktan ayrı olmadığı bir devamı olduğu ya da geleneksel zorbalığın başka bir alt formu olduğunu iddia eden görüştür (Kowalski ve diğerleri, 2014; Mishna, Cook, Gadalla, Daciuk ve Solomon, 2010). Bu görüşe göre sanal zorbalık geleneksel zorbalıkla birlikte ya da birbirinin devamı olarak yapılmaktadır (Modecki ve diğerleri, 2014). Bazı araştırmacılar ise çok az vakada ergenlerin sadece geleneksel ya da sanal zorbalık türlerinden birisinde zorba ya da mağdur olacağını ifade etmektedirler (Landstedt ve Persson, 2014; Olweus, 2012). Bu iddiayı kısmen destekler nitelikte bir çok araştırma bulgusu yer almaktadır. Sanal mağdurların en az yarısından fazlasının geleneksel zorbalığa da maruz kaldığını ifade eden çalışmaların yanında (Hinduja ve Patchin, 2014), bu oranın %25 olduğunu söyleyen çalışmalar da yer almaktadır (Låftman, Modin, ve Östberg, 2013).

Sanal zorbalıkla geleneksel zorbalık arasındaki ilişkiyle ilgili ikinci görüş ise gerek içeriği, gerek yapılışı ve etkileri bakımından birbirinden farklılaştığını ileri sürmektedir. Smith (2013) bu farkları şu şekilde sıralamaktadır;

- Sanal zorbalık bilişim araçlarıyla yapılmaktadır ve bilişim araçlarında bir miktar uzman olmayı gerektirir. E-posta göndermek, paylaşımında bulunma kolay olsa da kimliğini gizleyebilme, kimlik bilgilerini ele geçirme gibi işlemler bazen karmaşık olabilmektedir.
- Dolaylı yapılan bir zorbalıktır. Zorba ile mağdur fiziksel olarak bir arada bulunmamaktadır.

- Sanal zorba, zorbalık karşısında mağdurun yaşadığı duyguları ya da davranışlarını doğrudan göremediği için yaptığıнын boyutunu tam olarak değerlendiremez ve empati duyması güçleşebilir.
- Sanal zorbalıkta izleyicilerin rolü geleneksel zorbalığa kıyasla oldukça karmaşıktır. Söz gelimi sosyal ağda paylaşılan bir iletinin kaç kişiye ulaştığını kestirmek pek mümkün değildir.
- Geleneksel zorbalıkta zorba, zorbalık yaptığıında tanıklardan gelen desteğini kaybetme söz konusu olabilirken, sanal zorbalıkta bu durum oldukça zordur.
- Sanal zorbalık 7/24 yapılabildiği için mağdurun uğradığı zorbalıktan kurtulması oldukça zordur.

Bunların dışında sanal zorbalık okul dışında evdeki bilgisayar, tablet ya da mobile telefonlar üzerinden gerçekleştirildiği için bazı durumlarda kontrolü de oldukça sınırlı kalabilmektedir (Kraft ve Wang, 2009; Stewart ve Fritsch, 2011). Bir diğer fark ise sanal zorbalıktaki gerek zorba gerekse mağdur olma oranı geleneksel zorbalıktan daha fazladır (Kowalski ve diğerleri, 2008; Wong ve diğerleri, 2014). Ayrıca sanal zorbalar, sınıf arkadaşları tarafından ya reddedilmiş ya da dışlanmış kişilerden oluşabilmektedir (Wright ve Li, 2013).

Genel olarak değerlendirildiğinde sanal zorbalığın tanımlanmasında ve etkilerinde geleneksel zorbalıkla benzer yönler sahip olmakla birlikte bir çok farklılıkları olduğu görülmektedir. Bilişim teknolojileriyle yapılması, anonim olunabilmesi, daha fazla tanık sayısının olması, empati duymayı engelleyen fiziksel ayrılık, zorbalığa uğrama süresi ve 7/24 yakalanma ihtimalinin oluşu, geleneksel zorbalığa kıyasla daha zarar verici oluşu yeni ve farklı bir kavram olarak kabul edilmesine neden olmuştur (Campbell, Slee, Spears, Butler ve Kift, 2013; Park, Na ve Kim, 2014). Dolayısıyla araştırmacıların önemli bir kısmı sanal zorbalığı geleneksel zorbalıktan farklı bir fenomen olarak kabul etmektedir.

2.2.7 Sanal Zorbalığın Yaygınlık Oranları

Sanal zorbalığın yaygınlık oranına ilişkin çalışmaların sonuçları birbirinden farklı ve tutarsız sonuçları ortaya koymaktadır. Bazı çalışmalarda sanal zorbalığa karışma oranları çok yüksek çıkarken, bazı araştırma bulgularında oldukça düşük oranlar dikkat çekmektedir. Larrañaga, Yubero ve Ovejero (2016) yaygınlık oranındaki bu farklılığın temelde üç nedeni olduğunu belirtmektedirler:

- Sanal zorbalığı tespit ederken farklı kriterlerin kullanılması. Örneğin, bazı çalışmalarda sanal zorbalığa katılma kastedilirken (Akbulut ve diğerleri, 2010; Faucher, Jackson ve Cassidy, 2014), bazı çalışmalarda sanal zorbalıktaki hissedilen duygular üzerinden (Martins, Francisco, Simão ve Ferreira, 2015; Schenk, Fremou ve Keelan, 2013) sanal zorbalığı tanımlamaya çalışmaktadır
- Kullanılan ölçme araçlarının içerisinde yer alan maddeler de farklı sonuçlar çıkmasına neden olabilmektedir. Ölçme araçlarındaki bazı ifadeler doğrudan sanal zorbalıkla ilgili iken bazı ifadeler dolaylı yoldan ölçmeyi amaçlamaktadır. Bu durumda sanal zorbalığın ve mağdurların gerçekte vereceği cevaplardan uzaklaştırabilmektedir (Ševčíková, Šmahel ve Otavová, 2012; Vandebosch, ve Van Cleemput, 2009)
- Araştırmalarda kullanılan zaman periyotları da yaygınlık oranlarındaki farklılıklara neden olabilmektedir. Çalışmaların bir kısmında sanal zorbalık yaşam boyu (Akbulut ve Erişti, 2011; Martins ve diğerleri, 2015), bir kısmında son yıllarda (Faucher ve diğerleri, 2014; Tomşa, Jenaro, Campbell ve Neacşu, 2013), bir kısmında şu an (Pullet ve Pinchot, 2014) ya da son altı aydır (Zacchilli ve Valerio, 2011) şeklinde sorgulanmasından dolayı da farklılıklar ortaya çıkabilmektedir.

Larrañaga ve diğerleri (2016)'nin A.B.D, Türkiye, Portekiz, Bulgaristan, Kanada'daki üniversite öğrencileri üzerinde yürütülmüş 20 çalışmanın sonuçlarını özetledikleri çalışmasında sanal zorba yaygınlık oranlarının % 9 ile % 81 gibi geniş bir aralıkta olduğu görülmektedir. Buradaki çalışmalardan Arıca (2009), 695 üniversite öğrencisi üzerinde yürüttüğü çalışmada % 17.7 si sanal zorba/mağdur olurken, % 36.7'si sanal mağdur olduğu bulunmuştur. Pullet ve Pinchot (2014),

A.B.D’de eğitim gören 168 üniversite öğrencisi üzerinde yürüttüğü çalışmada sanal mağdur oranını % 9 olarak elde etmiştir. Portekiz’de 519 üniversite öğrencisi üzerinde yapılan bir diğer çalışmada ise sanal zorba oranı % 8, sanal mağdur oranını % 27.4 ve sanal zorbalığa karışanların toplam oranını da % 35.4 olarak rapor edilmiştir (Martins ve diğerleri, 2015).

2011 yılına kadar sanal zorbalığın yaygınlık oranlarının derlendiği bir diğer çalışmada da sanal zorbalık oranlarının oldukça geniş bir aralıkta yer aldığı görülmektedir. Bu derlemede sanal zorba yaygınlık oranlarının % 5.5 ile % 72 arasında değiştiği ve ortalamasının % 24.4 olduğu belirtilmiştir (Patchin ve Hinduja, 2012). Buradaki oranlar sanal zorba, sanal mağdur ve sanal zorba/mağdur oranlarının tamamını içermektedir. A.B.D’de orta ve lise eğitimine devam eden öğrenciler üzerine yapılmış sanal zorbalık çalışmalarının derlendiği bir diğer çalışmada sanal zorbalık yapma oranlarının %1-41, sanal mağdur oranlarının %3-72 ve sanal zorba/mağdur oranlarının ise %2.3-16.7 arasında değiştiği rapor edilmiştir (Selkie, Fales ve Moreno, 2016).

Ülkemizde yapılan son yıllardaki çalışmalara baktığımızda ise yaygınlık oranlarında değişkenlikler olduğu görülmektedir. Arslan, Savaşer, Hallet ve Balcı (2012)’nin ortaokula devam eden öğrenciler üzerinde yürüttüğü bir araştırmada, katılımcıların % 18’i sanal zorba, % 27’si sanal mağdur ve % 15’i ise sanal zorba/mağdur olduğu bulunmuştur. Ayas ve Horzum (2012) tarafından yapılan bir diğer çalışmada ise ortaokul öğrencilerinin % 18.6’sının sanal mağdur, % 11.6’sının ise sanal zorba olduğu rapor edilmiştir. Yaygınlık oranlarının ölçüldüğü çalışmaların büyük bir kısmında sanal zorba oranlarının sanal mağdur oranlarından daha fazla olduğu dikkat çekmektedir.

Güncel çalışmalara bakıldığında da benzer oranların olduğu dikkat çekmektedir. Güney Kore’de 4000 ergen üzerinde yürütülen bir çalışmada sanal zorba oranı % 6.3, sanal mağdur oranı % 14.6 ve sanal zorba/mağdur oranı ise % 13.1 olarak bulunmuştur. Ayrıca bu çalışmada erkeklerin kızlardan daha fazla sanal zorba oldukları rapor edilmiştir (Lee ve Shin, 2017). Malezya’da öğrenim gören 712 üniversite öğrencisi üzerinde yürütülen bir diğer çalışmada ise katılımcıların %

66'sının sanal zorbalığa karıştığı ve kadın katılımcıların erkeklerden daha fazla sanal zorbalığa müdahil oldukları belirtilmiştir (Lai ve diğerleri, 2017).

Sanal zorbalığın geleneksel zorbalıktan çok farklı olmadığını savunan ve zorbalık üzerine bir çok çalışma yürüten Olweus ise gerek sanal zorbalığın tanımında gerekse yaygınlık çalışmalarında bir takım sorunlar olduğunu belirtmektedir. Olweus'a göre sanal zorbalığın yaygınlık oranları tam olarak gerçeği yansıtmamaktadır. Çalışmalardaki sanal zorba yaygınlık oranlarının önemli bir kısmının aslında geleneksel zorbalığın bir formu olarak kabul edilen sözel zorbalığın içerisinde yer aldığını iddia etmektedir. Yani bu oranın geleneksel zorbalık türlerinden bağımsız bir şekilde yapılmadan değerlendirildiğini ifade etmektedir (Olweus, 2017; Olweus ve Limber, 2018). Dolayısıyla aslında gerçek sanal zorbalık oranlarının çok daha az olacağı ileri sürülmektedir. Ancak bunun yanında birçok araştırmacı da sanal zorbalığın ölçülmesinde genelde kendini ifadeye dayalı bir şekilde ölçülmesinden dolayı gerçek sonuçların elde edilemediği, asıl oranların araştırmalardan elde edilen sonuçlardan daha fazla olduğunu ileri sürmektedir (Hinduja ve Patchin, 2012; Selkie ve diğerleri, 2016).

2.2.8 Sanal Zorbalığın Sonuçları ve Etkileri

Sanal zorbalık geleneksel zorbalıkta olduğu gibi birtakım olumsuz sonuçlara neden olabilmektedir. Sanal zorbalığa karışan hem mağdurun hem de zorbanın bu süreçten olumsuz etkilendiği görülmektedir. Çalışmaların bir kısmında sanal zorbalığın etkileri geleneksel zorbalıkla karşılaştırılarak yürütülürken, diğer kısmı ise doğrudan sanal zorbalıkla ilişkili olabilecek ya da sanal zorbalıktan kaynaklı olabilecek bir takım sorun alanları üzerinden yürütülmüştür. Geleneksel zorbalıkla benzer etkilere sahip olmakla birlikte sanal zorbalığın etkilerinin daha şiddetli ve uzun süreli olduğunu iddia eden çalışmalar yer almaktadır (Machmutow ve diğerleri, 2012; Sakellariou, Carroll ve Houghton, 2012, Sticca ve diğerleri, 2013). Sanal zorbalığın farklı karakterleri nedeniyle daha fazla intihar riski de bulunmaktadır (Bonanno ve Heymel, 2013).

Sanal zorbalığın sonuçları ve etkileri üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde bu fenomenin ülkemizde olduğu gibi farklı ülkelerde de görülen bir sorun olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmalardan elde edilen sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde ergenlerin fiziksel sağlık ve iyilik hallerinde düşmeye, uyku sorunları, baş ağrısı, iştahsızlık gibi fiziksel sorunlara, kaygı, depresyon, intihar düşünceleri gibi psikolojik, izole olma, dışlanma gibi psikososyal sorunlara neden olabilmektedir (Ovejero ve diğerleri, 2016). Çeşitli ülkelerde yapılan çalışmalarda sanal zorbalıkla çocukların düşük iyilik hali arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur (Arıca ve diğerleri, 2008; Bonanno ve Heymel, 2013; Chang ve diğerleri, 2013; Macháčková ve diğerleri, 2013a; Wong ve diğerleri, 2014). Buradaki sonuçlara göre sanal mağduriyete uğrayan kişilerin düşük iyilik haline sahip oldukları görülmüştür.

Sanal mağdurların yaşadığı olumsuz etkiler üzerinde izleyici sayısının fazla oluşu ya da zorbalığın anonim bir şekilde yapılması gibi çeşitli durumlar etkili olabilmektedir (Dredge ve diğerleri, 2014). Sanal zorbalığa uğrayan kişinin yaşadığı mağduriyet kaygısı kendisine küfreden, hakaret eden ya da onu zor durumda bırak kişiyi bilememesi (Garnefski ve Kraaij, 2014) olabilmektedir. Ayrıca onu zor durumda bırakan ileti, paylaşım ya da dijital materyali kaç kişinin görmüş olabileceğini bilmemesi ve çok fazla kişiye ulaşabilmiş olma ihtimali mağdurun yaşadığı kaygıyı arttırabilmektedir (Ovejero ve diğerleri, 2016).

Sanal zorbalığın etkileri ya da sanal zorbalıktan kaynaklı sorunlar temelde dört kategoride toplanmaktadır;

- Fiziksel Sorunlar: Baş ağrısı, uyku bozuklukları, yorgunluk, iştah kaybı, bel ve sırt ağrıları ve sindirim problemlerine neden olabilmektedir (Gradinger, Strohmeier ve Spiel, 2009; Sourander, 2010).
- Psikolojik ve Duygusal Sorunlar: Acı, ızdırap, korku, dehşete kapılma, endişe, üzüntü, depresif belirtiler (Ayas, 2014, Hinduja ve Patchin 2010; Kowalski ve Limber, 2013, Livingstone ve Smith, 2014; Reed, Cooper, Nugent ve Russell, 2016), daha fazla intihar düşünceleri (Bauman ve diğerleri, 2013; Hinduja ve Patchin, 2010), intihar teşebbüsleri (Bonanno ve Hymel, 2013; Messias, Kindrick ve Castro, 2014) görülebilmektedir. Van Geel, Vedder ve Tanilon (2014), yaptığı derleme çalışmasında geleneksel zorbalığa ve sanal zorbalığa uğrayanların intihar

düşüncelerine sahip olma olasılığının daha yüksek olduğunu ifade edilmektedir. Yapılan bir diğer çalışmada ise sanal mağdur ve sanal zorba/mağdur olma ile intiharla ilişkili internet içeriklerini inceleme arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ancak bu durum sanal zorbalık için söz konusu olmadığı belirtilmiştir (Görzig, 2016).

- Okulla İlişkili Problemler: Düşük okul motivasyonu, akademik performansta bozulmalar, okula karşı isteksizlik, derslere karşı ilgide azalma gibi sorunlar görülmektedir (Beran ve Li, 2005; Hinduja ve Patchin, 2011; Willard, 2012; Ybarra ve Mitchel, 2004). Özellikle anonim bir şekilde sanal zorbalığa maruz kalan mağdur öğrenci okulda konsantrasyon sorunu yaşamaktadır (Eden, Heiman ve Olenik-Shemesh, 2013). Yapılan bir çalışmada lisede eğitimine devam eden ergenlerin okul başarıları düşük olanların sanal zorbalık açısından risk taşıdığını, ancak düşük, orta ya da yüksek akademik başarıya sahip olmanın sanal mağduriyet için belirleyici olmadığı bulunmuştur (Zhou ve diğerleri, 2013). Sanal zorbalık genelde okul dışında gerçekleşmiş olsa dahi etkileri bakımından okuldan ve öğrencinin akademik performansından bağımsız düşünülmemeyeceği için okul yöneticisi ve öğretmenlerinin bu konuyu dikkate alması gerekir (Hinduja ve Patchin, 2011; Willard, 2012).
- Psikososyal Problemler: Sanal mağdurlarda daha çok yalıtılmışlık ve yalnızlık hissi, ilgide azalma, sosyal ilişkilerde reddedilme, akran ilişkilerinde bozulma aile ilişkilerinde bozulmalar görülebilmektedir (Patchin ve Hinduja, 2010; Williams ve Guerra, 2007; Wright ve Li, 2013).

Zorbalık üzerine çalışmalar yürüten Olweus sanal zorbalığın etkisi olarak ifade edilen ya da bulunan sonuçların bazı durumlarda gerçeği yansıtmadığını iddia etmektedir. Olweus ve Limber (2018)'e göre sanal zorbalığı geleneksel zorbalıktan tamamen ayıramayacağımız için mağdurların yaşadığı olumsuz etkinin bir kısmının geleneksel zorbalıktan kaynaklanmış olacağını iddia etmektedir. Diğer bir ifadeyle sanal mağdurların önemli bir kısmının aynı zamanda geleneksel zorbalığa da uğradıkları için bu yaşadıkları olumsuz etkinin hangisinden kaynaklandığını ayırt etmenin her zaman mümkün olmayacağını ifade etmektedir (Olweus, 2017; Olweus ve Limber, 2018). Nitekim geleneksel ve sanal zorbalığın birlikte araştırıldığı çalışmalarda bu iddiayı kısmen destekler niteliktedir. Sanal zorbalığa karışanların

önemli bir kısmının geleneksel zorbalığa da karıştığı bilinmektedir (Hinduja ve Patchin, 2014; Låftman ve diğerleri, 2013). Dolayısıyla sanal zorbalıkla başa çıkma ve önleme çalışmalarında geleneksel zorbalığı önlemeye yönelik çalışma ve yöntemlerden yararlanılması işlevsel olacaktır.

2.2.9 Sanal Zorbalıkla Demografik Değişkenler Arasındaki İlişki

2.2.9.1 Cinsiyet

Sanal zorbalıkla ilgili çalışmalarda cinsiyet değişkeni önemli bir yer tutmaktadır. Geleneksel zorbalıkta olduğu gibi sanal zorbalıkta da cinsiyetin etkisi ya da hangi cinsiyetin daha çok sanal zorbalığa karıştığına dair bir çok çalışma yürütülmüştür. Ancak sanal zorbalıkla cinsiyet arasındaki etkiyi inceleyen çalışmalarda birbirinden farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Çalışmaların bir kısmında sanal zorbalığa erkeklerin kızlardan daha fazla karıştığı ifade edilirken (Altundağ, 2016; Ayas ve Horzum, 2012; Dilmaç, 2009), diğer bazı çalışmalarda kızların erkeklerden daha fazla sanal zorbalığa karıştığı belirtilmektedir (Hinduja ve Patchin, 2008). Bunun yanında sanal zorbalığa karışmada cinsiyet açısından anlamlı bir farklılık olmadığını ifade eden çalışmalar da bulunmaktadır (Balakrishnan, 2015; MacDonald ve Roberts-Pittman, 2010; Schenk ve Fremouw, 2012; Schultze-Krumbholz ve diğerleri, 2015). Sanal zorbalıktaki roller açısından da çalışma sonuçlarında birbirinden farklı bulgulara rastlanmaktadır. Çalışmaların bir kısmı kızların daha fazla zorba (Eroğlu, Aktepe, Akbaba, Işık ve Özkorumak, 2015; Hinduja ve Patchin, 2010; Slonje ve Smith, 2008) ya da mağdur (Faucher ve diğerleri, 2014; Poullet ve Pinchot, 2014) olduğunu belirtirken, diğer bir kısmında ise erkeklerin daha fazla zorbalık yaptıkları (Altundağ, 2016; Ayas ve Horzum, 2012; Ciminli ve Kağan, 2016; Dilmaç, 2009) ve sanal mağdur olduklarını (Ayas ve Horzum, 2012; Ciminli ve Kağan, 2016) ifade etmektedir.

Barlett ve Coyne, (2014) sanal zorbalık üzerine yapılmış 122 çalışmadaki cinsiyetin etki büyüklüğünü bir derleme çalışmasında incelemişlerdir. Bu çalışmada erkeklerin kızlara kıyasla daha fazla sanal zorbalık eğiliminde oldukları rapor edilmiştir. Bunun yanında bu çalışmada, yaş düzeyinin de sanal zorbalıkta etkisi olduğu görülmüştür.

Kızlar ilk ve orta ergenlikte erkeklerden daha fazla sanal zorbalığa karıştığı görülürken, ileri ergenlik döneminde erkeklerin daha fazla sanal zorbalığa dahil olduğu bildirilmektedir.

Sanal zorbalığın türlerine göre cinsiyet açısından farklılaşmalar olduğu ifade edilmektedir. Sözgelimi kız öğrencilerin sanal zorbalığın ilişkisel zorbalık türü olan başkaları hakkında dedikodu ya da söylenti çıkarma ve yayma, birisini gruba almama ya da onu dışlama, kişiliğine yönelik hakaret etme gibi yöntemleri daha fazla kullandıkları görülmektedir (Ponsford, 2007; Smith, 2012). Ancak sanal zorbalığın türlerinin ele alındığı çalışmaların sınırlı oluşundan dolayı bir genellemeye gitmek hatalı olabilir. Dolayısıyla kız ya da erkek öğrencilerin hangi tür sanal zorbalık olaylarına karıştığını tespit etmek için daha fazla çalışmaya ihtiyaç vardır.

Ülkemizdeki sanal zorbalık çalışmaları genel olarak değerlendirildiğinde erkek öğrencilerin daha fazla sanal zorbalığa karıştığı ve sanal zorba oldukları, kız öğrencilerin ise büyük oranda daha az sanal zorbalık olayına karıştığı görülmektedir (Altundağ, 2016; Ayas ve Horzum, 2012; Ciminli ve Kağan, 2016; Dilmaç, 2009; Eroğlu, 2011; Peker, 2013). Bu durum kültürel özelliklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Burada üzerinde en çok durulan nokta toplumumuzdaki cinsiyet rolleri üzerinde olmuştur. Kültürümüzün kızları yetiştirirken daha fazla gözetim ve kontrol altında tutmaya çalışması ve internet riskleri konusunda uyarıcı bir tutum sergilemesi bu konuda etkili olabileceği iddia edilmektedir. Bunun yanında erkeklerin daha fazla zorbaca davranışta bulunmasının nedeni olarak erkeklerin yaptıkları zorbalığa daha hoşgörülü yaklaşılması ve normal kabul edilmesi düşünülmektedir (Erdur- Baker, 2010). Ayrıca erkeklerin internet kafe ya da internet kullanımı konusunda kızlara kıyasla daha az kısıtlanması ve kontrol edilmesi onları zorbaca davranışlarda bulunma konusunda risk altında bırakabileceği belirtilmektedir (Ayas ve Horzum, 2012).

2.2.9.2 Yaş

Sanal zorbalıkla ilişkili olduğu düşünülen değişkenlerden bir diğeri de yaştır. Özellikle sanal zorbalığın ilkokul yılları gibi çok küçük yaşlardan ziyade ergenlik döneminde ciddi bir sorun olduğu düşünülmektedir. Çalışmalarda genel olarak sanal

zorbalığın 14-16 yaş aralığında en yüksek seviyeye ulaştığı, ancak sanal mağduriyetin en yoğun olduğu yaş grubunun ise 13-15 yaş grubunda olduğu değerlendirilmektedir (Hinduja ve Patchin, 2008; Mishna ve diğerleri, 2012; Slonje ve Smith, 2008; Williams ve Guerra, 2007). Sanal mağduriyet üzerinde yaşın önemli bir etkisi olduğunu belirten çalışmaların yanında (Didden ve diğerleri, 2009; Hinduja ve Patchin, 2007) yaşın sanal zorbalık üzerinde etkisi olmadığını belirten çalışmalar da bulunmaktadır (Smith ve diğerleri, 2008). Sanal zorbalık çalışmalarının önemli bir kısmı öğrenciler üzerinde yürütüldüğü için yaş yerine sınıf düzeyi de kullanılmıştır. Sınıf düzeyi tam olarak yaş düzeyiyle aynı anlama gelmemekle birlikte yaşa paralel bir değişken olarak da kabul edilmektedir.

Eroğlu ve Peker (2015)'in lise öğrencileri üzerinde yürüttükleri bir çalışmada sınıf düzeyi ve cinsiyet açısından sanal zorbalık incelenmiştir. Çalışma 9., 10. ve 11 sınıflar üzerinde yürütülmüştür. Çalışma sonuçlarına göre katılımcıların sadece %11.8'i hiçbir şekilde sanal zorbalığa karışmamıştır. Sanal zorbalığa karışma oranları ise % 7 mağdur, % 9 zorba ve % 72.2 zorba/mağdur olarak bulunmuştur. Sınıf düzeyine göre bakıldığında ise özellikle sanal zorba/mağdur oranının en yüksek olduğu sınıf düzeyi 9. sınıf olarak belirlenmiştir. Bunu sırasıyla 10 sınıflar takip etmiş ve en az sanal/zorba kurban oranının 11. sınıfta olduğu görülmüştür. Ayrıca erkek öğrencilerin daha fazla sanal zorbalığa karıştığı bulunmuştur.

12-15 yaş aralığındaki ergenlerde yaş ve cinsiyetin sanal zorbalık ilişkisinin incelendiği bir çalışmada yaşın sanal zorbalık üzerinde yordayıcı olduğu bulunmuştur. Ancak aynı çalışmada cinsiyetin yordayıcı etkisi olmadığı belirtilmiştir. Bunun yanında 14 ve 15 yaşındaki ergenlerin 12 ve 13 yaşındaki ergenlerden daha fazla zorbalık yaptığı görülmüştür (Robson ve Witenberg, 2013). Diğer bir deyişle yaşı büyük olanların küçüklere kıyasla daha fazla sanal zorba oldukları ifade edilmektedir.

Semerci (2017) lise'de öğrenimine devam eden öğrenciler üzerinde yürüttüğü bir çalışmada doğrudan yaş düzeyini değil ancak sınıf düzeyini sanal zorbalık açısından incelemiştir. Araştırma sonucunda sanal zorbalık düzeyinin en yüksek olduğu grubun 12. Sınıflar olurken, en düşük grubun 9. Sınıflar olduğu bulunmuştur. Sanal

mağduriyette de benzer bir şekilde en çok mağduriyetin 12 sınıfta, en az mağduriyetin 9. sınıfta olduğu görülmektedir.

Yaş ile cinsiyet arasındaki ilişkinin tam net olmadığı çalışma sonuçlarından ortaya çıkmaktadır. Özellikle yaş farkının dar olması sanal zorbalık açısından risk taşıırken, yaş aralığının geniş olması sanal zorbalık açısından daha az risk oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle yaş aralığı azaldıkça yaşanan sanal mağduriyet artarken (Kowalski ve Limber, 2007), yaş aralığı arttıkça sanal mağduriyet açısından anlamlı bir ilişki olmadığı görülmektedir (Didden ve diğerleri, 2009; Katzer ve diğerleri, 2009). Sanal zorbalık ile yaş arasındaki ilişkide önemli bir açıklamada doğrusal olmayan bir seyir izlemesidir (Aboujaoude, Savage, Starcevic ve Salame, 2015). Buna göre beşinci sınıf düzeylerinde düşük, 8. ve 9. sınıflarda yüksek, lisenin sonlarına doğru giderek azalan bir seyir içinde olduğu görülmektedir (Topçu, Erdur-Baker ve Çapa-Aydin, 2008; Williams ve Guerra, 2007). Ayrıca yapılan bir derleme çalışması da 7. ve 10. sınıflar arasında sanal zorbalık zirveye çıkmakta ve daha sonra azalan bir seyir izlediği ifade edilmektedir (Kowalski ve diğerleri, 2014).

2.2.9.3 Bilişim araçlarının kullanımı

Sanal zorbalığı geleneksel zorbalıktan ayıran en temel nokta zorbalığın elektronik ya da bilişim araçlarıyla yapılıyor olmasıdır. Dolayısıyla bilişim araçlarının kullanım oranı, günlük kullanım süresi ya da kullanılan özellik çeşidi ya da özellik sayısı gibi değişkenler sanal zorbalık açısından araştırılan değişkenlerdir. İnternet kullanım süresi ile sanal zorbalık arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu gösteren çalışmalar bulunmaktadır (Juvonen ve Gross, 2008; Smith ve arkadaşları, 2008). Ancak buradan uzun süre internet kullanan herkesin daha fazla sanal zorbalık yapacağı anlamı çıkartılmamalıdır. Sadece sanal zorbalık yapacak kişinin, yani sanal zorbalık yapma niyetinde olan kişinin internette daha uzun zaman geçirmesi gerekmektedir (Topçu, 2008).

Bilişim araçlarının kullanım amaçları, sosyal ağları kullanma ve sanal zorbalıkla ilişkisinin incelendiği bir çalışmada sosyal medyadaki arkadaş sayısının fazlalığı hem sanal zorbalık hem de sanal mağduriyet açısından risk faktörü olmaktadır. Aynı çalışmada sosyal ağları ve interneti okuma amaçlı kullanma ile hem sanal zorba olma

hem de sanal mağdur olma arasında negatif ilişki olduğu bulunmuştur (Cho ve Yoo, 2016). Dolayısıyla internet ve sosyal ağları bilgi ya da yararlı bir amaç için kullanmanın bireyleri sanal zorba ve mağdur olmaya karşı koruyucu bir boyutu olabileceği söylenebilir.

Malezya'da internet kullanım süresinin sanal zorbalık üzerindeki etkisinin incelendiği bir çalışmada internet kullanım süresinin sanal zorba ve mağdur olmada yordayıcı etkisi olduğu bulunmuştur. Günlük 2-5 saat arası kullanım süresine sahip olan katılımcıların diğerlerine kıyasla daha fazla sanal mağdur oldukları görülmüştür. Bunun yanında yaş ve cinsiyet açısından sanal zorbalığa karışmada anlamlı bir fark bulunmamıştır (Balakrishnan, 2015).

Sanal zorbalıkla ilişkili olabileceği düşünülen problemlili internet kullanımı ya da internet bağımlılığı arasındaki ilişki de bazı çalışmaların konusu olmuştur. Genel olarak bu iki kavram bir birinden farklı tanımlanmakla birlikte benzer ya da yakın anlamlar taşıdığı kabul edilmektedir (Altundag, 2016; Altundağ ve Bulut, 2016). Problemlili internet kullanımı daha çok interneti süre, içerik yönünden kontrol edemeyip bilinçsiz ve kontrolsüz bir şekilde kullanımını ifade etmektedir. Bu davranışlar da sanal zorbalık açısından risk olarak kabul edilmektedir. Jung ve arkadaşlarının (2014) 11-14 yaş arasındaki ortaokul öğrencileri üzerinde yürüttüğü geniş katılımlı bir çalışmada ergenlerin sanal zorbalığa karışma oranı % 9.7 olduğu ve problemlili internet kullanımı ile sanal zorbalık arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu bulunmuştur. Yakın tarihli bir diğer çalışma da 9. ve 10. sınıflara devam eden ergenler üzerinde yürütülmüştür. Bu çalışmada da hem sanal zorba hem de sanal mağdur olma ile problemlili internet kullanımı arasında anlamlı ilişki bulunmuştur (Altundağ, 2016). Nartgün ve Cicioğlu (2015)'nin yaptıkları çalışmada ise günlük internet kullanım süresinin sanal zorbalık üzerinde farklılaşmaya neden olduğu bulunmuştur. Sonuçlara göre 0-3 saat arası günlük internet kullananlar 3-6 saat ve 6 saatten daha fazla internet kullanan bireylere kıyasla daha fazla sanal zorbalığa karıştıkları rapor edilmiştir. Bunun yanında aynı çalışmada problemlili internet kullanımının sanal zorbalığı yordadığı da görülmüştür.

2.2.9.4 Ebeveyn denetimi

Bilişim araçları gençler arasında çok yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Hatta akıllı telefonlar adeta gençlerin hayatının merkezinde yer almaktadır. Bilişim araçlarını kullanan çocuk ve ergenlerin başta sanal zorbalık olmak üzere farklı risklerle karşı karşıya olduğu görülmektedir. Bu noktada sanal ortamdaki aktivitelerin ebeveyn denetimine (parental monitoring) tabi olması sanal zorbalık karşısında koruyucu bir faktör olduğu bilinmektedir (Navarro ve diğerleri, 2013). Çünkü çocuklar genelde sanal zorbalık eylemlerini evde oldukları zamanlarda ve kendi odalarında yaparlar (Low ve Espelage, 2013). Ancak ebeveynlerin önemli bir kısmı çocuklarının internet aktivitelerinin, yaşadıkları sanal zorbalık ya da sanal mağduriyetin farkında değildirler (Gasior, 2010; Valcke, Bonte, De Wever ve Rots, 2010).

Sanal ortamdaki ebeveyn denetimi ile çocuğun çevrimiçi ortamda izlenmesi, internette harcanan sürenin kontrol edilmesi, ziyaret ettiği internet siteleri, sosyal ağlardaki paylaşımları ve iletişim kurduğu kişi ve hesapları izlemeyi içermektedir. Bu izleme işlemi için ebeveynler çevrimiçi davranışlar için bir takım kurallar koyarlar. Sanal ortamdaki ebeveyn kontrolü ergenlerin güvenli bir şekilde çevrimiçi davranışlarda bulunmasına imkan tanımaktadır (Sasson ve Mesch, 2014). Buradaki ebeveyn denetimi ile kast edilen çocuk ya da ergenin sanal ortamdaki davranışlarını sürekli kısıtlama ya da engelleme amaçlı olmamalıdır. Çünkü sanal mağdurların yaşadığı mağduriyetleri ebeveynleriyle paylaşmamalarının en önemli nedeni olarak ebeveynlerinin internet erişimini engelleyeceklerini düşünmeleridir (Mishna, Saini ve Solomon, 2009). Özellikle çocukluk dönemi ve ilk ergenlik döneminde düşük ebeveyn denetiminin olması sanal zorbalığa karışma, sanal pornografik içeriğe maruz kalma, kişisel bilgilerini ifşa etme gibi risklere neden olabilmektedir (Navarro ve diğerleri, 2013). Ayrıca çevrimiçi aktivitelerdeki düşük ebeveyn denetimi ile sanal zorba olma (Buelga ve diğerleri, 2015; Kowalski ve diğerleri, 2014) ve sanal mağdur olma (Low ve Espelage, 2013) arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir.

2.3. BAŞA ÇIKMA

Başa çıkma kavramı temelde stres ve stresle başa çıkmaya ilişkin süreçleri açıklamak amacıyla kullanılmaya başlanmıştır. Stresle başa çıkma kavramının öncül çalışmalarını yürüten Folkman ve Lazarus (1988) başa çıkmayı, kişinin içsel ya da dış kaynaklı istek ve taleplere karşı kendi kaynaklarını kullanarak karşılaştığı olumsuz durumların üstesinden gelebilmek amacıyla ortaya koyduğu bilişsel ve davranışsal çabalar olarak tanımlamaktadırlar. Folkman (1984) 'ın bir diğer tanımlamasında ise kişinin strese neden olan uyarıcılar karşısında kişinin duygusal gerilimini azaltma, kontrol etme ya da bu gerilime karşı direnme niyetiyle yaptığı bilişsel, duyuşsal ve davranışsal tepkilerinin tamamı olarak ifade etmektedir.

Başa çıkma kavramı ilk dönemlerde sadece stresle başa çıkma konusunda çalışılırken zamanla farklı konularda da çalışılmaya başlanmıştır. Boşanma (Hetherington, 2014), doğal afetler (İskender ve Ayas, 2003), göç (Strier, 1996; Tran ve diğerleri, 2014) ve sanal zorbalık (Orel, Campbell, Wozencroft, Leong ve Kimpton, 2017; Parris, Varjas, Meyers ve Cutts, 2012; Raskauskas ve Huynh, 2015) gibi birbirinden farklı durumlar karşısında yaşanan olumsuz süreçleri kontrol edebilmek amacıyla da başa çıkma kavramı kullanılmıştır.

Başa çıkma kavramı bir takım alt kategorileriyle birlikte açıklanmaya çalışılmıştır. Kaçınmacı veya kontrol odaklı başa çıkma (Pereda, Forns, Kirchner ve Muñoz, 2009), aktif/girişimci, geri çekilmeci ya da karşı koyucu başa çıkma (Holen, Lervåg, Waaktaar ve Ystgaard, 2012), duygu odaklı, problem odaklı ve kaçınmacı başa çıkma (Folkman ve Lazarus, 1988) gibi farklı alt kategorilerde açıklandığı görülmektedir. Ancak bu başa çıkma boyutları birbirlerinden bazı açılardan farklı olmasına karşın bir birlerine denk düşen ya da örtüşen kavramlar olarak da değerlendirilmektedir. Söz gelimi aktif başa çıkma, kontrol odaklı ya da problem odaklı başa çıkmaya karşılık gelmektedir.

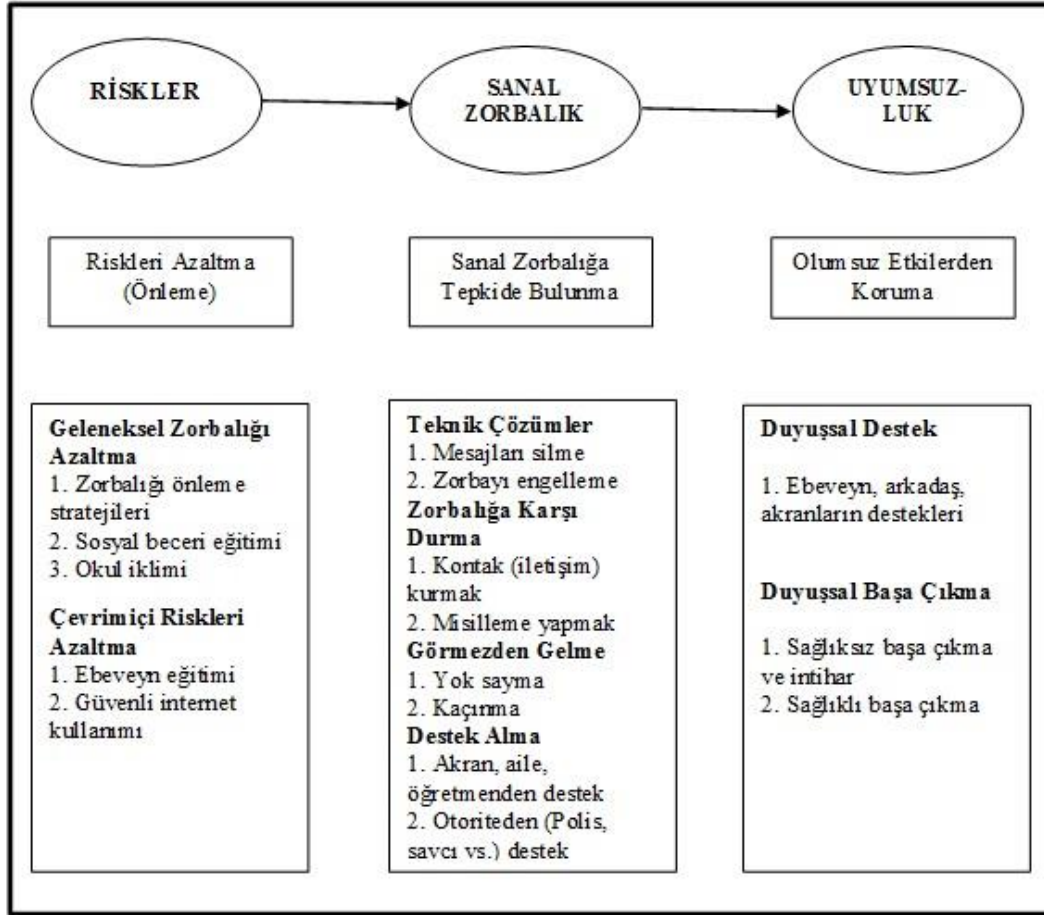
Lazarus (1976)'a göre başa çıkma kavramı oldukça geniş bir anlamı ifade etmektedir. Bu genel kavram doğrudan ve dolaylı, hafifletici davranışlar olarak temelde iki sınıfta ele alınabilir. Doğrudan davranışlarla kast edilen, kişinin karşılaştığı tehdit edici durum ya da olayı kendi lehine çevirmek veya bu olumsuz

durumdan kurtulmak için gösterdiği davranışlardır. Strese neden olan tehlikeye karşı hazırlık yapma, misliyle mukabelede bulunma, kaçma, ortamdaki uzaklaşma ya da tepkide bulunmama gibi davranışlar bu kategoride değerlendirilebilir. Dolaylı ya da hafifletici davranışlar ise daha çok kişinin rahatlamasına dönük davranışlardır. Kişi hafifletici davranışlar sayesinde karşılaştığı olumsuz durum karşısında kendini daha iyi hisseder. Alkol, sigara kullanma, gevşetici ilaçlar alma bu tür davranışlardan kabul edilebilir (Akt. Eryılmaz, 2009)

2.4. SANAL ZORBALIKLA BAŞA ÇIKMA

Sanal zorbalık sonuçları itibarıyla bir çok olumsuz etkiye neden olmaktadır. Sanal mağdurlar yaşadıkları mağduriyet anında ve sonrasında ciddi stres ve gerginlik yaşamaktadırlar. Yaşadıkları bu stres verici olay karşısında bir takım başa çıkma stratejilerine başvurumaktadırlar. Sanal zorbalıkla başa çıkma literatüründe daha çok başa çıkma stratejileri üzerinde durulmuştur. Bu stratejiler genel olarak üç kategoride tanımlanabilmektedir. Bunlar kişisel düzey, aile düzeyi ve okul düzeyidir. Kişisel düzey ile bireyin kendisini yapabileceği önleyici tedbirler ya da sanal zorbalığa maruz kalındığında göstereceği tepkileri ifade etmektedir. Aile düzeyi ile sanal zorbalığa karşı çocuğu koruma, olası riskler hakkında ebeveynlerin rehberlik yapması ve sanal zorbalığa maruz kalındığında destekleyici ve çözüm bulucu bir tutum içerisinde olma kastedilmektedir. Okul düzeyi ise, internet kullanımının olası riskleri ve sanal zorbalıkla ilgili bilgilendirme, ebeveynlerle işbirliği, tüm okul personelinin zorbalık karşısında sıfır tolerans anlayışına sahip olması, sanal zorbalıkla yakından ilişkili olan geleneksel zorbalığa karşı okul temelli mücadele çalışmaları yer almaktadır.

Sanal zorbalıkla başa çıkma daha çok önleme ve müdahale çalışmaları olarak iki düzeyde yürütüldüğü görülmektedir. Perren ve diğerleri (2012) sanal zorbalıkla mücadeleyi üç aşamalı modeli ile açıklamıştır. Modele ilişkin şablon Şekil 1.'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Sanal Zorbalıkla Mücadele Modeli (Perren ve Diğerleri, 2012)

Sanal zorbalıkla mücadele modelinde öncelikle, koruyucu bir perspektiften hareketle, öğrenciler, ebeveynler ve okullar bilinen riskleri azaltma yoluyla sanal zorbalıkla başa çıkmaya çalışabilirler. Bir çok çalışmada sanal zorbalıkla geleneksel zorbalık arasındaki güçlü bağ nedeniyle (Gradinger ve diğerleri, 2009; Sticca ve diğerleri, 2013) önleyici çalışmalarda geleneksel zorbalığı önlemeye yönelik çalışmalara yer verilmelidir. Burada tüm okul yaklaşımının esas alındığı çalışmalar, sosyal beceri eğitimleri, okul ortamının iyileştirilmesi gibi önleyici müdahaleler sanal zorbalıkla mücadelede işlevsel olmaktadır (Perren ve diğerleri, 2012). Sanal zorbalık elektronik araçlarla yapılması ve akıllı telefon, tablet ya da bilgisayar gibi kişisel cihazlarla daha çok okul dışındaki saatlerde yapılıyor olması özellikle ebeveyn eğitimi ve

güvenli internet kullanımına ilişkin çalışmaları gerekli hale getirmektedir (Altundağ, 2016; Livingstone ve Haddon, 2011).

İkinci aşama ise daha çok sanal zorbalık gerçekleştiği zaman ya da süreç içerisinde yapılacak çalışmalardır. Sanal zorbalık gerçekleştiğinde öğrencilerin, ebeveynlerin ve okulun sanal zorbalık sonucu ortaya çıkan olumsuz sonuçları ortadan kaldırmaya yönelik atacakları adımlar bulunmaktadır. Bu adımlar sanal zorbayla yüzleşmek (yapıcı bir şekilde olabileceği gibi bazı durumlarda misilleme önerilmektedir), görmezden geleme (hiçbir şey yapmama, kaçınmacı bir tutum sergileme, duygu düzenleme vs.) ve arkadaş, öğretmen, uzman ya da adli birimlerden teknik destek alma şeklinde sıralanmaktadır (Perren ve diğerleri, 2012).

Sanal zorbalıkla mücadelede üçüncü aşama ise sanal zorbalık sonrası mağdurlarda oluşan olumsuz sonuçlara yönelik müdahaleleri içermektedir (Juvonen ve Gross, 2008; Perren, Dooley, Shaw ve Cross, 2010). Bu aşamada, sanal mağdurların yaşadığı mağduriyetle başa çıkmaya yardımcı bir takım boyutlar yer almaktadır. Mağdurların iyilik halini artıracak ve yaşadıkları olumsuz duyguları telafi etmeye yardımcı olabilecek duyuşsal destek mekanizmalarının kullanılması söz konusudur. Bu aşamada mağdurlar yaşadıkları olumsuz durumlarla başa çıkmak için intihar gibi sağlıksız başa çıkma stratejileri kullanabilmektedir. Bu noktada mağdurlar, öğretmen, ebeveyn ve akranlarından gelecek destekle sağlıklı başa çıkma stratejilerini kullanabilmektedir (Hinduja ve Patchin, 2013; Perren ve diğerleri, 2012)

2.4.1 Sanal Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri

2.4.1.1 Teknolojik başa çıkma

Sanal zorbalığın gerçekleşmesinde bilişim araçları diye adlandırılan yeni nesil teknolojik araçlar kullanılmaktadır. Bu araçlara her geçen gün bir yenisi eklenmekte vebu araçlar yeni özelliklerle donatılmaktadır. Sözelimi bundan 15 yıl önce Facebook, Twitter gibi sosyal ağlar yoktu ve internet üzerinden görüşme, iletişim ya da sosyalleşme amacıyla MSN, chat odaları gibi platformlar vardı. Ancak günümüzde akıllı cihazların da gelişmesiyle birlikte bir çok sosyal ağ platformu ve

mobil uygulamalar başta gençler olmak üzere geniş bir kitle tarafından kullanılmaktadır. Sanal zorbalık teknolojik araçlarla yapıldığı için, sanal zorbalıkla mücadelede yine teknolojik araçların kullanılması önerilen yöntemlerin başında gelmektedir.

Teknolojik başa çıkmada iki boyut vardır. Birincisi kişinin sanal zorbalığa karşı önleyici bir takım tedbirleri almasıdır. Bunlar güvenli internet kullanıcısı olmak, başta Facebook gibi sosyal ağlar olmak üzere kullanılan tüm platformlarda gizlilik ve güvenlik ayarlarını yapmaktır. İkincisi ise sanal mağdurun yaşadığı mağduriyet anında ya da mağduriyet sonrasında zorbayı engelleme, içeriği şikayet etme, mesajları silme ya da kanıt amaçlı saklama, zorbalık yapılan sanal platformdan uzaklaşma, e-posta ya da hesap bilgilerini değiştirme gibi pasif; misilleme yapma gibi tepkisel başa çıkma davranışlarıdır (Arıca ve diğerleri, 2008; Hinduja ve Patchin, 2007; Huang ve Chou, 2010; Juvonen ve Gross, 2008; McGuckin ve diğerleri, 2013; Parris ve diğerleri, 2012; Perren ve diğerleri, 2012; Price ve Dalglish, 2010). Teknik başa çıkma stratejileri kısa vadede bir takım etkili sonuçlar alınmasına sebep olsa da uzun vadede olumlu sonuçlar alınmamaktadır. Çünkü sanal zorbalık, sanal ortamda zorbalık yapmak için farklı bir yol ya da platform bulabilmektedirler (Parris ve diğerleri, 2012; Šléglová ve Černá, 2011). Bu yüzden bazı durumlarda sanal mağdurların görmezden gelmesi, önerilen teknik başa çıkma stratejilerinden bir diğeridir. Yapılan çalışmalarda da sanal mağdurların kaçınmacı başa çıkma ya da görmezden gelme stratejisini benimsedikleri görülmektedir. Smith ve diğerleri (2008) yaptıkları çalışmada mağdurların %41'i yaşadıkları sanal zorbalığı görmezden geldiğini, % 25'nin ise sanal zorbalık karşısında hiç bir şey yapmadığını belirtmektedirler. Benzer şekilde bir başka çalışmada da ergenlerin sanal zorbalığa uğramaları halinde % 43'nün herhangi bir tepkide bulunmadığı rapor edilmektedir (Li, 2010). Yunan ergenler üzerinde yapılan bir diğer çalışmada pasif-kaçınmacı teknik başa çıkma stratesinin yaygın bir şekilde kullanıldığı bulunmuştur (Kokkinos, Antoniadou, Dalara, Koufouzou ve Papatziki, 2013).

Sanal zorbalığın bazı türlerinde yer alan zorbanın kimliğinin gizlenmesi ya da sanal zorbalıktaki anonimlik sanal mağdurları intikam alma konusunda teşvik edici olabilmektedir (Perren ve diğerleri, 2012). Sanal mağdurların önemli bir kısmında bu

intikam alma isteği misilleme yapmaya itmektedir. Sanal zorbalıkta aktif teknolojik başa çıkma stratejilerinden birisi de misillemedir. Juvonen ve Gross (2008)'a göre sanal mağdurların % 60'ı kendilerini yüz yüze geleneksel yöntemlerle savunurken, % 12'si sadece sanal ortamda, % 28'i ise hem geleneksel hem de sanal ortamda misilleme yapmaktadır. Bu durum da aslında sanal zorbalığın geleneksel zorbalıkla iç içe olduğunun bir kanıtı olarak değerlendirilebilir. Misilleme saldırganlık içermediği takdirde sanal zorbalıkla başa çıkmada bir noktaya kadar önerilmektedir. Ancak bu misilleme stratejisinin etkileri konusunda bulgular tutarsızdır. Price ve Dalglish (2010) bu stratejinin olumlu sonuçlar doğurabileceğini göstermiş olsa da başka çalışmalar bu kadar etkili olmadığını ifade etmektedir (Huang ve Chou, 2010; Parris ve diğerleri, 2012).

2.4.1.2 Akran desteği

Ergenlik döneminde akran ilişkileri önemli bir yer tutmaktadır. Ergenler birbirleriyle olan yoğun iletişim ve etkileşimleri sonrası birbirlerini etkilemektedir. Sosyal beceri öğrenme, sosyal destek bulma gibi olumlu özelliklerin yanında geleneksel ya da sanal zorbalıkların önemli bir kısmı akranlar arasında gerçekleşmektedir (Macháčková ve diğerleri, 2013a; McGuckin ve diğerleri, 2013; Ševčíková, Macháčková, Wright, Dědková ve Černá, 2015). Sanal zorbalık olaylarında ebeveyn ya da öğretmen gibi yetişkin desteğinin olması sanal zorbalıkla mücadelede pozitif sonuçlar göstermesine karşın, sanal mağdurlar yaşadıkları mağduriyeti genelde akranları ile paylaşmakta ve onlardan yardım istemektedirler (McGuckin, 2013; Stacey, 2009). Bu durum da sanal zorbalıkla mücadelede akran desteğini oldukça önemli hale getirmektedir.

Sanal zorbalığa uğramış ergenlerin önemli bir kısmı akranlarının kendilerine yardım konusunda çok fazla bir şey yapmadığını, hatta zorbalığı görmezden geldiğini ifade etmektedirler (Prock, 2015). Ancak Belçika'da yapılan bir çalışmada sanal zorbalığa tanık olanlar, sanal zorbalığın boyutunu ciddi olarak algıladıklarında sanal mağdura yardım etme konusunda istekli olduklarını belirtmektedir (Bastiaenssens ve diğerleri, 2014). Bu sonuçlar sanal mağduriyette akran desteğinin önemli olmakla birlikte,

akranlarda sanal zorbalığın ciddiyeti konusunda bilgilendirme ve farkındalık oluşturma çalışmalarını önemli hale getirmektedir (Ovejero ve diğerleri, 2016).

Sanal zorbalık karşısında mağdurların sosyal destek aradıkları bir diğer alan ise çevrimiçi forum platformlarıdır. Buralarda ortak sorunları olan bireyler bir araya gelir ve bir birlerine destek olurlar. Bu sanal forumlardan bazıları da sanal zorbalık mağdurlarının buldukları platformlardır. Forumda kişi, öncelikle sanal zorbalıkla ilgili kendi hikayesini anlatır ve diğer üyeler ona duygusal desteğin yanında, başına gelen durumun doğasına göre pratik başa çıkma stratejileri önerebilmektedirler (Bastiaensens ve diğerleri, 2016). Ayrıca diğer üyeler kendi başından geçen olayları anlatarak mağdur kişiye destek olmaya çalışırlar. Bastiaensens ve arkadaşları (2016) yaptıkları bir sanal forum platformundaki paylaşımları içerik analizi yöntemiyle incelemişler ve sanal zorbalıkla ilgili paylaşımları çalışmalarına dahil etmişlerdir. Yaptıkları içerik analizi sonucunda mağdurların sanal zorbalık hikayelerini anlattıkları ve diğer üyelerin de mağdurlara yönelik hem duygusal destek hem de etkili başa çıkmaya ilişkin teknik ya da yaşantılarına dayalı deneyimsel destek verdiklerini görmüşlerdir. Özetle sanal ortamdaki mağduriyetle başa çıkmak için yine sanal ortam tercih edilmiş ve sosyal destek mekanizması sanal platformda işletilmiştir. 12-15 yaş aralığındaki Alman ergenler üzerinde odak grup görüşmesine dayanan bir diğer nitel çalışmada da sanal mağduriyet yaşayan ergenlerin özellikle akranlarından sosyal destek aldıkları bulunmuştur (Jacobs, Goossens, Dehue, Völlink ve Lechner, 2015). Çalışmaya katılan ergenlerin önemli bir kısmı sanal mağduriyet yaşadıklarında ebeveyn ya da öğretmenlerinden ziyade akranlarından sosyal destek aradıklarını belirtmişlerdir. Sanal zorbalıkta akrandan gelen sosyal desteğin sanal zorbalığın etkilerini azaltmada ve sanal zorbalıkla başa çıkmada önemli olduğu görülmektedir. Ancak bu sosyal destek her zaman yüz yüze olmamakta, sosyal ağlar ya da forum siteler aracılığıyla da yapılabilmektedir.

2.4.1.3 Yetişkin desteği

Sanal zorbalıkla başa çıkmada yetişkin desteği ya da yetişkin kontrolü önemli bir yer tutmaktadır. Burada yetişkin ile ifade edilen kişiler ebeveynler, yakın akrabalar, öğretmenler, psikolojik danışmanlar, okul idarecileri ve diğer okul personelidir.

Bilişim araçları olan tablet, bilgisayar ya da telefonlar genelde kişisel olarak kullanıldığı için yetişkin denetimi her zaman kolay olmamaktadır. Ancak gerek teknolojik bir takım tedbirlerle gerek çocukla kurulan güçlü ilişki ve iletişim sayesinde yetişkin desteği ve kontrolü sağlanabilmektedir.

Sanal zorbalığın önlenmesi ya da sanal zorbalık sonrası başa çıkmada en etkili rollerden birisi ebeveynlerdir. Sanal zorbalığın nedenselliğine ilişkin yapılan açıklamalarda da düşük ebeveyn-çocuk ilişkisinin sanal zorbalıkla ilişkili olduğu ifade edilmektedir (Kowalski ve diğerleri, 2014; Ybarra ve Mitchel, 2004). Bu açıdan bakıldığında ebeveynle çocuk arasındaki güçlü bağların gençleri sanal zorbalığa karşı koruyucu bir faktör olabileceğini göstermektedir. Ebeveynle çocuk ilişkisinin iyi olmasında aile iklimi ve ebeveyn tutumları önemli bir yer tutmaktadır. Otoriter ya da cezalandırıcı ebeveyn tutumu, zorbaca ya da şiddet içerikli davranışlara karşı aşırı toleranslı ebeveyn tutumu, aile içi iletişim problemleri, ebeveynlerin birbirleriyle ve ebeveyn-çocuk çatışmasının oluşu, problem çözme yöntemi olarak zorbalığın kullanıldığı aile ortamı sanal zorbalığın ailevi kökenli nedenleri olarak kabul edilmektedir (Buelga ve diğerleri, 2015, Hinduja ve Patchin, 2013; Kowalski ve diğerleri, 2014; Novarro ve diğerleri, 2013; Wang ve diğerleri, 2009). Özellikle ebeveyn tarzları geleneksel zorbalıkta olduğu gibi sanal zorbalıkla da yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Düşük demokratik anne-baba tarzı ile cezalandırıcı anne-baba tutumlarının çocukların zorbaca davranışlarda bulunmasıyla yakından ilişkili olduğu belirtilmektedir (Moral ve Ovejero, 2013).

Sanal zorbalıkla başa çıkmada ve sanal zorbalığa karşı korumada ebeveynlerin sanal ortamda çocuklarını denetlemesi ve takip etmesi önem arz etmektedir. Nasıl ki sokağa ya da dışarıya çıkan çocuğunun olası risklere karşı korunması gerekiyorsa sanal ortamdaki risklere karşı da korunması gerekmektedir (Hinduja ve Patchin, 2014; Mesch, 2016; Stavriniades, Nikiforou ve Georgiou, 2015). Sanal zorbalık gibi olumsuz risklere karşı ebeveynlerin çocuk, aile gibi internet profillerini kullanmaları, işletim sistemlerinin sunduğu ebeveyn denetim özelliklerini kullanması, yeni nesil araçlar olan tablet ve akıllı telefonlar için ebeveyn kontrol uygulamalarını kullanmaları koruyucu faktörler olarak kabul edilmektedir. Sanal zorbalığın en çok görüldüğü mecralardan biri olan sosyal ağlarda da ebeveyn denetiminin olması olası

risklere karşı gençleri koruyacaktır. Sosyal ağlarda ebeveynle çocuk arasındaki bağlantının olması ebeveyn denetimi açısından oldukça önemlidir. Sosyal ağların türüne göre arkadaş ya da takipçi olmak kontrol aracı olarak düşünülmektedir. Ancak sosyal ağlardaki bu bağlantı, çocuğa yönelik bir baskı aracı haline getirilmediğinde günlük aile içi rutin iletişimi de sağlayabilmektedir (Mesch, 2016). Ancak sosyal ağlar baskı aracı olarak kullanıldığında gençler, ailesinin bilgisi ya da haberi olmadığı farklı hesaplar açmaya ya da ebeveynlerini engelleme, kısıtlama gibi yollara başvurmalarına neden olabilmektedir (Altundağ, 2016). Lise çağındaki ergenler üzerinde yapılan bir çalışmada ebeveynlerinden habersiz sosyal ağ hesabına sahip olan ergenlerin olmayanlara kıyasla daha fazla problemlili internet kullanımı ile daha fazla sanal zorba ve sanal mağduriyet puanlarına sahip oldukları bulunmuştur (Altundağ, 2016). Yaş aralığı 12-17 olan ergenler üzerinde yürütülen bir diğer çalışmada ise, sosyal ağlarda ebeveyn kontrolünün olması sanal zorbalık gibi çevrimiçi risklere karşı koruyucu rolü olduğu bulunmuştur (Mesch, 2016). Buradaki ebeveyn kontrolü ile kast edilen sosyal ağlardaki arkadaşlık ya da takipçi değildir. Ayrıca aynı çalışmada sosyal ağlardaki bu bağlantının ebeveyn-çocuk arasındaki iletişimi güçlendirerek risklere karşı koruyucu bir yönü olduğu ifade edilmektedir. Tayvan'da ergenler üzerine yapılan bir çalışmada ebeveyn-cocuk bağlanmasının düşük olmasının daha fazla internet bağımlılığı ve sanal zorbalık yaşantısına neden olduğu, bunun yanında ebeveyn denetiminin yüksek olduğunu algılayan ergenlerin daha az sanal zorbalık ve internet bağımlılığı deneyimlediği bulunmuştur (Chang ve diğerleri, 2015a).

Geleneksel zorbalıkla başa çıkma, önleme ya da müdahale çalışmalarında öğretmen önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir (Flaspohler, Elfstrom, Vanderzee, Sink ve Birchmeier, 2009; Frey, Jones, Hirschstein ve Edstrom, 2011). Yüz yüze zorbalık olarak da ifade edilen geleneksel zorbalık genelde okul sınırları içerisinde ya da okula yakın konumda yapıldığı için öğretmenlerin müdahale etmesi daha kolay olabilmektedir. Ancak sanal zorbalık doğası gereği 7/24 saat yapılabilmesi, bilişim araçlarıyla yapıldığı için daha çok okul saatlerinin dışında olması ve öğretmenlerin doğrudan zorbalığı gözlemleyememesi gibi nedenlerden dolayı öğretmen denetimine çok açık değildir. Bunun yanında sanal zorbalık okul saatlerinde gerçekleşmese bile

okul dersleri üzerindeki olumsuz etkisi, okula gitmede isteksizlik ya da okul yaşamını olumsuz etkileyecek bir takım psikolojik ve sosyal sorunlara neden olmaktadır (Beran ve Li, 2005; Eden, Heiman ve Olenik- Shemesh, 2013; Hinduja ve Patchin, 2011; Willard, 2012). Ayrıca sanal zorbalık olaylarının önemli bir kısmının geleneksel zorbalıkla birlikte görülmekte ya da birbirinin devamı olduğu bilinmektedir (Hinduja ve Patchin, 2014; Låftman ve diğerleri, 2013; Olweus, 2017). Bu durumlar dikkate alındığında sanal zorbalıkla başa çıkmada ve önlemede öğretmenlerin önemli rolü olduğu kabul edilmektedir (Hinduja ve Patchin, 2013; Stauffer, Heath, Coyne ve Ferrin, 2012). Geleneksel zorbalıkla mücadelede tüm okul yaklaşımının esas aldığı veli-öğretmen işbirliği, öğretmenlerin farkındalığını artırma, pozitif okul iklimini oluşturma gibi unsurların sanal zorbalıkla mücadelede de önemli bir araç olduğu görülmektedir (Pearce, Cross, Monks, Waters ve Falconer, 2011).

Sanal zorbalıkla mücadelede öncelikle öğretmenlerin sanal zorba farkındalığına sahip olmaları gerekmektedir (Hayashibara, 2017; Hinduja ve Patchin, 2013; Ragain, 2014). Sanal zorbalığı tanıyan, çevrimiçi risklerden haberdar olan öğretmen, öğrencilerine karşı sanal zorbalıkla ilgili etkili rehberlik yapabilecektir. Bunun dışında sanal zorbalıkla karşılaşan öğrenci, yaşadığı mağduriyetten kurtulmak ya da destek aramak amacıyla güvendiği öğretmenine başvurabilir. Böyle bir durumda mağdura karşı destekleyici bir tutum sergileyen öğretmen sanal zorbalığın önlenmesinde önemli bir rol oynayabilmektedir (Hayashibara, 2017; Hinduja ve Patchin, 2013; Kowalski ve diğerleri, 2008; Stewart ve Fritsch, 2011).

2.4.1.4 Yasal düzenlemeler

Sanal zorbalıkla mücadelede önemli unsurlardan birisi de yasal metinlerdir. İnternet teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte bir çok farklı iş ve işlemin sanal ortamda gerçekleştirilebiliyor olması büyük bir kolaylık sağlarken, sanal hırsızlık ve dolandırıcılık, sanal taciz ve tehdit gibi bir takım olumsuz sonuçları da beraberinde getirmesiyle bir takım yasal düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan bu yasal düzenlemelerin daha çok sanal ortamdaki alışveriş güvenliği ya da dolandırıcılığa karşı bireyleri koruma amaçlı yapıldığı görülmektedir. Ancak son yıllarda doğrudan

olmasa bile dolaylı yollardan sanal zorbalıkla ilgili hukuki düzenlemeler yapıldığı görülmektedir (Donegan, 2012; Hinduja ve Patchin, 2015).

Sanal ortamdaki risklere karşı başta gençler olmak üzere tüm bireyleri korumayı hedefleyen yasal metinlerin birçok ülkede yeteri kadar düzenlenmediği görülmektedir. A.B.D'deki eyaletlerdeki iç hukuk metinlerinin derlendiği bir çalışmada sanal zorbalıkla ilgili bazı eyaletlerde bir takım tanımlamalar bulunurken, önemli bir kısmında sanal zorbalıkla ilgili yasal düzenlemelerin olmadığı ya da yetersiz olduğu anlaşılmaktadır (Hinduja ve Patchin, 2015). Ülkemizde de doğrudan sanal zorbalık şeklinde tanımlanmış bir kanun maddesi ya da yönetmelik içeriği bulunmamaktadır. Ancak Avrupa Birliğine uyum çerçevesinde yapılan bir takım hukuki çalışmalar dolaylı da olsa sanal zorbalık olaylarını da kapsamaktadır.

Sanal ortamda yapılan suçlarla ilgili “siber suç, sanal suç, bilişim suçu, ileri teknoloji suçu, bilişim sistemleri aracılığıyla işlenen suç” gibi tanımlamaların yapıldığı görülmektedir (Akarslan, 2015; Ekizer, 2014; Taşçı ve Can, 2015). Sanal suç, “dijital bir ortamda herhangi bir suçun işlenmesi ve işlenen bu eylemin genel olarak hukuka aykırı olması veya suç olarak kabul edilecek nitelikte olması” şeklinde ifade edilmektedir (Taşçı ve Can, 2015). Sanal suçlar oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. Sanal sahtecilik, dolandırıcılık, bilişim güvenliği gibi doğrudan sanal zorbalıkla ilişkisiz konularda da işlenen suçlar bu alanda değerlendirilmektedir. 23 Kasım 2001 yılında Avrupa Konseyi(AK) tarafından hazırlanmış olan “Sanal ortamda işlenen suçlar (Convention on Cybercrime)” sözleşmesi imzaya açılmış ve Temmuz 2004'te AK tarafından kabul edilmiştir. Ülkemizde Kasım 2010'da sözleşmeyi imzalamış, Eylül 2012'de TBMM'ye gelmiş, Nisan 2014'te yasalaşarak resmi gazetede yayımlanmıştır. Bu kanun sanal ortamda işlenen suçlarla ilgili oldukça geniş tanımlamalara gitmiş ve çocuk pornografisinden, telif hakları ihlaline kadar çeşitli suçlarla ilgili yaptırımlar yasal zemine kavuşturulmuştur.

Türk Ceza Kanununda (TCK) yer alan sanal suçlarla ilgili Nisan 2014 kabul edilen maddelerin bir kısmının dolaylı yoldan sanal zorbalıkla ilişkili olduğu görülmektedir (Ekizer, 2014; Küçük, 2016). Sanal zorbalıkla ilgili maddeler, kişilere karşı suçlar/şerefe karşı suçlar-hakaret (madde 125), haberleşmenin gizliliğinin ihlali (madde 132), kişiler arasındaki görüşmelerin dinlenmesi ve kayda alınması (madde

133), kişisel verilerin kaydedilmesi (madde 135), verileri hukuka aykırı olarak verme veya ele geçirme (madde 136) şeklinde özetlenebilir. Burada yer alan maddeler okulda ya da okul dışında kişilerin özel bilgilerin gizlice elde edilmesi ve yayılması, sosyal ağ ya da diğer platformlarda başkalarına yönelik her türlü hakaret, taciz ya da tehdit, sanal ortamdaki görüşmelerin ya da kişilerarası paylaşımların ele geçirilip ifşa edilmesi şeklinde gerçekleşen sanal zorbalık türlerine denk gelmektedir (Küçük, 2016). Söz konusu sanal zorbalıkla ilgili suçların işlenmesi halinde adili para cezalarının yanında işlenen suçun türü ve şiddetine göre altı aydan beş yıla kadar uzanan mahkûmiyet cezaları verilebilmektedir. Sanal zorbalığın hukuki bir takım yaptırımlarının olduğunu bilmek sanal zorbalıkların cesaretini kırıp, sanal zorbalık yapmaktan uzaklaşmalarına neden olabilecektir.

Sanal zorbalık olaylarının yaşandığı kitlenin çok büyük bir kısmı okul çağında olup Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) sisteminde öğrenci olarak öğrenimine devam etmektedir. MEB ortaöğretim kurumları yönetmeliğinin disiplin işlemleri ile ilgili alanında bilişim araçlarıyla işlenen suçlar kınama cezasından örgün eğitimin dışına çıkartma cezasına kadar verilebilmektedir (MEB, 2013). Okullar, yaşanan sanal zorbalık durumunda ödül ve disiplin kurulu kanalıyla disiplin işlemlerini başlatıyor ve işlenen suçun türü, şiddeti ve tekrarlanması gibi durumları dikkate alarak cezai yaptırımda bulanabiliyor. MEB (2013) ilgili mevzuata göre bilişim araçlarıyla işlenen suçlara ilişkin cezai müeyyideler şu şekilde özetlenebilir;

Kınama cezası gerektiren davranışlar: Bilişim araçlarını amacı dışında kullanmak.

Kısa süreli okuldan uzaklaştırma cezası gerektiren davranışlar: Bilişim araçları veya sosyal medya yoluyla eğitim ve öğretim faaliyetlerine ve kişilere zarar vermek.

Okul değiştirme cezası gerektiren davranışlar: Bilişim araçları veya sosyal medya yoluyla eğitim ve öğretimi engellemek, kişilere ağır derecede maddi ve manevi zarar vermek.

Örgün eğitimin dışına çıkartma cezası verilen davranışlar: Bilişim araçları veya sosyal medya yoluyla; bölücü, yıkıcı, ahlak dışı ve şiddeti özendirici sesli, sözlü, yazılı ve görüntülü içerikler oluşturmak, bunları çoğaltmak, yaymak ve ticaretini yapmak.

2.5. SANAL ZORBALIKLA İLGİLİ FARKINDALIK

Farkındalık kavramı bir çok özgün kavramla birlikte çok sayıda çalışmanın konusu olmuştur. Bilişsel farkındalık (Demir ve Doğanay, 2010), bilinçli farkındalık (Özyeşil, Arslan, Kesici ve Deniz, 2011; Yıkılmaz ve Güdül, 2015) marka farkındalığı (Aktepe ve Baş, 2008), dijital şiddet farkındalığı (Aydoğdu-Karaaslan, 2015), sanal zorba farkındalığı (Ayas ve Horzum, 2011; Yenilmez ve Seferoğlu, 2013) fonolojik farkındalık (Bus ve Van IJendoorn, 1999), üstbilişsel farkındalık (Karakelle, 2012; Schraw ve Dennison, 1994), seçici farkındalık (Flook ve diğerleri, 2010) gibi birbirinden çok farklı konularda kavramsal olarak kullanıldığı görülmektedir. Ancak farkındalık kavramının kullanıldığı çalışmalarda doğrudan bu kavrama odaklanılmadığı, daha çok birlikte kullanıldığı diğer özgün kavrama odaklanıldığı görülmektedir. Örneğin bilinçli farkındalık kavramı ile şu anda kişinin etrafında ve hayatında olmakta olan her türlü olay ya da duruma karşı zihinin açık olması şeklinde açıklanarak bireyin bilinçlilik haline atıfta bulunulur (Özyeşil ve diğerleri, 2011). Benzer şekilde sanal zorba farkındalığında da sanal zorbalığa yönelik vurgunun olduğu görülmektedir.

Türk Dil Kurumu'na ait sözlükte farkındalık “farkında olma durumu” şeklinde ifade edilmektedir (URL2, 2017). Buradaki vurgu kişinin karşısındaki kişi, olay ya da durumun ayırımında ya da farkında olmasındadır. Farkındalıkla ilgili daha önce de ifade edildiği gibi bir çok çalışma gerçekleştirilmesine karşın kuramsal bir tanıma rastlanmamıştır. Ancak bazı yazar ya da araştırmacıların farkındalıkla ilgili tanım ve açıklayıcı modelleri olduğu görülmektedir. Bunlardan birisi de Rohrer (2007)' in “Farkındalık alanı modeli” dir. Bu model de farkındalık varoluşsal bir perspektifle açıklanmış ve varoluşun temel haklarına saygı duymamıza izin veren tüm yeteneklerin toplamı şeklinde tanımlanmıştır. Dolayısıyla farkındalık sorumluluk ile açıklanmaya çalışılmıştır. Yani bireyin farkındalık serüveninin yaşam boyu devam edeceği ve farkındalığı artırmanın bir yaşam görevi olduğu ileri sürülmektedir. Bu modelde kişi farkında olduğu kadar var olmaktadır. Bundan dolayı farkındalık alanı bir tür ışık saçan lambaya da benzetilmektedir. Böylelikle kişi etrafındakileri daha iyi

görebilir ve yapması ya da yapmaması gerekenler hakkında daha sağlıklı kararlar verebilir. Ayrıca farkındalık alanı modelinde ışık saçan bu lambanın beslenmesi, geliştirilmesi aydınlatacağı alanın genişlemesine ve böylece farkında olunan alanla ilgili kişinin daha sağlıklı tepkide bulunması sağlanmış olacaktır.

Farkındalıkla ilgili çalışmaların bir kısmında kullanılan farkındalık (mindfulness) kavramının doğu kültüründe yer alan Budizm inancından esinlenerek oluşturulduğu görülmektedir. Burada farkındalık, kişinin o an içinde bulunduğu zamana odaklanması, kendi yaşantılarının farkına varması ile birlikte kabullenme ve yargılamama şeklinde tanımlanmaktadır (Bishop ve diğerleri, 2004; Demir, 2015; Ögel, Sarp, Tamar-Gürol ve Ermağan, 2014). Farkındalıkla ilgili bu tanım ise daha çok kişinin öznel yaşantılarına odaklanmayı ve kısacası kişinin kendinin farkında olmasını ifade etmektedir. Ancak bu çalışmada sanal zorba farkındalığı ile kişinin kendi öznel yaşantısından ziyade sanal zorbalık olgusunun varlığına ilişkin farkında olmayı ifade etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada İngilizce karşılığı “awareness” olan farkındalık kavramı tercih edilmiştir.

Sanal zorba farkındalığı, farkındalık kavramının içeriği ve özellikleri dikkate alındığında kişinin sanal ortamdaki risk ve tehlikelere karşı bilgili ve uyanık olması şeklinde tanımlanabilir. Bir konunun ayrımına varabilmek için kişinin temel düzeyde de olsa bilgi sahibi olması gerekir. Dolayısıyla farkındalık diye tanımlanan bu olguda kişinin farkına varması için o konu ya da olayla ilgili bilgi sahibi olması gerekir. Sanal zorba farkındalığı ile kast edilen de kişinin sanal zorbalıkla ilgili bilgi sahibi olması ve sanal zorbalığa karşı duyarlı olmasıdır. Sanal zorba farkındalığı (cyberbullying awareness) ile ilgili çalışmalar incelendiğinde farkındalık ile kast edilenlerin daha çok araştırmaya katılanların sanal zorbalıkla ilgili algıları, düşünceleri ya da inançlarını kapsadığı görülmektedir (Akbulut, 2014; Ata ve Adnan, 2016; Ayas ve Horzum, 2011; Diamanduros ve diğerleri, 2008, Horzum ve Ayas, 2013; Sezer, Yılmaz ve Karaoglan-Yılmaz, 2015; Wright, Burnham, Christopher ve Heather, 2009; Yenilmez ve Seferoğlu, 2013).

Sanal zorba farkındalığıyla benzer ya da yakın anlamda kullanılan bir diğer kavram da sanal zorba duyarlılığıdır (sensitivity). Duyarlılık, bireyin tehdit edici uyaranlardan kaçınması ve karşı karşıya kalmamak için uyanık olması şeklinde

açıklanmaktadır (Tanrıkulu, Kınay ve Arıacak, 2013). Bu noktadan hareketle sanal zorbalığa ilişkin duyarlılık ise, kişinin her türlü dijital araç kullanırken sanal zorbalıkla karşılaşma riskine karşı farkında olması, tedbirler alması, riskli davranışlardan uzak durması şeklinde tanımlanmaktadır (Baştak ve Altınova, 2015; Özgür, 2015; Tanrıkulu, Kınay ve Arıacak, 2013). Buradaki tanımdan hareketle sanal zorba duyarlılığı, farkındalığı da içeren bir süreç olarak değerlendirilebilir. Ancak sanal zorba duyarlılığı ile daha çok kişinin kendisinin sanal zorbalık risklerine karşı farkında olması ifade edilmektedir. Sanal zorba farkındalığı ise öğretmenin, psikolojik danışmanın, yöneticinin, ebeveynin ya da öğrencinin farkındalığını içerebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında ise sanal zorba farkındalığı kavramının daha geniş bir kitleyi ilgilendirdiği de söylenebilir.

2.5.1 Öğrencilerin Sanal Zorbalıkla İlgili Farkındalığı

Sanal zorbalığı yapan ya da mağdur olan kesimin önemli bir kısmı öğrenim görmekte olan öğrencilerden oluşmaktadır. Sanal zorbalığın faili, mağduru veya tanığı olan öğrenci grubunun sanal zorbalıkla ilgili farkındalık düzeylerini tespit etmek ya da farkındalığını artırmak sanal zorbalıkla mücadelede önem arz etmektedir (Ayas ve Horzum, 2011; Diamanduros ve diğerleri, 2008; Peker, 2014). Sanal ortamda olan ya da olması muhtemel risklere karşı farkında olan bireyin duyarlılığı ve baş etmeye ilişkin önleyici tedbirler alması daha kolay olacaktır. Ancak öğrencilerle yapılan sanal zorbalıkla ilgili farkındalık araştırmaları birbirinden farklılıklar göstermektedir.

Uzaktan eğitim gören üniversite öğrencileri üzerinde yürütülen bir çalışmada katılımcı öğrencilerin sanal zorba duyarlılıklarının yüksek olduğu ve cinsiyet, sınıf düzeyi ve bölüm türüne göre duyarlılık düzeyleri açısından anlamlı bir fark olmadığı bulunmuştur (Özgür, 2015). Bir başka çalışmada Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi (BÖTE) öğrencilerinin de sanal zorba duyarlılıklarının yüksek olduğu, sınıf düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı ancak kız öğrencilerin erkek öğrencilere kıyasla daha yüksek duyarlılığa sahip olduğu belirtilmiştir (Gezgin ve Çuhadar, 2012). Üniversite öğrencileri üzerinde yürütülen bir diğer çalışma ise sanal zorba farkındalığının erkek öğrencilerde kızlara kıyasla daha yüksek olduğunu göstermiştir

(Elçi ve Seçkin, 2016). 12-15 yaş aralığındaki Alman ergenler üzerinde yürütülen bir çalışmada sanal zorbalarla mağdurların algılarının birbirinden farklı olduğu görülmüştür. Zorbalar kendilerini kötü, acımasız olarak algılayıp üzgün olduklarını ifade etmektedirler. Buna karşın mağdurlar kendilerinin kolay hedef oldukları, sıradışı giyimleri ya da tavırları olduğunu düşünmektedirler. Ayrıca mağdurlar ebeveynlerinden yardım isteme konusunda talepkâr olmadıklarını, çünkü sahip oldukları internet ya da dijital araçlarından mahrum kalabileceklerini belirtmektedirler (Jacobs ve diğerleri, 2015). Öğrenciler sanal zorbalık konusunda öğretmenlerin ebeveyn ya da diğer yetişkinlere kıyasla daha fazla farkındalığa sahip olduklarını düşünmekte ve öğretmenlerinin sanal zorbalığı önlemede ya da sanal zorbalığa müdahale etmede daha etkili olduğuna inanmaktadırlar (Mark, 2009).

Sanal zorba farkındalığını artırma, sanal zorbalıkla mücadele ve baş etmede öncelik olarak kabul edilmektedir (Ayas ve Horzum, 2011; Hinduja ve Patchin, 2013; Horzum ve Ayas, 2013). Öğrenciler üzerinde sanal zorba farkındalığını artırmaya yönelik çalışmalar kısıtlı olmakla birlikte deneysel kanıta dayalı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar genel olarak incelendiğinde sanal zorba farkındalığını artırmada video tabanlı eğitim (Akbulut, 2014), gerçeklik terapisine dayalı psikoeğitim (Tanrıku, Kınay ve Arıca, 2015), mobil uygulama yardımıyla yapılan bilgilendirme programının (Abdul Wahab, Yahaya ve Muniandy, 2015) etkili olduğu rapor edilmiştir.

2.5.2 Öğretmenlerin Sanal Zorbalıkla İlgili Farkındalığı

Sanal zorbalık okuldan ziyade okul dışı saatlerde ya da kişinin evinde bulunduğu saatlerde gerçekleşmektedir (Hinduja ve Patchin, 2011). Ancak son yıllarda neredeyse tüm bireylerin aktif bir şekilde kullandığı akıllı telefon ya da diğer mobil cihazların günün her saatinde kullanılabilir olması sanal zorbalığın görülme alanlarını da artırmaktadır. Sosyal ağ hesabı üzerinden sanal zorbalığa maruz kalan bir öğrenci, sosyal ağ hesabına akıllı telefonu sayesinde günün her anında ulaşabiliyor olması onu bu zorbalığa günün her anında uğrayabilmesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle sanal zorbalık için okul saatleri de riskli zamanlar olarak

düşünülebilir. Bunun dışında sanal zorbalığın etkileri düşünüldüğünde okul başarısında düşme, devamsızlıkta artış gibi okul yaşamını etkileyen sorunlar da görülmektedir (Beran ve Li, 2005; Hinduja ve Patchin, 2011; Willard, 2012).

Sanal zorbalığın önlenmesinde yetişkin müdahalesinin önemli olduğu bilinmektedir (Hinduja ve Patchin, 2014; Mesch, 2016). Bu yetişkinlerden en önemlisi de öğretmen ve okul yöneticileridir (Eden ve diğerleri, 2013; Hinduja ve Patchin, 2011; Horzum ve Ayas, 2013). Okul saatleri içerisinde öğrencilerle birlikte günün önemli bir kısmını geçiren öğretmenlerin sanal zorbalıkla ilgili farkındalık ve duyarlılıkları sanal zorbalıkla mücadelede önemli bir koruyucu faktör olarak kabul edilmektedir.

Öğretmenlerin sanal zorba farkındalığına ilişkin çalışmalara bakıldığında önemli bir kısmının sanal zorbalığa ilişkin algıları ya da düşünceleri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir (Eden ve diğerleri, 2013; Hayashibara, 2017; Huang ve Chou, 2013; Li, 2008; Stauffer ve diğerleri, 2012; Yılmaz, 2010). Öğretmenlerin sanal zorbalıkla ilgili düşünce ya da algıları inanç ve tutumlarından etkilenmektedir. Öğretmenlerce sanal zorbalık öğrenciler arasında ciddi bir problem olarak kabul edilmezse okulda yürütülmesi planlanan önleme ve müdahale programları zaman, para ve enerji kaybindan başka bir anlam taşımayacaktır (Eden ve diğerleri, 2013). Dolayısıyla öğretmenler okul temelli sanal zorbalığa müdahale programlarında kritik öneme sahiptir. Ayrıca eğitimcilerin, kontrolleri altındaki öğrencilerinin sosyal ve duygusal ihtiyaçlarına karşı duyarlı olma ve onlara cevap verme konusunda ahlaki bir sorumluluğu olduğu kabul edilmektedir (Siris, 2012). Çalışma bulguları öğretmenlerin sanal zorbalığı bir problem olarak algılayıp algılamamasına ilişkin sonuçların birbirinden farklılık gösterdiğini ifade etmektedir. Kanada'da öğretmen adayları üzerinde yürütülen bir çalışmada katılımcıların %31,9'u sanal zorbalığı bir problem olarak görmekte ve %65'i ise sanal zorbalığın öğrencileri etkilediğini düşünmektedir (Li, 2008). Aynı çalışmada öğretmen adayları önleme ve müdahale çalışmalarında okulun, okul politikalarının ve okul veli işbirliğinin önemli olduğunu kabul ederken, %44'ü bu konuda kendilerini çok yeterli görmeyip eğitime ihtiyaçları olduğunu kabul etmektedir. Benzer bir çalışmayı Yılmaz (2010) Türk öğretmen adayları üzerinde yürütmüştür. 163 Öğretmenlik programı son sınıf öğrencisi üzerinde yürütülen çalışmada da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Öğretmen

adaylarının yaklaşık %86 'sı öğrencilerin sanal zorbalıktan etkilendiğini ve %77'sinin sanal zorbalığı bir endişe verici bir problem olarak gördükleri bulunmuştur. Kadın adayların erkeklere kıyasla sanal zorbalığı daha endişe verici bulurken, erkek katılımcıların sanal zorbalığı yönetme ve kontrol etmede kadınlara kıyasla daha çok güvendikleri görülmüştür (Yılmaz, 2010). Li (2008)'nin sonuçlarına paralel bir şekilde katılımcı öğretmen adaylarının yaklaşık %90'nın sanal zorbalıkla ilgili öğretmen eğitimi ve okul politikalarının önemli olduğuna inanmaktadırlar (Yılmaz, 2010). Lise öğretmenleri üzerinde yürütülen bir diğer çalışmada ise öğretmenlerin yaklaşık %75'i sanal zorbalığın olumsuz etkileri olduğunu ifade ederken, %8'i sanal zorbalığın öğrencileri hayata hazırlayan bir süreç olduğunu belirtmektedir (Stauffer ve diğerleri, 2012). Bunun yanında öğretmenlerin önemli bir kısmı sanal zorbalığa nasıl müdahale edebilecekleri konusunda yeterli birikime sahip olmadıklarına inanmaktadırlar. Ayrıca sanal zorbalık olayı şayet okul sınırları içerisinde gerçekleşmemişse hiçbir şey yapmamayı ya da sorunu görmezden gelmeyi tercih ettikleri görülmektedir. Öğretmenler, önleme ve müdahale çalışmalarında ebeveynlere önemli görevler düştüğü ve sorumluluğun daha çok onlarda olduğuna inanmaktadırlar (Stauffer ve diğerleri, 2012).

2.5.3 Ebeveynlerin Sanal Zorbalıkla İlgili Farkındalığı

Öğrencilerin hayatlarının önemli bir kısmını geçirdikleri ve dijital araçlarını rahat bir şekilde kullanabildikleri yer onların yaşadıkları evleridir. Sanal zorbalığın doğası gereği 7/24 saat yapılabiliyor oluşu okulun yanında çocuğun yaşadığı ev ortamının da güvenli olmasını gerektirmektedir. Söz konusu bu güvenliği sağlamak başta ebeveynlerin sorumluluğundadır.

Ebeveynlerin çocuklarını sanal zorbalık gibi bir riske karşı korumanın ilk yolu böyle bir sorun olduğunun farkında olmalarıdır (Clarke, 2013; Dehue ve diğerleri, 2008). Ancak Hollandalı gençler ve ebeveynleri üzerinde yürütülen bir çalışmada ebeveynler çocuklarına internet kullanımı ile ilgili kurallar koyduklarını ancak sanal zorbalık konusunda çok fazla bilgilerinin olmadıklarını belirtmişlerdir (Dehue ve diğerleri, 2008). Aynı çalışmada ebeveynler çocuklarının sanal zorbalığa uğrama

oranını %11.8 olarak belirtirken, aynı çalışma grubundaki ebeveynlerin çocuklarının ifadesine göre bu oran yaklaşık %23 olarak bulunmuştur. Ayrıca öğrenci ifadelerinden sanal zorbalık yapma oranı %17.3 iken, ebeveynlere göre bu oran yalnızca %5 civarındadır (Deheu ve diğerleri, 2008). Bu sonuçlara bakıldığında ebeveynlerin çocuklarındaki sanal zorba ya da mağdur olma durumlarının tam olarak farkında olmadıkları görülmektedir. Ebeveynlerin çocuklarıyla arasındaki bakış farklılığının bir çok nedeni olabilir. Ancak en temel nedenlerden birisi ebeveynlerle çocukların teknolojik cihaz ya da özelliklerle farklı oranda ilgilenmeleri ve farklı amaçlarla kullanıyor olmalarıdır (Keith ve Martin, 2005). Teknolojik cihaz ya da özelliklere ilişkin ebeveynlerle çocuklar arasında bir anlayış farklılığı söz konusudur. Söz gelimi sanal mağduriyete uğramış bir çocuğa sahip olan ebeveyn, en etkili çözüm yolu olarak çocuğun elindeki teknolojik araçları (telefon, internet, tablet vs.) almayı tercih edebilir. Nitekim sanal mağduriyet yaşayan ergenlerin önemli bir kısmı yaşadıkları mağduriyeti ebeveynleriyle paylaşmak istememektedir. Gerekçe olarak da kendilerinin ebeveynlerince anlaşılmayacağı ve sahip oldukları teknolojik araç ya da imkanların kısıtlanacağı endişesini ileri sürmektedirler (Hinduja ve Patchin, 2013; Kowalski ve diğerleri, 2014; Navarro ve diğerleri, 2013). Dolayısıyla ebeveynlerin hem sanal zorbalığın varlığı, hem de sanal zorbalıkla doğru mücadele yöntemlerinin farkında olması gerekmektedir. Dijital araçların kullanımında ebeveynlerce yapılan denetim arttıkça sanal zorbalık olaylarının oranı azalmaktadır (Akbaba ve Eroğlu, 2013)

Ebeveynlerin sanal zorbalıkla ilgili farkındalığına doğrudan odaklanan çalışmaya rastlanamamıştır. Ebeveynlerde sanal zorba farkındalığı (cyberbullying awareness) adı altında yapılan çalışmalarda daha çok ebeveynlerin sanal zorbalıkla ilgili düşünceleri ya da kullandıkları mücadele stratejileri incelenmiştir (Abdul Wahab ve diğerleri, 2015; Cassidy, Brown ve Jackson, 2012; Clarke, 2013; Dehue ve diğerleri, 2008; Hayashibara, 2017; Jacobs ve diğerleri, 2015; Kaya, 2014; Mesch, 2009; Perren ve diğerleri, 2012).

2.6. İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Sanal zorbalıkla ilgili çalışmaların tarihi çok kısa bir zaman öncesine dayanmakla birlikte araştırmacılar tarafından yoğun bir ilgi görmüştür. Çalışmaların odak noktası daha çok sanal zorbalık kavramının açıklamaya, yaygınlık oranlarını betimlemeye yönelik olmuştur. Bunun yanında sınırlı sayıda olsa sanal zorbalıkla ilgili farkındalık ve sanal zorbalıkla mücadele etme yöntemlerine ilişkin çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Sanal zorbalıkla mücadele konusunda önemli kaynaklardan birisi olan yetişkin desteğinin içerisinde yer alan rehber öğretmenler/okul psikolojik danışmanlarının konumunu inceleyen bir çalışma bulunmamıştır. Aşağıda araştırmanın temel kavramları olan sanal zorba farkındalığı ve sanal zorbalıkla başa çıkmaya ilişkin yurtiçi ve yurtdışındaki çalışmalar özetlenmiştir.

2.6.1 Sanal Zorba Farkındalığına İlişkin Yurtiçinde Yapılan Çalışmalar

Ayas ve Horzum (2011) Türkiye'nin çeşitli illerinde görev yapan sınıf ve branş öğretmenlerinden oluşan 140 kişilik öğretmen grubunda sanal zorba farkındalığı üzerine çalışma gerçekleştirmişlerdir. Yapılan çalışmada katılımcı öğretmenlerin cinsiyet, yaş, mesleki kıdem ve sanal zorbalık araçlarını kullanım becerilerine göre sanal zorba farkındalık puanları açısından anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Çalışmada öğretmenlerin genel olarak sanal zorba farkındalık puanlarının yüksek olduğu görülmüştür. Araştırmacılar bu durumu, elde edilen verilerin bilinçli ve doğru teknoloji kullanımı gibi konuların yer aldığı bir hizmet içi eğitim sonrası toplanmış olmasının etkili olabileceğini ifade etmişlerdir (Ayas ve Horzum, 2011).

Okul rehber öğretmenleri (psikolojik danışmanları) üzerinde sanal zorba farkındalık düzeyleri ile ilgili yürütülen bir diğer çalışmada ise cinsiyet, mesleki kıdem ve diğer branşlarla karşılaştırması yapılmıştır. Çalışma sonucunda kadın rehber öğretmenlerin farkındalık puanlarının daha yüksek olduğu, rehber öğretmenlerin yaşları ile sanal zorba farkındalık puanları arasında negatif yönlü düşük bir ilişki olduğu ancak mesleki kıdem açısından sanal zorba farkındalık puanlarında bir farklılığın olmadığı

bulunmuştur (Horzum ve Ayas, 2013). Ayrıca sanal zorba farkındalık puanları açısından diğer branşlardaki öğretmenlere kıyasla rehber öğretmenlerin daha yüksek puanlara sahip oldukları, ancak buradaki etki büyüklüğünün küçük düzeyde olduğu rapor edilmiştir (Horzum ve Ayas, 2013).

Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Öğretmenliği(BÖTE) programına devam eden 120 lisans öğrencisi üzerinde video tabanlı bilgilendirme eğitiminin sanal zorba farkındalığı üzerinde etkisi incelenmiştir. Eğitim içeriğinde sanal zorbalıkla ilgili vaka öykülerine dayalı kısa filmler, eğitici ve bilgilendirici içerikler ve televizyon spotları yer almıştır. Video içerikler üç ila yedi dakika arasında değişmektedir. Yabancı içerik araştırmacı tarafından ya tercüme edilmiş ya da video üzerine alt yazı eklenmiştir. Yapılan analiz neticesinde video tabanlı eğitimin BÖTE öğrencilerinin sanal zorba farkındalık düzeylerini artırdığı bulunmuştur (Akbulut, 2014).

Ülkemizin çeşitli illerinde öğrenim gören özel okulda eğitimine devam eden lise öğrencileri üzerinde teknolojik zorbalık farkındalığı üzerine çalışma yürütülmüştür. Sanal zorbalık bu çalışmada daha genel bir anlamla teknolojik zorbalık olarak tanımlanmıştır. Özellikle sosyal ağlarda yapılan zorbalıklarla ilgili çeşitli kısa filmlerin izlettirilip, onların üzerine yapılan değerlendirmelere dayalı psikoeğitim programının öğrencilerin teknolojik zorbalığa ilişkin farkındalığını artırdığı bulunmuştur (Tamer, 2014). Çalışmada öğrencilerin teknolojik zorbalığa ilişkin farkındalık düzeyleri onlara yöneltilen açık uçlu sorularla içerik analizi yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda öğrencilerin verdikleri cevaplara göre eğitim sonucunda teknolojik zorbalığa ilişkin farkındalık düzeyinde artış olduğu görülmüştür (Tamer, 2014).

İlk ve ortaokulda görev yapan sınıf, BÖTE, rehberlik ve diğer branşlardan oluşan 180 öğretmen üzerinde yürütülen sanal zorba farkındalık çalışmasında katılımcıların cinsiyet, haftalık internet kullanım süresi ve branşına göre sanal zorba farkındalık düzeyleri incelenmiştir (Sezer ve diğerleri, 2015). Çalışmada sanal zorba duyarlılık ölçeği (Tanrikulu ve diğerleri, 2013) kullanılmış ve ölçülen özellik sanal zorba farkındalığı olarak kabul edilmiştir. Araştırma sonuçlarına bakıldığında öğretmenlerin orta düzey bir farkındalığa sahip oldukları, erkek öğretmenlerin kadın öğretmenlerden sanal zorba farkındalık puanlarının daha yüksek olduğu, haftalık

internet kullanım süresi arttıkça sanal zorba farkındalık puanlarının yükseldiği görülmüştür. Ayrıca branş bazında en yüksek farkındalığa BÖTE öğretmenlerinin sahip olduğu, sırasıyla rehber öğretmenler, sınıf öğretmenleri ve diğer branşlar şeklinde olduğu bulunmuş ve BÖTE ile rehberlik, sınıf ve diğer branşlar arasındaki farkın anlamlı olduğu bulunmuştur (Sezer ve diğerleri, 2015).

Ortaokulda öğrenimine devam eden 11-14 yaş arası ergenlerin sanal zorba duyarlılığı üzerine deneysel bir çalışma yürütülmüştür (Tanrıkulu ve diğerleri, 2015). Gerçeklik terapisi yaklaşımına dayalı dört oturumlu müdahale programının sanal zorba duyarlılığı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Ön-test ile son-test ve deney-kontrol gruplu olarak yürütülen çalışmada program kapsamında deney grubundaki öğrencilere sanal zorbalıkla ilgili temel bilgiler, sanal ortamdaki insan hakları ve sorumlulukları, sanal zorbalığın olumsuz etkileri ve gerçek yaşama yansımaları, sanal mağduriyet sonrası yaşanan duygular ile sanal zorbalıkta bilişim araçlarına ilişkin teknik bilgilerin önemi konuları üzerinde eğitim verilmiştir. Kontrol programına ise herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır. Çalışma sonrası deney grubundaki ergenlerde sanal zorba duyarlılık puanlarında artış görülürken kontrol grubundaki öğrencilerin puanlarında herhangi bir değişim görülmemiştir.

Üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir çalışmada gençlerin cinsiyetlerine göre sanal zorba farkındalıkları incelenmiştir. Sanal zorba farkındalığını belirlemek için 12 maddelik bir anket formu kullanılmış ve katılımcıların her bir maddedeki yanıtlarının cinsiyete göre farklılaşmaya neden olup olmadığı araştırılan çalışmada bazı maddelerde farklılıklar olduğu bulunmuş ve bu farkın erkek katılımcılar lehine olduğu belirtilmiştir. Yani erkek öğrencilerin farkındalık düzeyi daha yüksektir (Elçi ve Seçkin, 2016). Araştırmacılar, sanal zorbalık olaylarında kızların mağduriyetinin daha az olmasına ve kadınların daha çok geleneksel zorbalık ve şiddete uğradıkları için daha çok geleneksel zorbalık konusunda farkındalıklarının daha yüksek olabileceğini belirtmişlerdir.

Üniversite eğitimine yeni başlayan çeşitli bölümlerde öğrenim gören öğrencilerin sanal zorba farkındalık düzeyleri üzerinde yapılan bir diğer çalışmada ise genel olarak katılımcı öğrencilerin sanal zorba farkındalık düzeyleri yüksek bulunmuştur (Ata ve Adnan, 2016). Ancak çalışmada sanal zorba duyarlılık ölçeği (Tanrıkulu ve

diğerleri, 2013) kullanılmış ve ölçülen özellik sanal zorba farkındalığı olarak kabul edilmiştir. Çalışmada ölçek maddeleri tek tek incelenmiş ve fark istatistikleri ölçek maddeleri bazında yapılmıştır. Sonuçlarda kadın katılımcıların bazı maddelerde erkeklere kıyasla daha yüksek puana sahip oldukları görülmüştür. Bunun yanında bölüme göre sanal zorba farkındalık puanlarında bir farklılık olmadığı bulunmuştur (Ata ve Adnan, 2016).

Ortaokulda öğrenim gören öğrencilerin sanal zorba farkındalık düzeyleri üzerinde, hazırlanmış olan üç oturumluk sanal zorba farkındalık eğitiminin etkisi test edilmiştir. Deney ve kontrol gruplu olarak yürütülen çalışmada sanal zorbalığa ilişkin temel bilgiler, sanal zorbalığın en sık görüldüğü platform olan Facebook'un gizlilik ve güvenlik ayarlarına ilişkin temel bilgilendirmenin yapıldığı bir eğitim verilmiştir. Deney grubundaki öğrencilerin sanal zorba farkındalık son test puanlarında ön test puanlarına kıyasla anlamlı bir yükselme bulunurken, kontrol grubunda böyle bir yükselme görülmemiştir (Aydın, 2016). Araştırmacı, sanal zorba farkındalık eğitiminin ülke çapında yaygınlaştırılarak toplumda sanal zorbalığa ilişkin bir farkındalık ve duyarlılık oluşturulabileceğini ifade etmiştir.

Sanal zorba farkındalığına ilişkin yurtiçinde yürütülen çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde daha çok hedef kitle olan öğrenciler üzerinde yürütüldüğü görülmektedir. Oldukça sınırlı sayıdaki bu çalışmalarda da sanal zorba farkındalık kavramının tam olarak açıklanıp tartışılmadığı görülmektedir. Sanal zorba farkındalığına ilişkin yurtiçinde yapılan deneysel desenli çalışma sonuçlarına göre, uygulanan eğitim programlarının sanal zorba farkındalığı ya da duyarlılığını artırmada etkili olduğu söylenebilir.

2.6.2 Sanal Zorba Farkındalığına İlişkin Yurtdışında Yapılan Çalışmalar

Sanal zorba farkındalığı yurtiçinde olduğu gibi yurtdışı bir takım çalışmalarda da incelenmiştir. Ancak buradaki çalışmalarda da sanal zorba farkındalık kavramına ilişkin operasyonel bir tanım yapılmadığı görülmektedir. Aşağıda sanal zorba farkındalığına ilişkin yurtdışı çalışmalar özetlenmiştir.

Amerika Birleşik Devletlerinde ortaokul ve liseye devam eden öğrencilerin ebeveynleri üzerinde sanal zorba farkındalık ve sanal zorbalığa ilişkin algıları üzerine bir çalışma yapılmıştır (Clarke, 2013). Çalışmaya katılan 99 ebeveyn sanal zorbalığı önemli bir sorun olarak görmektedir. Ancak geleneksel zorbalığın sanal zorbalıktan daha fazla zarar verici olduğunu belirtmektedirler. Bunun yanında önleme ve müdahale çalışmalarında ebeveyn denetimi ve çocuk-ebeveyn ilişkisinden ziyade yasal düzenlemelerin ve okul oryantasyonlu uygulamaların daha işlevsel olacağına inanmaktadırlar (Clarke, 2013). Bu sonuçlar ebeveynlerin sanal zorbalığı kontrol etmede daha çok dışsal kaynaklara yöneldikleri ve kendi kontrol ve müdahalelerinin önemine çok fazla inanmadıkları anlaşılmaktadır.

Kuzey Kıbrıs'ta üniversite öğrenimine devam eden öğretmen adaylarının sanal zorba farkındalığı ve sanal zorba duyarlılığı üzerine yürütülen çalışmada öğretmen adaylarının sanal zorba farkındalık ve duyarlılık düzeylerinin yüksek olduğu bulunmuştur. Ayrıca hem sanal zorba duyarlılık hem de sanal zorba farkındalık düzeylerinin cinsiyet, sınıf düzeyi ve bölüm türüne göre farklılaşmadığı görülmüştür (Kaya, 2014).

12-15 yaş aralığında 66 Alman ergen üzerinde yarı yapılandırılmış odak grup görüşmesine dayalı yapılan bir diğer çalışmada ergenlerin sanal zorbalığa ilişkin algıları, tutumları ve baş etmeye ilişkin düşünceleri incelenmiştir. Yapılan görüşmeler sonrasında elde edilen bulguların analizi neticesinde sanal zorbalığa ilişkin algıların zorba ya da mağdurlara göre farklılaştığı bulunmuştur. Sanal zorbalık yapan ergenler kendilerini acımasız olarak algıladıkları ve yaptıklarından dolayı üzgün olduklarını belirtmişlerdir. Mağdurlar ise kendilerini kolay hedef olarak görüyorlar ve giyim tarzları, diğerlerine yönelik tutumları açısından sıradışı olduklarını ifade etmektedirler. Yaşadıkları mağduriyet sonrası internet ya da dijital imkanlarının kısıtlanmasından dolayı yaşadıkları endişe nedeniyle ebeveynlerinden yardım istemediklerini ifade etmektedirler (Jacobs ve diğerleri, 2015). Bunun yanında katılımcı ergenler geleneksel zorbalığa uğramanın sanal zorbalığa uğramadan daha fazla can yakıcı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Sanal zorbalıkla başa çıkmada hangi stratejileri yoğun kullandıkları sorulduğunda ise misilleme, geleneksel yöntemlerle kavga ederek cevap verme gibi agresif başa çıkma stratejisinin

kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca görmezden gelme gibi pasif başa çıkma yöntemleri ile, engelleme, arkadaşlıktan çıkarma gibi aktif başa çıkma yöntemlerini de tercih eden ergenler bulunmaktadır. Son olarak gruptaki az sayıda ergenin öğretmen ya da ebeveyn gibi yetişkinden yardım istediğini ve bir kız ergenin özellikle yardım sonrası ebeveyninin okula gelmesiyle zorbalığın çözüldüğünü ve bir daha sanal zorbalığa uğramadığını belirtmiştir (Jacobs ve diğerleri, 2015).

Yaşları 13-17 arasında değişen Malezyalı ergenlerin sanal zorba farkındalık düzeylerinde mobil uygulama ile yapılan eğitimin etkisi incelenmiştir. Sanal zorbalık uygulaması (The cyber-bullying application-CyBA) dört modülden oluşmaktadır. Bu modüller daha çok bilgilendirme temelli olup içeriğinde sanal zorbalığın ne olduğu, sanal zorbalığın riskleri ve zararları, sanal zorbalığa karşı alınabilecek tedbir ve önlemler yer almaktadır. İçerik ilgi çekici hale getirecek şekilde görsellerle desteklenmiştir. Çalışma 32 ergen üzerinde yürütülmüş ve tek gruplu olarak gerçekleştirilmiştir. Sadece deney grubu olarak oluşturulan çalışmada mobil uygulamaya dayalı eğitim sonrasında katılımcı ergenlerin sanal zorba farkındalık puanlarının yükseldiği rapor edilmiştir (Abdul Wahab ve diğerleri, 2015).

Hawaii'de ilk, orta ve lise düzeyinde devlet okulunda öğretmenlik yapan 200 katılımcı ile sanal zorba farkındalığı ve sanal zorbalığa ilişkin algılarının incelendiği bir çalışma yapılmıştır (Hayashibara, 2017). Çalışma sonucunda öğretmenlerin üçte birinden daha fazlası sanal zorbalığı bir sorun olarak kabul etmekte ve okulların bu konuda çok fazla bir şey yapmadığını itiraf etmektedir. Öğretmenlerin yarısından çoğu okullarında herhangi bir sanal zorbalığı önleme programı olmadığını ve sanal zorbalığa kendilerinin çok fazla şahit olmadıkları, şayet tanık olmaları halinde müdahale edebileceklerini belirtmişlerdir. Yine katılımcıların önemli bir kısmı sanal zorbalığı tanımlama, tanıma ve müdahale etme konusunda kendilerine güvenmediklerini ve bu konuda eğitime ihtiyaçları olduğunu ifade etmişlerdir. Bunun yanında öğretmenlerin dörtte birinden fazlasının öğrencilere karşı aşağılayıcı ve alaycı bir takım davranışlarda bulunarak onlara olumsuz model olduklarını itiraf etmişlerdir. Sanal zorbalıkla mücadelede okul yönetimiyle ebeveynlerin işbirliği içerisinde olması ve yapıcı bir tutum sergilemesi halinde öğrencilerin sanal zorbalığı bildirme konusunda daha rahat olacaklarına inandığını söylemişlerdir (Hayashibara,

2017). Çalışma sonucunda araştırmacı sanal zorbalıkla ilgili öğretmen eğitimlerinin düzenlenmesini, politikalar geliştirilmesini ve kanıta dayalı müdahale çalışmalarının yapılmasını önermektedir.

Yurtdışında sanal zorba farkındalığına ilişkin yapılan çalışmalar incelendiğinde daha çok farkındalık ile kast edilen durumların, katılımcıların sanal zorbalığa ilişkin düşünceleri ve algılarının neler olduğu üzerinde odaklandığı görülmüştür. Sınırlı sayıdaki bu çalışmaların önemli bir kısmı sanal zorba farkındalığına ilişkin durum tespiti yaparken, Malezyada'ki bir çalışmada dijital uygulama tabanlı bir programın etkililiği test edilmiştir (AbdulWahab ve diğerleri, 2015). Kontrol grubunun kullanılmadığı bu çalışmada uygulanan programın sanal zorba farkındalığını artırmada etkili olduğu görülmüştür.

2.6.3 Sanal Zorbalıkla Başa Çıkmaya İlişkin Yurtiçinde Yapılan Çalışmalar

Sanal zorbalıkla başa çıkmaya ilişkin çalışmalara bakıldığında sanal zorbalığın etkilerini ya da sanal mağduriyete karşı koruyucu, güçlendirici programların deneysel olarak sınındığı çalışmalar olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmalar başa çıkma stratejilerinden ziyade önleme ve müdahale programlarından oluşmaktadır. Sanal zorbalık kavramı oldukça yeni bir kavram olduğu için onunla ilgili çalışmalar bugüne kadar daha çok betimsel içerikli olmuştur. Ancak son yıllarda az sayıda da olsa sanal zorbalıkla başa çıkma ve sanal zorbalığa yönelik önleme ve müdahale araştırmalarının yürütüldüğü çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Aşağıda ülkemizde yürütülen sanal zorbalıkla başa çıkma ve sanal zorbalığa müdahale içerikli çalışmalar özetlenmiştir.

İnsani değerler yönelimli psikoeğitim programının lise 9. ve 10. sınıf öğrencilerinin sanal zorbalık ve problemlili internet kullanımı üzerindeki etkisini inceleyen çalışma ön, son ve izleme ölçümlerinin olduğu deney ve kontrol gruplu deneysel modellerle yürütülmüştür. Deney grubuna insani değerler yönelimli 9 oturumluk psikoeğitim programı uygulanırken, kontrol grubuna herhangi bir işlem yapılmamıştır. Eğitim sonunda deney grubunun sanal zorbalık düzeyleri ile problemlili internet kullanım

puanlarında düşme görülürken, kontrol grubunda herhangi bir herhangi bir değişim bulunmamıştır. Ayrıca iki ay sonra yapılan izleme ölçümlerinde de sanal zorbalık ile problemli internet kullanım puanlarında son test ölçümlerine göre anlamlı bir fark olmadığı rapor edilmiştir (Peker, 2013). Çalışma sonucunda dürüstlük, saygı, arkadaşlık, sorumluluk, hoşgörü gibi insani değerlere ilişkin eğitimin öğrencilerin sanal zorbalık davranışlarını azaltmada etkili olduğu belirtilmiştir (Peker, 2013).

Gerçeklik terapisine dayalı olarak hazırlanan müdahale programının lise ergenlerinin sanal zorbaca davranışları üzerindeki etkisi bir diğer çalışmada incelenmiştir. Çalışma lise 10. ve 11. sınıflara devam eden ergenler üzerinde yürütülmüştür. Çalışmada ön-son-izleme ölçümlerinin yapıldığı ve deney-kontrol gruplu deneysel desen kullanılmıştır. Deney grubuna 10 oturumluk program uygulanırken, kontrol grubuna herhangi bir işlem yapılmamıştır. Uygulanan müdahale programı sonucunda deney grubunun son test ölçümlerinde sanal zorbalık puanlarının düştüğü ve bu düşüşün izleme ölçümünde de aynı kaldığı bulunmuştur. Buna karşın kontrol grubunda herhangi bir değişim olmamıştır (Tanrıku, 2013).

Lise 9., 10. ve 11. sınıflarda öğrenimine devam eden ergenlerin sanal zorbalıkla başa çıkma davranışları incelenmiştir (Peker, 2014). Çalışmada araştırmacı tarafından hazırlanan anket formuyla çeşitli başa çıkma davranışları tanımlanmıştır. Yapılan analiz sonucunda yardım arama, teknik başa çıkma, saldırganlık, önleme ve mücadele etmeye ilişkin başa çıkma davranışlarında cinsiyete göre anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur. Buna göre saldırganlık başa çıkma davranışında erkekler daha yüksek puana sahipken, diğer başa çıkma davranışlarında kız öğrencilerin daha yüksek puana sahip oldukları görülmüştür. İncelenen bir diğer değişken ise sınıf düzeyidir. Sınıf düzeyine göre çaresizlik ve saldırganlık başa çıkma davranışları açısından anlamlı bir fark olduğu, diğer başa çıkma davranışlarında anlamlı bir farklılık olmadığı bulunmuştur. Bu farklılığa bakıldığında ise, 11. sınıfların 9. ve 10. sınıflardan saldırganlık başa çıkma davranışını daha fazla kullanırken; 9. ve 10. sınıf öğrencilerinin 11. sınıf öğrencilerinden daha fazla oranda çaresizlik başa çıkma davranışını kullandıkları görülmüştür. Bu durum, yaşla birlikte teknolojik araçları kullanma becerisinin artması ve özellikle lisenin ilk dönemlerini ifade eden 9. ve 10. sınıflardaki öğrencilerin karşılaştıkları teknolojik zararlar ya da

sanal mağduriyetler karşısında ne yapacaklarını bilememeleri nedeniyle kendilerini çaresiz hissettikleri şeklinde açıklanmıştır (Peker, 2014).

Ortaokul 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin sanal zorbalıkla karşılaştıklarında kullandıkları başa çıkma stratejilerini tespit etmek ve sanal zorbalığın ne tür etkileri olduğunu ortaya koymak amacıyla 381 ergen üzerinde araştırma yapılmıştır. Araştırma sonucunda ergenlerin sanal zorbadan gelen mesajları engelleme, zorbalığı durdurmasını isteme, parolalarını değiştirme, özel numaralardan gelen aramaları cevaplamama gibi daha çok teknik yönü ağır basan başa çıkma stratejilerini kullandıkları bulunmuştur. Bunun yanında sanal mağdurların öfke, kızgınlık, üzüntü, hayal kırıklığı, stres ve utanma gibi daha çok duygusal içerikli olumsuz etkileri yaşadıkları görülmüştür (Özer, 2016).

Kısa süreli çözüm odaklı terapi yönelimli psikoeğitim programının lise öğrencilerinin sanal mağduriyet ve psikolojik belirtiler üzerindeki etkisi bir diğer çalışmada incelenmiştir. Çalışma grubu bir meslek lisesine devam eden 28 öğrenciden oluşmuştur. 14'er kişilik deney ve kontrol grubuyla yürütülen çalışmada deney grubuna 8 oturumluk kısa süreli çözüm odaklı terapi yönelimli psikoeğitim programı uygulanırken kontrol grubuna herhangi bir işlem yapılmamıştır. Yapılan eğitim sonunda son test ölçümlerine göre deney grubunun sanal mağduriyet puanlarında anlamlı düşüş olduğu görülmüştür. İzleme ölçümünde de bu değişimin korunduğu bulunmuştur. Bunun yanında kontrol grubunun son test ölçümlerinde herhangi bir anlamlı değişim olmadığı rapor edilmiştir. Ayrıca deney grubundaki öğrencilerin psikolojik belirtiler puanlarında da anlamlı bir düşüş olduğu görülmüştür (Özbay, 2017).

Yurtiçinde sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerine ilişkin yapılan çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde daha çok sanal zorbalığın hedef kitlesi öğrenciler üzerinde yürütüldüğü görülmektedir. Ayrıca çalışmalar sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerinden ziyade sanal mağduriyeti azaltmaya yönelik olduğu görülmektedir. Bizim çalışmamızda olduğu gibi öğretmenlere yönelik sanal zorbalıkla başa çıkmaya ilişkin bir çalışmaya rastlanmamıştır.

2.6.4 Sanal Zorbalıkla Başı Çıkma İlişkin Yurtdışında Yapılan Çalışmalar

Bu bölümde sanal zorbalıkla başa çıkmaya ilişkin yurt dışında yürütölen çalışmalar özetlenmiştir.

Yaşları 15 ile 19 arasında değişen 20 ergenle yüz yüze mülakata dayalı olarak gerçekleştirilen nitel bir çalışmada ergenlerin kullandıkları sanal zorbalıkla başa çıkma stratejileri tespit etmeye çalışılmıştır (Parris ve diğerleri, 2012). Öğrencilere sanal zorbalıkla karşılaştıklarında ya da karşılaşmaları durumunda ne tür başa çıkma stratejilerini kullandıkları sorulmuştur. Çalışma sonunda araştırmacılar üç temel temaya ulaşmışlardır. Bunlar; reaktif başa çıkma, önleyici başa çıkma ve başa çıkmanın olmadığına inanma şeklindedir. Reaktif başa çıkma temasının altında kaçınma, kabul etme, şakaya alma (yapılanı şaka olarak kabullenme), sosyal destek arama alt temaları yer alırken; önleyici başa çıkma temasının altında birisiyle konuşma ve yardım isteme ile sanal ortamda güvenliği artırma ve farkındalık sahibi olma temalarının olduğu ifade edilmiştir. Bunun yanında öğrencilerin bir kısmının sanal zorbalık karşısında başa çıkmaya ilişkin herhangi bir stratejinin olmadığına inandıkları görölmüştür (Parris ve diğerleri, 2012).

Yaşları 18 ile 24 arasında değişen üniversite öğrencisi 69 sanal mağdur üzerinde yaşadıkları mağduriyet sonrası başa çıkma stratejileri üzerine bir çalışma gerçekleştirilmiştir (Schenk ve Fremouw, 2012). Çalışmaya katılanların 50'si kadın, 19'u erkektir. Cinsiyete göre en çok kullanılan sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerinin neler olduğu incelenmiştir. Araştırmada erkek katılımcıların sırasıyla birisine söyleme, arkadaş ya da akranlarından kaçınma, misilleme yapma, alkol ya da madde kullanma ve sanal zorbalık olayını durdurmaya çalışma gibi başa çıkma mekanizmalarını kullandıkları görölmüştür. Kadın katılımcılarda ise sırasıyla birisine söyleme, arkadaş ya da akranlarından kaçınma, internet ya da mobil cihazlarını kullanmaktan kaçınma, misilleme yapma, sanal zorbalık olayını durdurmaya çalışma gibi stratejileri kullandıkları bulunmuştur (Schenk ve Fremouw, 2012). Bu sonuçlara bakıldığında her iki cinsiyetteki katılımcıların da işlevsel olmayan başa çıkma stratejilerini daha yoğun kullandıkları görölmektedir.

Lise düzeyinde eğitim veren bir okulda çalışan 66 öğretmen üzerinde yürütülen bir çalışmada sanal zorbalıkla başa çıkma ve mücadele konusundaki düşünceleri incelenmiştir (Stauffer ve diğerleri, 2012). Katılımcı öğretmenlerin %25'i sanal zorbalığın olumsuz etkileri olmadığına, hayatın bir gerçeği olup hayata hazırlayıcı bir takım olaylar olarak görmektedirler. Öğretmenlerin yaklaşık %42'si Okulda sanal zorbalığı önlemeye yönelik resmi bir önleme programının yer alması gerektiğini belirtmişlerdir. Bunun yanında sanal zorbalıkla başa çıkmada ebeveyn katılımının sağlanması ve öğrencilere sanal zorbalığın olası olumsuz sonuçları hakkında bilgilendirme çalışmalarının yapılması gerektiğini ifade etmişlerdir (Stauffer ve diğerleri, 2012). Çalışma sonunda araştırmacı özellikle okul yöneticilerinin öğretmenlerin uygulanan önleme ve başa çıkma programlarına katılım konusunda motive etmesinin önemli olduğunu ifade etmektedir.

11 ve 12 yaşlarındaki Alman ergenler üzerinde yürütülen çalışmada ise ergenleri sanal mağdur, sanal zorba/mağdur ve sanal zorbalığa karışmamış kişiler olarak kategorileştirerek başa çıkma davranışları incelenmiştir (Völlink, Bolman, Dehue ve Jacobs, 2013). Çalışma sonucunda sanal mağdurların sanal zorba/mağdur ile sanal zorbalığa bulaşmamış olanlara kıyasla daha çok duygu odaklı başa çıkma stratejilerini kullandıkları bulunmuştur. Bunun yanında günlük stres olaylarına karşı kullanılan başa çıkma mekanizmalarının sanal mağduriyet anında da kullanıldığı, dolayısıyla sanal mağdurların günlük depresif tepkiler yaşadıkları ve bu depresif tepkilerle başa çıkmak için daha çok duygu odaklı başa çıkma stratejilerine başvurdukları görülmüştür (Völlink ve diğerleri, 2013). Araştırmacılar elde edilen sonuçlara göre sanal mağduriyet karşısında etkili başa çıkma stratejilerinin kullanılmasının ön koşulu olarak, günlük stres olaylarına karşı etkili başa çıkma davranışlarının öğretilmesini göstermektedir. Dolayısıyla öğrencilere günlük yaşam içinde karşılaştıkları stres verici yaşantılar karşısında başa çıkabilecekleri ve ayakta kalabilecekleri stratejilerin kazandırılması önemli görülmektedir.

Jacobs, Dehue, Völlink ve Lechner (2014) üç aşamalı bir şekilde Delphi tekniğini kullanarak etkisiz sanal zorbalıkla başa çıkma stratejileri ile etkili başa çıkmadaki faktörleri tespit etmeye yönelik bir çalışma yürütmüştür. Delphi tekniği bir sorun alanı ya da ihtiyaç konusunda uzmanların görüşlerini uzlaştırma esasına dayalı olarak

yürüttükleri bir tekniktir (Skulmoski, Hartman ve Krahn, 2007). İlk aşamada bir grup uzman tarafından 115 adet sanal zorbalıkla ilişkili ve etkili olabilecek değişkenler hazırlanmıştır. Hazırlanan bu maddeler ikinci aşamada sanal zorbalıkla ilgili çalışan 70 uzmana değerlendirilmek üzere gönderilmiş ve çeşitli ülkelerden olmak üzere uzmanların %36'sı geri dönüş yapmıştır. Daha sonraki üçüncü aşama öncesi alan uzmanlarından oluşan araştırmacı grupla birlikte uzmanlardan gelen geri bildirimler değerlendirilmiş gerekli revizyonlar yapılmıştır. Üçüncü aşamada ise daha önce gönderilen uzmanların bir kısmının da içinde olduğu 45 uzmana son şekli gönderilmiş ve değerlendirilmesi istenmiştir. Uzman değerlendirmeleri sonucunda etkisiz başa çıkma stratejileri olarak şu stratejiler ön plana çıkmıştır: başa çıkma stratejilerini bilmeme, duygu odaklı ve pasif başa çıkma stratejilerini kullanma, düşük sosyal beceriler, düşük çatışma çözme becerisine sahip olma, daha önce de sanal ya da geleneksel mağdur olma, kendini izole etme, düşük iletişim becerisine sahip olma, toplumdaki düşük kontrol ve takibin olması, yetersiz ebeveyn ve akran desteği, zorbalığı önleme politikalarının yetersizliği, olumsuz ebeveyn tarzları, toplumdaki şiddet algısı, tanıkların zorbalığa yönelik tutumları olarak uzmanlarca sıralanmıştır. (Jacobs ve diğerleri, 2014).

Sanal zorbalıkla başa çıkmada kullanılan stratejilerin etraflıca incelendiği bir diğer çalışma ise Raskaushas ve Huynh (2015) tarafından yapılan derleme çalışmasıdır. Sanal zorbalıkla ilgili başa çıkma stratejileri üzerinde doğrudan ya da dolaylı bir şekilde duran 19 çalışma incelenmiştir. İnceleme sonucunda sanal mağdurların en işlevsel geleneksel başa çıkma stratejileri olan sosyal destek arama ve kaçınma olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca çevrimiçi ya da teknik çözüm içeren stratejilerin de oldukça etkili yöntemler olduğu belirtilmektedir. Ancak çok az gencin bu etkili stratejileri kullanmayı denediği, çünkü bu stratejileri nasıl kullanacaklarına ilişkin yeterli bilgilerinin olmadığı ifade edilmiştir (Raskaushas ve Huynh, 2015).

Üniversite öğrenimine devam eden 18-25 yaş aralığındaki gençlerin sanal zorbalıkla başa çıkmada kullandıkları stratejileri tespit etmek amacıyla 282 öğrenci üzerinde çalışma yürütülmüştür (Orel ve diğerleri, 2017). Öğrencilere yaşadıkları ya da yaşamaları halinde sanal zorbalık karşısında hangi başa çıkma stratejisini kullanacakları sorulmuş ve teknolojik başa çıkma stratejileri ön plana çıkmıştır. En

çok başvurulan strateji engelleme (blocking) olarak görülmüştür. Bunu sırasıyla riskli sanal ortamlardan uzaklaşma, zorbalık yapmayı durdurmasını söyleme, arkadaşlarından yardım isteme, görmezden gelme ve diğerleri şeklinde devam etmektedir. Çalışmadaki ilginç bulgular ise sanal mağduriyet yaşayanlarla yaşamayanlar arasındaki karşılaştırmalarla ilgilidir. Mağdur olanlar en çok engelleme stratejisini kullanırken mağdur olmayanlar bu stratejiye şüpheli bakmakta ve çok işlevsel bulmamaktadırlar (Orel ve diğerleri, 2017). Mağdurlarla mağdur olmayanlar arasında anlamlı bir farklılığın olduğu diğer bulgu ise sanal mağduriyet karşısında üniversite yönetiminden ya da öğretim üyelerinden yardım isteme konusundadır. Mağdurlar öğretim üyelerinden daha fazla destek ve yardım istedikleri görülmüştür. Araştırmacılar bu durumu daha küçük yaşlardaki öğrencilerin akranlarıyla arasının bozulmasından ya da akran baskısından kaynaklanan kaygıdan dolayı öğretmenleriyle paylaşmak istememelerine karşın yaşça daha büyük ve olgun olan üniversite öğrencilerinin böyle bir kaygı yaşamamalarına bağlamıştır (Orel ve diğerleri, 2017).

Ortaokul düzeyinde öğrenim gören Çin asıllı Honkong’lu ergenlerin sanal zorbalıkla başa çıkma davranışlarının incelendiği bir diğer güncel çalışmada yalnızca sanal mağdur öğrenciler çalışmaya dahil edilmiştir (Chan ve Wong, 2017). Katılımcılar pasif sanal mağdur ve saldırgan (agresive) sanal mağdur olarak iki kategoride toplanmıştır. Pasif mağdurlar sanal mağduriyete uğramalarına karşın sanal zorbalık yapmayanları ifade ederken, saldırgan mağdurlar hem sanal zorba olup hem de sanal zorbalık yapan bireyleri ifade etmektedir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre saldırgan mağdurlar pasif mağdurlara kıyasla daha çok saldırganca başa çıkma stratejilerini kullanmaktadırlar. Cinsiyet açısından bakıldığında pasif mağdurların kullandıkları başa çıkma stratejileri cinsiyete göre değişmezken, saldırgan mağdurlarda erkeklerin kızlara kıyasla saldırganca ve aktif başa çıkma stratejilerini kullanırken, pasif başa çıkma stratejisini kızların erkeklerden daha fazla kullandıkları bulunmuştur. Bunun dışında aileden, ebeveynlerden ya da okul personelinden yardım istemeyi ifade eden aktif başa çıkma stratejisinin yaşla birlikte arttığı ve erkek öğrencilerin kızlara kıyasla bu stratejiyi daha fazla kullandıkları görülmüştür (Chan ve Wong, 2017).

Sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerine ilişkin yurtdışında yapılan çalışmalar incelendiğinde, katılımcıların sanal zorbalıkla başa çıkmada hangi stratejileri kullandıklarını tespit etmeye yönelik olduğu görülmektedir. Dolayısıyla çalışmalar deneysel temelli müdahale çalışmalarından ziyade durumu tespit etmeye yönelik betimsel çalışmalardır.

BÖLÜM III

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeline, çalışma grubuna, veri toplama araçlarına, verilerin toplanma süreçleri ile verilerin analizine ve uygulanan deneysel programla ilgili bilgi verilmiştir.

3.1 ARAŞTIRMA DESENİ

Bu çalışmada yarı deneysel desen kullanılmıştır. Araştırmacı tarafından hazırlanan sanal zorba farkındalığı ve sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerine ilişkin yeterliliği artırma programının rehber öğretmenlerin sanal zorba farkındalığı ve sanal zorbalıkla başa çıkma düzeyleri üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla 2x2x3'lük karışık desen kullanılmıştır. Modelde grup değişkeni (deney, kontrol grubunda yer alma), yapı değişkeni (farkındalık düzeyi düşük ve baş etme stratejileri bilgi düzeyleri düşük olan öğretmenler) ve zaman değişkeni (öntest, sontest ve izleme testi) olmak üzere üç değişken kullanılmıştır. Bu üç değişkenden ikisi (zaman ve grup değişkenleri) bağımsız değişkenler, biri (yapı değişkeni) ise bağımlı değişkendir. Araştırmada birbirine benzer nitelikteki bir deney, bir kontrol grubu seçilmiştir. Deney ve kontrol gruplarında eşit sayıda ve benzer sanal zorba farkındalık ve sanal zorbalıkla başa çıkma stratejileri puanına sahip rehber öğretmenler yer almıştır. Hem deney hem de kontrol gruplarında öntest, sontest ve izleme testi ölçümleri yapılmıştır. Öğretmen boyutuna ilişkin deneysel model Tablo 1.'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Rehber Öğretmen Boyutuna İlişkin Deneysel Model

		Öntest	Müdahale	Sontest	İzleme Testi
DENEY GRUBU	Farkındalık Düzeyi	Var	Var	Var	Var
	Baş a Çıkma Düzeyi	Var	Var	Var	Var
KONTROL GRUBU	Farkındalık Düzeyi	Var	Yok	Var	Var
	Baş a Çıkma Düzeyi	Var	Yok	Var	Var

Tablo 1.'deki araştırma deseni kapsamında, rehber öğretmenlere yönelik izin işlemlerini ve gönüllülük onayını alabilmek amacıyla Haziran 2017 döneminde sanal zorba farkındalık ve sanal zorbalıkla baş a çıkma stratejileri ölçeği uygulanmıştır. Ancak uygulanan psikoeğitim programı Eylül 2017 döneminde uygulanacağı için tespit edilen deney ve kontrol gruplarına psikoeğitim programından yaklaşık iki hafta önce bu ölçekler tekrar uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda iki ölçümün birbirine çok yakın sonuçlara sahip olduğu ve iki ölçüm arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür. Bundan dolayı psikoeğitim programından iki hafta önce elde edilen ölçümler ön test verileri olarak kabul edilmiştir. Deney grubundaki Rehber öğretmenlere yönelik toplam dört oturumluk “tüm okul yaklaşımına dayalı sanal zorba farkındalığı artırma ve sanal zorbalıkla baş a çıkma stratejilerini kazandırma” psikoeğitim programı uygulanmış, kontrol grubuna ise herhangi bir işlem yapılmamıştır. Psikoeğitim programı sonrası deney ve kontrol gruplarına son test, son test uygulandıktan üç ay sonra izleme testi yapılmıştır.

Rehber öğretmenlere verilen eğitimin öğrencilerin sanal zorba farkındalığı ve sanal zorbalıkla baş a çıkma düzeyleri üzerindeki etkisini incelemek için öğrenci boyutunda da işlem yapılmıştır. Yapılan müdahalenin öğrenci boyutunda etkililiğini test etmek amacıyla da ön test- son test kontrol gruplu desen kullanılmıştır. Modelde grup değişkeni (deney, kontrol grubunda yer alma), yapı değişkeni (sanal zorba

farkındalık düzeyi, sanal zorbalıkla baş etme düzeyi) ve zaman değişkeni (öntest ve sontest) olmak üzere dört değişken kullanılmıştır. Bu dört değişkenden üçü (zaman ve grup değişkenleri-deney/kontrol ile okul türü) bağımsız değişkenler, biri (yapı değişkeni) ise bağımlı değişkendir. Birden fazla bağımsız ve tekrarlı ölçümler içeren bağımlı değişken içeren modelde 2 x 2 x 2 'lik karışık karmaşık desen uygulanmıştır. Öğrenci boyutuna ilişkin deneysel model Tablo 2.'de gösterilmektedir.

Tablo 2. Öğrenci Boyutuna İlişkin Deneysel Model

			Öntest	Müdahale	Sontest
KONTROL GRUBU	Anadolu Lisesi	Farkındalık Düzeyi	Var	Var	Var
	Anadolu Lisesi	Başa Çıkma Düzeyi	Var	Var	Var
	Mesleki Lise	Farkındalık Düzeyi	Var	Var	Var
	Mesleki Lise	Başa Çıkma Düzeyi	Var	Var	Var
	Anadolu Lisesi	Farkındalık Düzeyi	Var	Yok	Var
	Anadolu Lisesi	Başa Çıkma Düzeyi	Var	Yok	Var
	Mesleki Lise	Farkındalık Düzeyi	Var	Yok	Var
	Mesleki Lise	Başa Çıkma Düzeyi	Var	Yok	Var

Tüm okul yaklaşımına dayalı geliştirilen sanal zorba farkındalığını artırma ve sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerini kazandırma psikoeğitim programının öğrenci boyutundaki etkisini tespit etmek için deney ve kontrol grupları oluşturulmuştur. Buradaki çalışmaya katılan öğrencilere ilişkin bilgiler çalışma grubu başlığı altında detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Oluşturulan deney grubundaki okullardaki öğrencilere, velilere ve okul personeline yönelik sanal zorbalık eğitimleri okul rehber öğretmeni tarafından, araştırmacıyla işbirliği içerisinde gerçekleştirilmiştir. Bu eğitimlerde öğrencilere, velilere ve öğretmenlere birer oturumluk sanal zorba farkındalığını artırma ve sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerine ilişkin eğitim verilmiştir. Eğitim içerikleri hedef kitlenin özelliklerine göre yapılandırılmıştır.

Ayrıca öğrencilere “*empati eğitimi*” adlı grup rehberliği yapılmıştır. Bunların yanında okulun bir çok noktasındaki panolara sanal zorbalıkla ilgili farkındalığı arttıracakı düşünölen afişler yerleştirilmiştir. Öğrenci, öğretmen ve veli eğitimleri sonrası araştırmacı tarafından hazırlanan ve eğitimlerin özeti niteliğinde olan “*bilgi çağındaki dijital dünyada güvende kalmanın yolları*” adlı broşürler hedef kitleye dağıtılmıştır. Bu eğitimler okul rehber öğretmenleri tarafından okulun yıllık rehberlik programı içerisine alınmış ve rehberlik planı içerisinde yer alan haftalarda uygulanmıştır. Deney grubundaki uygulamalar bittikten yaklaşık iki hafta sonra son test ölçümleri yapılmıştır. Kontrol grubundaki okullarda ise herhangi bir işlem yapılmamıştır. Kontrol grubundaki okullardan da deney grubundaki okullarla aynı zamanlarda son test verileri toplanmıştır.

3.2 ÇALIŞMA GRUBU

Çalışma temelde iki aşamalı gerçekleştiği için çalışma grubu da iki farklı gruptan oluşmaktadır. Bunlardan ilki rehber öğretmenler ikincisi ise Bolu’daki çeşitli ortaöğretim kurumlarına devam eden öğrencilerden oluşmaktadır.

Çalışma grubunun ilki olan Rehber Öğretmenler Bolu’nun çeşitli ortaöğretim kurumlarında çalışan 24 kişiden oluşmaktadır. Bu Rehber Öğretmenlerden 12’si deney grubunda, 12’si de kontrol grubunda yer almaktadır. Çalışmada Bolu Merkez ve ilçelerine bağlı ortaöğretim kurumlarında çalışan tüm rehber öğretmenlere ulaşılmıştır. Çalışmanın yürütöldüğü dönemde Bolu’da lise düzeyinde toplam 30 Rehber Öğretmen çalışmaktadır. Burada sanal zorbalıkla başa çıkma ve sanal zorba farkındalık düzeyleri açısından benzer 15 deney 15 kontrol grubunda olmak üzere iki Rehber Öğretmen grubu oluşturulmuştur. Ancak üç Rehber öğretmen çeşitli nedenlerle çalışmaya katılamadığı için deney ve kontrol grupları sanal zorbalıkla başa çıkma ve sanal zorba farkındalık düzeyleri açısından eşit olması için benzer özelliklere sahip 12 deney ve 12 kontrol grubunda yer alan Rehber Öğretmenlerden oluşmuştur.

Deney ve kontrol gruplarında yer alan Rehber öğretmenlerin Öğretmenler için Sanal Zorba Farkındalık Ölçeği (ÖSZFÖ) ile Öğretmenler için Sanal Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Ölçeği (ÖSZBÇSÖ) ön test ölçümlerindeki puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını test etmek amacıyla bağımsız örneklem için t-testi yapılmıştır. Yapılan testlere ilişkin sonuçlar Tablo 3. ve Tablo 4.'de özetlenmiştir.

Tablo 3. Deney ve Kontrol Gruplarının Sanal Zorba Farkındalık Ölçeği Ön Test Puanlarına İlişkin T-Testi Sonuçları

Değişken	Grup	N	\bar{X}	Ss	df	t	p
ÖSZFÖ Ön Test	Deney	12	57.66	3.055	22	-,098	,922
	Kontrol	12	57.83	5.006			

Tablo.3. incelendiğinde, deney grubu ($\bar{X} = 57.66$, $Ss = 3.055$) ile kontrol grubunda ($\bar{X} = 57.83$, $Ss = 5.006$) yer alan rehber öğretmenlerin SZFÖ' den aldıkları puanların ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir [$t_{(0.05;22)} = .922$, $p > 0.05$]. Bu sonuçlara göre, deney ve kontrol gruplarında yer alan katılımcıların, uygulanan psikoeğitim programı öncesinde ÖSZFÖ'den elde edilen sanal zorba farkındalık puanları açısından birbirine eşit oldukları söylenebilir.

Tablo 4. Deney ve Kontrol Gruplarının Sanal Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Ölçeği(Bilme Ve Uygulama Alanları) Ön Test Puanlarına İlişkin T-Testi Sonuçları

Değişken	Grup	N	\bar{X}	Ss	df	t	p
ÖSZBÇSÖ-Bilme Alanı Ön Test	Deney	12	72.08	4.640	22	-,652	,521
	Kontrol	12	73.16	3.406			
ÖSZBÇSÖ-Uyg. Alanı Ön Test	Deney	12	74.41	8.338	22	,623	,539
	Kontrol	12	72.58	5.853			

Tablo 4. incelendiğinde, SZBÇSÖ-Bilme alanından deney grubu ($\bar{X} = 72.08$, $Ss = 4.640$) ile kontrol grubunda ($\bar{X} = 73.16$, $Ss = 3.406$) yer alan rehber öğretmenlerin aldıkları puanların ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir [$t_{(0.05;22)} = .521$, $p > 0.05$]. Bu sonuçlara göre, deney ve kontrol gruplarında yer alan katılımcıların, uygulanan psikoeğitim programı öncesinde ÖSZBÇSÖ-Bilme alanından elde edilen sanal zorbalıkla başa çıkma stratejileri-bilme puanları açısından birbirine eşit oldukları söylenebilir. Yine benzer şekilde ÖSZBÇSÖ-Uygulama alanından da deney grubu ($\bar{X} = 74.41$, $Ss = 8.338$) ile kontrol grubunda ($\bar{X} = 72.58$, $Ss = 5.853$) yer alan rehber öğretmenlerin aldıkları puanların ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı bulunmuştur. Bu sonuçlara göre, deney ve kontrol gruplarında yer alan katılımcıların, uygulanan psikoeğitim programı öncesinde ÖSZBÇSÖ-Uygulama alanından elde edilen sanal zorbalıkla başa çıkma stratejileri-uygulama puanları açısından da birbirine eşit oldukları söylenebilir.

Çalışma grubunun ikincisi olan öğrencilerin tespitinde ise deney ve kontrol grubunda olan Rehber Öğretmenler kullanılmıştır. Verilen eğitim programın amacı gereği öğrenci boyutunda kanıt toplamak için deney grubundaki Rehber öğretmenlerin çalıştığı okullar ile kontrol grubunda bulunan Rehber öğretmenlerin çalıştığı okullardaki öğrencilerden seçilmiştir. Bu amaçla tesadüfi olarak bir Mesleki bir

Anadolu lisesi olmak üzere iki okul deney grubu, benzer şekilde bir Mesleki bir Anadolu lisesi de kontrol grubu okulu olarak seçilmiştir. Sanal zorbalık olaylarının en yoğun yaşandığı yaş grubu ve sınıf düzeyi olarak kabul edilen 9., 10., 11. ve 12. sınıflar çalışmaya alınmıştır. Bu amaçla deney grubunda yer alan Anadolu lisesi ile Meslek lisesindeki tüm öğrenciler çalışmaya dahil edilmek istenmiştir. Çünkü sanal zorbalıkla başa çıkma ve farkındalığı artırma programı tüm okul yaklaşımına dayalı olarak hazırlandığı için okuldaki tüm öğrenci, veli ve personel çalışmanın içerisine dahil edilmek istenmiştir. Ancak deney ve kontrol grubundaki lise son sınıf öğrencileri üniversite sınavına hazırlık kursları ve takviye dersleri nedeniyle okul yönetimlerince çalışmaya dahil edilmesine izin verilmemiştir. Ayrıca deney ve kontrol grubunda yer alan mesleki lise öğrencilerinin 11 sınıftaki yoğun staj programları nedeniyle okul psikolojik danışmanları ve okul yönetiminin önerisi ve araştırmacının değerlendirmeleri sonucunda 11. sınıflar da çalışmadan çıkartılmıştır. Geriye kalan iki mesleki ve iki anadolu lisesinde öğrenimine devam eden tüm 9. ve 10. sınıf öğrencileri çalışma grubunu oluşturmuştur. Kontrol grubu okulları oluşturulurken de kontrol grubunda yer alan rehber öğretmenler kullanılmıştır. Bu grupta yer alan 12 rehber öğretmenin çalıştığı okullardan tesadüfi yöntemle seçilen iki okul (bir mesleki bir anadolu lisesi) kontrol grubuna alınmıştır. Deney ve kontrol gruplarındaki öğrencilerin sanal zorba farkındalık ölçeği (Ayas, Aydın ve Horzum, 2015) ile sanal zorbalıkla baş etme ölçeğinden (Koç ve diğerleri, 2016) elde edilen sonuçlar kullanılmıştır. Sanal zorba farkındalık ölçeği ve sanal zorbalıkla baş etme ölçeklerinden alınan ön test puanlarına göre deney ve kontrol gruplarının birbirine denk olması amaçlanmıştır. Bu kapsamda kayıp veri analizi yapılmış ve uç değerler veri setinden çıkartılmıştır. Bu işlemler sonrası yapılan analiz neticesinde deney ve kontrol gruplarındaki öğrencilerin sanal zorba farkındalık puanları ile sanal zorbalıkla baş etme puanları açısından benzer oldukları görülmüştür. Uygulanan eğitim programı tüm okul yaklaşımına bağlı olarak hazırlandığı için öğrenci boyutunda tüm öğrenciler çalışmaya dahil edilmek istenmiştir. Bundan dolayı deney ve kontrol gruplarıyla okul türlerine göre katılımcı öğrenci sayılarının birbirine sayıca eşit oluşu aranmamıştır. Çalışma grubundaki deney ve kontrol grubuna ilişkin katılımcı öğrenci sayıları Tablo 5.'de özetlenmiştir.

Tablo 5. Deney ve Kontrol Grubunda Yer Alan Öğrenci Dağılımı

		İşlem	Öğrenci Sayısı	Yüzde(%)
DENEY GRUBU	Anadolu Lisesi	Var	194	28.7
	Meslek Lisesi		145	21.5
KONTROL GRUBU	Anadolu Lisesi	Yok	182	27.0
	Meslek Lisesi		154	22.8
Toplam			675	100

Deney ve kontrol okullarında yer alan öğrencilerin Sanal Zorba Farkındalık Ölçeği (SZFÖ) ile Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği (SZBEÖ) ön test ölçümlerdeki puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını test etmek amacıyla bağımsız örneklem için t-testi yapılmıştır. Yapılan testlere ilişkin sonuçlar Tablo 6. ve Tablo 7.'de özetlenmiştir.

Tablo 6. Deney ve Kontrol Okullarındaki Öğrencilere Ait Sanal Zorba Farkındalık Ölçeği Ön Test Puanlarına İlişkin T-Testi Sonuçları

Değişken	Grup	N	\bar{X}	Ss	df	t	p
SZFÖ	Deney	339	97.06	14.48	673	-.188	.851
Ön Test	Kontrol	336	97.26	13.65			

Tablo 6. incelendiğinde, deney grubu ($\bar{X} = 97.06$, $Ss = 14.48$) ile kontrol grubunda ($\bar{X} = 97.26$, $Ss = 13.65$) yer alan öğrencilerin SZFÖ'den aldıkları puanların ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir [$t_{(0.05;673)} = .851$, $p > 0.05$]. Bu sonuçlara göre, deney ve kontrol gruplarında yer alan öğrencilerin,

uygulanan psikoeğitim programı öncesinde SZFÖ'den elde edilen sanal zorba farkındalık puanları açısından birbirine eşit oldukları söylenebilir.

Tablo 7. Deney ve Kontrol Okullarındaki Öğrencilere Ait Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği Ön Test Puanlarına İlişkin T-Testi Sonuçları

Değişken	Grup	N	\bar{X}	Ss	df	t	p
SZBEÖ	Deney	339	59.20	7.43	673	.291	.771
Ön Test	Kontrol	336	59.03	7.84			

Tablo 7. incelendiğinde, deney grubu ($\bar{X} = 59.20$, $Ss = 7.43$) ile kontrol grubunda ($\bar{X} = 59.03$, $Ss = 7.84$) yer alan öğrencilerin SZBEÖ'den aldıkları puanların ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir [$t_{(0.05;673)} = .771$, $p > 0.05$]. Bu sonuçlara göre, deney ve kontrol gruplarında yer alan öğrencilerin, uygulanan psikoeğitim programı öncesinde SZBEÖ'den elde edilen sanal zorbalıkla baş etme puanları açısından birbirine eşit oldukları söylenebilir.

3.2.1 Psiko-eğitim Programının Geliştirilme Süreci

Psiko-eğitim programları belli bir süre içerisinde belirli bir konuyu etkili bir şekilde aktarmayı veya o konuda beceri kazandırmayı hedefleyen daha çok didaktik temelli olup lider merkezli eğitim programlarıdır (Brown, Edd ve Brown, 2011). Psiko-eğitim programlarında genelde 12-16 oturum önerilmektedir (Güçray, Çekici ve Çolakkadioğlu, 2009). Ancak psiko-eğitim programı hedef kitlenin düzeyi, konumu ya da verilecek konunun içeriğine göre tek oturumdan da oluşabilmektedir (Brown, 2011; Güçray, Çekici ve Çolakkadioğlu, 2009). Çocuklara yönelik psiko-eğitim programlarında 20-30 dakika, ergenlere yönelik programlarda 50-60 dakika olabileceği ifade edilmektedir. Ancak yetişkinlerde bu süre programın içeriğine bağlı

olmakla birlikte bir oturumlar 90-100 dakikaya kadar sürdürülebilmektedir (Brown, Edd ve Brown, 2011).

Psiko-eğitim programının uygulanmasında hedef kitlenin özellikleri ve ihtiyaçları oldukça önemlidir. Özellikle yetişkinlerle yapılan psiko-eğitim programlarında hedef kitlenin çalışma şartları, ebeveynlik sorumlulukları, mesleki görevleri de planlamada dikkate alınan diğer önemli noktalardır (Brown, Edd ve Brown, 2011). Bu psiko-eğitim programının hedef kitlesi Bolu'nun çeşitli okullarında aktif görev yapan Rehber öğretmenlerdir. Hazırlanan psiko-eğitim programının yapılandırılmasında Rehber öğretmenlerin bağlı bulunduğu Milli Eğitim Müdürlüğü'nün ve rehber öğretmenlerin görüşleri de alınarak planlama yapılmıştır. Bu durumlar dikkate alınarak dört oturumluk psiko-eğitim programı hazırlanmıştır.

Sanal zorbalıkla başa çıkma ve sanal zorba farkındalığını arttırmaya yönelik psiko-eğitim programın hazırlanmasında çeşitli aşamalardan geçilmiştir. Öncelikle sanal zorbalıkla ilgili yapılmış yurtiçi ve yurtdışı çalışmalar incelenmiştir. Özellikle sanal zorbalıkla başa çıkmada ne tür stratejilerin olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Sanal zorbalıkla ilgili çalışmalar 2003 yılından beri yapılmaktadır. Oldukça yeni bir kavram olmasına karşın hızlı bir şekilde değişip gelişen bilişim teknolojileri, yeni dijital araçlar ya da yeni özellikler ortaya çıkartmaktadır. Bu durum da yeni sanal zorbalık türlerinin ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir (Betts, 2016). Bu amaçla bir Anadolu Lisesi ile bir Meslek lisesinde öğrenim gören öğrencilerle odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Odak grup görüşmelerinde gruplar 8-10 kişi arasında değişmiştir. Öğrencilere şu açık uçlu sorular sorulmuş ve etkileşim içerisinde öğrencilerin yanıtları ve katkıları alınmıştır:

- Sanal zorbalık nedir?(sizde ne çağrıştırıyor?)(bu soruya cevap verememeleri durumunda ne olduğu açıklanmıştır)
- Bazı bireyler neden sanal zorbalığa başvuruyorlar?
- Sizce ne tür sanal zorbalık olayları oluyor? Aklınıza şahit olduğunuz bir olay geliyor mu?(Tanık olarak)
- Sanal zorba ve mağdur olan öğrencileri diğer öğrencilerden ayıran özellikler neler olabilir?

- Sanal zorbalığa uğradığında/uğrarsan ne yaparsın? Kim(ler)den yardım alırsın?
- Sanal zorbalığın önlenmesinde öğretmenler ve yöneticiler(idareciler) ne yapabilir?
- Sanal zorbalığın önlenmesinde veliler ne yapabilir?
- Sanal zorbalığın önlenmesinde rehber öğretmen ne yapabilir?

Odak grup görüşmesinden elde edilen sonuçlar içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Buradan elde edilen sonuçlar hazırlanan psiko-eğitim programının yapılandırılmasında kullanılmıştır. Çünkü bu psiko-eğitim programının nihai hedefi öğrencilerin yaşadıkları sanal zorbalıkla mücadeleyi içermektedir.

Zorbalık konusunda ilk dönem çalışmalarını gerçekleştiren ve zorbalıkla ilgili çalışmalarda önemli bir araştırmacı olarak kabul edilen Olweus (1994)'un tüm okul yaklaşımına dayalı modeli bu psiko-eğitim programının temel dayanağı olmuştur. Tüm okul yaklaşımına dayalı modelde okulla ilişki içerisinde olan okulun tüm bileşenleri zorbalığı önlemede önemli yer tutmaktadır (Olweus, 1994; Olweus vd., 2007). Tüm okul yaklaşımında temelde üç düzey bulunmaktadır. Bunlardan ilki bireysel düzeydir. Bu düzeyde kişinin zorbalıkla mücadelede kendi yapabilecekleri üzerine odaklanılır. İkinci düzey ise sınıf düzeyi olup, burada da öğretmen, sınıf içerisinde zorbalığı azaltmaya ya da önlemeye yönelik çalışmaları yürütür. Haftalık düzenli görüşmeleri afiş ya da pano çalışmaları yapabilir. Üçüncüsü ise okul düzeyidir. Burada okulun tüm bileşenleri olan öğrenci, veli, öğretmen, idareci ve diğer okul personelinin tamamının katıldığı zorbalığın farkına varma ve doğru tepki gösterme süreçlerini de içeren bir düzey olarak kabul edilmektedir (Olweus, 1994). Ancak daha sonra Olweus özellikle ABD'de yaptığı çalışmalarda toplumsal düzey olarak ifade ettiği yeni bir boyut daha eklemiştir (Olweus, 2004). Geliştirilen bu psiko-eğitim programında tüm okul yaklaşımına uygun olarak üç düzeye de hitap edecek şekilde hazırlanmıştır.

Okullarda çeşitli konularda bilgilendirme ve bilgi yayma görevlerini okul rehber öğretmenleri gerçekleştirmektedir. Okulda yer alan öğrenci, veli, öğretmen ve idareci gibi tüm bileşenlere en kolay ve etkili bir şekilde ulaşabilecek uzman grubu rehber öğretmenlerdir. Buradan hareketle hazırlanan psiko-eğitim programı rehber

öğretmenlere uygulanmış ve rehber öğretmenlerin de okuldaki diğer bileşenlere aktif bir şekilde ulaşmasına ve okulda gerekli olan sanal zorbalıkla ilgili bilgi yayma hizmetini sunmasında yardımcı olacak içerik geliştirilmiştir.

3.2.2 Psiko-eğitim Programının İçeriği ve Hedef Davranışlar

Olweus'un tüm okul yaklaşımını esas alan psiko-eğitim programı temel de rehber öğretmenlere yönelik olarak 4 oturumdan meydana gelmektedir. Bu program kapsamında sanal zorbalık ve sanal zorbalıkla başa çıkma konuları yer almaktadır. Programın amacı liselerde çalışan rehber öğretmenlerin okullarda sıklıkla karşılaşılan sanal zorbalık olaylarına karşı başa çıkma bilgi ve farkındalık düzeylerini arttırmaktır.

Programın genel hedefleri şu şekilde özetlenebilir:

- Sanal zorbalığı tanıma: Hangi davranışların sanal zorbalık olduğunu fark edebilme, sanal zorbalık türlerini açıklayabilme, sanal zorbalığın nedenlerini ifade edebilme.
- Sanal zorbalıkla başa çıkma: Sanal zorbalıkla başa çıkmada uygun stratejileri bilme, sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerini okulda uygulama, sanal zorbalıkla başa çıkmada okuldaki tüm unsurlara(öğrenci, veli, personel) rehberlik yapma.
- Bilinçli ve kontrollü teknoloji kullanma: Bilgi ve iletişim araçlarını amaçlarına uygun kullanma yollarını bilme, ebeveyn kontrol sistemleri hakkında farkındalık ve bilgi sahibi olma, sosyal medya araçlarının güvenlik ayarları hakkında farkındalık ve bilgi sahibi olma.

Birinci Oturum: Sanal Zorbalıkla Başa Çıkma ve Sanal Zorba Farkındalığını Artırma
Amaç: Tanışma, grup kurallarını oluşturma, programı tanıtmaya ve sanal zorbalıkla ilgili temel kavramları açıklama, sanal zorbalıkla geleneksel zorbalık arasındaki farkları ayırt etme, sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerinin farkına varma.

Hedef Davranışlar:

- Grup üyeleri birbirleriyle tanışır.

- Grup kuralları oluşturulur.
- Eğitim programıyla ilgili bilgi sahibi olur.
- Sanal zorbalık kavramını tanımlar.
- 5.Sanal zorbalık ve geleneksel zorbalık ayrımını yapar.
- Sanal zorbalık araçlarını ve sanal zorbalık türlerini kavrar.
- Sanal zorbalığın nedenlerini açıklar.
- Sanal zorbalığın etkilerini açıklar.
- Sanal zorbalıkla ilgili hukuki boyutları açıklar
- Sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerini kavrar.
- Sanal zorbalıkla ilgili önleyici çalışmaların farkına varır.

İkinci Oturum: Bilişim Araçlarını Bilinçli Kullanma ve Güvenlik Ayarları Amaç: Telefon, tablet, laptop, bilgisayar gibi temel bilişim araçlarının bilinçli ve kontrollü kullanımıyla ilgili bilinçlendirmek ve Windows, Android, İos gibi yaygın kullanılan işletim sistemlerinin temel güvenlik ayarlarını rehber öğretmenlere açıklamak.

Hedef Davranışlar:

- Bilişim araçlarının bilinçli ve kontrollü kullanım basamaklarını açıklar.
- Bilişim araçlarının kontrolsüz kullanımı sonucunda oluşabilecek riskleri açıklar.
- Windows ebeveyn kontrol basamaklarını gösterip açıklar.
- Android ebeveyn denetim basamaklarını gösterip açıklar.
- İos sınırlamalar ve güvenlik ayarlarını gösterip açıklar.

Üçüncü Oturum: Sosyal Medya(Facebook) ve Güvenlik Ayarları

Amaç: Sosyal medya araçlarının türleri ve özelliklerini tanıtmak, bilinçli ve güvenli sosyal medya kullanıcısı olmanın basamaklarını açıklama ve en yaygın kullanım ağına sahip sosyal ağ olan Facebook gizlilik ve güvenlik ayarlarını rehber öğretmenlere açıklamak.

Hedef Davranışlar:

- Sosyal medya araçlarını tanır.
- Başta Facebook olmak üzere sosyal ağları bilinçli ve güvenli kullanım basamaklarını açıklar.
- Sosyal medyanın olası risklerinin farkına varır.
- Facebook gizlilik ve güvenlik ayarlarının nasıl yapılacağını gösterip açıklar.

Dördüncü Oturum: Öğrenci, Veli ve Okul Personeli Modüllerinin Tanıtılması

Amaç: Sanal zorbalığın önlenmesi ve azaltılmasındaki önemli öğeler olan öğrenci, veli ve okul personelinin sanal zorbalık, bilinçli internet ve sosyal medya kullanımı ile sanal zorbalıkla başa çıkma stratejileriyle ilgili bilgilendirmek.

Hedef Davranışlar:

- Öğrencilere sanal zorbalığın ne olduğunu açıklar.
- Öğrencilere sanal zorbalığın hukuki ve insani sonuçlarıyla olumsuz etkilerini açıklar.
- Öğrencilere sanal zorbalıktan korunma ve kurtulma basamaklarını gösterir.
- Öğrencilere bilişim araçları ve sosyal ağları güvenli ve kontrollü kullanmanın ilkelerini açıklar.
- Öğretmenlere sanal zorbalığın ne olduğunu açıklar.
- Öğretmenlere sanal zorbalıkla ilgili dikkat çekici örnekler gösterir.
- Öğretmenlere sanal zorbalığın hukuki ve insani sonuçlarıyla olumsuz etkilerini açıklar.
- Öğretmenlere öğrencilerinin karşılaştığı bir sanal zorbalık durumunda nasıl bir yol izleyeceğini gösterir.
- Öğretmenlere güvenli sosyal medya ile bilinçli ve kontrollü bilişim araçları kullanmanın önemini açıklar.
- Ebeveynlere sanal zorbalığın ne olduğunu açıklar.

- Ebeveynlere sanal zorbalıkla ilgili dikkat çekici örnekler gösterir.
- Ebeveynlere sanal zorbalığın hukuki ve insani sonuçlarıyla olumsuz etkilerini açıklar.
- Ebeveynlere çocuklarının karıştığı bir sanal zorbalık olayında(zorba ya da mağdur olduğunda) nasıl bir yol izleyeceğini gösterir.
- Ebeveynlere güvenli sosyal medya ile bilinçli ve kontrollü bilişim araçları kullanmanın önemini açıklar.
- Rehber öğretmen, öğrenci, öğretmen ve ebeveynlerde sanal zorbalık ilgili farkındalık oluşturma ve sanal zorbalıkla mücadele amacıyla hazırlanmış olan afiş ve broşürleri tanır.
- Rehber öğretmen ve diğer sınıf rehber öğretmenlerinin uygulayabileceği “empati eğitim” adlı grup rehberliğini tanır.

3.3 VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Bu çalışmada verileri toplamak amacıyla Öğretmenler için Sanal Zorba Farkındalık Ölçeği, Öğretmenler için Sanal Zorbalıkla Baş etme Stratejileri Ölçeği, Kişisel Bilgi Formu(Öğretmen ve Öğrenci Formu), Sanal Zorba Farkındalık Ölçeği ve Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçekleri kullanılmıştır. Araştırmada kullanılacak veri toplama araçları hakkındaki ayrıntılı bilgiler aşağıda yer almaktadır:

3.3.1 Kişisel Bilgi Formu (Öğretmen)

Araştırmacı tarafından geliştirilmiş olan kişisel bilgi formuyla, katılımcıların cinsiyet, mesleki kıdem, eğitim durumu, çalıştığı okul türü gibi bir takım tanımlayıcı bilgilere ulaşmak amacıyla kullanılmıştır.

3.3.2 Öğretmenler için Sanal Zorba Farkındalık Ölçeği

Liselerde görev yapan öğretmenlerin sanal zorbalık farkındalığını belirlemek amacıyla Ayas ve Horzum (2011) tarafından geliştirilen “Öğretmenler için Sanal Zorbalık Farkındalık Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek 11’i düz, 3’ü ters olmak üzere toplam 14 maddeden oluşan tek faktörlü bir yapıya sahiptir. Ölçek toplam varyansın %41,7’sini açıklamaktadır ve iç tutarlılık katsayısı .82’dir. Ölçekten 14 ile 70 arasında puan alınmaktadır. Ölçekle ilgili yapılan çalışmalarda rehber öğretmenlerden 14-48 arasında puan alanlar düşük, 49-59 arasında alanlar orta ve 60-70 arasında puan alanların yüksek farkındalığa sahip olduğu ortaya çıkmıştır. “Bir davranışın sanal zorbalık olup olmadığını bilirim.” ve “Okul personeline sanal zorbalıkla ilgili bilgilendirme çalışmaları yapılmalıdır.” ölçeğe yönelik örnek maddelerdir.

3.3.3 Öğretmenler için Sanal Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Ölçeği

Ölçek, öğretmenlerin sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerini tespit etmek amacıyla tez kapsamında geliştirilmiştir (Altundağ ve Ayas, 2018). Ancak buradaki başa çıkma stratejileri öğrencilerinin sanal zorbalıkla karşılaşması durumundaki öğretmenlerin başa çıkma tepkilerinden oluşmaktadır. Dolayısıyla ölçek temelde “bilme” ve “uygulama” alanı olarak iki kısımdan oluşmaktadır. Öğretmen sanal zorbalığın önlenmesinde ve azaltılmasında kritik öneme sahip olan kişilerden birisi olduğu için (Hinduja ve Patchin, 2013) başa çıkmayla ilgili stratejileri bilmesi yeterli olmayabilir. Bunları uygulamaya geçirmiş olması gerekir. Ölçeğin geliştirilmesinde yurtiçi ve yurtdışındaki benzer ölçekler ile ilgili literatür incelenmiş ve 30 maddeden oluşan madde havuzu oluşturulmuştur. Pdr, Böte, Ölçme ve değerlendirme ile Program geliştirme alanlarındaki 7 uzmandan görüş alınarak kapsam geçerliğine ilişkin kanıt toplanmıştır. Uzman görüşleri neticesinde madde havuzunda gerekli düzeltmeler yapılarak 28 maddelik aday madde havuzu elde edilmiştir. İki Türkçe dil uzmanından da görüş alınıp gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra 28 maddelik aday

form 25 öğretmene uygulanmıştır. Yapılan bu pilot çalışma neticesinde bir madde formundan çıkartılmış ve iki maddede revizyon yapılmıştır. Son olarak 27 maddelik aday form elde edilmiştir. Elde edilen son form şuan aktif olarak eğitim sisteminde çalışan ve ortaokul ile liselerde görev yapan 340 öğretmene uygulanmıştır. Veri setindeki 12 formdan elde edilen veriler eksiklik ya da yanlış işaretlemeler nedeniyle çalışma dışında tutulmuştur. 328 kişilik veri seti üzerinden ölçme işlemine ilişkin bir dizi geçerlik ve güvenirlik analizi yürütülmüştür. Öncelikle 328 kişilik örneklem büyüklüğünün faktör analizi için uygun olup olmadığını değerlendirmek için KMO değerine bakılmıştır. KMO değeri .824 olarak hesaplanmıştır. Bu değer faktör analizi için oldukça iyi bir örneklem büyüklüğü olarak kabul edilmektedir (Leech, Barret ve Morgan, 2013; Şencan, 2005; Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2016). Barlett küresellik testi sonucunda elde edilen ki-kare(χ^2) değerinin .01 düzeyinde manidar olduğu bulunmuştur ($\chi^2=1155.709$, sd.=153, $p<.01$). Bu sonuç ise verilerin çok değişkenli normal dağılımdan geldiğini ve faktör analizinin normallik sayılısının karşılandığını göstermektedir. AFA’da faktör yükü kesim noktası olarak .32 olarak alınmıştır (Büyüköztürk, 2010). Öncelikle varimax döndürme tekniği ve temel bileşenler analizi ile gerçekleştirilen işlemler neticesinde .32’nin altında faktör yükü olan ve .10’lik farktan daha küçük bir şekilde binişik olan maddeler analiz dışında bırakılmıştır (Büyüköztürk, 2010; Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2016). Madde kaybını en asgari düzeyde tutmak için madde atımında kademeli bir şekilde hareket edilmiş ve çıkartılan her madde sonrası AFA tekrarlanmıştır. Saçılım grafiği(scree plot) ile her bir faktöre ilişkin özdeğerler incelendiğinde mevcut yapının üç alt faktörden meydana geldiği kanaatine varılmıştır. Yapılan AFA sonucunda ölçme aracının üç faktör 18 maddeden oluştuğu görülmüştür. Ölçme aracına ilişkin açıklanan varyans oranı toplamda % 41.520 olarak hesaplanmıştır. Birinci faktöre ilişkin faktör yük değerleri .409-.736 arasında, ikinci faktöre ilişkin yük değerleri .401-.714 arasında, üçüncü faktöre ilişkin faktör yük değerleri de .698-.683 arasında değiştiği bulunmuştur.

Açımlayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen 18 madde üç boyutlu yapının hem bilme hem de uygulama alanındaki boyutların doğrulanması uyum indeksleri ile kontrol edilmiştir. Öncelikle bilme alanına ilişkin maddelerin AFA sonucunda ortaya

çıkan boyutların doğrulanmasında birinci düzey DFA kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, bilme alanına ilişkin uyum indeksleri: $\chi^2=225.132$, $df=132$, $p=.000$; RMSEA, 0.046; $\chi^2/df=1.706$; NFI=.809; CFI=.909; GFI=.930; RMR=.045; SRMR=.056 olarak hesaplanmıştır. Maddelerin standardize regresyon katsayıları ise .25 ile .73 arasında değişmektedir. Bilme alanından elde edilen üç boyutlu mevcut yapının uygulama alanında da doğrulandığını kontrol etmek için de birinci düzey DFA yapılmıştır. Yapılan DFA sonucunda elde edilen uyum indeksleri $\chi^2=360.242$, $df=132$, $p=.000$; RMSEA, 0.073; $\chi^2/df=2.72$; NFI=.842; CFI=.893; GFI=.885; RMR=.084; SRMR=.065 olarak bulunmuştur. Maddelerin standardize regresyon katsayıları ise .40 ile .78 arasında değişmektedir. Elde edilen bu uyum değerleri genel olarak kabul edilebilir sınırlar içerisinde yer almaktadır. Ancak modifikasyon önerileri de dikkate alındığında e11-e14(u16-u25) ile e5-e6(u10-u12) arasında yapılacak modifikasyon ile modelin uyum değerlerinin daha da iyileşeceği düşünülmüştür. Bu modifikasyon önerileri doğrultusunda yapılan analiz sonucunda dfa modeli-2 elde edilmiştir. Yapılan modifikasyon sonucunda modele ilişkin yeni uyum indeksleri, $\chi^2=302.953$, $df=130$, $p=.000$; RMSEA, 0.064; $\chi^2/df=2.34$; NFI=.867; CFI=.918; GFI=.907; RMR=.078; SRMR=.060 olarak hesaplanmıştır. Maddelere ilişkin yeni standardize regresyon katsayıları ise .38 ile .78 arasında değişmektedir. Elde edilen modelin de iyi uyum gösterdiği söylenebilir. Ölçekte yer alan 18 maddelik bilme alanındaki toplam boyut için Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .70, birinci boyut için .72, ikinci boyut için .66 ve üçüncü boyut için .54 olarak hesaplanmıştır. Uygulama alanında ise ölçeğin tamamı için .87, birinci boyut için .87, ikinci boyut için .78 ve üçüncü boyut için .66 olarak bulunmuştur. Elde edilen değerlere göre ölçeğin güvenilir ve tutarlı olduğu söylenebilir. Ölçekteki alt boyutların isimlendirilmesinde maddelerdeki ifadelerin içerikleri dikkate alınmıştır. İlk boyut aktif baş etme stratejilerini içerdiği için “aktif başa çıkma”, ikinci boyut ise okul yönetiminden destek alma ve akran desteği gibi daha çok dış kaynaklı desteklerle başa çıkmayla ilgili olduğu için “dışsal kaynaklı başa çıkma”, üçüncü boyutta da daha çok kaçınmacı ve pasif stratejilerin yer aldığı maddeler olması nedeniyle “kaçınmacı başa çıkma” olarak adlandırılmıştır.

3.3.4 Kişisel Bilgi Formu (Öğrenci)

Çalışma grubunda yer alan öğrencilerin sınıf düzeyi, cinsiyet, okul bilgisi, öğrenci no, sanal zorbalık deneyimi gibi temel bir takım bilgileri tespit etmek amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilmiştir.

3.3.5 Sanal Zorba Farkındalık Ölçeği

Öğrencilerin sanal zorbalığa ilişkin farkındalık düzeylerini tespit etmek amacıyla geliştirilen ölçek 26 madde ve üç boyuttan oluşmaktadır (Ayas, Aydın ve Horzum, 2015). Ölçeğin faktöriyel geçerliği için yapılan AFA sonucunda toplam varyansın %56.10'nu açıklayan ve faktör yük değerleri 0.546-0.773 arasında değişen üç boyutlu bir yapı elde edilmiştir. Yapılan birinci düzey DFA sonucunda uyum indeksleri $\chi^2= 814.28$ (sd=294, p=.000), $\chi^2/ sd=3.73$ RMSEA= 0.077, GFI= 0.83, AGFI= 0.79, CFI= 0.97, NFI=0.96 ve NNFI= 0.97 olarak bulunmuştur. Yapılan modifikasyonlar neticesinde yapılan ikinci düzey DFA sonucunda ise uyum değerleri $\chi^2= 814.28$ (sd=294, p=.000), $\chi^2/ sd=3.73$ RMSEA= 0,077, SRMR= 0,052, GFI= 0,83, AGFI= 0,79, CFI= 0,97, NFI=0,96 ve NNFI= 0,97 olarak hesaplanmıştır. Yapı geçerliği için yakınsama ve ayırt edicilik geçerliğine bakılmıştır. Yakınsama geçerliği için açıklanan ortak varyans değerlerinin üç faktör için sırasıyla 0.50, 0.47 ve 0.46 olarak hesaplanmıştır. Ayırt edicilik değerleri ise .70, .69 ve .68 olarak bulunmuştur. Ölçeğin güvenilirliğine ilişkin Cronbach alfa iç tutarlılık ve kompozit değerleri incelenmiştir. Ölçeğin alt boyutlarının iç tutarlılık ve kompozit değerleri “sanal zorbalığı okulda önleme” boyutu için iç tutarlılık .95 ve kompozit .95; “sanal zorbalığı tanıma” boyutu için iç tutarlılık .80 ve kompozit .81; “sanal zorbalığı sorun olarak görme” boyutu için ise iç tutarlılık .64 ve kompozit .70 olduğu görülmüştür. Ölçeğin tamamı için Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .94 olarak hesaplanmıştır.

3.3.6 Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği

Koç ve diğerleri (2016) tarafından geliştirilen ölçek öğrencilerin sanal zorbalık durumuyla karşılaştıklarında kullandıkları başa çıkma stratejilerini tespit etmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek 19 madde ve 4 boyuttan oluşmaktadır. Ölçme aracına ilişkin veriler 15-18 yaş aralığındaki ergenlerden toplanmıştır. Faktöriyel geçerliliğe ilişkin yapılan AFA sonucunda maddelerin faktör yük değerlerinin 0.602-0.838 arasında değiştiği ve toplam varyansın %54,29'unu açıkladığı bulunmuştur. Yapılan ikinci düzey DFA sonucunda ise ölçüme ilişkin modelin uyum değerleri $\chi^2(sd=146, p=.000) = 263.36$, $\chi^2/sd=1.80$ RMSEA=0.054, SRMR= 0.067, GFI=0.91, AGFI=0.88, CFI=0.95, NFI=0.90 ve NNFI=0.94 olarak bulunmuştur. Ölçeğin 19 maddesini ele alan Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .75'dir. Ölçeğin alt faktörleri için iç tutarlılık güvenilirlik değerleri sırasıyla Faktör1 için .66; Faktör 2 için .76; Faktör 3 için .74 ve Faktör 4 için .64 olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin kesim noktalarını tespit edebilmek amacıyla kümeleme analizi yapılmış ve analiz neticesinde 19 – 47 puan aralığı düşük, 48 – 64 puan aralığı orta ve 65 – 95 puan aralığı yüksek baş etme stratejileri bilgisi düzeyine sahip kabul edilmiştir. Ölçeğin yedi maddelik birinci boyutu “bilişsel güvenlik ve gizliliği arttırma”, beş maddelik ikinci boyutu “yardım arama”, yine beş maddelik üçüncü boyutu “kaçınma ve görmezden gelme” ve son olarak iki maddelik dördüncü boyutu “bilgi arama” olarak adlandırılmıştır.

3.4 DENEY GRUBUNA UYGULANAN İŞLEM

Bu çalışmada temel deney grubu lisede çalışan 12 rehber öğretmenden oluşmaktadır. Deney grubunda yer alan rehber öğretmenlere 4 oturumluk sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerini ve sanal zorba farkındalık düzeyini arttırma programı uygulanmıştır. Psiko-eğitim programının gerçekteştirilebilmesi için Bolu İl Milli Eğitim Müdürlüğu'nden izin alınmıştır. Ayrıca eğitime katılım konusunda rehber öğretmenlerin gönüllülük onayları da alınmıştır. Rehber öğretmenlere 1. Oturumda “Sanal zorbalık ve sanal zorbalıkla başa çıkma yöntemleri” (2 saat), 2. Oturumda

“Bilişim araçlarını bilinçli kullanma ve güvenlik/gizlilik ayarları” (1,5 saat), 3. Oturumda “Sosyal medya ve (Facebook) güvenlik ayarları”(1,5 saat), 4. Oturum da ise sanal zorbalıkla mücadelede temel öğeler olan “öğrenci, veli ve okul personeline yönelik eğitim içeriklerinin (modüllerinin) tanıtımı” (2 saat) konularında eğitim verilmiştir. Psiko-eğitim programı tüm okul yaklaşımına dayalı olarak hazırlanmış, daha çok didaktik temelli olmakla birlikte etkileşime ve paylaşıma dayalı bir şekilde yürütülmüştür.

Deney grubunda yer alan rehber öğretmenlerin çalıştığı bir Meslek lisesi ve bir Anadolu lisesi deney okulu olarak seçilmiştir. Deney okullarındaki öğretmenlere, velilere ve öğrencilere sanal zorbalık ve bilinçli teknoloji kullanımı konusunda birer oturumluk eğitim verilmiştir. Bu oturumun içerisinde sanal zorbalığın içeriği, hukuki boyutu, öneme ve müdahale yöntemleri ile, bilinçli ve kontrollü teknoloji kullanmanın ilkeleri açıklanmıştır. Ancak öğretmen ve veli oturumlarının içeriği birbirine yakinken, öğrenci eğitiminin içeriğinde değişiklik yapılmıştır. Söz gelimi sanal zorbalığın türleri ve nasıl gerçekleştiği gibi konular özendirici olma riskinden dolayı öğrenci eğitiminin içeriğinden çıkartılmıştır. Ayrıca, “Empati eğitimi” adlı sanal zorbalıkla ilgili farkındalık ve duyarlılığı artırmak amaçlı hazırlanan grup rehberliği etkinliği 9. ve 10. sınıf öğrencileriyle gerçekleştirilmiştir. Bunun yanında deney okullarında sanal zorbalıkla ilgili farkındalığı artırmak için deney okullarının muhtelif yerlerine afişler asılmış, öğrenci ve velilere yönelik sanal zorbalıkla ilgili eğitimler sonrası veli ve öğrencilere yönelik ayrı ayrı hazırlanmış olan broşürler hedef kitleye dağıtılmıştır.

3.5 VERİLERİN ANALİZİ

Çalışmadan elde edilen verilerin analizinde küçük gruplar için Non-parametrik analizlerin uygun olacağı düşünüldüğünden bu tekniklere yer verilmek istenmiştir. Ancak parametrik tekniklerin daha güçlü ve işlevsel oluşu öncelikle parametrik tekniklerin kullanımına yönlendirmiştir (Balcı, 1995; Büyüköztürk, 2010; Çokluk ve diğerleri, 2016). Bu nedenle gerek rehber öğretmen boyutunda gerekse öğrenci boyutunda toplanan verilerin analizinde öncelikle parametrik analizler tercih

edilmiştir. Ancak parametrik tekniklerin kullanımında bazı varsayımların karşılanması gerekmektedir. Bu varsayımlar temelde verilerin normal dağılıma sahip olması ve varyansların homojen dağılım göstermesidir (Çokluk, ve diğerleri, 2016; Field, 2013). Bu kapsamda verilerin normal dağılıma sahip olup olmadıklarını tespit etmede Shapiro Wilks ve Kolmogorov-Smirnov testleri ile çarpıklık ve basıklık katsayıları kullanılmıştır. Çarpıklık ve basıklık katsayılarının değerlendirilmesinde kabul edilen aralığın nasıl olacağına dair araştırmacılar arasında bir birliklilik bulunmamaktadır. Bu çalışmada ± 2 aralığı normal dağılım için kritik aralık olarak kabul edilmiştir (Bayram, 2016; George ve Mallery, 2011; Kline, 2005). Bunun yanında küçük gruplarda (Rehber öğretmen veri seti) Shapiro-Wilks, büyük gruplarda (öğrenci veri seti) ise Kolmogorov-Smirnov testlerinden elde edilen sonuçları da dikkate alınmıştır. Bu testlerdeki sonuçların anlamsız çıkması halinde dağılımın normalliğine karar verilmiştir. Rehber öğretmen boyutundaki işlemlerde deney ve kontrol gruplarının ön-son-izleme testleri ortalamalarını karşılaştırmak amacıyla tekrarlı ölçümler için iki faktörlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmak istendiği için varyanslardaki homojenliği tespit etmek amacıyla Levene testi uygulanmıştır. Levene testinin sonuçlarının anlamsız çıkması doğrultusunda varyansların homojen dağıldığı kabul edilmiştir. Öğrenci boyutunda ise deney ve kontrol gruplarında sanal zorba farkındalık ve sanal zorbalıkla baş etme ölçümlerinin ön ve son test verileri elde edilmiştir. Dolayısıyla deney ve kontrol gruplarının ön ve son test ortalamalarının karşılaştırılmasında da tekrarlı ölçümler için iki faktörlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır.

Analizlere ilişkin istatistiksel işlemler bilgisayar paket programları kullanılarak hesaplanmıştır. Çalışmadaki bulguların istatistiksel olarak anlamlılık düzeyi .05 olarak kabul edilmiştir.

BÖLÜM IV

BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde araştırma hipotezlerine ilişkin yapılan analiz sonuçlarına detaylı bir şekilde yer verilmiştir. Çalışmanın temel amacı doğrultusunda analizlere geçmeden önce ne tür testlerin kullanılacağına karar vermek amacıyla bir takım ön analizler gerçekleştirilmiştir.

4.1 ÖN ANALİZLER VE SONUÇLARI

Araştırma verilerinde parametrik ya da non-parametrik tekniklerden hangisinin kullanılacağına karar vermek için hem rehber öğretmen verileri hem de öğrenci verilerinde normallik testi yapılmıştır. Ayrıca rehber öğretmen boyutunda tekrarlı ölçümler için iki faktörlü varyans analizi (ANOVA) yapılacağından dolayı varyanslardaki homojenliği tespit etmek için Levene testi yapılmıştır (Field, 2013; Çokluk ve diğerleri, 2016). Deney ve kontrol grubundaki rehber öğretmenlerin sanal zorba farkındalık ve sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerine ilişkin sonuçların homojenliği test edilmiştir. Homojenlik testlerine ilişkin sonuçlar Tablo 8.'de gösterilmektedir.

Tablo 8. Deney ve Kontrol Gruplarındaki Rehber Öğretmenlerin Ön-Test-Son-Test-İzleme Testi Puanlarına İlişkin Homojenlik Analiz Sonuçları

	Değişken	Levene İstatistik	sd ₁	Sd ₂	p
Ön-test	ÖSZFÖ	3.545	1	22	.073
	ÖSZBÇSÖ-Bilme Alanı	1.707	1	22	.205
	ÖSZBÇSÖ-Uygulama Alanı	2.064	1	22	.165
Son-test	ÖSZFÖ	.002	1	22	.963
	ÖSZBÇSÖ-Bilme Alanı	1.004	1	22	.327
	ÖSZBÇSÖ-Uygulama Alanı	.104	1	22	.750
İzleme-test	ÖSZFÖ	.158	1	22	.694
	ÖSZBÇSÖ-Bilme Alanı	.070	1	22	.793
	ÖSZBÇSÖ-Uygulama Alanı	.499	1	22	.487

Tablo 8. incelendiğinde, homojenlik testinden elde edilen sonuçlara göre, deney ve kontrol gruplarının ön test, son test ve izleme testi verilerinde hem sanal zorba farkındalık hem de sanal zorbalıkla başa çıkma stratejileri açısından birbirine denk olduğu görülmektedir.

Parametrik testlerin kullanılabilmesi için gerekli olan bir diğer varsayım ise bağımlı değişkene ilişkin ölçüm sonuçlarının normal dağılım sergilemesidir. Bu çalışmada normallik varsayımı iki şekilde test edilmiştir. Bunlardan ilki Shapiro-Wilk testi ile yapılmıştır. Rehber öğretmen boyutundaki verilerin ÖSZFÖ ile ÖSZBÇTÖ ön-test, son-test ve izleme-testi puanlarına ilişkin Shapiro-Wilk sonuçları Tablo 9.'da gösterilmektedir.

Tablo 9. Deney ve Kontrol Gruplarındaki Rehber Öğretmenlerin Ön Test-Son Test-İzleme Testi Puanlarına İlişkin Shapiro-Wilk Normallik Testi Sonuçları

	Değişken	Grup	Shapiro-Wilk İstatistik	sd	p	
Ön-test	ÖSZFÖ	Deney	.880	12	.087	
		Kontrol	.959	12	.762	
	ÖSZBÇSÖ-Bilme Alanı	Deney	.941	12	.507	
		Kontrol	.904	12	.179	
	ÖSZBÇSÖ-Uyg. Alanı	Deney	.913	12	.235	
		Kontrol	.970	12	.915	
	Son-test	ÖSZFÖ	Deney	.898	12	.149
			Kontrol	.940	12	.500
		ÖSZBÇSÖ-Bilme Alanı	Deney	.946	12	.579
			Kontrol	.953	12	.683
		ÖSZBÇSÖ-Uyg. Alanı	Deney	.969	12	.900
			Kontrol	.849	12	.036
İzleme-testi		ÖSZFÖ	Deney	.924	12	.319
			Kontrol	.871	12	.382
		ÖSZBÇSÖ-Bilme Alanı	Deney	.935	12	.441
			Kontrol	.871	12	.067
		ÖSZBÇSÖ-Uyg. Alanı	Deney	.963	12	.828
			Kontrol	.912	12	.446

Tablo 9.'da yer alan Shapiro-Wilk normallik testi sonuçlarına göre sanal zorba fakındalık, sanal zorbalıkla başa çıkma stratejileri-bilme, sanal zorbalıkla başa çıkma stratejileri-uygulama puanları açısından ön-son-izleme test verilerinde deney ve kontrol gruplarının normal dağılım gösterdiği bulunmuştur. Yalnızca son-test puanlarından ÖSZBÇSÖ-Uygulama alanına ilişkin puanların kontrol grubunda normal dağılım şartını karşılamadığı görülmektedir. Ayrıca deney ve kontrol gruplarının her iki ölçüğe ilişkin ön-test ve son-test hesaplamalarından elde edilen çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) katsayıları da incelenmiştir. Bu işleme ilişkin bulgular Tablo 10.'da gösterilmektedir.

Tablo 10. Deney ve Kontrol Gruplarındaki Rehber Öğretmenlerin Ön-Test, Son-Test Ve İzleme Testi Puanlarına İlişkin Çarpıklık/Basıklık Testi Sonuçları

	Değişken	Grup	\bar{X}	Ss	Ortanca	Mod	Çarpıklık	Basıklık
Ön-test	ÖSZFÖ	Deney	57.66	3.05	58.00	56.00	-1.297	2.136
		Kontrol	57.83	5.00	57.50	53.00	.583	-.181
	ÖSZBÇSÖ- Bilme Alanı	Deney	72.08	4.64	72.50	77.00	-.417	-.986
		Kontrol	73.16	4.64	73.50	75.00	-.783	.286
	ÖSZBÇSÖ- Uyg. Alanı	Deney	74.41	8.33	76.00	76.00	-.629	-.851
		Kontrol	72.58	5.85	72.50	70.00	.603	.531
İzlemeSon-test	ÖSZFÖ	Deney	61.75	3.98	61.00	57.00	.678	-.569
		Kontrol	57.08	3.72	57.50	54.00	.326	-.864
	ÖSZBÇSÖ- Bilme Alanı	Deney	82.66	3.36	82.50	81.00	.655	.899
		Kontrol	73.08	2.31	72.50	72.00	.460	.993
	ÖSZBÇSÖ- Uyg. Alanı	Deney	82.08	4.18	81.50	76.00	.242	-.210
		Kontrol	72.08	6.05	72.00	70.00	-.300	2.88
	ÖSZFÖ	Deney	62.58	3.42	62.00	62.00	.247	-.959

	Kontrol	57.66	2.96	58.00	58.00	.365	-.912
ÖSZBÇSÖ-	Deney	83.83	3.12	83.00	83.00	.655	-.249
Bilme Alanı	Kontrol	73.41	3.28	73.50	72.50	-1.383	2.592
ÖSZBÇSÖ-	Deney	83.08	3.91	83.50	85.00	-.325	-.670
Uyg. Alanı	Kontrol	72.50	6.31	73.00	75.00	-.460	1.84

Tablo 10. İncelendiğinde deney ve kontrol gruplarının ön-test, son-test ile izleme testi ölçümlerindeki her iki değişkene ilişkin çarpıklık ve basıklık katsayılarının ± 2 kritik değerlerini karşıladığı görülmektedir (George ve Mallery, 2011). Ancak ± 2 aralığının dışında kalan deney grubunun ön-test ÖSZFÖ (basıklık= 2.136) puanları ile kontrol grubunun son-test ölçümlerindeki ÖSZBÇSÖ-Uygulama alanındaki puanları (basıklık= 2.88) ile izleme-testi ölçümlerindeki ÖSZBÇSÖ-Bilme alanındaki puanları (basıklık= 2.292) olduğu görülmüştür. Buradaki ± 2 aralığının dışında kalan bu değerlerin çok fazla sapma yapmadığı görülmektedir. Tablo 9. ve Tablo 10. Birlikte incelendiğinde genel olarak rehber öğretmen veri setindeki ÖSZFÖ ile ÖSZBÇSÖ-Bilme ve Uygulama puanlarının normal dağılım gösterdiği söylenebilir. Bunun yanında Tablo 8.'deki varyans homojenliğine ilişkin sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde çalışmadaki rehber öğretmen veri setinde parametrik analizlerin kullanılmasına karar verilmiştir.

Çalışmada yapılması planlanan tekrarlı ölçümler için varyans analizinin yapılabilmesi için gerekli olan bir diğer varsayım ise küresellik analizidir. Bu varsayımın testi için Mauchly Küresellik testi yapılmıştır. Küresellik Testi sonucunda varsayımın sağlanamadığı durumlarda Greenhouse-Geisser düzeltmesi kullanılmış ve varyans analizi sonuçlarına buna göre yer verilmiştir.

Tablo 11. Deney ve Kontrol Gruplarındaki Rehber Öğretmenlerin Ön-Test, Son-Test Ve İzleme Testi Ölçümlerinden Elde Edilen Puanların Mauchly Küresellik Testi Sonuçları

Ölçek	Gruplarıçİ Etki	Mauchly W	X2	Sd	P	Epsilon	
						Gr.House Düzelt.	Huynh-F. Düz.
ÖSZFÖ	Zaman	.230	30.904	2	.000	.565	.602
ÖSZBÇSÖ-Bilme	Zaman	.491	14.946	2	.001	.663	.721
ÖSZBÇSÖ-Uygulama	Zaman	.102	47.969	2	.000	.527	.556

Tablo 11’de verilen Mauchly Küresellik Testi sonuçlarına göre ÖSZFÖ’den birbirinden farklı zamanlardaki ölçümler için küresellik varsayımının sağlanamadığı görülmektedir [ÖSZFÖ için $W(2) = .230$, $p > .05$]. Bu sonuçtan dolayı ÖSZFÖ’den alınan ölçümlere ilişkin grup içi etki incelenirken Greenhouse-Geisser düzeltmesi yapılarak SPSS tarafından hesaplanan F oranları kullanılmıştır. Benzer şekilde ÖSZBÇSÖ-Bilme ve Uygulama alanları için de küresellik varsayımının sağlanamadığı görülmektedir. [ÖSZBÇSÖ-Bilme Alanı için $W(2) = .491$, $p > .05$; ÖSZBÇSÖ-Uygulama Alanı için $W(2) = .102$, $p > .05$]. Bu sonuçlar sonrası yapılan varyans analizi sonrası grup içi etki incelenirken SPSS tarafından otomatik olarak hesaplanan Greenhouse-Geisser düzeltmesi yapılarak hesaplanan F oranları kullanılmıştır.

Çalışmanın bir diğer örnekleme ise deney ve kontrol okullarında yer alan öğrencilerdir. Deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin sanal zorba farkındalık ve sanal zorbalıkla baş etme testleri ön test ve son test ölçümlerine ilişkin sonuçların homojenliği test edilmiştir. Homojenlik testlerine ait sonuçlar Tablo 12.’de gösterilmektedir.

Tablo 12. Deney ve Kontrol Okullarındaki Öğrencilerin Szfö İle Szbetö Ön-Test Puanlarına İlişkin Homojenlik Analiz Sonuçları

	Değişken	Levene İstatistik	sd ₁	Sd ₂	p
Ön-test	SZFÖ	1.362	1	673	.244
	SZBEÖ	1.292	1	673	.256
Son-test	SZFÖ	1.533	1	673	.216
	SZBEÖ	2.329	1	673	.249

Tablo 12. incelendiğinde, homojenlik testinden elde edilen sonuçlara göre, deney ve kontrol okullarında yer alan öğrencilerin ön-test ve son-test verilerinde hem sanal zorba farkındalık hem de sanal zorbalıkla baş etme puanları açısından homojen olduğu görülmektedir.

Parametrik testlerin kullanılabilmesi için gerekli olan bir diğer varsayım ise bağımlı değişkene ilişkin ölçüm sonuçlarının normal dağılım sergilemesidir. Bu amaçla normallik varsayımı iki şekilde test edilmiştir. Bunlardan ilki Kolmogorov-Smirnov testi ile yapılmıştır. Öğrenci boyutundaki verilerin SZFÖ ile SZBEÖ ön-test puanlarına ilişkin Kolmogorov-Smirnov testi sonuçları Tablo 13.'de gösterilmektedir.

Tablo 13. Deney ve Kontrol Okullarındaki Öğrencilerin Ön-Test Puanlarına İlişkin Kolmogorov-Smirnov Normallik Testi Sonuçları

	Değişken	Grup	Kolmogorov-Smirnov İstatistik	sd	p
Ön-test	SZFÖ	Deney	.053	339	.000
		Kontrol	.065	336	.000
	SZBEÖ	Deney	.056	339	.030
		Kontrol	.051	336	.271
	SZFÖ	Deney	.084	339	.000
		Kontrol	.181	336	.000
Son-test	SZBEÖ	Deney	.079	339	.001
		Kontrol	.050	336	.004

Tablo 13.'de yer alan Kolmogorov-Smirnov normallik testi sonuçlarına göre sanal zorba fakındalık, sanal zorbalıkla baş etme puanları açısından ön-test verilerinde deney ve kontrol gruplarının normal dağılım göstermediği bulunmuştur. Yalnızca SZBEÖ kontrol grubu ön-test ölçümlerinde verilerin normal dağılım gösterdiği görülmektedir. Kolmogorov-Smirnov testi örneklem büyüklüğünden etkilenmekte olduğu için normallik varsayımının karşılanmasında tek başına karar verici olarak kullanılmaması önerilmektedir. Çünkü Kolmogorov-Smirnov testinde örneklem büyüklüğü arttıkça beklenen ve gözlenen dağılımlar arasındaki küçük farkların anlamlı çıkma yöneliminde olması nedeniyle normallik varsayımında tek başına yeterli kabul edilmemektedir. Bunun yanında grafiksel çarpıklık/basıklık katsayılarının incelendiği betimsel normallik testlerinin de incelenmesi gerekmektedir (Çokluk ve diğerleri, 2016; Sprent ve Smeeton, 2007). Bu nedenle deney ve kontrol okullarındaki öğrencilerin her iki ölçeğe ilişkin ön-test ve son-test ölçümlerinden elde edilen çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) katsayıları da incelenmiştir. Bu işleme ilişkin bulgular Tablo 14.'de gösterilmektedir.

Tablo 14. Deney ve Kontrol Okullarındaki Öğrencilerin Ön-Test Puanlarına İlişkin Çarpıklık/Basıklık Testi Sonuçları

	Değişken	Grup	\bar{X}	Ss	Ortanca	Mod	Çarpıklık	Basıklık	
Ön-test	SZFÖ	Deney	97.06	14,48	98.00	95.00	-.488	.309	
		Kontrol	97.26	13.65	99.00	99.00	-.665	.578	
	SZBEÖ	Deney	59.20	7.43	59.00	58.00	-.089	.597	
		Kontrol	59.03	7.84	59.00	61.00	-.060	.265	
	Son-test	SZFÖ	Deney	110.40	8.73	111.00	113.0	-.719	.979
			Kontrol	98.04	8.41	101.00	104.0	-1.607	1.862
SZBEÖ		Deney	62.18	7.04	62.00	61.00	-.419	.542	
		Kontrol	60.13	7.48	60.00	60.00	-.328	.056	

Tablo 14. İncelendiğinde deney ve kontrol okullarındaki öğrencilerin ön-test ölçümlerindeki her iki değişkene ilişkin çarpıklık ve basıklık katsayılarının ± 2 kritik değerlerini karşıladığı görülmektedir (George ve Mallery, 2011). Bu sonuçlara göre ön-test ve son-test ölçümlerinde deney ve kontrol gruplarının sanal zorba farkındalık ve sanal zorbalıkla baş etme puanlarında normal dağılım gösterdiği söylenebilir. Bunun yanında SZFÖ ile SZBEÖ ölçümlerine ilişkin histogram grafikleri de incelendiğinde dağılımın çan eğrisine yakın bir sonuç verdiği görülmüştür. Tablo 12., Tablo 13. ve Tablo 14. birlikte değerlendirildiğinde genel olarak deney ve kontrol okullarındaki öğrenci veri setindeki SZFÖ ile SZBEÖ ön-test ile son-test puanlarının normal dağılım gösterdiği ve varyansların homojen dağıldığı söylenebilir. Tablo 13.'deki Kolmogorov-Smirnov testi sonuçlarının örneklem büyüklüğüne karşı duyarlı olmasından dolayı basıklık ve çarpıklık katsayıları ile histogram grafikleri

normallik varsayımında dikkate alınmıştır. Bu bulgular sonucunda, çalışmadaki öğrenci veri setinde daha güçlü olduğu kabul edilen parametrik analizlerin kullanılmasına karar verilmiştir (Büyüköztürk, 2010; Çokluk ve diğerleri, 2016).

4.2 REHBER ÖĞRETMENLERİN SANAL ZORBA FARKINDALIK DÜZEYLERİNE YÖNELİK HİPOTEZİN TEST EDİLMESİ

Araştırmadaki hipotezlerin test edilmesine geçmeden önce katılımcı rehber öğretmenlere ilişkin bir takım betimsel istatistik sonuçları verilmiştir. Bu sonuçlar Tablo 15.'de özetlenmiştir.

Tablo 15. Çalışma Grubundaki Rehber Öğretmenlere İlişkin Betimsel Sonuçlar

Değişken		Deney	Kontrol	Toplam
Cinsiyet	Kadın	8	7	15
	Erkek	4	5	9
Çalıştığı Okul Türü	Anadolu Lisesi	7	5	12
	Meslek Lisesi	5	7	12
Mesleki Kıdem	0-5 yıl	2	4	6
	6-10 yıl	2	3	5
	11-15 yıl	0	3	3
	16-20 yıl	5	4	9
	21 yıl ve üzeri	3	1	4
Mesleki hayatınızda daha önce sanal zorbalık olayıyla karşılaştınız mı?	Evet	10	7	17
	Hayır	2	5	7
Sanal zorbalıkla mücadele konusunda kendinizi yeterli hissediyor musunuz?	Evet	5	6	11
	Hayır	7	6	13
Sanal zorbalıkla mücadele konusunda eğitime ihtiyacınız olduğunu düşünüyor musunuz?	Evet	12	10	22
	Hayır	0	2	2

Tablo 15. İncelendiğinde katılımcı rehber öğretmenlerin deney ve kontrol gruplarındaki kadınların 15 (% 62.5) kişiden, erkeklerin ise 9 (%37.5) kişiden oluştuğu, 12 (%50) Anadolu, 12 (%50) meslek lisesinde çalıştığı, 6 kişinin 0-5 yıl, 5 kişinin 6-10 yıl, 3 kişinin 11-15 yıl, 9 kişinin 16-20 yıl arası ve 4 kişinin de 21 yıldan daha fazla mesleki kıdeme sahip oldukları görülmektedir. Katılımcılara sorulan sanal zorbalıkla ilgili sorulara bakıldığında ise, rehber öğretmenlerin 17'si (% 71) mesleki hayatında daha önce sanal zorbalık olayına şahit olduğunu belirtirken, 7 (%29) rehber öğretmen daha önce sanal zorbalığa şahit olmadığını belirtmiştir. Deney ve kontrol grubundaki rehber öğretmenlerin 11'i (%46) sanal zorbalıkla mücadele konusunda kendini yeterli hissederken, 13'ü (%54) kendini bu konuda yetkin görmemektedir. Son olarak sanal zorbalıkla ilgili bir eğitime ihtiyaçlarının olup olmadığı sorulduğunda, rehber öğretmenlerin 22'si (%92) eğitime ihtiyacı olduğunu ifade ederken sadece 2 (%8) rehber öğretmen bu konuda eğitime ihtiyacı olmadığını belirtmiştir.

Araştırmadaki ilk denence “Tüm okul yaklaşımına dayalı olarak hazırlanan sanal zorbalığa ilişkin farkındalığı artırma ve sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerini kazandırma programı rehber öğretmenlerin sanal zorbalıkla ilgili farkındalığını artırmada etkilidir” şeklinde açıklanmıştır. Denenceyi test etmeden önce deney ve kontrol grubunda yer alan rehber öğretmenlere ilişkin sanal zorba farkındalık (ÖSZFÖ) ölçeğinden elde edilen ön test, son-test ve izleme testine ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 16.'de verilmiştir.

Tablo 16. Deney ve Kontrol Grubundaki Rehber Öğretmenlerin Öszfö Ön-Test, Son-Test Ve İzleme-Testi Puanlarına İlişkin Aritmetik Ortalama Ve Standart Sapma Değerleri

Gruplar	N	Ön-test		Son-test		İzleme-testi	
		\bar{X}	Ss	\bar{X}	Ss	\bar{X}	Ss
Deney	12	57.66	3.05	61.75	3.98	62.58	3.42
Kontrol	12	57.83	5.00	57.08	3.72	57.66	2.96

Tablo 16. İncelendiğinde deney ve kontrol gruplarındaki rehber öğretmenlerin sanal zorba farkındalık ön-test, son-test ve izleme-testi puanlarına ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapma değerlerinin yer aldığı görülmektedir. Araştırmadaki bu ilk denenceyi test etmek amacıyla, deney ve kontrol gruplarında bulunan rehber öğretmenlerin, ÖSZFÖ ön-test, son-test ve izleme testi ölçümlerinden aldıkları puanların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığı tekrarlı ölçümler için iki faktörlü varyans analizi (ANOVA) tekniğiyle incelenmiştir. Yapılan iki faktörlü varyans analizi (ANOVA)'ne ilişkin sonuçlar Tablo 17.'de gösterilmiştir.

Tablo 17. Deney ve Kontrol Gruplarındaki Rehber Öğretmenlerin Sanal Zorba Farkındalık Ölçeği Ön-Test, Son-Test Ve İzleme Testi Puanlarına İlişkin İki Faktörlü Varyans Analizi Sonuçları

Kaynak	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p	Kısmi Eta Kare
Gruplar Arası	918.944	24				
Grup(Deney/Kontrol)	177.347	1	177.347	5.266	.032	.193
Hata	740.972	23	33.681			
Gruplar içi	360.00	26				
Ölçüm(ön-son-izleme)	71.361	1	63.170	8.258	.007	.273
Grup*Ölçüm	98.528	1	87.219	11.402	.001	.341
Hata	190.111	24	8.641			

Tablo 17. incelendiğinde deney ve kontrol gruplarındaki rehber öğretmenlerin, ÖSZFÖ ön-test, son-test ve izleme-testi ölçümlerinden elde ettikleri puanların ortalamaları üzerinde yapılan tekrarlayıcı ölçümler için varyans analizi sonucunda, grup etkisinin ya da diğer ifadeyle müdahale etkisinin anlamlı olduğu tespit

edilmiştir [$F_{(1-23)} = 5.266; p < .05, n^2 = .193$]. Bu sonuç doğrultusunda, deney ve kontrol gruplarının ön-test, son-test ve izleme testi ölçümleri arasında ayırım gözetmeksizin, ÖSZFÖ'den aldıkları puanların ortalamaları arasında anlamlı bir fark olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca farklı zamanlarda gerçekleştirilen ölçümler arasında da anlamlı bir farkın olduğu, dolayısıyla ölçüm temel etkisinin anlamlı olduğu gözlenmektedir. [$F_{(1-24)} = 8.258; p < .05, n^2 = .273$]. Bu bulgu doğrultusunda ise, grup ayrımı yapılmadığı takdirde, rehber öğretmenlerin ÖSZFÖ'den elde edilen sanal zorba farkındalık puanlarının deneysel işlem doğrultusunda değişim gösterdiği görülmektedir. Bunun yanında bu çalışma kapsamında etkili olan ortak etkinin (grup*ölçüm etkisinin) incelenmesi sonucunda elde edilen değer de anlamlı olduğu ve eta kare değerinin yüksek etki büyüklüğüne sahip olduğu görülmektedir [$F_{(1-24)} = 11.402; p < .05, n^2 = .341$]. Bu bulgu deney ve kontrol gruplarındaki rehber öğretmenlerin ön-test, son-test ve izleme testi ölçümlerindeki ÖSZFÖ'den aldıkları puanların değiştiğini göstermektedir. Tekrarlı ölçümlerde etki büyüklüğüne ilişkin eta kare değerinin düşük, orta ve yüksek şeklinde kategorileştirildiği görülmektedir (Miles ve Shevlin, 2001). Bu sınıflandırmada 0.01 değeri “düşük”, 0.06 değeri “orta” ve 0.14 değeri “yüksek” etki büyüklüğü olarak kabul edilmektedir (Büyüköztürk, 2016; Kilmen, 2015; Miles ve Shevlin, 2001). Elde edilen bu sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde, rehber öğretmenlerin sanal zorba farkındalık puanlarının grup değişkenine göre (deney ya da kontrol grubunda olma) anlamlı bir farklılığa neden olduğu, ayrıca grup ile ölçüm değişkeninin (karışan diğer etkiler) birlikte analize alındığında da anlamlı bir değişikliğin olduğu etki büyüklüğünün yüksek olduğu görülmüştür. Bundan dolayı elde edilen bu sonuç, “tüm okul yaklaşımına dayalı olarak hazırlanan sanal zorba farkındalığını artırma ve sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerini kazandırmaya yönelik psikoeğitim programı rehber öğretmenlerin sanal zorba farkındalık düzeyini artırmada etkilidir” denencesinin doğrulandığını göstermektedir.

Varyans analizi sonucunda elde edilen bulgular, deney ve kontrol gruplarındaki rehber öğretmenlerin ÖSZFÖ ön-test, son-test ve izleme-testi ölçümleri arasında anlamlı bir farklılığın olduğunu göstermiştir. Bu farkın hangi gruplar ve ölçümlerden kaynaklandığını tespit edebilmek amacıyla deney ve kontrol grubunun ÖSZFÖ ön-

test, son-test ve izleme-testi ölçümlerindeki puan ortalamalarına bağlı olarak karşılaştırma yapan Bonferroni Karşılaştırma Testi yapılmıştır. Bonferroni testine ilişkin sonuçlar Tablo 18’de gösterilmiştir.

Tablo 18. Öszfö Puanlarının Deney ve Kontrol Grubundaki Rehber Öğretmenlerin Ölçümleri Arasındaki Farklara İlişkin Bonferroni Testi Sonuçları

		Deney Grubu			Kontrol Grubu		
		Ön-test	Son-test	İzleme-testi	Ön-test	Son-test	İzleme-testi
Deney Grubu	Ön-test	-	4.083*	4.917*			
	Son-test		-	.833		4.67*	
	İzleme-testi			-			4.92*
Kontrol Grubu	Ön-test				-	.75	.167
	Son-test					-	.583
	İzleme-testi						-

* $p < .05$

Rehber öğretmen boyutundaki sanal zorba farkındalığına ilişkin temel denencenin alt denenceleri ayrı ayrı incelenmiştir. Sanal zorba farkındalığına ilişkin ilk alt denence, “Tüm okul yaklaşımına dayalı olarak hazırlanan sanal zorbalığa ilişkin farkındalığı artırma ve sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerini kazandırma programına katılan rehber öğretmenlerin son test sanal zorba farkındalık puanları ön test puanlarından anlamlı düzeyde yüksek olacaktır” şeklinde ifade edilmiştir. Tablo 18 incelendiğinde

deney grubundaki rehber öğretmenlerin sanal zorba farkındalık ön test puan ortalamaları ($\bar{X} = 57.66$) ile son test ortalamaları ($\bar{X} = 61.75$) arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($4.083, p < .05$). Bu sonuca dayanarak, deney grubundaki rehber öğretmenlerin son-test puan ortalamalarının ön-test puan ortalamalarından daha yüksek olduğu ve bu alt denencenin doğrulandığı söylenebilir.

Rehber öğretmen boyutundaki sanal zorba farkındalığına ilişkin ikinci alt denence, “Tüm okul yaklaşımına dayalı olarak hazırlanan sanal zorbalığa ilişkin farkındalığı artırma ve sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerini kazandırma programına katılan rehber öğretmenlerin izleme testi sanal zorba farkındalık puanları ön test puanlarından anlamlı düzeyde yüksek olacaktır” şeklinde ifade edilmiştir. Tablo 18. incelendiğinde deney grubundaki rehber öğretmenlerin sanal zorba farkındalık ön test puan ortalamaları ($\bar{X} = 57.66$) ile izleme testi puan ortalamaları ($\bar{X} = 62.58$) arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($4.917, p < .05$). Bu sonuca dayanarak, deney grubundaki rehber öğretmenlerin izleme testi puan ortalamalarının ön-test puan ortalamalarından daha yüksek olduğu ve bu alt denencenin de doğrulandığı söylenebilir.

Sanal zorba farkındalığına ilişkin üçüncü alt denence, “Tüm okul yaklaşımına dayalı olarak hazırlanan sanal zorbalığa ilişkin farkındalığı artırma ve sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerini kazandırma programına katılan rehber öğretmenlerin izleme testi sanal zorba farkındalık puanları ile son test puanları arasında anlamlı bir farklılık olmayacaktır” şeklinde ifade edilmiştir. Tablo 18. incelendiğinde deney grubundaki rehber öğretmenlerin sanal zorba farkındalık son test puan ortalamaları ($\bar{X} = 61.75$) ile izleme testi puan ortalamaları ($\bar{X} = 62.58$) arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir ($.833, p > .05$). Bu sonuca dayanarak, deney grubundaki rehber öğretmenlerin izleme testi puan ortalamaları ile son-test puan ortalamaları arasında bir farklılık olmadığı ve bu alt denencenin de doğrulandığı söylenebilir.

Sanal zorba farkındalığına ilişkin dördüncü alt denence, “Tüm okul yaklaşımına dayalı olarak hazırlanan sanal zorbalığa ilişkin farkındalığı artırma ve sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerini kazandırma programına katılan rehber öğretmenlerin son test sanal zorba farkındalık puanları kontrol grubundaki son test

puanlarından anlamlı düzeyde yüksek olacaktır” şeklinde ifade edilmiştir. Tablo 18. incelendiğinde deney grubundaki rehber öğretmenlerin sanal zorba farkındalık son test puan ortalamaları ($\bar{X}= 61.75$) ile kontrol grubu son test puan ortalamaları ($\bar{X} = 57.08$) arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir (4.67, $p < .05$). Bu sonuca dayanarak, deney grubundaki rehber öğretmenlerin son test puan ortalamalarının kontrol grubundaki son test puan ortalamalarından daha yüksek olduğu ve bu alt denencenin de doğrulandığı ifade edilebilir.

Sanal zorba farkındalığıyla ilgili beşinci alt denence, “Tüm okul yaklaşımına dayalı olarak hazırlanan sanal zorbalığa ilişkin farkındalığı artırma ve sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerini kazandırma programına katılan rehber öğretmenlerin izleme testi sanal zorba farkındalık puanları eğitime katılmayan kontrol grubunun izleme test puanlarından anlamlı düzeyde yüksek olacaktır” şeklinde kurulmuştur. Tablo 18. incelendiğinde deney grubundaki rehber öğretmenlerin sanal zorba farkındalık izleme test puan ortalamaları ($\bar{X}= 62.58$) ile kontrol grubu izleme testi puan ortalamaları ($\bar{X}= 57.66$) arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir (4.92, $p < .05$). Bu sonuca dayanarak, deney grubundaki rehber öğretmenlerin izleme testi puan ortalamalarının kontrol grubu izleme testi puan ortalamalarından daha yüksek olduğu ve bu alt denencenin de doğrulandığı ileri sürülebilir.

Rehber öğretmen boyutundaki sanal zorba farkındalığına ilişkin son alt denence ise, “Kontrol grubundaki rehber öğretmenlerin sanal zorba farkındalık ön, son ve izleme testi ölçümleri arasında anlamlı bir fark yoktur” şeklinde ifade edilmiştir. Tablo 18. incelendiğinde kontrol grubundaki rehber öğretmenlerin ön test ($\bar{X}= 57.83$), son test ($\bar{X}= 57.08$) ile izleme testi ($\bar{X}= 57.66$) puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı ve böylece bu boyuta ilişkin son alt denencenin de doğrulandığı söylenebilir.

4.3 REHBER ÖĞRETMENLERİN SANAL ZORBULUKLA BAŞA ÇIKMA STRATEJİLERİNE YÖNELİK HİPOTEZİN TEST EDİLMESİ

Araştırmanın ikinci denencesi “Tüm okul yaklaşımına dayalı olarak hazırlanan sanal zorbalığa ilişkin farkındalığı artırma ve sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerini kazandırma programı rehber öğretmenlerin sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerini artırmada etkilidir” şeklinde açıklanmıştır. Denencenin test edilmesinde kullanılan ÖSZBÇSÖ ölçeği “bilme alanı” ve “uygulama alanı” olmak üzere iki alt alandan oluştuğu için araştırmanın bu kısmında iki ana denence bulunmaktadır. Bunlardan ilki ÖSZBÇSÖ-Bilme Alanındaki puan değişimlerini, ikincisi de ÖSZBÇSÖ-Uygulama Alanındaki puan değişimlerini test etmek amacıyla kurulmuştur. Bu nedenle ÖSZBÇSÖ-Bilme Alanındaki denence 2.1; ÖSZBÇSÖ-Uygulama Alanındaki denence de 2.2 şeklinde kodlanmıştır.

2.1 kodlu denenceyi test etmeden önce deney ve kontrol grubunda yer alan rehber öğretmenlere ilişkin sanal zorbalıkla başa çıkma stratejileri (ÖSZBÇSÖ) ölçeği-bilme alanından elde edilen ön test, son-test ve izleme testine ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 19.’da özetlenmiştir.

Tablo 19. Deney ve Kontrol Grubundaki Rehber Öğretmenlerin Öszbçsö-Bilme Alanı Ön-Test, Son-Test Ve İzleme-Testi Puanlarına İlişkin Aritmetik Ortalama Ve Standart Sapma Değerleri

Gruplar	N	Ön-test		Son-test		İzleme-testi	
		\bar{X}	Ss	\bar{X}	Ss	\bar{X}	Ss
Deney	12	72.08	4.64	82.67	3.36	83.83	3.12
Kontrol	12	73.16	3.40	73.08	2.31	73.41	3.28

Tablo 19. incelendiğinde deney ve kontrol gruplarındaki rehber öğretmenlerin sanal zorbalıkla başa çıkma stratejileri-bilme alanı ön-test, son-test ve izleme-testi puanlarına ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapma değerlerinin yer aldığı

görülmektedir. Çalışmadaki 2.1 kodlu bu denenceyi test etmek amacıyla, deney ve kontrol gruplarında bulunan rehber öğretmenlerin, ÖSZBÇSÖ-Bilme alanı ön-test, son-test ve izleme testi ölçümlerinden aldıkları puanların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığı tekrarlı ölçümler için iki faktörlü varyans analizi (ANOVA) tekniğiyle incelenmiştir. Yapılan iki faktörlü varyans analizine (ANOVA) ilişkin sonuçlar Tablo 20.'de gösterilmiştir.

Tablo 20. Deney ve Kontrol Gruplarındaki Rehber Öğretmenlerin Öszbçsö-Bilme Alanı Ön-Test Ve Son-Test Puanlarına İlişkin İki Faktörlü Varyans Analizi Sonuçları

Kaynak	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p	Kısmi Eta Kare
Gruplar Arası	1151.542	24				
Grup(Deney/Kontrol)	715.681	1	715.681	36.124	.000	.621
Hata	435.861	23	19.812			
Gruplar içi	1345.333	26				
Ölçüm(ön-son-izleme)	513.00	1	387.112	33.303	.000	.602
Grup*Ölçüm	493.444	1	372.355	32.033	.000	.593
Hata	338.889	24	15.404			

Tablo 20. incelendiğinde deney ve kontrol gruplarındaki rehber öğretmenlerin, ÖSZBÇSÖ-Bilme Alanı ön-test, son-test ve izleme testi ölçümlerinden elde ettikleri puanların ortalamaları üzerinde yapılan tekrarlayıcı ölçümler için varyans analizi sonucunda, grup etkisinin ya da diğer ifadeyle müdahale etkisinin anlamlı olduğu bulunmuştur [$F_{(1-23)} = 36.124$; $p < .05$, $\eta^2 = .621$]. Bu sonuç doğrultusunda, deney ve kontrol gruplarının ön-test, son-test ve izleme testi ölçümleri arasında ayırım gözetmeksizin, ÖSZBÇSÖ-Bilme Alan'ından aldıkları puanların ortalamaları arasında anlamlı bir farklılığın olduğu gözlemlenmiştir. Bunun yanında farklı zamanlarda gerçekleştirilen ölçümler arasında anlamlı bir farkın olduğu, dolayısıyla

ölçüm temel etkisinin anlamlı olduğu gözlenmektedir. [$F_{(1-24)} = 33.303$; $p < .05$, $n^2 = .602$]. Bu bulgu doğrultusunda ise, grup ayrımı yapılmadan, rehber öğretmenlerin ÖSZBÇSÖ-Bilme Alan'ından elde edilen sanal zorbalıkla başa çıkma stratejileri puanlarının deneysel işlem doğrultusunda değişim gösterdiği görülmektedir. Bunun yanında bu çalışma kapsamında etkili olan ortak etkinin (grup*ölçüm etkisinin) incelenmesi sonucunda elde edilen değer de anlamlı olduğu ve eta kare değerinin de yüksek etki büyüklüğüne sahip olduğu görülmektedir [$F_{(1-24)} = 32.033$; $p < .05$, $n^2 = .593$] (Büyüköztürk, 2016; Kilmen, 2015; Miles ve Shevlin, 2001). Bu bulgu deney ve kontrol gruplarındaki rehber öğretmenlerin ön-test, son-test ve izleme testi ölçümlerindeki ÖSZBÇSÖ-Bilme Alan'ından aldıkları puanların değiştiğini göstermektedir. Elde edilen bu sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde, rehber öğretmenlerin ÖSZBÇSÖ-Bilme Alanı puanlarının grup değişkenine göre (deney ya da kontrol grubunda olma) anlamlı bir farklılığa neden olduğu, bunun yanında grup ile ölçüm değişkeninin (karışan diğer etkiler) birlikte analize alındığında da anlamlı bir değişikliğin olduğunu görülmüştür. Bu nedenle “tüm okul yaklaşımına dayalı olarak hazırlanan sanal zorba farkındalığını artırma ve sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerini kazandırmaya yönelik psiko eğitim programı rehber öğretmenlerin sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerini artırmada etkilidir” denencesinin bilme alanı için doğrulandığını göstermektedir.

Varyans analizi sonucunda elde edilen bulgular, deney ve kontrol gruplarındaki rehber öğretmenlerin ÖSZBÇSÖ-Bilme Alanı ön-test, son-test ve izleme-testi ölçümleri arasında anlamlı bir farklılığın olduğunu göstermiştir. Bu farkın hangi gruplar ve ölçümlerden kaynaklandığını tespit edebilmek amacıyla deney ve kontrol grubunun ÖSZBÇSÖ ön-test, son-test ve izleme-testi ölçümlerindeki puan ortalamalarına bağlı olarak karşılaştırma yapan Bonferroni Karşılaştırma Testi yapılmıştır. Bonferroni testine ilişkin sonuçlar Tablo 21'de gösterilmiştir.

Tablo 21. Öszbçsö-Bilme Alanı Puanlarının Deney ve Kontrol Grubundaki Rehber Öğretmenlerin Ölçümleri Arasındaki Farklara İlişkin Bonferroni Testi Sonuçları

		Deney Grubu			Kontrol Grubu		
		Ön-test	Son-test	İzleme testi	Ön-test	Son-test	İzleme testi
Deney Grubu	Ön-test	-	10.583*	11.750*			
	Son-test		-	1.167		9.58*	
	İzleme-testi			-			10.42*
Kontrol Grubu	Ön-test				-	-.083	.250
	Son-test					-	.333
	İzleme-testi						-

* $p < .05$

Rehber öğretmen boyutundaki sanal zorbalıkla başa çıkma stratejileri-bilme alanına ilişkin temel denencenin alt denenceleri ayrı ayrı incelenmiştir. Bilme alanına ilişkin ilk alt denence, “Tüm okul yaklaşımına dayalı olarak hazırlanan sanal zorbalığa ilişkin farkındalığı artırma ve sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerini kazandırma programına katılan rehber öğretmenlerin son test ÖSZBÇSÖ-Bilme Alanı ön test puanlarından anlamlı düzeyde yüksek olacaktır” şeklinde ifade edilmiştir. Tablo 21. incelendiğinde deney grubundaki rehber öğretmenlerin ÖSZBÇSÖ-Bilme Alanı ön test puan ortalamaları (\bar{X} = 72.08) ile son test ortalamaları (\bar{X} = 82.66) arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir (10.583, $p < .05$). Bu sonuca dayanarak, deney grubundaki rehber öğretmenlerin son-test puan ortalamalarının ön-test puan ortalamalarından daha yüksek olduğu ve bu alt denencenin doğrulandığı söylenebilir.

Rehber öğretmen boyutundaki sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerine ilişkin ikinci alt denence, “Tüm okul yaklaşımına dayalı olarak hazırlanan sanal zorbalığa ilişkin farkındalığı artırma ve sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerini kazandırma programına katılan rehber öğretmenlerin izleme testi ÖSZBÇSÖ-Bilme Alanı puanları ön test puanlarından anlamlı düzeyde yüksek olacaktır” şeklinde ifade edilmiştir. Tablo 21. incelendiğinde deney grubundaki rehber öğretmenlerin ÖSZBÇSÖ-Bilme Alanı ön test puan ortalamaları (\bar{X} = 72.08) ile izleme testi puan ortalamaları (\bar{X} = 83.83) arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir (11.750, $p < .05$). Bu sonuca dayanarak, deney grubundaki rehber öğretmenlerin izleme testi puan ortalamalarının ön-test puan ortalamalarından daha yüksek olduğu ve bu alt denencenin de doğrulandığı söylenebilir.

Sanal zorbalıkla başa çıkma stratejileri-bilme alanına ilişkin üçüncü alt denence, “Tüm okul yaklaşımına dayalı olarak hazırlanan sanal zorbalığa ilişkin farkındalığı artırma ve sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerini kazandırma programına katılan rehber öğretmenlerin ÖSZBÇSÖ-Bilme Alanı izleme testi puanları ile son test puanları arasında anlamlı bir farklılık olmayacaktır” şeklinde ifade edilmiştir. Tablo 21. incelendiğinde deney grubundaki rehber öğretmenlerin ÖSZBÇSÖ-Bilme Alanı son test puan ortalamaları (\bar{X} = 82.66) ile izleme testi puan ortalamaları (\bar{X} = 83.83) arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir (1.167, $p > .05$). Bu sonuca dayanarak, deney grubundaki rehber öğretmenlerin izleme testi puan ortalamaları ile son-test puan ortalamaları arasında bir farklılık olmadığı ve bu alt denencenin de doğrulandığı söylenebilir.

Sanal zorbalıkla başa çıkma stratejileri-bilme alanına ilişkin dördüncü alt denence, “Tüm okul yaklaşımına dayalı olarak hazırlanan sanal zorbalığa ilişkin farkındalığı artırma ve sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerini kazandırma programına katılan rehber öğretmenlerin son test ÖSZBÇSÖ-Bilme Alanı puanları kontrol grubundaki son test puanlarından anlamlı düzeyde yüksek olacaktır” şeklinde ifade edilmiştir. Tablo 21. incelendiğinde deney grubundaki rehber öğretmenlerin ÖSZBÇSÖ-Bilme Alanı son test puan ortalamaları (\bar{X} = 82.66) ile kontrol grubu son test puan ortalamaları (\bar{X} = 73.08) arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir (9.58, $p < .05$). Bu sonuca dayanarak, deney grubundaki rehber öğretmenlerin son test puan

ortalamalarının kontrol grubundaki son test puan ortalamalarından daha yüksek olduğu ve bu alt denencenin de doğrulandığı ifade edilebilir.

Sanal zorbalıkla başa çıkma stratejileri-bilme alanıyla ilgili beşinci alt denence, “Tüm okul yaklaşımına dayalı olarak hazırlanan sanal zorbalığa ilişkin farkındalığı artırma ve sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerini kazandırma programına katılan rehber öğretmenlerin izleme testi ÖSZBÇSÖ-Bilme Alanı puanları eğitime katılmayan kontrol grubunun izleme test puanlarından anlamlı düzeyde yüksek olacaktır” şeklinde kurulmuştur. Tablo 21. incelendiğinde deney grubundaki rehber öğretmenlerin ÖSZBÇSÖ-Bilme Alanı izleme test puan ortalamaları ($\bar{X}= 83.83$) ile kontrol grubu izleme testi puan ortalamaları ($\bar{X}= 73.41$) arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($10.42, p < .05$). Bu sonuca dayanarak, deney grubundaki rehber öğretmenlerin izleme testi puan ortalamalarının kontrol grubu izleme testi puan ortalamalarından daha yüksek olduğu ve bu alt denencenin de doğrulandığı ileri sürülebilir.

Rehber öğretmen boyutundaki sanal zorbalıkla başa çıkma stratejileri-bilme alanına ilişkin son alt denence ise, “Kontrol grubundaki rehber öğretmenlerin ÖSZBÇSÖ-Bilme Alanı ön, son ve izleme testi ölçümleri arasında anlamlı bir fark yoktur” şeklinde ifade edilmiştir. Tablo 21. incelendiğinde kontrol grubundaki rehber öğretmenlerin ön test ($\bar{X}= 73.16$), son test ($\bar{X}= 73.08$) ile izleme testi ($\bar{X}= 73.41$) puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı ve böylece bu boyuta ilişkin son alt denencenin de doğrulandığı söylenebilir

Araştırmanın ikinci denencesini incelemek için başka bir işlem daha yapılmıştır. Bu işlem ise denecenin doğrulanıp doğrulanmayacağını test etmek amacıyla ÖSZBÇSÖ-Uygulama alanı puanlarına bakılmıştır. Bu denence testi işlemine de 2.2 kodu kullanılmıştır. Denenceyi test etmeden önce deney ve kontrol grubunda yer alan rehber öğretmenlere ilişkin sanal zorbalıkla başa çıkma stratejileri (ÖSZBÇSÖ) ölçeği-Uygulama Alan'ından elde edilen ön test, son-test ve izleme testine ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 22.'de özetlenmiştir.

Tablo 22. Deney ve Kontrol Grubundaki Rehber Öğretmenlerin Öszbçsö-Uygulama Alanı Ön-Test, Son-Test Ve İzleme-Testi Puanlarına İlişkin Aritmetik Ortalama Ve Standart Sapma Değerleri

Gruplar	N	Ön-test		Son-test		İzleme-testi	
		\bar{X}	Ss	\bar{X}	Ss	\bar{X}	Ss
Deney	12	74.41	8.33	82.08	4.18	83.08	3.91
Kontrol	12	72.58	5.85	72.08	6.05	72.50	6.31

Tablo 22. incelendiğinde deney ve kontrol gruplarındaki rehber öğretmenlerin sanal zorbalıkla başa çıkma stratejileri-uygulama alanı ön-test, son-test ve izleme-testi puanlarına ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapma değerlerinin yer aldığı görülmektedir. Çalışmadaki 2.2 kodlu bu denenceyi test etmek amacıyla, deney ve kontrol gruplarında bulunan rehber öğretmenlerin, ÖSZBÇSÖ-Uygulama alanı ön-test, son-test ve izleme testi ölçümlerinden aldıkları puanların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığı tekrarlı ölçümler için iki faktörlü varyans analizi (ANOVA) tekniğiyle incelenmiştir. Yapılan iki faktörlü varyans analizine (ANOVA) ilişkin sonuçlar Tablo 23.'de gösterilmiştir.

Tablo 23. Deney ve Kontrol Gruplarındaki Rehber Öğretmenlerin Öszbçsö-Uyg. Alanı Ön-Test Ve Son-Test Puanlarına İlişkin İki Faktörlü Varyans Analizi Sonuçları

Kaynak	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p	Kısmi Eta Kare
Gruplar Arası	2601.208	24				
Grup(Deney/Kontrol)	1005.014	1	1005.14	13.852	.001	.386
Hata	1596.194	23	72.554			
Gruplar içi	1290.666	26				
Ölçüm(ön-son-izleme)	254.083	1	241.144	7.459	.011	.253
Grup*Ölçüm	287.194	1	272.569	8.431	.007	.277
Hata	749.389	24	23.181			

Tablo 23. incelendiğinde deney ve kontrol gruplarındaki rehber öğretmenlerin, ÖSZBÇSÖ-Uygulama Alanı ön-test, son-test ve izleme testi ölçümlerinden elde ettikleri puanların ortalamaları üzerinde yapılan tekrarlayıcı ölçümler için varyans analizi sonucunda, grup etkisinin ya da diğer ifadeyle müdahale etkisinin anlamlı olduğu bulunmuştur [$F_{(1-23)} = 13.852$; $p < .05$, $n^2 = .386$]. Bu sonuç doğrultusunda, deney ve kontrol gruplarının ön-test, son-test ve izleme testi ölçümleri arasında ayırım gözetmeksizin, ÖSZBÇSÖ-Uygulama Alan'ından aldıkları puanların ortalamaları arasında anlamlı bir farklılığın olduğu gözlemlenmiştir. Bunun yanında farklı zamanlarda gerçekleştirilen ölçümler arasında anlamlı bir farkın olduğu, dolayısıyla ölçüm temel etkisinin anlamlı olduğu görülmüştür. [$F_{(1-24)} = 7.459$; $p < .05$, $n^2 = .253$]. Bu bulgu doğrultusunda ise, grup ayrımı yapılmadan, rehber öğretmenlerin ÖSZBÇSÖ-Uygulama Alan'ından elde edilen sanal zorbalıkla başa çıkma stratejileri puanlarının deneysel işlem doğrultusunda değişim gösterdiği görülmektedir. Bunun yanında bu çalışma kapsamında etkili olan ortak etkinin

(grup*ölçüm etkisinin) incelenmesi sonucunda elde edilen değerin de anlamlı olduğu ve eta kara değerinin yüksek etki büyüklüğüne sahip olduğu görülmektedir [$F_{(1-24)} = 8.431$; $p < .05$, $n^2 = .277$] (Büyüköztürk, 2016; Kilmen, 2015; Miles ve Shevlin, 2001). Bu bulgu deney ve kontrol gruplarındaki rehber öğretmenlerin ön-test ve son-test ölçümlerindeki ÖSZBÇSÖ-Uygulama Alan'ından aldıkları puanların değiştiiğini göstermektedir. Elde edilen bu sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde, rehber öğretmenlerin sanal zorba farkındalık puanlarının grup değişkenine göre (deney ya da kontrol grubunda olma) anlamlı bir farklılığa neden olduğu, bunun yanında grup ile ölçüm değişkeninin (karışan diğer etkiler) birlikte analize alındığında da anlamlı bir değişikliğinin olduğu görülmüştür. Bu nedenle “Tüm okul yaklaşımına dayalı olarak hazırlanan sanal zorba farkındalığını artırma ve sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerini kazandırmaya yönelik psikoeğitim programı rehber öğretmenlerin sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerini artırmada etkilidir” denencesinin uygulama alanı için de doğrulandığını göstermektedir.

Varyans analizi sonucunda elde edilen bulgular, deney ve kontrol gruplarındaki rehber öğretmenlerin ÖSZBÇSÖ-Uygulama Alanı ön-test, son-test ve izleme-testi ölçümleri arasında anlamlı bir farklılığın olduğunu göstermiştir. Bu farkın hangi gruplar ve ölçümlerden kaynaklandığını tespit edebilmek amacıyla deney ve kontrol grubunun ÖSZBÇSÖ-Uygulama Alanı ön-test, son-test ve izleme-testi ölçümlerindeki puan ortalamalarına bağlı olarak karşılaştırma yapan Bonferroni Karşılaştırma Testi yapılmıştır. Bonferroni testine ilişkin sonuçlar Tablo 24'de gösterilmiştir.

Tablo 24. Öszbçsö-Uygulama Alanı Puanlarının Deney ve Kontrol Grubundaki Rehber Öğretmenlerin Ölçümleri Arasındaki Farklara İlişkin Bonferroni Testi Sonuçları

		Deney Grubu			Kontrol Grubu		
		Ön-test	Son-test	İzleme- testi	Ön-test	Son-test	İzleme- testi
Deney Grubu	Ön-test	-	7.667*	8.667*			
	Son-test		-	1.00		10.00*	
	İzleme-testi			-			10.58*
Kontrol Grubu	Ön-test				-	.50	.083
	Son-test					-	.417
	İzleme-testi						-

* $p < .05$

Rehber öğretmen boyutundaki sanal zorbalıkla başa çıkma stratejileri-uygulama alanına ilişkin temel denencenin alt denenceleri ayrı ayrı incelenmiştir. Sanal zorbalıkla başa çıkma stratejileri-uygulama alanına ilişkin ilk alt denence, “Tüm okul yaklaşımına dayalı olarak hazırlanan sanal zorbalığa ilişkin farkındalığı artırma ve sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerini kazandırma programına katılan rehber öğretmenlerin son test ÖSZBÇSÖ-Uygulama Alanı ön test puanlarından anlamlı düzeyde yüksek olacaktır” şeklinde ifade edilmiştir. Tablo 24. incelendiğinde deney grubundaki rehber öğretmenlerin ÖSZBÇSÖ-Uygulama Alanı ön test puan ortalamaları ($\bar{X}= 74.41$) ile son test ortalamaları ($\bar{X}= 82.08$) arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir (7.667, $p < .05$). Bu sonuca dayanarak, deney grubundaki rehber öğretmenlerin son-test puan ortalamalarının ön-test puan ortalamalarından daha yüksek olduğu ve bu alt denencenin doğrulandığı söylenebilir.

Rehber öğretmen boyutundaki sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerine ilişkin ikinci alt denence, “Tüm okul yaklaşımına dayalı olarak hazırlanan sanal zorbalığa ilişkin

farkındalığı artırma ve sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerini kazandırma programına katılan rehber öğretmenlerin izleme testi ÖSZBÇSÖ-Uygulama Alanı puanları ön test puanlarından anlamlı düzeyde yüksek olacaktır” şeklinde ifade edilmiştir. Tablo 24. incelendiğinde deney grubundaki rehber öğretmenlerin ÖSZBÇSÖ-Uygulama Alanı ön test puan ortalamaları ($\bar{X}= 74.41$) ile izleme testi puan ortalamaları ($\bar{X}= 83.08$) arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir (8.667, $p < .05$). Bu sonuca dayanarak, deney grubundaki rehber öğretmenlerin izleme testi puan ortalamalarının ön-test puan ortalamalarından daha yüksek olduğu ve bu alt denencenin de doğrulandığı söylenebilir.

Sanal zorbalıkla başa çıkma stratejileri-uygulama alanına ilişkin üçüncü alt denence, “Tüm okul yaklaşımına dayalı olarak hazırlanan sanal zorbalığa ilişkin farkındalığı artırma ve sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerini kazandırma programına katılan rehber öğretmenlerin ÖSZBÇSÖ-Uygulama Alanı izleme testi puanları ile son test puanları arasında anlamlı bir farklılık olmayacaktır” şeklinde ifade edilmiştir. Tablo 21. incelendiğinde deney grubundaki rehber öğretmenlerin ÖSZBÇSÖ-Uygulama Alanı son test puan ortalamaları ($\bar{X}= 82.08$) ile izleme testi puan ortalamaları ($\bar{X}= 83.08$) arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir (1.00, $p > .05$). Bu sonuca dayanarak, deney grubundaki rehber öğretmenlerin izleme testi puan ortalamaları ile son-test puan ortalamaları arasında bir farklılık olmadığı ve bu alt denencenin de doğrulandığı söylenebilir.

Sanal zorbalıkla başa çıkma stratejileri-uygulama alanına ilişkin dördüncü alt denence, “Tüm okul yaklaşımına dayalı olarak hazırlanan sanal zorbalığa ilişkin farkındalığı artırma ve sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerini kazandırma programına katılan rehber öğretmenlerin son test ÖSZBÇSÖ-Uygulama Alanı puanları kontrol grubundaki son test puanlarından anlamlı düzeyde yüksek olacaktır” şeklinde ifade edilmiştir. Tablo 24. incelendiğinde deney grubundaki rehber öğretmenlerin ÖSZBÇSÖ- Uygulama Alanı son test puan ortalamaları ($\bar{X}= 82.08$) ile kontrol grubu son test puan ortalamaları ($\bar{X}= 72.08$) arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir (10.00, $p < .05$). Bu sonuca dayanarak, deney grubundaki rehber öğretmenlerin son test puan ortalamalarının kontrol grubundaki son test puan

ortalamalarından daha yüksek olduğu ve bu alt denencenin de doğrulandığı ifade edilebilir.

Sanal zorbalıkla başa çıkma stratejileri-uygulama alanıyla ilgili beşinci alt denence, “Tüm okul yaklaşımına dayalı olarak hazırlanan sanal zorbalığa ilişkin farkındalığı artırma ve sanal zorbalıkla baş çıkma stratejilerini kazandırma programına katılan rehber öğretmenlerin izleme testi ÖSZBÇSÖ- Uygulama Alanı puanları eğitime katılmayan kontrol grubunun izleme test puanlarından anlamlı düzeyde yüksek olacaktır” şeklinde kurulmuştur. Tablo 24. incelendiğinde deney grubundaki rehber öğretmenlerin ÖSZBÇSÖ- Uygulama Alanı izleme test puan ortalamaları (\bar{X} = 83.08) ile kontrol grubu izleme testi puan ortalamaları (\bar{X} = 72.50) arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir (10.58, $p < .05$). Bu sonuca dayanarak, deney grubundaki rehber öğretmenlerin izleme testi puan ortalamalarının kontrol grubu izleme testi puan ortalamalarından daha yüksek olduğu ve bu alt denencenin de doğrulandığı ileri sürülebilir.

Rehber öğretmen boyutundaki sanal zorbalıkla başa çıkma stratejileri-uygulama alanına ilişkin son alt denence ise, “Kontrol grubundaki rehber öğretmenlerin ÖSZBÇSÖ- Uygulama Alanı ön, son ve izleme testi ölçümleri arasında anlamlı bir fark yoktur” şeklinde ifade edilmiştir. Tablo 24. incelendiğinde kontrol grubundaki rehber öğretmenlerin ön test (\bar{X} = 72.58), son test (\bar{X} = 72.08) ile izleme testi (\bar{X} = 72.50) puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı ve böylece bu boyuta ilişkin son alt denencenin de doğrulandığı söylenebilir

4.4 ÖĞRENCİLERİN SANAL ZORBA FARKINDALIK DÜZEYLERİNE YÖNELİK HİPOTEZİN TEST EDİLMESİ

Araştırmanın öğrenci boyutundaki hipotezlerin test edilmesine geçmeden önce katılımcı öğrencilere ilişkin bir takım betimsel istatistik sonuçları çıkartılmıştır. Bu sonuçlar Tablo 25. ve 26.’da özetlenmiştir.

Tablo 25. Çalışma Grubundaki Öğrencilere İlişkin Betimsel Sonuçlar

Değişken		Deney	Kontrol	Toplam	%
Cinsiyet	Kadın	179	119	298	44
	Erkek	160	217	377	56
Sınıf Düzeyi	9. Sınıf	181	156	337	49.9
	10. Sınıf	158	180	338	50.1
Okul Türü	And. Lisesi	194	182	376	55.7
	Meslek Lisesi	145	154	299	44.3
Yaş	14	154	106	260	38.5
	15	141	190	331	49
	16	44	40	84	12.5
Daha önce sanal zorbalık kavramını duydunuz mu?	Evet	225	212	437	64.7
	Hayır	114	124	238	35.3
Bilgi ve iletişim araçlarınızı (telefon, tablet, internet vs.) bilinçli ve kontrollü kullandığınızı düşünüyor musunuz?	Evet	292	299	591	87.5
	Hayır	47	37	84	12.5
Kullandığınız sosyal medya araçlarının gizlilik ve güvenlik ayarlarını düzenli olarak kontrol eder misiniz?	Evet	265	270	535	79.2
	Hayır	74	66	140	20.8
Sanal ortamdaki davranışların (sosyal ağlardaki paylaşımların, girdiğin siteler, oynadığın oyunlar vs.) anne ya da babanız tarafından denetleniyor mu?	Evet	180	186	366	54.2
	Hayır	159	150	309	45.8
Bilinçli ve kontrollü teknoloji kullanımı konusunda öğretmenler öğrencilere eğitim vermeli midir?	Evet	243	231	477	70.6
	Hayır	96	105	201	29.4

Tablo 25.'de yer alan sonuçlar incelendiğinde katılımcıların 298'i (%44) kadın, 377'si (%54) erkek öğrencilerden oluşurken, sınıf düzeyine bakıldığında ise 337'si (%49.9) 9. sınıf, 338'i (%50.1) 10 sınıfta öğrenimine devam ettiği ve yaş ortalamalarının 14.74 olduğu görülmektedir. Katılımcı öğrencilere sanal zorbalık, bilinçli internet ve sosyal medya kullanımlarına ilişkin algılarını tespit etmek amacıyla bir takım sorular sorulmuştur. Bunlardan ilki "*Daha önce sanal zorbalık kavramını duydunuz mu?*" sorusu olmuş ve öğrencilerin 437'si (%64.7) evet cevabını verirken, 238'i (%35.3) hayır cevabını vermiştir. "*Bilgi ve iletişim araçlarınızı (telefon, tablet, internet vs.) bilinçli ve kontrollü kullandığınızı düşünüyor musunuz?*" sorusuna öğrencilerin 591'i "evet" (%87.5) cevabını verirken, "hayır" cevabını 84 öğrenci (%12.5) ifade etmiştir. Buna karşın "*Kullandığınız sosyal medya araçlarının gizlilik ve güvenlik ayarlarını düzenli olarak kontrol eder misiniz?*" sorusuna ise beş katılımcıdan birisi "hayır" (%20.8) cevabını verirken, diğerleri "evet" (%79.2) cevabını vermişlerdir. Sanal ortamdaki ebeveyn denetimine ilişkin algılarının sorulduğu "*Sanal ortamdaki davranışların (sosyal ağlardaki paylaşımların, girdiğin siteler, oynadığın oyunlar vs.) anne ya da babanız tarafından denetleniyor mu?*" sorusuna ise 366 katılımcı "evet" (%54.2) yanıtını verirken, 309 katılımcı "hayır" (%45.8) cevabını seçmiştir. Bilinçli teknoloji kullanımı konusunda öğretmenlerin eğitim vermelerine ilişkin öğrencilerin algılarını tespit etmek amacıyla "*Bilinçli ve kontrollü teknoloji kullanımı konusunda öğretmenler öğrencilere eğitim vermeli midir?*" sorusuna katılımcı öğrencilerden 477'si "evet" (%70.6) yanıtını verirken, "hayır" yanıtını verenlerin sayısı 201 (%29.4) olarak bulunmuştur. Bu sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde öğrenciler kendilerini güvenli ve bilinçli birer internet ve sosyal medya kullanıcısı olarak görmelerine karşın, önemli bir kısmının sanal ortamdaki davranışlarının ebeveyn denetiminden yoksun olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca öğrencilerin büyük bir kısmının bilinçli ve kontrollü teknoloji kullanımı konusunda eğitime ihtiyaçları olduğunu ifade etmişlerdir.

Tablo 26. Çalışma Grubundaki Öğrencilere İlişkin Günlük İnternet Kullanım Süreleri İle Sanal Zorbalık Statüleri

Değişken	Deney	Kontrol	Toplam	%	
Günlük internet kullanım sürenizi hangi seçenek daha iyi tanımlar?	0-2 Saat	103	119	222	32.9
	3-4 Saat	134	145	279	41.4
	5-6 Saat	60	39	99	14.6
	7-8 Saat	17	11	28	4.1
	8 Saatten fazla	25	22	47	7
Sanal zorbalıkla ilgili hangi ifade sizi en iyi açıklar?	Sanal mağdur	63	40	103	15.2
	Sanal zorba	7	5	12	1.8
	Zorba/Mağdur	22	15	37	5.5
	Zorba/Mağdur değilim	247	276	523	77.5

Tablo 26. İncelendiğinde öğrencilere günlük internet kullanım sürelerine ilişkin düşüncelerini tespit etmek amacıyla “*Günlük internet kullanım sürenizi hangi seçenek daha iyi tanımlar?*” sorusu sorulduğunda öğrencilerin 222’si (%32.9) “0-2 saat”, 279’u (%41.4) “3-4 saat”, 99’u (%14.6) “5-6 saat”, 28’i (%4.1) “7-8 saat” ve 47’si (%7) “8 saatten daha fazla” seçeneğini işaretledikleri görülmektedir. Lise çağındaki ergenlerden oluşan katılımcılardan oluşan bu çalışma grubunda günlük internet kullanım süresinin 2 saatten fazla olması problemlili internet kullanımı açısından risk olarak kabul edilmektedir (Altundağ ve Bulut, 2016; Kaya, 2011). Çalışmadaki sonuçlar düşünüldüğünde katılımcı öğrencilerin %67.1’i günlük 3 saat ya da daha fazla internet kullandıklarını ifade etmişlerdir. Bu bulgu düşünüldüğünde öğrencilerin önemli bir kısmı problemlili internet kullanımı açısından risk altında olduğu söylenebilir. Tanblo 26.’daki bir diğer bulgu ise katılımcı öğrencilerin sanal zorbalığa karışma durumlarına ilişkindir. Öğrencilere “Sanal zorbalıkla ilgili hangi ifade sizi en iyi açıklar?” sorusu sorulmuş ve katılımcıların 103’ü (%15.2) “sanal

mağdur”, 12’si (%1.8) “sanal zorba”, 37’si (%5.5), “hem zorba hem mağdur” ve 523’ü (%77.5) “ne sanal zorba ne de sanal mağdur olmadım” yanıtını vermişlerdir. Bu sonuçlar değerlendirildiğinde ise katılımcı öğrencilerin %22.5’nin bir şekilde sanal zorbalığa karıştığı görülmektedir. Bu oran önemli bir miktarı ifade etmekle birlikte öğrencilerin sanal zorbalığa ilişkin böyle bir soru karşısında özellikle sanal zorba ve mağdur olma durumlarını gizlemiş olma ihtimalleri bulunmaktadır. Özellikle sanal zorba olma oranı düşünüldüğünde (%1.8) bu değerlendirmenin yerinde olacağı ileri sürülebilir. Dolayısıyla sanal zorbalığa karışmış olma durumları ifade edilenden daha fazla olduğu düşünülmektedir.

Tüm okul yaklaşımına dayalı olarak hazırlanan sanal zorbalığa ilişkin farkındalığı artırma ve sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerini kazandırma programının öğrencilerin sanal zorba farkındalığı üzerindeki etkisi dolaylı yoldan test edilmiştir. Program doğrudan rehber öğretmenlere yönelik olmasının yanında nihai hedef olan öğrenciler üzerindeki etkisi de incelenmiştir.

Öğrenci boyutundaki ilk denence “Tüm okul yaklaşımına dayalı olarak hazırlanan sanal zorbalığa ilişkin farkındalığı artırma ve sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerini kazandırma programının öğrencilerin sanal zorba farkındalığını artırmada etkilidir” şeklinde ifade edilmiştir. Bu denenceyi test etmeden önce deney ve kontrol grubunda yer alan öğrencilere ilişkin sanal zorba farkındalık (SZFÖ) ölçeğinden elde edilen ön test ve son-test verilerine ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 27’de özetlenmiştir.

Tablo 27. Deney ve Kontrol Okullarındaki Öğrencilerin Szfö Ön-Test Ve Son-Test Puanlarına İlişkin Aritmetik Ortalama Ve Standart Sapma Değerleri

Gruplar	N	Ön-test		Son-test	
		\bar{X}	Ss	\bar{X}	Ss
Deney	339	97.06	14.48	110.40	8.73
Kontrol	336	97.26	13.65	98.04	8.41

Tablo 27. incelendiğinde deney ve kontrol gruplarındaki öğrencilerin sanal zorba farkındalığı ön-test ve son-test puanlarına ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapma değerlerinin yer aldığı görülmektedir. Çalışmadaki öğrencilerin sanal zorba farkındalık düzeyleriyle ilgili denenceyi test etmek amacıyla, deney ve kontrol gruplarında bulunan öğrencilerin, SZFÖ ön-test ve son-test ölçümlerinden aldıkları puanların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığı tekrarlı ölçümler için iki faktörlü varyans analizi (ANOVA) tekniğiyle incelenmiştir. Yapılan iki faktörlü varyans analizine (ANOVA) ilişkin sonuçlar Tablo 28.'de gösterilmiştir.

Tablo 28. Deney ve Kontrol Gruplarındaki Öğrencilerin Szfö Ön-Test Ve Son-Test Puanlarına İlişkin İki Faktörlü Varyans Analizi Sonuçları

Kaynak	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p	Kısmi Eta Kare
Gruplar Arası	129888.969	674				
Grup(Deney/Kontrol)	12473.235	1	12473.235	71.494	.000	.096
Hata	117415.734	673	174.466			
Gruplar içi	95528.146	675				
Ölçüm(ön-son)	16816.875	1	16816.875	173.07	.000	.205
Grup*Ölçüm	13323.408	1	13323.408	137.130	.000	.169
Hata	65387.863	673	97.159			

Tablo 28. incelendiğinde deney ve kontrol gruplarındaki öğrencilerin, SZFÖ ön-test ve son-test ölçümlerinden elde ettikleri puanların ortalamaları üzerinde yapılan tekrarlayıcı ölçümler için varyans analizi sonucunda, grup etkisinin ya da diğer ifadeyle müdahale etkisinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir [$F_{(1-674)} = 71.94; p < .05$,

$n^2 = .096$]. Bu sonuç doğrultusunda, deney ve kontrol gruplarının ön-test ve son-test ölçümleri arasında ayırım gözetmeksizin, SZFÖ'den aldıkları puanların ortalamaları arasında anlamlı bir fark olduğu gözlemlenmiştir. Bunun yanında farklı zamanlarda gerçekleştirilen ölçümler arasında da anlamlı bir farkın olduğu, dolayısıyla ölçüm temel etkisinin anlamlı ve eta kare değerinin yüksek etki büyüklüğüne sahip olduğu gözlenmektedir. [$F_{(1-675)} = 173.07$; $p < .05$, $n^2 = .205$]. Bu bulgu doğrultusunda ise, grup ayırımı yapılmadığı takdirde, öğrencilerin SZFÖ'den elde edilen sanal zorba farkındalık puanlarının deneysel işlem doğrultusunda değişim gösterdiği görülmektedir. Bunun yanında bu çalışma kapsamında etkili olan ortak etkinin (grup*ölçüm etkisinin) incelenmesi sonucunda elde edilen değer de anlamlı olduğu ve eta kare değerinin yüksek etki büyüklüğüne sahip olduğu görülmektedir [$F_{(1-675)} = 137.30$; $p < .05$, $n^2 = .169$]. Bu bulgu deney ve kontrol gruplarındaki öğrencilerin ön-test ve son-test ölçümlerindeki SZFÖ'den aldıkları puanların değiştiğini göstermektedir. Elde edilen bu sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde, öğrencilerin sanal zorba farkındalık puanlarının grup değişkenine göre (deney ya da kontrol grubunda olma) anlamlı bir farklılığa neden olduğu, ayrıca grup ile ölçüm değişkeninin (karışan diğer etkiler) birlikte analize alındığında da anlamlı bir değişikliğin olduğu görülmüştür.

Deney ve kontrol gruplarında yer alan öğrencilerin yapılan deneysel işlem öncesinden sonrasına sanal zorba farkındalık puanları açısından gösterdikleri değişim Bonferroni çoklu karşılaştırma testi ile yapılmış ve Tablo 29.'da özetlenmiştir.

Tablo 29. Deney ve Kontrol Gruplarındaki Öğrencilerin Szfö Ön-Test Ve Son-Test Puanlarındaki Deneysel İşlem Öncesi Ve Sonrasına İlişkin Bonferroni Çoklu Karşılaştırma Sonuçları

Grup	(I) Ölçüm	(J) Ölçüm	Ortalama Farkı (I-J)	Ss	p
Deney	Ön	Son	-13.342	.759	.000
	Son	Ön	13.342	.759	.000
Kontrol	Ön	Son	-.776	.758	.307
	Son	Ön	.776	.758	.307

Tablo 29.'daki Bonferroni sonuçları incelendiğinde deney grubunda yer alan öğrencilerin deneysel müdahale öncesinden ($\bar{X}=97.06$) müdahale sonrasına ($\bar{X}=110.40$) sanal zorba farkındalık puanlarında istatistiksel olarak anlamlı bir değişim ve artışın olduğu görülmektedir. Buna karşın herhangi bir müdahalede bulunulmayan kontrol grubunda deneysel müdahale öncesinden ($\bar{X}=97.26$) müdahale sonrasına ($\bar{X}=98.04$) sanal zorba farkındalık puanlarında istatistiksel olarak anlamlı bir değişim olmadığı ortaya çıkmıştır.

Bundan dolayı elde edilen tüm bu sonuçlar, “Tüm okul yaklaşımına dayalı olarak hazırlanan sanal zorbalığa ilişkin farkındalığı artırma ve sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerini kazandırma programının öğrencilerin sanal zorba farkındalığını artırmada etkilidir” denencesinin doğrulandığını göstermektedir.

4.5 ÖĞRENCİLERİN SANAL ZORBALIKLA BAŞ ETME DÜZEYLERİNE YÖNELİK HİPOTEZİN TEST EDİLMESİ

Öğrenci boyutundaki diğer denence ise “Tüm okul yaklaşımına dayalı olarak hazırlanan sanal zorbalığa ilişkin farkındalığı artırma ve sanal zorbalıkla baş çıkma stratejilerini kazandırma programının öğrencilerin sanal zorbalıkla baş etmeye ilişkin algılarının artmasında etkilidir” şeklinde ifade edilmiştir. Bu denenceyi test etmeden önce deney ve kontrol grubunda yer alan öğrencilere ilişkin sanal zorbalıkla baş etme ölçeğinden (SZBEÖ) elde edilen ön test ve son-test verilerine ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 30'da özetlenmiştir.

Tablo 30. Deney ve Kontrol Okullarındaki Öğrencilerin Szbeö Ön-Test Ve Son-Test Puanlarına İlişkin Aritmetik Ortalama Ve Standart Sapma Değerleri

Gruplar	N	Ön-test		Son-test	
		\bar{X}	Ss	\bar{X}	Ss
Deney	339	59.20	7.43	62.18	7.04
Kontrol	336	59.03	7.84	60.13	7.48

Tablo 30. incelendiğinde deney ve kontrol gruplarındaki öğrencilerin sanal zorbalıkla baş etme ölçeği ön-test ve son-test puanlarına ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapma değerlerinin yer aldığı görülmektedir. Çalışmadaki öğrencilerin sanal zorbalıkla baş etme düzeyleriyle ilgili denenceyi test etmek amacıyla, deney ve kontrol gruplarında bulunan öğrencilerin, SZBEÖ ön-test ve son-test ölçümlerinden aldıkları puanların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığı tekrarlı ölçümler için iki faktörlü varyans analizi (ANOVA) tekniğiyle incelenmiştir. Yapılan iki faktörlü varyans analizine (ANOVA) ilişkin sonuçlar Tablo 31.'de gösterilmiştir.

Tablo 31. Deney ve Kontrol Gruplarındaki Öğrencilerin Szbeö Ön-Test Ve Son-Test Puanlarına İlişkin İki Faktörlü Varyans Analizi Sonuçları

Kaynak	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p	Kısmi Eta Kare
Gruplar Arası	468238.86	674				
Grup(Deney/Kontrol)	414.733	1	414.733	5.217	.023	.008
Hata	53505.864	673	79.504			
Gruplar içi	23058.90	675				
Ölçüm(ön-son)	1406.691	1	1406.691	44.330	.000	.062
Grup*Ölçüm	296.590	1	296.590	9.34	.002	.014
Hata	21355.618	673	31.732			

Tablo 31. incelendiğinde deney ve kontrol gruplarındaki öğrencilerin, SZBEÖ ön-test ve son-test ölçümlerinden elde ettikleri puanların ortalamaları üzerinde yapılan tekrarlayıcı ölçümler için varyans analizi sonucunda, grup etkisinin ya da diğer ifadeyle müdahale etkisinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir [$F_{(1-674)} = 5.217$; $p < .05$, $n^2 = .008$]. Bu sonuç doğrultusunda, deney ve kontrol gruplarının ön-test ve son-test ölçümleri arasında ayırım gözetmeksizin, SZBEÖ'den aldıkları puanların ortalamaları arasında anlamlı bir fark olduğu gözlemlenmiştir. Bunun yanında farklı zamanlarda gerçekleştirilen ölçümler arasında da anlamlı bir farkın olduğu, dolayısıyla ölçüm temel etkisinin anlamlı ve eta kare değerinin orta düzey etki büyüklüğüne sahip olduğu gözlenmektedir. [$F_{(1-675)} = 8.258$; $p < .05$, $n^2 = .062$]. Bu bulgu doğrultusunda ise, grup ayrımı yapılmadığı takdirde, öğrencilerin SZBEÖ'den elde edilen sanal zorbalıkla baş etme puanlarının deneysel işlem doğrultusunda değişim gösterdiği görülmektedir. Bunun yanında bu çalışma kapsamında etkili olan ortak etkinin (grup*ölçüm etkisinin) incelenmesi sonucunda elde edilen değer de anlamlı olduğu ancak eta kare değerinin düşük düzey etki büyüklüğüne sahip olduğu

görülmektedir [$F_{(1-675)} = 49.302$; $p < .01$, $n^2 = .014$]. Bu bulgu deney ve kontrol gruplarındaki öğrencilerin ön-test ve son-test ölçümlerindeki SZBEÖ'den aldıkları puanların değiştiğini ancak bu değişimin yeterli etki büyüklüğüne sahip olmadığını göstermektedir. Elde edilen bu sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde, öğrencilerin sanal zorbalıkla baş etme puanlarının grup değişkenine göre (deney ya da kontrol grubunda olma) anlamlı bir farklılığa neden olduğu, ayrıca grup ile ölçüm değişkeninin (karışan diğer etkiler) birlikte analize alındığında da düşük etki büyüklüğüyle birlikte anlamlı bir değişikliğin olduğu görülmüştür. Bunun yanında deney ve kontrol gruplarındaki deneysel müdahale öncesinden sonrasına anlamlı bir değişimin olup olmadığını Bonferroni çoklu karşılaştırma testi ile yapılmış ve Tablo 32.'de özetlenmiştir.

Tablo 32. Deney ve Kontrol Gruplarındaki Öğrencilerin Szbeö Ön-Test Ve Son-Test Puanlarındaki Deneysel İşlem Öncesi Ve Sonrasına İlişkin Bonferroni Çoklu Karşılaştırma Sonuçları

Grup	(I) Ölçüm	(J) Ölçüm	Ortalama Farkı (I-J)	Ss	p
Deney	Ön	Son	-2,979	,417	,000
	Son	Ön	2,979	,417	,000
Kontrol	Ön	Son	-1,104	,450	,015
	Son	Ön	1,104	,450	,015

Tablo 32.'deki Bonferroni sonuçları incelendiğinde deney grubunda yer alan öğrencilerin deneysel müdahale öncesinden ($\bar{x} = 59.20$) müdahale sonrasına ($\bar{x} = 62.18$) sanal zorbalıkla baş etme puanlarında istatistiksel olarak anlamlı bir değişim ve artış olduğu görülmektedir. Buna karşın herhangi bir müdahalede bulunulmayan kontrol grubunda da deneysel müdahale öncesinden ($\bar{x} = 59.03$) müdahale sonrasına ($\bar{x} = 60.13$) sanal zorba zorbalıkla baş etme puanlarında da istatistiksel olarak anlamlı bir değişim olduğu ortaya çıkmıştır. Yani deney grubundakine benzer bir şekilde kontrol grubunda da sanal zorbalıkla baş etme puanlarında yukarı yönlü bir artış olduğu görülmektedir. Son olarak deney ve kontrol gruplarının son test ölçümleri

arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını test etmek amacıyla t-testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 33.'de sunulmuştur.

Tablo 33. Deney ve Kontrol Okullarındaki Öğrencilere Ait Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği Son Test Puanlarına İlişkin T-Testi Sonuçları

Değişken	Grup	N	\bar{X}	Ss	df	t	p
SZBEÖ	Deney	339	62.18	7.04	673	3.656	.000
Son Test	Kontrol	336	60.13	7.48			

Tablo 33.'deki analiz sonuçları incelendiğinde ise deney ve kontrol gruplarının son test ölçümleri arasında anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir. Bu sonuç ise deney okulunda yer alan öğrencilerin sanal zorbalıkla baş etme puanlarının kontrol okulundaki öğrencilerden daha fazla yükseldiği ve müdahalenin kısmi düzeyde de olsa etkisinin olabileceğini göstermektedir.

Bundan dolayı elde edilen tüm bu sonuçlar değerlendirildiğinde, “Tüm okul yaklaşımına dayalı olarak hazırlanan sanal zorbalığa ilişkin farkındalığı artırma ve sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerini kazandırma programının öğrencilerin sanal zorbalıkla baş etme düzeyini artırmada etkilidir” denencesinin tam olarak doğrulanmadığını göstermektedir.

BÖLÜM V

TARTIŞMA, SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Bu bölümde çalışmanın katılımcıları olan rehber öğretmenler ve öğrencilerin sanal zorba farkındalığı ile sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerine ilişkin elde edilen veriler özetlenmiş, alanyazın ışığında tartışılmış, yorumlanmış ve öneriler sunulmuştur.

5.1 TARTIŞMA

Bu çalışmada tüm okul yaklaşımına dayalı sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerini kazandırma ve sanal zorba farkındalığını artırmaya yönelik psikoeğitim programının rehber öğretmenlerin sanal zorbalığa ilişkin farkındalığı ve sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerini kazandırmadaki etkisi incelenmiştir. Ayrıca, bu kapsamda hazırlanan bu eğitim programının öğrencilerin sanal zorbalıkla başa çıkma ve sanal zorbalıkla ilgili farkındalığını artırmadaki etkisi de incelenmiştir. Yapılan psikoeğitimin rehber öğretmenlerin sanal zorbalığa ilişkin farkındalığını ve sanal zorbalıkla başa çıkma algısını artırdığı bulunmuştur.

Deney ve kontrol gruplarında yer alan rehber öğretmenlerinden ön-test, son-test ve izleme testi ölçümleri alınmıştır. Bu ölçümlerde deney ve kontrol grubunun ön-test ölçümlerinde anlamlı bir fark olmadığı, ancak son-test ve izleme testi ölçümlerinde deney grubundaki puanlarda anlamlı bir artış olduğu, ancak kontrol grubunda anlamlı bir değişim olmadığı görülmüştür. Bu durumda deney grubundaki rehber öğretmenlerdeki sanal zorbalığa ilişkin başa çıkma algısının ve farkındalığının artmasında uygulanan psikoeğitim programının etkili olduğu söylenilebilir.

Deney grubundaki son-test ve izleme testi ölçümleri arasında anlamlı bir farklılığın olmaması rehber öğretmenlerin sanal zorba farkındalığını artırma ve sanal zorbalıkla

başa çıkma stratejilerini kazandırma programının etkisinin devam ettiği şeklinde düşünülebilir.

Çalışmanın rehber öğretmenlerle ilgili bölümündeki temel denence “Tüm okul yaklaşımına dayalı olarak hazırlanan sanal zorbalığa ilişkin farkındalığı artırma ve sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerini kazandırma programı rehber öğretmenlerin sanal zorbalıkla ilgili farkındalığını artırmada ve öğrencilerde yaşanabilecek sanal zorbalıkla ilgili başa çıkma stratejilerine ilişkin yeterliliğini kazandırma da etkilidir” şeklinde açıklanmıştır. Eğitim programına katılan deney grubundaki rehber öğretmenlerin, kontrol grubunda olup eğitime katılmayan rehber öğretmenlere göre sanal zorba farkındalık puanları ile sanal zorbalıkla başa çıkma stratejileri puanları açısından ön-test ve son-test puanları açısından anlamlı bir farklılık olmuş ve bu farkın son test lehine olduğu görülmüştür. Üç ay sonra yapılan izleme ölçümünde de bu düzeyin korunduğu bulunmuştur. Buna karşın herhangi bir müdahalede bulunulmayan kontrol grubundaki rehber öğretmenlerin her iki ölçek puanlarından da ön-test ve son-test ölçümleri arasında anlamlı bir fark olmadığı ve bu puan düzeyinin üç ay sonra yapılan izleme ölçümünde de devam ettiği görülmüştür. Bu sonuç, uygulanan eğitim programının rehber öğretmenlerde sanal zorbalığa ilişkin farkındalık ve sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerine ilişkin yeterlilik algısı üzerinde kalıcı bir etkiye sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir. Kontrol grubundaki rehber öğretmenlerin sanal zorba farkındalık ve başa çıkma stratejilerine ilişkin puanlarında zamana bağlı değişimin olmaması bu yorumu destekleyen diğer önemli bulgudur.

Son-test ve izleme-testleri için deney ve kontrol grubu arasında yapılan ikili karşılaştırma sonuçları incelendiğinde, her iki grupta yer alan rehber öğretmenlerin ÖSZFÖ ile ÖSZBÇSÖ-Bilme ve Uygulama alanı puanlarında anlamlı farklılığın olduğu görülmektedir. Buradaki sonuçlara göre deney grubundaki rehber öğretmenlerin kontrol grubundaki meslektaşlarına kıyasla hem sanal zorba farkındalık hem de sanal zorbalıkla başa çıkma strateji puanları artmıştır. Benzer şekilde üç ay sonra yapılan izleme ölçümlerinde de deney ve kontrol grubu arasında her iki ölçekten alınan puanlara ilişkin anlamlı farklılığın korunduğu görülmüştür. Bu açıdan da bakıldığında uygulanan psikoeğitim programının rehber öğretmenlerin

sanal zorba farkındalığı ile sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerine ilişkin yeterlilik algılarını artırmada etkili olduğu söylenebilir.

Geliştirilen sanal zorba farkındalığını artırma ve sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerini kazandırma programının etkisi sanal zorbalığın asıl hedef kitlesi olan öğrencilerden toplanan sanal zorba farkındalık ve sanal zorbalıkla başa çıkma ölçekleri ile toplanan verilerle de test edilmiştir. Program kapsamında tüm okul yaklaşımına uygun olarak öğretmenlere, velilere ve öğrencilere sanal zorbalık ve doğru teknoloji kullanımıyla ilgili birer oturumluk eğitim verilmiştir. Bunun yanında katılımcı gruptaki öğrencilere “empati eğitimi” adında sanal zorbalıkla ilgili farkındalık oluşturma amacı taşıyan grup rehberliği yapılmıştır. Deney okullarında yer alan okul panolarına sanal zorbalıkla ilgili farkındalık oluşturacak afişler asılmıştır. Bunun yanında veli ve öğrencilere verilen eğitim sonrası eğitimin özeti niteliğinde olan broşürler dağıtılmıştır. Öğrenciler üzerinde yürütülen çalışmalar okulun rehberlik hizmetleri programında yer almış ve okul rehber öğretmeni/psikolojik danışmanı tarafından araştırmacı ile birlikte bu program yürütülmüştür. Öğrencilere yönelik uygulanan eğitim ve etkinliklerden sonra öğrencilerden toplanan sanal zorba farkındalık ile sanal zorbalıkla baş etmeye ilişkin son test verilerinde ön test puanlarına kıyasla anlamlı bir artış olduğu ancak sanal zorbalıkla baş etme puanlarındaki etki büyüklüğünün düşük düzeyde olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara göre rehber öğretmenlere yönelik hazırlanan sanal zorba farkındalığını artırma ve sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerini kazandırma programının sanal zorba farkındalık düzeyi açısından yüksek düzeydeki etki büyüklüğüyle öğrenciler üzerinde de dolaylı olarak etkili olduğunu söylenebilir. Buna karşın sanal zorbalıkla baş etme açısından da düşük düzeydeki etki büyüklüğüyle öğrenciler üzerinde dolaylı olarak kısmi düzeyde etkili olduğu, ancak bu etkinin yeterli olmadığı söylenebilir.

5.1.1 Uygulanan Psikoeğitim Programının Rehber Öğretmenlerin Sanal Zorba Farkındalık ve Sanal Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Üzerindeki Etkisine İlişkin Sonuçların Tartışılması

Sanal zorbalık kavramı literatürde yaklaşık 10-15 yıldır çalışılıp tartışılmasına ilişkin sanal zorba farkındalık ile sanal zorbalıkla başa çıkma kavramlarına ilişkin çalışmaların oldukça yeni ve kısıtlı olduğu görülmektedir. Özellikle rehber öğretmen/psikolojik danışman ya da öğretmen, idareci veya idari personel gibi okulda öğrencilerle doğrudan çalışan bireylere yönelik sanal zorbalıkla başa çıkma ve sanal zorba farkındalığı üzerine yürütülmüş deneysel bir çalışma ile karşılaşılmemiştir. Sanal zorbalıkla ilgili yürütülen kısıtlı sayıdaki deneysel çalışmalar daha çok öğrenciler üzerine odaklanmış ve öğrencilerdeki sanal zorba davranışlarla sanal mağduriyetlerini azaltmaya yönelik olduğu görülmektedir (AbdulWahab ve diğerleri, 2015; Akbulut, 2014; Aydın, 2016; Özbay, 2017; Peker, 2013; Tamer, 2014; Tanrikulu, 2013; Tanrikulu ve diğerleri, 2015). Rehber öğretmenlerin sanal zorbalığa ilişkin farkındalık düzeyleri ile ilgili yapılmış iki çalışmaya rastlanmıştır. Bunlardan ilki Horzum ve Ayas (2013)'ün yürüttüğü çalışmadır. Bu çalışma betimsel temelli olup rehber öğretmenlerin genel olarak sanal zorba farkındalık puanlarının yüksek olduğu ve diğer branşlardan daha yüksek farkındalık puanlarına sahip olmalarına karşın bu farka ait etki büyüklüğünün küçük olduğu görülmüştür. Bir diğer çalışma ise Sezer ve diğerleri (2015) tarafından yürütülen öğretmenlerin BÖTE, rehberlik, sınıf ve diğer branşlar şeklinde kategorilere ayrılarak yürütüldüğü çalışmadır. Bu çalışmada BÖTE öğretmenlerinin rehberlik, sınıf ve diğer branşlardaki öğretmenlerden daha fazla sanal zorba farkındalığına sahip oldukları bulunmuştur. Bunun yanında rehber öğretmenlerin de sınıf ve diğer branşlardaki öğretmenlerden daha yüksek farkındalık puanına sahip olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara bakıldığında teknolojik araçların özelliklerine ilişkin daha fazla bilgiye sahip olmak beraberinde bu araçlardan kaynaklı oluşabilecek risklerin de bilgisine sahip olmayı sağladığı için bu durum sanal zorbalıkla ilgili farkındalık üzerinde etkili olabilmektedir. Nitekim bizim çalışmamızda, rehber öğretmenlere yönelik yürütülen eğitim içeriğinde Windows, android ve ios gibi yaygın işletim sistemlerinin ebeveyn denetim ayarları ile sanal

zorbalığın en yaygın olduğu sosyal ağ olan Facebook'un gizlilik ve güvenlik ayarlarına ilişkin bilgilendirmeye yer verilmiştir.

Sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerine ilişkin rehber öğretmen ya da diğer okul personeline yönelik yürütülmüş herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Deneysel çalışmaların öğrenciler üzerinde yürütüldüğü ve daha çok sanal zorbalık ya da sanal mağduriyet düzeyini azaltmaya yönelik olduğu görülmektedir (Özbay, 2017; Peker, 2013; Tanrıkulu, 2013).

Çalışma kapsamında yürütülen sanal zorba farkındalık ve sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerine ilişkin psikoeğitim programı rehber öğretmen boyutunda sanal zorba farkındalığını ve sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerine ilişkin yeterlilik algısını artırdığı görülmüştür. Bu çalışma bulguları Akbulut (2014)'un BÖTE öğretmen adayları üzerinde yürüttüğü çalışmayla paralellik göstermektedir. Söz konusu çalışmada öğretmen adaylarına kısa sürelerden oluşan ve içeriğinde sanal zorbalıkla ilgili örnek olaylar ile, riskleri ve korunma yollarına ilişkin bilgilerin olduğu video tabanlı eğitim verilmiş ve onların sanal zorbalıkla ilgili farkındalık düzeylerinin artmasına katkı sağladığı görülmüştür.

Sanal zorbalığı önleme ya da sanal zorbalığa müdahale çalışmalarında yetişkin desteği (Hinduja ve Patchin, 2014; Mesch, 2016) ki özellikle öğretmen desteğinin önemli olduğu bilinmektedir (Eden ve diğerleri, 2013; Hinduja ve Patchin, 2011; Horzum ve Ayas, 2013). Bunun yanında öğretmen ya da idarecilerin sanal zorbalıkla ilgili algıları ya da düşünceleri onların inanç ve tutumlarından etkilenmektedir (Eden ve diğerleri, 2013; Huang ve Chou, 2013). Söz gelimi sanal zorbalığın doğal ya da gelişimsel bir süreç olduğuna inanan veya sanal zorbalığın kişiye herhangi bir zararı olmayacağına yönelik tutuma sahip olan öğretmenin sanal zorbalığa ilişkin müdahale programlarını kullanması, hatta gerekliliğini kabul etmesi pek olası değildir (Eden ve diğerleri, 2013). Dolayısıyla sanal zorbalığın farkında olan ve bu olguyu öğrenciler arasında görülen ve onları olumsuz etkileyen bir süreç olduğunu kabul eden öğretmen sanal zorbalıkla mücadelede daha aktif rol alacaktır. Öğretmenlerin önemli bir kısmı sanal zorbalık karşısında ne yapacaklarını ya da nasıl tepkide bulunacaklarını tam olarak bilemiyorlar (Stauffer ve diğerleri, 2012). Bu boyutuyla da düşünüldüğünde öğretmenlerin bir bölümü sanal zorbalığa ilişkin farkındalık ve

duyarlılığa sahip olmalarına karşın, bu sorunla nasıl başa çıkacakları ya da bu sorunu nasıl yönetecekleri konusunda kendilerini yeterli görmüyorlar. Tüm okul yaklaşımına dayalı olarak hazırlanan bu programın, sanal zorbalık konusunda okul yöneticileri, öğretmenler, veliler ve öğrencilere rehberlik yapacak kişi olan okul rehber öğretmenlerinin sanal zorbalığa ilişkin farkındalık düzeylerinin artmasında ve sanal zorbalığa müdahale ya da kontrol etmede kullanabileceği başa çıkma stratejilerine ilişkin yeterlilik algısının yükselmesine etki ettiği görülmektedir. Bu boyutlar birlikte değerlendirildiğinde uygulanan program için, okullardaki sanal zorbalıkla ilgili farkındalık oluşturmada ve sanal zorbalıkla mücadelede etkili başa çıkma stratejilerini kazandırmada kullanılacak pratik bir eğitim programı olarak değerlendirilebilir.

5.1.2 Uygulanan Psikoeğitim Programının Öğrencilerin Sanal Zorba Farkındalık ve Sanal Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Üzerindeki Etkisine İlişkin Sonuçların Tartışılması

Çalışmada sanal zorbalığın asıl muhatapları olan öğrenciler üzerinde de deneysel kanıtlar aranmıştır. Bu amaçla ilk olarak öğrencilerin sanal zorba farkındalık düzeyleri incelenmiştir. Yapılan son test ölçümlerinde tüm okul yaklaşımına dayalı olarak yürütülen programın, öğrencilerin de sanal zorbalığa ilişkin farkındalık düzeylerinde anlamlı bir artışa neden olduğu ve yüksek düzey bir etki büyüklüğüne sahip olduğu görülmüştür. Deney öncesi ve sonrasına ait deney ve kontrol gruplarının çoklu karşılaştırma sonuçları da bu bulguyu desteklemektedir. Kontrol grubundaki kısmi artışa karşın deney grubundaki farkındalık puanlarında ciddi bir artış gözlemlenmiştir. Farkındalık doğası gereği temel düzeydeki bir takım bilgilerden de etkilenebilmektedir. Deney okullarındaki öğrencilere doğrudan rehber öğretmen kanalıyla aslında iki oturumluk bir müdahalede bulunulmuştur. Bunun yanında okuldaki panolarda afiş ve eğitim sonrası bilgilendirme broşürleri öğrencilere ulaştırılmıştır. İki oturumluk programın ilkinde öğrencilere sanal zorbalığın ne olduğu, etkileri, sonuçları ve korunma yollarına ilişkin temel düzeyde bilgilendirme yapılmış, ikinci oturumda ise yine öğrencilerin sınıflarında “empati eğitimi” adlı sanal zorbalıkla ilgili farkındalık oluşturacak grup rehberliği

uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde öğrencilerde sanal zorbalığa ilişkin farkındalık oluşturmada temel düzeydeki bu eğitimin etkili olduğu görülmüştür.

Sanal zorba farkındalığına ilişkin çalışmaların oldukça az sayıda olduğu görülmektedir. Tüm okul yaklaşımını esas alan ve rehber öğretmen/okul psikolojik danışmanlarıyla birlikte öğrencilere yönelik deneysel bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bunun yanında sınırlı sayıda da olsa öğrencilerin sanal zorba farkındalık düzeylerine ilişkin çalışma yer almaktadır. Bunlardan ilki Tamer (2014) tarafından özel okula devam eden ergenlerin teknolojik zorba farkındalığı üzerine yaptığı çalışmadır. Katılımcı öğrencilere sanal zorbalık türleri, sonuçları ve olumsuz etkilerini konu alan kısa filmlerin yer aldığı bir eğitim programı uygulanmıştır. Çalışmaya katılan öğrencilerin sanal zorbalığa ilişkin fikirlerindeki değişimler açık uçlu sorularla öğrenilmiş ve içerik analizi tekniğiyle değerlendirilmiştir. Analiz neticesinde öğrencilerin teknolojik zorba farkındalık düzeyinde artış olduğu görülmüştür (Tamer, 2014). Bizim çalışmamıza benzer olarak yürütülen bir diğer çalışmayı ise Aydın (2016) ortaokul öğrencileri üzerinde gerçekleştirmiştir. Çalışma kapsamında öğrencilere sanal zorbalık ve etkileri ile ilgili temel bilgilerin yanında Facebook'un gizlilik ve güvenlik ayarları hakkında üç oturumluk bir program uygulanmış ve uygulama sonucunda öğrencilerin son test sanal zorba farkındalık puanlarında ön test puanlarına göre artış olduğu görülmüştür (Aydın, 2016). Sanal zorba farkındalığı ile benzer bir kavram olan sanal zorba duyarlılığıyla ilgili yapılan bir diğer deneysel çalışmada gerçeklik terapisine dayalı dört oturumluk müdahale programının etkisi incelenmiştir. Bu çalışmada da bizim çalışmamızla benzer şekilde dört oturumluk müdahale sonucunda deney grubundaki ergenlerin kontrol grubuna göre sanal zorba duyarlılık düzeylerinin arttığı görülmüştür (Tanrıkulu ve diğerleri, 2015). Bir diğer çalışmada ise 13-17 yaş aralığındaki Malezyalı ergenlerin sanal zorba farkındalıkları üzerinde geliştirilen bir mobil uygulamaya dayalı eğitimin etkisi incelenmiştir. Sanal zorbalığın içeriği, zararları, sonuçları gibi çeşitli konuların yer aldığı ve içeriğin canlı görsellerle zenginleştirildiği dört modüllü mobil uygulamanın Malezyalı ergenlerin sanal zorba farkındalığını artırdığı bulunmuştur (Abdul Wahab ve diğerleri, 2015).

Yürütülen bu çalışma ve yukarıdaki sınırlı sayıdaki çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde öğrenciler üzerinde sanal zorba farkındalığını artırmada bir yaklaşıma dayalı müdahale programı, mobil uygulama ya da kısa film içerikli yine teknolojik araçlar yardımıyla yapılan programların etkili olduğu söylenebilir. Bu ya da buna benzer geliştirilecek farklı programların sanal zorba farkındalığı oluşturma ya da farkındalığı artırmada etkili olacağı söylenebilir.

Öğrenci boyutundaki diğer değişken ise sanal zorbalıkla baş etmedir. Sanal zorbalıkla baş etmeye ilişkin yapılan son test ölçümlerinde hem deney grubundaki hem de kontrol grubundaki öğrencilerin puanlarında kısmi bir artış olduğu görülmüştür. Nitekim analiz sonuçlarında deneysel müdahalenin anlamlı bir farklılığa neden olmasına karşın etki büyüklüğünün düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Ayrıca deneysel müdahale öncesinden sonrasına deney grubunun sanal zorbalıkla baş etme puanlarında anlamlı bir artış görülürken, kontrol grubunda da daha düşük düzeyde olmak üzere anlamlı bir artış olduğu görülmüştür. Etki büyüklüğünün düşük düzey çıkmasının ve çoklu karşılaştırma sonucunda ortaya çıkan bulguların birkaç nedeni olabilir. Bunlardan ilki, deney okulundaki öğrencilere uygulanan işlemlerin yetersiz olması olabilir. Çünkü öğrencilere yönelik toplamda iki oturumluk bir program uygulanmıştır. Bunlardan biri sanal zorbalıkla ilgili bilgilendirme oturumu ve diğeri de empati eğitimi adlı sanal zorbalığa ilişkin grup rehberliği oturumlarından oluşmuştur. Bunun yanında veli, öğretmen eğitimlerinde özellikle velilerde yeterli katılımın tüm çabalara rağmen sağlanamaması ve programı yürüten rehber öğretmenlerin kurum dışı görevlendirmeleri ile kurumlarındaki diğer iş ve işlemlerinin yoğunluğu programın etkin bir şekilde yürütülmesinde zaman zaman aksamalara neden olmuştur. Özellikle zorbalıkla mücadele programlarında öğrenci, öğretmen, veli ve okul işbirliğinin önemi dikkate alındığında yeterli değişimin olmayışı bu etkileşimin yeteri kadar sağlanamamasından kaynaklanmış olabilir (O'Moore ve Minton, 2005). Bunun yanında sanal zorbalıkla baş etme puanlarının kontrol grubundaki değişimine ilişkin sonuçların nedeni de baş etme kavramının doğasından kaynaklanmış olabilir. Başa çıkmada kişinin öncelikle o konuya ilişkin temel düzeyde bir farkındalığının olması gerekmektedir (Folkman ve Lazarus, 1988). Farkındalığın oluşmasında ya da artmasında ise bazı durumlarda

temel düzeyde bir bilgi ve ilginin etkili olabildiği görülmektedir. Çalışmadaki kontrol grubundaki öğrencilere sanal zorbalıkla ilgili herhangi bir müdahale yapılmamasına karşın, ölçeklerin uygulanması esnasında ölçek formlarının üzerindeki sanal zorbalık açıklamaları ve uygulama esnasında öğrencilerden gelen sorulara ilişkin araştırmacının yaptığı açıklamalar öğrencilerde sanal zorbalığa ilişkin temel bir bilgi oluşmasına neden olmuş olabilir. Nitekim deney ve kontrol grubunun ön-son test sanal zorba farkındalık puan ortalamalarındaki değişim incelendiğinde bu yorumu desteklenmektedir. Kontrol grubunun sanal zorba farkındalık puanlarında da son test ölçümlerinin ön test ölçümlerine kıyasla bir miktar arttığı görülmektedir. Dolayısıyla, kontrol grubundaki öğrencilerine herhangi bir müdahale uygulanmamasına karşın sanal zorbalıkla baş etme puanlarındaki artış bu öğrencilerde oluşan temel düzey farkındalıktan kaynaklanmış olabilir. Ancak deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin sanal zorbalıkla baş etme son test ölçümleri üzerinde yapılan t-testi sonucunda deney grubu lehine anlamlı bir farkın olması müdahale programının kısmen de olsa etkili olduğu söylenebilir.

Sanal zorbalıkla baş etmeye ilişkin çalışmaların oldukça az sayıda olduğu görülmektedir. Tüm okul yaklaşımını esas alan ve rehber öğretmen/okul psikolojik danışmanlarıyla birlikte öğrencilere yönelik deneysel bir çalışmaya ise rastlanmamıştır. Çalışmalar daha çok sanal zorbalıkla başa çıkmaya ilişkin betimsel nitelikte ve yaygın olarak kullanılan baş etme stratejilerini tespit etmeyi amaçlamaktadır (Chan ve Wong, 2017; Jacobs ve diğerleri, 2014; Orel ve diğerleri, 2017; Özer, 2016; Parris ve diğerleri, 2012; Peker, 2014; Raskaushas ve Huynh, 2015; Schenk ve Fremouw, 2012; Wöllink ve diğerleri, 2013). Bunun yanında sanal zorbalıkla ilgili deneysel çalışmalar öğrencilerin genel olarak başa çıkma stratejilerine ilişkin algılarından ziyade sanal mağduriyet ve sanal zorbalık davranışlarına odaklandığı görülmektedir (Özbay, 2017; Peker, 2013; Tanrıkulu, 2013). Dolayısıyla bu çalışmadan elde edilen sonuçlar mevcut sınırlı sayıdaki çalışma sonuçlarının bulgularıyla karşılaştırılarak tartışılmıştır.

Bu çalışmadaki çalışma grubunda yer alan öğrencilerle aynı düzeydeki 9. ve 10. sınıf öğrencilerine deney-kontrol gruplu ve ön-son-izleme ölçümlerinin yapıldığı insani değerler yönelimli 9 oturumluk programın sanal zorba davranışlar üzerindeki etkisi

incelenmiştir. Çalışma sonunda öğrencilerin sanal zorba olma puanlarında anlamlı bir düşüş olduğu ve düşüşün izleme ölçümünde de korunduğu görülmüştür (Peker, 2013). Lise 10. ve 11. Sınıf öğrencileri üzerinde yürütülen bir diğer çalışmada ise gerçeklik terapisine dayalı 10 oturumluk müdahale programının öğrencilerin sanal zorbalık puanları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Benzer şekilde bu çalışmada da müdahale sonrası öğrencilerin sanal zorbalık puanlarında düşüş olduğu ve izleme ölçümlerinde de bu düşüşün kalıcı olduğu bulunmuştur (Tanrikulu, 2013). Sanal mağduriyet üzerine yapılan bir diğer çalışma ise yine lise öğrencileri üzerinde yürütülmüştür. Çalışmada kısa süreli çözüm odaklı yaklaşıma dayalı müdahale programının sanal mağduriyet ve psikolojik belirtiler üzerindeki etkisi incelenmiştir. Sekiz oturumluk müdahale programı sonrasında katılımcı öğrencilerin sanal mağduriyet ve psikolojik belirtiler puanlarında düşüş olduğu ve sonuçların izleme ölçümlerinde de korunduğu görülmüştür (Özbay, 2017). Bu sonuçlar bizim çalışmamızdaki sanal zorbalıkla başa çıkma değişkeni ile aynı olmamasına karşın dolaylı olarak benzer kavramlar olarak düşünülebilir. Bizim çalışmamızda da tam olarak bu çalışmadaki sonuçlar gibi değişimler elde edilmemekle birlikte bir miktar değişim olduğu görülmüştür. Nitekim ülkemizde ilk olup, tüm okul yaklaşımına dayalı olarak geliştirilen geleneksel zorbalığa müdahale programının da ortaokul düzeyindeki öğrencilerin zorbaca davranışlarını azaltmada yeterli olmadığı rapor edilmiştir (Ayas, 2008). Söz konusu çalışmada ilk kademedeki veli ve öğretmen katılımının yüksek oluşu, ancak orta kademedeki özellikle veli katılımının düşük oluşu zorbalık puanlarında anlamlı düşüşün olmayışının nedenlerinden gösterilmiştir (Ayas, 2008). Dolayısıyla bizim çalışmamız da lise düzeyinde gerçekleştirilmiş ve yapılan veli eğitimlerine tüm çabalara rağmen yeterli katılım ve ilgi sağlanamamıştır. Benzer şekilde öğretmenlerin de gönüllülük esası içerisinde programa katılımları beklendiği için onlardan da yeterli ilgi ve desteğin görülemediği olması sanal zorbalıkla baş etmede yeterli değişimin oluşmamasına neden olmuş olabilir.

5.2 SONUÇLAR

Bu çalışmada araştırmacı tarafından hazırlanan rehber öğretmenlere yönelik sanal zorba farkındalığını artırma ve sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerine ilişkin yeterlilik algısını kazandırma programının rehber öğretmenlerin sanal zorba farkındalık düzeyleri ile başa çıkma stratejilerine ilişkin yeterlilik algıları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışma kapsamında ortaöğretim(lise) kurumlarında çalışan rehber öğretmenlerden iki grup oluşturulmuştur. 12'si deney ve 12'si kontrol grubunda olmak üzere 24 rehber öğretmen çalışmaya katılmıştır. Deney grubundaki rehber öğretmenlere dört oturumluk eğitim programı uygulanırken kontrol grubuna herhangi bir işlem yapılmamıştır. Deney ve kontrol gruplarında yer alan rehber öğretmenlerden eğitim başlamadan iki hafta önce ön-test ölçümleri alınmış, eğitim tamamlandıktan sonra son test ölçümleri, son test ölçümlerinden üç ay sonra izleme ölçümleri alınmıştır. Bunun yanında sanal zorbalığın asıl hedef kitlesi olan öğrenciler üzerindeki etkisini incelemek amacıyla iki deney, iki kontrol okulu seçilmiştir. Uygulanan eğitim programı tüm okul yaklaşımına dayalı olarak hazırlandığı için okulun bileşenleri olan öğrenci, öğretmen, idareci ve ebeveynlere yönelik eğitim hazırlanmış ve bu kitleye birer oturumluk sanal zorbalıkla ilgili eğitim verilmiştir. Bunun yanında öğrencilere “empati eğitimi” adlı sanal zorbalıkla ilişkili grup rehberliği uygulanmıştır. Tüm okul yaklaşımına uygun olarak deney okullarındaki muhtelif panolara sanal zorbalıkla ilgili araştırmacı tarafından hazırlanan afişler asılmış ve öğrenci ve veliler için içeriği hedef kitleye uygun bir şekilde yine araştırmacı tarafından hazırlanmış broşürler dağıtılmıştır. Ancak her iki okulda da veli eğitimlerine tüm çabalara karşın yeterli katılım sağlanamamıştır. Zorbalığa yönelik eğitimlerde okul/kurum personelinin çalışmaları yürütmesi etkililiği artırdığı düşünülmektedir. Bu nedenle çalışmaları araştırmacıyla okul rehber öğretmeni birlikte planlamış ve çalışma okul rehberlik programında yer almıştır. Uygulamaları ise araştırmacıyla koordine bir şekilde okul rehber öğretmeni yürütmüştür. Ancak çalışmanın yürütüldüğü eğitim-öğretim yılında deney okullarında yer alan rehber öğretmenler haftanın belirli günlerinde başka okullarda görevlendirildikleri için okulda diğer rehberlik hizmetlerini yürütmeye yaşadığı zaman yetersizliği nedeniyle

öğrencilere yönelik sanal zorbalık eğitimini büyük gruplar halinde yürütmüştür. Çalışma tüm okul yaklaşımını esas aldığı deney okullarındaki tüm öğrenciler çalışmaya katılmak istenmiş ancak meslek lisesinde öğrencilerin 11 ve 12. sınıflardaki staj yoğunlukları, Anadolu lisesindeki 12. Sınıf öğrencilerinin sınava yönelik çalışmaları, okul rehber öğretmenlerinin farklı okullarda da görevlendirilmesi nedeniyle okul yönetimi ve okul rehber öğretmenlerinin önerileri sonucunda bu gruplar çalışmadan çıkartılmıştır. 9. ve 10. sınıflara devam eden öğrenciler üzerinde çalışma yürütülmüştür. Çalışmaya katılan öğrencilere sanal zorba farkındalık ölçeği (Ayas ve diğerleri, 2015) ile sanal zorbalıkla baş etme ölçeği (Koç ve diğerleri, 2016) okulda sanal zorbalıkla ilgili çalışmalar yürütülmeye başlamadan dönem başında ön test olarak uygulanmıştır. Rehberlik programı kapsamında yer alan sanal zorbalık eğitimi, empati eğitimi adlı grup rehberliği öğrencilere uygulanmış ve bu kapsamda öğrenci ve velilere yönelik broşür ve pano çalışmaları yürütülmüştür. Rehberlik programındaki bu çalışmalar sonlandıktan sonra deney ve kontrol okullarındaki 9. ve 10. sınıf öğrencilerine Sanal zorba farkındalık ölçeği (Ayas ve diğerleri, 2015) ile sanal zorbalıkla baş etme ölçeği (Koç ve diğerleri, 2016) son test ölçümü kapsamında uygulanmıştır. Okulların dönem sonu tatiline kısa bir süre kaldığı için ve meslek lisesine devam eden öğrencilerin staj programları nedeniyle dönemi Nisan ayıyla bitirmesinden dolayı izleme testi için gerekli zaman kalmamış ve izleme ölçümü yapılamamıştır. Çalışmaya katılan deney ve kontrol okullarındaki öğrencilerden elde edilen verilerde farklı zamanlardaki ölçümlerin ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığını tespit etmek amacıyla tekrarlı ölçümler için iki faktörlü varyans analizi yapılmıştır. Hem Rehber öğretmen boyutunda hem de öğrenci boyutunda elde edilen sonuçlar aşağıda özetlenmiştir.

5.2.1 Rehber Öğretmen Boyutunda Elde Edilen Sonuçların Özeti

Tüm okul yaklaşımına dayalı olarak hazırlanan eğitim programının okul rehber öğretmenlerinin sanal zorba farkındalığı ve sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerine ilişkin algıları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmanın ilk değişkeni olan sanal

zorba farkındalığı üzerinde uygulanan dört oturumluk programın etkili olduğu bulunmuştur. Yapılan analiz sonucunda deney grubunun son test ölçümlerinin ön test ölçümlerine ve kontrol grubu son test ölçümlerine kıyasla anlamlı bir artış gösterdiği ve etki büyüklüğünün yüksek olduğu görülmüştür. Üç ay sonra yapılan izleme çalışmasında da bu düzey korunmuştur. Çalışmanın diğer değişkeni ise sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerine ilişkin rehber öğretmenlerin algılarıydı. Yapılan eğitiminin benzer şekilde rehber öğretmenlerin sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerine ilişkin algıları üzerinde etkili olduğu bulunmuştur. Deney grubundaki rehber öğretmenlerin son test ölçümlerinin ön test ölçümlerine ve kontrol grubu son test ölçümlerine kıyasla anlamlı bir artış gösterdiği ve etki büyüklüğünün yüksek düzeyde olduğu görülmüştür. Üç ay sonra yapılan izleme çalışmasında da bu mevcut düzeyin korunduğu bulunmuştur. Dolayısıyla rehber öğretmen boyutunda sanal zorbalıkla başa çıkma ve sanal zorba farkındalığına ilişkin denencelerin doğrulandığı söylenebilir.

5.2.2 Öğrenci Boyutunda Elde Edilen Sonuçların Özeti

Geliştirilen programın sanal zorbalığın asıl hedef kitlesi olan öğrenciler üzerindeki etkisi de bu çalışma kapsamında incelenmiştir. Çalışmanın ilk değişkeni olan sanal zorba farkındalığı üzerinde tüm okul yaklaşımına dayalı olarak hazırlanan programın etkili olduğu görülmüştür. Sonuçlara göre müdahale sonucunda deney grubunda kontrol grubuna ve ön test ölçümlerine kıyasla anlamlı bir artışın olduğu ve bu artıştaki etki büyüklüğünün yüksek düzeyde olduğu görülmüştür. Dolayısıyla öğrenci boyutunda sanal zorba farkındalığı ile ilgili denencenin doğrulandığı söylenebilir. Çalışmadaki bir diğer değişken ise öğrencilerin sanal zorbalıkla baş etme düzeylerine ilişkin olmuştur. Bu değişkene ilişkin ölçümlerde ise deney ve kontrol gruplarının her ikisinde de son test ölçümlerinde ön test ölçümlerine kıyasla anlamlı bir farkın olduğu görülmüştür. Deney grubundaki son test ölçümü ön test ölçümüne kıyasla bir artış gösterirken kontrol grubundaki son test ölçümlerinde de benzer bir artış gözlemlenmiştir. Çalışmadaki müdahale*zaman etkisinin test edildiği istatistiksel işlemde fark anlamlı çıkmasına karşın etki büyüklüğü düşük düzeyde olduğu

görülmüştür. Son olarak deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin sanal zorbalıkla baş etme ölçeği son test ölçümleri arasında yapılan karşılaştırmada ise deney grubu lehine bir farklılık çıkmıştır. Yani deney grubunun sanal zorbalıkla baş etme son test puanları kontrol grubunun son test puanlarından yüksek çıkmıştır. Sanal zorbalıkla baş etmeye ilişkin tüm bu sonuçlar değerlendirildiğinde ilgili denencenin tam olarak doğrulanmadığı ce kısmen doğrulandığı söylenebilir.

5.3 ÖNERİLER

5.3.1 İleride Yapılacak Araştırmalara İlişkin Öneriler

- Çalışma kapsamında uygulanan program Rehber öğretmenlerin dışında diğer okul personelleri üzerinde yürütülecek deneysel çalışmalarla etkililiği farklı branşlar nezdinde test edilebilir.
- Rehber öğretmen boyutunda yürütülen çalışmadaki izleme ölçümleri üç ay gibi bir süreyle sınırlı kalmıştır. Programın altı ay, bir yıl ya da daha uzun süreli boylamsal etkilerini dikkate alan çalışmalar yapılabilir.
- Çalışma lise grubu üzerinde yürütülmüştür. Hazırlanan programın ortaokul rehber öğretmenleri ve öğrencileri üzerinde yürütülmesi çalışmanın ampirik kanıtlarına katkı sağlayabilir.
- Tüm okul yaklaşımına dayalı olarak hazırlanan bu programdaki önemli eksiklik toplum boyutudur. Dolayısıyla çeşitli basılı, görsel, işitsel ya da dijital iletişim araçlarının aktif bir şekilde kullanıldığı çalışmalarla öğrencilerin, öğretmenlerin ve ebeveynlerin sanal zorba farkındalığına ilişkin araştırmalar yürütülebilir.
- Gerek öğretmenlere gerekse öğrencilere yönelik sanal zorbalıkla ilgili farkındalık ve sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerini kazandırmaya yönelik sosyal medya eğitimleri, dijital uygulama ya da programlar yoluyla uygulanabilir ve ampirik kanıtları incelenebilir.

- Yürütülen bu çalışmada veriler öğrencilerin ve rehber öğretmenlerin ölçeklere verdikleri yanıtlar üzerinden elde edilmiştir. Programın oluşturulması aşamasında öğretmenlerden görüş alınsa da programın değerlendirilmesinde öğretmen, veli ve idareci görüşleri alınmamıştır. Bu gruptaki bireylerin programın etkililiği ve uygulanışı ile ilgili nitel görüşlerinin de alındığı çalışmalar yapılabilir.
- Çalışmadaki program içeriği ve elde edilen sonuçların özellikle sanal zorbalıkla başa çıkmada öğrenci boyutunda tam olarak yeterli olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla program içeriğinin sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerine yoğunlaştığı spesifik içeriğe sahip programların test edildiği deneysel çalışmalar yürütüp etkililiği test edilebilir.
- Çalışmanın öğrenci boyutunun yürütülmesinde görev alan Rehber Öğretmen/Psikolojik danışmanlar farklı kurumlarda da görevlendirmelerin oluşu, nöbet tutma ya da büyük bir okulda yalnız çalışma gibi zorluklar nedeniyle tam performans gösterememişlerdir. Pdr çalışmalarının tam olarak yürütülmesini engelleyen bu durumların kontrol edildiği koşullarda çalışma yeniden yapılabilir.
- Özellikle sanal zorbalıkla başa çıkmada farklı kuramsal bilgi, teknik ya da yöntemlerin kullanıldığı deneysel temelli çalışmalar ve sonuçları sanal zorbalık literatürüne ve dolayısıyla sanal zorbalıkla mücadelede rol oynayan rehber öğretmen/psikolojik danışman, öğretmen ve ebeveynler için yol gösterici olabilir.

5.3.2 Sahada Çalışan Uzmanlara, Kurumlara Yönelik Öneriler

- Sanal zorbalıkla etkin mücadelenin temelinde gerekli yasal düzenlemeler yer aldığı için başta kanun koyucular olmak üzere mevzuat çalışmalarında aktif rol alan tüm birey ve kurumların sanal zorbalıkla mücadele ve güvenli teknoloji kullanımına ilişkin yasal düzenlemeleri en kısa sürede hayata geçirebilirler.
- Milli Eğitim Bakanlığı hazırlanan bu eğitim programını sanal zorbalıkla ilgili farkındalık oluşturma ve başa çıkma stratejilerine ilişkin yeterlilik kazandırmak amacıyla liselerde çalışan rehber öğretmenlere yönelik hizmetiçi eğitim programı olarak uygulayabilir.

- Lise düzeyinde eğitim veren eğitim kurumları özellikle sanal zorbalığa ilişkin farkındalık kazandırmak amacıyla öğrencilerine, öğretmenlerine ve velilerine yönelik olarak programı uygulayabilirler.
- Program kapsamında hazırlanan afiş ve broşürler yine sanal zorbalığın sıklıkla yaşandığı platformlar olan sosyal ağlar aracılığıyla okullar tarafından öğrenci, öğretmen ve velilere ulaşılarak sanal zorbalıkla ilgili farkındalık etkinliği düzenlenebilir.
- Okullarda sanal zorbalıkla ilgili farkındalık oluşturma ve sanal zorbalıkla mücadele etmek amacıyla okul rehber öğretmeni/psikolojik danışmanı liderliğinde zorbalığı önleme ve müdahale komisyonu kurulabilir.
- Bilişim araçlarının çok hızlı bir şekilde değişmesi nedeniyle sanal zorbalığın yeni formları ve yaygın bir şekilde görülen güncel platformları hakkında öğrenci, öğretmen ve velilere yönelik eğitim ve seminerler verilebilir.
- Programın profesyonel bir şekilde yürütülmesinde Psikolojik Danışma ve Rehberlik alanından mezun olmuş donanımlı uzman kişilerin rehberliği oldukça işlevsel olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdul Wahab, N., Yahaya, W. A. J. W. ve Muniandy, B. (2015). The Use of Multimedia in Increasing Perceived Knowledge and Awareness of Cyber-Bullying Among Adolescents: A Pilot Study. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 176, 745–749
- Aboujaoude, E., Savage, M. W., Starcevic, V. ve Salame, W. O. (2015). Cyberbullying: Review of an Old Problem Gone Viral. *Journal of Adolescent Health*, 57(1), 10-18.
- Akarşlan, H.(2015). *Bilişim Suçları*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Akbaba, S. ve Eroğlu, Y. (2013). İlköğretim Öğrencilerinde Siber Zorbalık ve Mağduriyetin Yordayıcıları. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26(1).105-121
- Akbulut, Y. (2014). Effect of Case–Based Video Support on Cyberbullying Awareness. *Australian Educational Computing*, 29(1). 1-12
- Akbulut, Y. ve Eristi, B. (2011). Cyberbullying and Victimization Among Turkish University Students. *Australasian Journal of Educational Technology*, 27(7).
- Akbulut, Y., Sahin, Y. L. ve Eristi, B. (2010). Development of a Scale to Investigate Cybervictimization Among Online Social Utility Members. *Online Submission*, 1(1), 46-59.
- Aktepe, C. ve Baş, M. (2008). Marka Bilgisi Sürecinde Marka Farkındalığı ve Algılanan Kalite (Beklenti) İlişkisi ve Gsm Sektörüne Yönelik Bir Analiz. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1), 1-16.
- Almeida, A., Correia, I., Marinho, S. ve Garcia, D. (2012). Virtual But Not Less Real: A Study of Cyberbullying and its Relations to Moral Disengagement and Empathy. In Q. Li, D. Cross, & P. K. Smith (Eds.), *Cyberbullying in the global playground: Research from international perspectives* (ss. 223–244). Malden: Blackwell.

- Altundag, Y. ve Ayas, T. (2018) Scale of Coping Strategies with Cyberbullying for Teachers: Validity and Reliability Study. *Anatolian Journal of Psychiatry*, 19 (Supplement 1), 84-92
- Altundağ, Y. (2016). Lise Öğrencilerinde Sanal Zorbalık ve Problemlı İnternet Kullanımı İlişkisi. *Online Journal of Technology Addiction & Cyberbullying*, 3(1), 27-43
- Altundağ, Y. ve Bulut, S. (2016). Aday Sınıf Öğretmenlerinde Problemlı İnternet Kullanımının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Cumhuriyet International Journal of Education*, 5. 1-14
- Anderson, C. A., Shibuya, A., Ihori, N., Swing, E. L., Bushman, B. J., Sakamoto, A. ve Saleem, M. (2010). Violent Video Game Effects on Aggression, Empathy, and Prosocial Behavior in Eastern and Western Countries: A Meta-Analytic Review. *Psychological Bulletin*, 136(2), 151-173.
- Ang, R. P. (2015). Adolescent Cyberbullying: A Review of Characteristics, Prevention and İntervention Strategies. *Aggression and Violent Behavior*, 25, 35-42.
- Ang, R. P. ve Goh, D. H. (2010). Cyberbullying Among Adolescents: The Role of Affective and Cognitive Empathy, and Gender. *Child Psychiatry & Human Development*, 41(4), 387-397.
- Arıcak, O. T. (2009). Psychiatric Symptomatology As A Predictor of Cyberbullying Among University Students. *Eurasian Journal of Educational Research (EJER)*, (34), 167-184
- Arıcak, O. T. (2011). Siber Zorbalık: Gençlerimizi Bekleyen Yeni Tehlike. *Kariyer Penceresi*, 2(6), 10-12.
- Arıcak, T., Siyahhan, S., Uzunhasanoglu, A., Saribeyoglu, S., Ciplak, S., Yilmaz, N. ve Memmedov, C. (2008). Cyberbullying Among Turkish Adolescents. *CyberPsychology & Behavior*, 11(3), 253-261.
- Aronson, E., Wilson, T. D. ve Akert, R. M. (1999). *Social Psychology*. New York: Longman

- Arslan, S., Savaser, S., Hallett, V. ve Balci, S. (2012). Cyberbullying Among Primary School Students in Turkey: Self-Reported Prevalence and Associations with Home and School Life. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 15(10), 527-533.
- Ata, R. ve Adnan, M. (2016). Cyberbullying Sensitivity and Awareness Among Entry-Level University Students. *Journal of Human Sciences*, 13(3), 4258-4267.
- Ayas, T. (2008) *Zorbalığı Önlemede Tüm Okul Yaklaşımına Dayalı Programın Etkililiği*. Yayımlanmamış doktora tezi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Ayas, T. ve Horzum, M. B. (2011). Öğretmenlerin Sanal Zorbalık Algularının Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi. *International Online Journal of Educational Sciences*, 3(2), 619 -640.
- Ayas, T. (2014). Prediction Cyber Bullying with Respect to Depression, Anxiety and Gender Variables. *Online Journal of Technology Addiction & Cyberbullying*, 1(1), 1-5
- Ayas, T., Aydın, F. ve Horzum, M. B. (2015). Cyberbullying Awareness Scale: A Validity and Reliability Study. *Online Journal of Technology Addiction & Cyberbullying*, 2(2), 38-51.
- Ayas, T. (2016). Sanal Zorbalık. *Teknolojinin Olumsuz Etkileri*. T. Ayas ve M. B. Horzum (Editörler). (Birinci Baskı). S. 145-184. Ankara: Vize Yayıncılık
- Ayas, T. ve Horzum, M. B. (2012). İlköğretim Öğrencilerinin Sanal Zorba ve Mağdur Olma Durumu. *İlköğretim Online*, 11(2), 369-380.
- Ayas, T. ve İskender, M. (2003). Deprem Sonrası Çocuklarda Görülen Korkular. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (6). 282-294
- Ayas, T. ve Pişkin, M. (2011). Lise Öğrencileri Arasındaki Zorbalık Olaylarının Cinsiyet, Sınıf Düzeyi ve Okul Türü Bakımından İncelenmesi. *İlköğretim Online*, 10(2). 550-568

- Aydın, F. (2016). *Sanal Zorbalık Eğitiminin 6. Sınıf Öğrencilerinin Sanal Zorbalık Farkındalığına Etkisi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Aydoğdu-Karaaslan, İ. (2015). Dijital Oyunlar ve Dijital Şiddet Farkındalığı: Ebeveyn ve Çocuklar Üzerinde Yapılan Karşılaştırmalı Bir Analiz. *The Journal of International Social Research*, 8(36), 806-818.
- Balacrishnan, V. (2015). Cyberbullying Among Young Adults in Malaysia: The Roles of Gender, Age and Internet Frequency. *Computers in Human Behavior*, 46, 149-157.
- Balcı, A. (2015). *Sosyal Bilimlerde Araştırma, Yöntem, Teknik ve İlkeler* (11. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Ballard, M. E. ve Welch, K. M. (2017). Virtual Warfare: Cyberbullying and Cyber-Victimization in Mmog Play. *Games and Culture*, 12(5), 466-4
- Barlett, C. P., Gentile, D. A. ve Chew, C. (2016). Predicting Cyberbullying From Anonymity. *Psychology of Popular Media Culture*, 5(2), 171-180
- Barlett, C. ve Coyne, S. M. (2014). A Meta-Analysis of Sex Differences in Cyber-Bullying Behavior: The Moderating Role of Age. *Aggressive Behavior*, 40(5), 474-488.
- Barlińska, J., Szuster, A. ve Winiewski, M. (2013). Cyberbullying Among Adolescent Bystanders: Role of The Communication Medium, Form of Violence, and Empathy. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 23(1), 37-51.
- Bastiaensens, S., Vandebosch, H., Poels, K., Van Cleemput, K., Desmet, A. ve De Bourdeaudhuij, I. (2014). Cyberbullying on Social Network Sites: An Experimental Study into Bystanders' Behavioural Intentions to Help the Victim or Reinforce the Bully. *Computers in Human Behavior*, 31, 259-271.
- Baştak, G. ve Altınova, H. H. (2015). Lise Öğrencilerinde Yaratıcı Drama Yöntemiyle Siber Zorbalık Hakkında Duyarlılık Oluşturma. *Yaratıcı Drama Dergisi*, 10(1), 91-102.
- Bauman, S. (2014). *Cyberbullying: What counselors Need to Know*. John Wiley & Sons.

- Bauman, S., Toomey, R. B., ve Walker, J. L. (2013). Associations Among Bullying, Cyberbullying, and Suicide in High School Students. *Journal of Adolescence*, 36(2), 341-350.
- Bayram, N. (2016). *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş: AMOS Uygulamaları*. (3. Baskı). Bursa: Ezgi Kitapevi.
- Beran, T. ve Li, Q. (2005). Cyber-harassment: A Study of a New Method for an Old Behavior. *Journal of Educational Computing Research*, 32(3), 265-277.
- Betts, L. (2016). *Cyberbullying: Approaches, Consequences and Interventions*. Springer.
- Bhat, C. S. (2008). Cyber Bullying: Overview and Strategies for School Counsellors, Guidance Officers, and All School Personnel. *Australian Journal of Guidance and Counselling*, 18(01), 53-66.
- Bishop, S. R., Lau, M., Shapiro, S., Carlson, L., Anderson, N. D., Carmody, J. ... ve Devins, G. (2004). Mindfulness: A Proposed Operational Definition. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 11(3), 230-241.
- Bonanno, R. A. Ve Hymel, S. (2013). Cyber bullying and Internalizing Difficulties: Above and Beyond the Impact of Traditional Forms of Bullying. *Journal of Youth and Adolescence*, 42(5), 685-697.
- Boyle, E. A., Hainey, T., Connolly, T. M., Gray, G., Earp, J., Ott, M., ... ve Pereira, J. (2016). An Update to the Systematic Literature Review of Empirical Evidence of The Impacts and Outcomes of Computer Games and Serious Games. *Computers & Education*, 94, 178-192.
- Brooks, F. M., Chester, K. L., Smeeton, N. C. ve Spencer, N. H. (2016). Video Gaming in Adolescence: Factors Associated with Leisure Time Use. *Journal of Youth Studies*, 19(1), 36-54.
- Brown, N. W., Edd, L. ve Brown, N. W. (2011). *Psychoeducational Groups: Process and Practice*. New York : Routledge.
- Buelga, S., Iranzo, B., Cava, M. J. ve Torralba, E. (2015). Cyberbullying Aggressor Adolescent's Psychosocial Profile. *International Journal of Social Psychology*, 30(2), 382-406.

- Bus, A. G. ve Van IJendoorn, M. H. (1999). Phonological Awareness and Early Reading: A Meta-Analysis of Experimental Training Studies. *Journal of Educational Psychology*, 91, 403-414.
- Büyüköztürk, S. (2010). *Veri Analizi El Kitabı*. (11. Baskı) Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Büyüköztürk, S. (2016). *DeneySEL Desenler: Öntest-Sontest Kontrol Grubu Desen ve Veri Analizi*. (5. Baskı) Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Campbell, M. A. (2005). Cyber Bullying: An Old Problem in a New Guise?. *Australian Journal of Guidance and Counselling*, 15(01), 68-76.
- Campbell, M. A., Slee, P. T., Spears, B., Butler, D. ve Kift, S. (2013). Do Cyberbullies Suffer Too? Cyberbullies' Perceptions of the Harm They Cause to Others and to Their Own Mental Health. *School Psychology International*, 34(6), 613-629.
- Campfield, D. C. (2008). *Cyber Bullying and Victimization: Psychosocial Characteristics of Bullies, Victims, and Bully/Victims*. Proquest. University of Montana.
- Cassidy, W., Jackson, M. ve Brown, K. N. (2009). Sticks and Stones Can Break My Bones, But How Can Pixels Hurt Me? Students' Experiences with Cyberbullying. *School Psychology International*, 30(4), 383-402.
- Cassidy, W., Brown, K. ve Jackson, M. (2012). "Making Kind Cool": Parents' Suggestions for Preventing Cyber Bullying and Fostering Cyber Kindness. *Journal of Educational Computing Research*, 46(4), 415-436.
- Chan, H. C. O. ve Wong, D. S. (2017). Coping With Cyberbullying Victimization: An Exploratory Study of Chinese Adolescents in Hong Kong. *International Journal of Law, Crime and Justice*. (Article in Press) Doi: [10.1016/j.ijlcrj.2017.04.003](https://doi.org/10.1016/j.ijlcrj.2017.04.003)
- Chang, F. C., Chiu, C. H., Miao, N. F., Chen, P. H., Lee, C. M., Chiang, J. T. ve Pan, Y. C. (2015a). The Relationship Between Parental Mediation and Internet Addiction Among Adolescents and the Association with Cyberbullying and Depression. *Comprehensive Psychiatry*, 57, 21-28.

- Chang, F. C., Chiu, C. H., Miao, N. F., Chen, P. H., Lee, C. M., Huang, T. F. ve Pan, Y. C. (2015b). Online Gaming and Risks Predict Cyberbullying Perpetration and Victimization in an Adolescents. *International Journal of Public Health*, 60(2), 257-266.
- Chang, F. C., Lee, C. M., Chiu, C. H., Hsi, W. Y., Huang, T. F. ve Pan, Y. C. (2013). Relationships Among Cyberbullying, School Bullying, and Mental Health in Taiwanese Adolescents. *Journal of School Health*, 83(6), 454-462.
- Cho, Y. K. ve Yoo, J. W. (2016). Cyberbullying, İnternet and Sns Usage Types and Perceived Social Support: A Comparison of Different Age Groups. *Information, Communication & Society*, 20(10), 1464-1481.
- Ciminli, A., ve Kağan, M. (2016). Ergenlerde Sanal Zorbalık ve Mağduriyetin Cinsiyet, Sınıf, Okul Değişkenleri ve Kişilik Özellikleri İlişkisinin İncelenmesi. *Online Journal of Technology Addiction & Cyberbullying*, 3(2), 14-34
- Clarke, B. D. (2013) *Parents' Perceptions and Awareness of Cyberbullying of Children and Adolescents*. Yayınlanmamış doktora tezi. Antioch University, New England.
- Cowie, H. (2013). Cyberbullying and its İmpact on Young People's Emotional Health and Well-Being. *The Psychiatrist Online*, 37(5), 167-170.
- Cuadrado-Gordillo, I. (2012). Repetition, Power İmbalance, and İntentionality: Do These Criteria Conform to Teenagers' Perception of Bullying? A Role-Based Analysis. *Journal of Interpersonal Violence*, 27(10), 1889-1910.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2016). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve LISREL Uygulamaları*. (4. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık
- Çolak, T. S. ve Doğan, U. (2016). Does the Use of Social Media Ensure Social Support and Happiness? *International Online Journal of Educational Sciences*, 8(4), 229-240
- Dawn, J. Cowie, H. ve Bray, D. (2006). 'Bully Dance': Animation as a Tool for Conflict Resolution. *Pastoral Care in Education*, 24(1), 27-32.

- Dehue, F., Bolman, C. ve Völlink, T. (2008). Cyberbullying: Youngsters' Experiences and Parental Perception. *CyberPsychology & Behavior*, 11(2), 217-223.
- Demir, V. (2015). Bilinçli Farkındalık Temelli Kognitif Terapi Programının Bireylerin Depresif Belirti Düzeyleri Üzerine Etkisi. *Psikoloji Çalışmaları Dergisi*, 35(1), 15-26.
- Demir, Ö. ve Doğanay, A. (2010). Bilişsel Koçluk Yöntemiyle Öğretilen Bilişsel Farkındalık Stratejilerinin Altıncı Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Bilişsel Farkındalık Becerilerine ve Kalıcılığa Etkisi. *İlköğretim Online*, 9(1), 106-127
- Devine, P. ve Lloyd, K. (2012). Internet Use and Psychological Well-Being Among 10-Year-Old and 11-Year-Old Children. *Child Care in Practice*, 18(1), 5-22.
- Diamanduros, T., Downs, E. ve Jenkins, S. J. (2008). The Role of School Psychologists in the Assessment, Prevention, and Intervention of Cyberbullying. *Psychology in the Schools*, 45(8), 693-704.
- Diden, R., Scholte, R. H., Korzilius, H., de Moor, J. M., Vermeulen, A., O'Reilly, M. ve Lancioni, G. E. (2009). Cyberbullying Among Students with Intellectual and Developmental Disability in Special Education Settings. *Developmental Neurorehabilitation*, 12(3), 146-151.
- Dilmaç, B. (2009). Sanal Zorbalığı Yordayan Psikolojik İhtiyaçlar: Lisans Öğrencileri İçin Bir Ön Çalışma. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 9(3), 1291-1325.
- Doğan, A. (2010). Ekolojik Sistemler Kuramı Çerçevesinde Akran Zorbalığının İncelenmesi. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 17(3), 149-162.
- Doğan, U. (2016). Lise Öğrencilerinin Sosyal Ağ Siteleri Kullanımının Mutluluk, Psikolojik İyi-Oluş ve Yaşam Doyumlarına Etkisi: Facebook ve Twitter Örneği. *Eğitim ve Bilim*, 41(183), 217-231
- Donegan, R. (2012). Bullying and Cyberbullying: History, Statistics, Law, Prevention and Analysis. *The Elon Journal of Undergraduate Research in Communications*, 3(1), 33-42.
- Dooley, J. J., Pyżalski, J. ve Cross, D. (2009). Cyberbullying Versus Face-To-Face Bullying: A Theoretical and Conceptual Review. *Zeitschrift für Psychologie/Journal of Psychology*, 217(4), 182-188.

- Dredge, R., Gleeson, J. ve de la Piedad Garcia, X. (2014). Cyberbullying in Social Networking Sites: An Adolescent Victim's Perspective. *Computers in Human Behavior*, 36, 13-20.
- Eden, S., Heiman, T. ve Olenik-Shemesh, D. (2013). Teachers' Perceptions, Beliefs and Concerns about Cyberbullying. *British Journal of Educational Technology*, 44(6), 1036-1052.
- Ekizer, A. H. (2014). TCK'da Bilişim Suçları. <https://www.ekizer.net/tckda-bilisim-suclari/> adresinden erişilmiştir.
- Ekşi, F. (2012). Narsistik Kişilik Özelliklerinin İnternet Bağımlılığı ve Siber Zorbalığı Yordama Düzeyinin Yol Analizi ile İncelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(3), 1683-1706.
- Elçi, A. ve Seçkin, Z. (2016). Cyberbullying Awareness for Mitigating Consequences in Higher Education. *Journal of Interpersonal Violence*, Online First (April, 2016), 1-15.
- Eroğlu, Y. (2011). *Koşullu Öz-Değer, Riskli İnternet Davranışları ve Siber Zorbalık/Mağduriyet Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Eroğlu, Y. ve Peker, A. (2011). Aileden ve Arkadaştan Algılanan Sosyal Destek ve Siber Mağduriyet: Yapısal Eşitlik Modeliyle Bir İnceleme, *Akademik Bakış Dergisi*, 27(1), 1-15.
- Eroğlu, Y., (2014). *Ergenlerde Siber Zorbalık ve Mağduriyeti Yordayan Risk Etmenlerini Belirlemeye Yönelik Bütüncül Bir Model Önerisi*. Yayımlanmamış doktora tezi. Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü
- Eroğlu, Y., Aktepe, E., Akbaba, S., Işık, A. ve Özkorumak, E. (2015). Siber Zorbalık ve Mağduriyetin Yaygınlığının ve Risk Faktörlerinin İncelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 40(177). 93-107
- Eroğlu, Y. ve Peker, A. (2015). Ergenlerde Akran İlişkileri ile Siber Zorbalık Statüleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Electronic Turkish Studies*, 10(11). 593-606.
- Eryılmaz, A. (2009). Ergenlik Döneminde Stres ve Başa Çıkma (ss. 20-37). *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2). 20-37

- Espelage, D. Mebane, S. ve Adams, R.S. (2004). Empathy, Caring, and Bullying: Toward An Understanding of Complex of Associations. *Bullying in American Schools- a Social-Ecological Perspective on Prevention and Intervention*. D. Espelage ve S. Swearer (Ed.). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Fanti, K. A., Demetriou, A. G. ve Hawa, V. V. (2012). A Longitudinal Study of Cyberbullying: Examining Riskand Protective Factors. *European Journal of Developmental Psychology*, 9(2), 168-181.
- Faucher, C., Jackson, M. ve Cassidy, W. (2014). Cyberbullying Among University Students: Gendered Experiences, Impacts and Perspectives. *Education Research International*, 2014.
- Feldman, R. S. (1998). *Social Psychology*. New Jersey: Prentice Hall.
- Field, A. (2013). *Discovering Statistics Using IBM SPSS statistics*. Sage: California
- Finkelhor, K., Mitchell, K.,ve Wolak, J. (2000). *Online Victimization: A Report on the Nation's Youth*. Alexandria: National Center for Missing and Exploited Children.
- Flaspohler, P. D., Elfstrom, J. L., Vanderzee, K. L., Sink, H. E. ve Birchmeier, Z. (2009). Stand by Me: The Effects of Peer and Teacher Support in Mitigating the Impact of Bullying on Quality of Life. *Psychology in the Schools*, 46(7), 636-649.
- Flook, L., Smalley, S. L., Kitil, M. J., Galla, B. M., Kaiser-Greenland, S., Locke, J. ve Kasari, C. (2010). Effects of Mindful Awareness Practices on Executive Functions in Elementary School Children. *Journal of Applied School Psychology*, 26(1), 70-95.
- Folkman, S. (1984). Personal Control and Stress and Coping Processes: A Theoretical Analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46(4), 839-852.
- Folkman, S. ve Lazarus, R. S. (1988). Coping as A Mediator of Emotion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(3), 466-475.

- Frey, K. S., Jones, D. C., Hirschstein, M. K.. ve Edstrom, L. V. (2011). Teacher Support of Bullying Prevention. *Bullying in North American Schools*, 2, 266-277.
- Garnefski, N. ve Kraaij, V. (2014). Bully Victimization and Emotional Problems in Adolescents: Moderation by Specific Cognitive Coping Strategies?. *Journal of Adolescence*, 37(7), 1153-1160.
- Gasior, R. M. (2010). *Parental Awareness of Cyberbullying*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. California State University. Chico
- George, D. ve Mallery, P. (2011). *SPSS for Windows Step by Step. A Simple Guide and Reference*. (4. Baskı). Boston: Pearson.
- Gezgin, D. M. ve Çuhadar, C. (2012). Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü Öğrencilerinin Siber Zorbaliğa İlişkin Duyarlılık Düzeylerinin İncelenmesi. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 93-104.
- Gini, G., Albiero, P., Benelli, B. ve Altoe, G. (2008). Determinants of Adolescents' Active Defending and Passive Bystanding Behavior in Bullying. *Journal of Adolescence*, 31(1), 93-105.
- Görzig, A. (2016). Adolescents' Viewing of Suicide-Related Web Content and Psychological Problems: Differentiating the Roles of Cyberbullying Involvement. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 19(8), 502-509.
- Gradinger, P., Strohmeier, D. ve Spiel, C. (2009). Traditional Bullying and Cyberbullying: Identification of Risk Groups for Adjustment Problems. *Zeitschrift für Psychologie/Journal of Psychology*, 217(4), 205-213.
- Güçray, S. S., Çekici, F. ve Çolakkadıoğlu, O. (2009). Psiko-eğitim Gruplarının Yapılandırılması ve Genel İlkeleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1). 134-153
- Hamm, M. P., Newton, A. S., Chisholm, A., Shulhan, J., Milne, A., Sundar, P. ... ve Hartling, L. (2015). Prevalence and Effect of Cyberbullying on Children and

- Young People: A Scoping Review of Social Media Studies. *JAMA Pediatrics*, 169(8), 770-777.
- Harris, S. ve Petrie, G.F. (2003). *Bullying: The Bullies, the Victims, and the Bystanders*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishing.
- Hayashibara, K.N.E.(2017). *Teachers' Perceptions of Cyberbullying*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. University of Southern California.
- Hayes, M., van Stolk-Cooke, K.ve Muench, F. (2015). Understanding Facebook Use and the Psychological Affects of Use Across Generations. *Computers in Human Behavior*, 49, 507-511.
- Hemphill, S. A., Kotevski, A., Tollit, M., Smith, R., Herrenkohl, T. I., Toumbourou, J. W. ve Catalano, R. F. (2012). Longitudinal Predictors of Cyber and Traditional Bullying Perpetration in Australian Secondary School Students. *Journal of Adolescent Health*, 51(1), 59-65.
- Heiman, T., Olenik-Shemesh, D. ve Eden, S. (2015). Cyberbullying Involvement Among Students with Adhd: Relation to Loneliness, Self-Efficacy and Social Support. *European Journal of Special Needs Education*, 30(1), 15-29.
- Hetherington, E. M. (2014). *Coping with Divorce, Single Parenting, and Remarriage: A Risk and Resiliency Perspective*. Psychology Press.
- Hinduja, S. ve Patchin, J. W. (2007). Offline Consequences of Online Victimization: School Violence and Delinquency. *Journal of School Violence*, 6(3), 89-112.
- Hinduja, S. ve Patchin, J. W. (2008). Cyberbullying: An Exploratory Analysis of Factors Related to Offending and Victimization. *Deviant behavior*, 29(2), 129-156.
- Hinduja, S. ve Patchin, J. W. (2010). Bullying, Cyberbullying, and Suicide. *Archives of Suicide Research*, 14, 206–221.
- Hinduja, S. ve Patchin, J. W. (2011). Cyberbullying: A Review of the Legal Issues Facing Educators. *Preventing School Failure: Alternative Education for Children and Youth*, 55(2), 71-78.

- Hinduja, S. ve Patchin, J. W. (2013). Social Influences on Cyberbullying Behaviors Among Middle and High School Students. *Journal of Youth and Adolescence*, 42(5), 711-722.
- Hinduja, S. ve Patchin, J. W. (2014). *Bullying Beyond the Schoolyard: Preventing and Responding to Cyberbullying*. Corwin Press.
- Hinduja, S. ve Patchin, J. (2015). State Cyberbullying Laws: A Brief Review of State Cyberbullying Laws and Policies. Cyberbullying Research Center. <http://cyberbullying.org/Bullying-and-Cyberbullying-Laws.pdf> Adresinden 20.11.2017 Tarinde Erişilmiştir.
- Holen, S., Lervåg, A., Waaktaar, T. ve Ystgaard, M. (2012). Exploring the Associations Between Coping Patterns for Everyday Stressors and Mental Health in Young Schoolchildren. *Journal of School Psychology*, 50(2), 167-193.
- Horzum, M. B. ve Ayas, T. (2013). Rehber Öğretmenlerin Sanal Zorbalık Farkındalık Düzeyinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(28-3), 195-205
- Huang, Y.Y. ve Chou, C. (2010). An Analysis of Multiple Factors of Cyberbullying Among Junior High School Students in Taiwan. *Computers in Human Behavior*, 26, 1581-1590.
- Huang, Y. Y. ve Chou, C. (2013). Revisiting Cyberbullying: Perspectives from Taiwanese Teachers. *Computers & Education*, 63, 227-239.
- Jacobs, N. C., Dehue, F., Völlink, T. ve Lechner, L. (2014). Determinants of Adolescents' Ineffective and Improved Coping with Cyberbullying: A Delphi Study. *Journal of Adolescence*, 37(4), 373-385.
- Jacobs, N. C., Goossens, L., Dehue, F., Völlink, T. ve Lechner, L. (2015). Dutch Cyberbullying Victims' Experiences, Perceptions, Attitudes and Motivations Related to (Coping with) Cyberbullying: Focus Group Interviews. *Societies*, 5(1), 43-64.

- Jung, Y. E., Leventhal, B., Kim, Y. S., Park, T. W., Lee, S. H., Lee, M. ve Park, J. I. (2014). Cyberbullying, Problematic İnternet Use, and Psychopathologic Symptoms Among Korean Youth. *Yonsei Medical Journal*, 55(3), 826-830.
- Juvonen, J. ve Gross, E. F. (2008). Extending the School Grounds? Bullying Experiences in Cyberspace. *Journal of School health*, 78(9), 496-505.
- Kalaman, S. (2011). *İnternette Özel Hayatın Gizliliğinin İhmal Edilmesi: Facebook*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karakelle, S. (2012). Üst Bilişsel Farkındalık, Zeka, Problem Çözme Algısı ve Düşünme İhtiyacı Arasındaki Bağlantılar. *Eğitim ve Bilim*, 37(164). 237-250
- Katzer, C., Fetchenhauer, D. ve Belschak, F. (2009). Cyberbullying: Who are the Victims? A Comparison of Victimization in İnternet Chatrooms and Victimization in School. *Journal of Media Psychology*, 21(1), 25-36.
- Kaya, A. (2011). *Öğretmen Adaylarının Sosyal Ağ Sitelerini Kullanım Durumları ve İnternet Bağımlılığı Düzeyleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İzmir: Ege Üniversitesi. Fen Bilimleri Enstitüsü
- Kaya, Ö. S., (2014) *Sensitivity and Awareness Level of Preservice Teachers about Cyberbullying*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Doğu Akdeniz Üniversitesi, KKTC
- Keith, S. ve Martin, M. E. (2005). Cyber-bullying: Creating a Culture of Respect in A Cyber World. *Reclaiming Children and Youth*, 13(4), 224-228.
- Kilmen, S. (2015). *Eğitim Araştırmacıları İçin SPSS: Uygulamalı İstatistik*. Ankara: Edge Akademi Yayıncılık.
- Kline, T. (2005). *Psychological Testing: A Practical Approach to Design and Evaluation*. (1. Baskı). Sage: California
- Knack, J. M., Iyer-Eimerbrink, P. ve Young, R. (2016). Anonymity of Cyberbullying. *Encyclopedia of Evolutionary Psychological Science*, 1-4.

- Koç, M., Horzum, B., Ayas, T., Aydın, F., Özbay, A., Uğur, E. ve Çolak, S. (2016). Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği: Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması. *Sakarya University Journal of Education*, 6(3), 116-128.
- Kokkinos, C. M., Antoniadou, N., Dalara, E., Koufogazou, A. ve Papatziki, A. (2013). Cyber-bullying, Personality and Coping Among Pre-Adolescents. *International Journal of Cyber Behavior, Psychology and Learning (IJCBL)*, 3(4), 55-69.
- Kokkinos, C. M., Antoniadou, N. ve Markos, A. (2014). Cyber-bullying: An Investigation of the Psychological Profile of University Student Participants. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 35(3), 204-214.
- Kowalski, R. M., Giumetti, G. W., Schroeder, A. N. ve Lattanner, M. R. (2014). Bullying in the Digital Age: A Critical Review and Meta-Analysis of Cyberbullying Research Among Youth. *Psychological Bulletin*, 140(4), 1073-1137.
- Kowalski, R. M. ve Limber, S. P. (2007). Electronic Bullying Among Middle School Students. *Journal of Adolescent Health*, 41(6), 22-30.
- Kowalski, R. M., Limber, S. P. ve Agatston, P. W. (2008). Cyber Bullying: Bullying in the Digital Age. Malden, Massachusetts. *Blackwell Publishing*..
- Kowalski, R. M. ve Limber, S. P. (2013). Psychological, Physical, and Academic Correlates of Cyberbullying and Traditional Bullying. *Journal of Adolescent Health*, 53(1), 13-20.
- Köktürk, A. (2013). *Sosyal Ağ Kullanım Performasına Göre Üniversite Değerlendirmesi: Twitter ve Türkiye Üniversiteleri Üzerine Bir Çalışma*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Başkent Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Kraft, E. (2011). Online Bystanders: Are They the Key to Preventing Cyberbullying. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.505.7200&rep=rep1&type=pdf> adresinden erişilmiştir.

- Kraft, E. M. ve Wang, J. (2009). Effectiveness of Cyber Bullying Prevention Strategies: A Study on Students' Perspectives. *International Journal of Cyber Criminology*, 3(2), 513.
- Küçük, S. (2016). *Siber Zorbalık Ölçeği Türkçe Uyarlaması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü.
- Kwan, G. C. E. ve Skoric, M. M. (2013). Facebook Bullying: An Extension of Battles in School. *Computers in Human Behavior*, 29(1), 16-25.
- Låftman, S. B., Modin, B. ve Östberg, V. (2013). Cyberbullying and Subjective Health: A Large Scale Study of Students in Stockholm, Sweden. *Children and Youth Services Review*, 35(1), 112-119.
- Lai, C. S., Mohamad, M. M., Lee, M. F., Salleh, K. M., Sulaiman, N. L., Rosli, D. I. ve Chang, W. V. (2017). Prevalence of Cyberbullying among Students in Malaysian Higher Learning Institutions. *Advanced Science Letters*, 23(2), 781-784.
- Landstedt, E. ve Persson, S. (2014). Bullying, Cyberbullying, and Mental Health in Young People. *Scandinavian Journal of Public Health*, 42(4), 393-399.
- Langos, C. (2012). Cyberbullying: The Challenge to Define. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 15(6), 285-289.
- Lapidot-Lefler, N. ve Dolev-Cohen, M. (2014). Comparing Cyberbullying and School Bullying Among School Students: Prevalence, Gender, and Grade Level Differences. *Social Psychology of Education*, 18(1), 1-16.
- Larrañaga, E., Yubero, S. ve Ovejero, A. (2016). Gender Variables and Cyberbullying in College Students. *İçinde R. Navarro, S. Yubero and E. Larrañaga (Eds.) Cyberbullying Across the Globe* (ss. 63-77). Springer International Publishing.
- Law, D. M., Shapka, J. D., Hymel, S., Olson, B. F. ve Waterhouse, T. (2012). The Changing Face of Bullying: An Empirical Comparison Between Traditional and İnternet Bullying and Victimization. *Computers in Human Behavior*, 28(1), 226-232.

- Lee, C. ve Shin, N. (2017). Prevalence of Cyberbullying and Predictors of Cyberbullying Perpetration Among Korean Adolescents. *Computers in Human Behavior*, 68, 352-358.
- Leech, N., Barrett, K. ve Morgan, G. A. (2013). *SPSS for Intermediate Statistics: Use and Interpretation*. New York: Routledge
- Li, Q. (2010). Cyberbullying in High Schools: A Study of Students' Behaviors and Beliefs about This New Phenomenon. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 19(4), 372-392.
- Li, Q. (2006). Cyberbullying in Schools: A Research of Gender Differences. *School Psychology International*, 27(2), 157-170.
- Livingstone, S. ve Haddon, L. (2011) *Management Report Eu Kids Online Ii: Enhancing Knowledge Regarding European Children's Use, Risk and Safety Online*. Deliverable D1.6. EU Kids Online, London, UK
- Livingstone, S. ve Smith, P. K. (2014). Annual Research Review: Harms Experienced by Child Users of Online and Mobile Technologies: The Nature, Prevalence and Management of Sexual and Aggressive Risks in The Digital Age. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 55(6), 635-654.
- Low, S. ve Espelage, D. (2013). Differentiating Cyber Bullying Perpetration from Non-Physical Bullying: Commonalities Across Race, Individual, and Family Predictors. *Psychology of Violence*, 3(1), 39-52
- López-Pradas, I. C., Romera, E. M., Casas, J. A. ve Ortega-Ruiz, R. (2017). Cybergossip and Cyberbullying During Primary School Years. *Psicología Educativa*. 23, 73-80
- MacDonald, C. D. ve Roberts-Pittman, B. (2010). Cyberbullying among College Students: Prevalence and Demographic Differences. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 9, 2003-2009.
- Macháčková, H., Cerna, A., Sevcikova, A., Dedkova, L. ve Daneback, K. (2013a). Effectiveness of Coping Strategies for Victims of Cyberbullying. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 7(3).

- Macháčková, H., Dedkova, L., Sevcikova, A. ve Cerna, A. (2013b). Bystanders' Support of Cyberbullied Schoolmates. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 23(1), 25-36.
- Machmutow, K., Perren, S., Sticca, F. ve Alsaker, F. D. (2012). Peer Victimization and Depressive Symptoms: Can Specific Coping Strategies Buffer the Negative Impact of Cybervictimisation?. *Emotional and Behavioural Difficulties*, 17(3-4), 403-420.
- Mark, L. (2009). *Student, Educator, and Parent Perceptions of Cyberbullying in Three Hawaii's Middle Schools*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Hawaii University, Hawaii.
- Martins, M. J. D., Francisco, S. M., Simão, A. M. V. ve Ferreira, P. C. (2015). Cyberbullying: The Hidden Side of College Students. *Computers in Human Behavior*. 43, 167-182
- McCarthy, C. (2013). Pediatricians and Television: It's Time to Rethink Our Messaging and Our Efforts. *Pediatrics*, 131(3), 589-590.
- McGuckin, C., Perren, S., Corcoran, L., Cowie, H., Dehue, F., Ševčíková, A. ve Völlink, T. (2013). Coping with Cyberbullying: How Can We Prevent Cyberbullying and How Victims Can Cope with it. *İçinde P.K. Smith & G. Steffgen (Eds.), Cyberbullying Through the New Media: Findings from An International Network* (ss. 121–135). East Sussex, UK: Psychology Press
- McInroy, L. B. ve Mishna, F. (2017). Cyberbullying on Online Gaming Platforms for Children and Youth. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 1-11.
- MEB, (2013). *Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği*. http://mevzuat.meb.gov.tr/html/ortaogrkurumyon_1/ortaogrkurumyon_1.html adresinden 22.11.2017 tarihinde erişilmiştir.
- Mehari, K. R., Farrell, A. D. ve Le, A. T. H. (2014). Cyberbullying among Adolescents: Measures in Search of A Construct. *Psychology of Violence*, 4(4), 399-415.

- Menesini, E., Calussi, P. ve Nocentini, A. (2012). Cyberbullying and Traditional Bullying: Unique, Additive, and Synergistic Effects on Psychological Health Symptoms. In Q. Li, D. Cross, & P. K. Smith (Eds.), *Cyberbullying in the Global Playground: Research on International Perspectives* (pp. 245–262). Malden: Blackwell.
- Mesch, G. S. (2016). Parent–Child Connections on Social Networking Sites and Cyberbullying. *Youth & Society*, Online First, 1-18,
- Mesch, G. S. (2009). Parental Mediation, Online Activities, and Cyberbullying. *CyberPsychology & Behavior*, 12(4), 387-393.
- Messias, E., Kindrick, K. ve Castro, J. (2014). School Bullying, Cyberbullying, or Both: Correlates of Teen Suicidality in the 2011 CDC Youth Risk Behavior Survey. *Comprehensive Psychiatry*, 55(5), 1063-1068.
- Miles, J. ve Shevlin, M. (2001). *Applying Regression and Correlation: A Guide for Students and Researchers*. California : Sage:
- Mishna, F., Saini, M. ve Solomon, S. (2009). Ongoing and Online: Children and Youth's Perceptions of Cyber Bullying. *Children and Youth Services Review*, 31(12), 1222-1228.
- Mishna, F., Cook, C., Gadalla, T., Daciuk, J. ve Solomon, S. (2010). Cyber Bullying Behaviors among Middle and High School Students. *American Journal of Orthopsychiatry*, 80(3), 362-374.
- Mishna, F., Khoury-Kassabri, M., Gadalla, T. ve Daciuk, J. (2012). Risk Factors for Involvement in Cyber Bullying: Victims, Bullies and Bully–Victims. *Children and Youth Services Review*, 34(1), 63-70.
- Modecki, K. L., Minchin, J., Harbaugh, A. G., Guerra, N. G. ve Runions, K. C. (2014). Bullying Prevalence Across Contexts: A Meta-Analysis Measuring Cyber and Traditional Bullying. *Journal of Adolescent Health*, 55(5), 602-611.
- Monni, S. S. ve Sultana, A. (2016). Investigating Cyber Bullying: Pervasiveness, Causes and Socio-Psychological Impact on Adolescent Girls. *Journal of Public Administration and Governance*, 6(4), 12-37.

- Moral, M. V. ve Ovejero, A. (2013). Perception of Family Social Climate and Attitudes Towards Bullying in Adolescents. *European Journal of Investigation in Health, Psychology and Education*, 3(2), 149-160.
- Mura, G. ve Diamantini, D. (2014). Cyberbullying among Colombian Students: An Exploratory Investigation. *European Journal of Investigation in Health, Psychology and Education*, 3(3), 249-256
- Nalini, K. ve Sheela, L. J. (2016). Classification Using Latent Dirichlet Allocation with Naive Bayes Classifier to Detect Cyber Bullying in Twitter. *Indian Journal of Science and Technology*, 9(28).
- Nartgün, Ş. ve Cicioğlu, M. (2015). Problematic İnternet Use and Cyber Bullying in Vocational School Students. *International Online Journal of Educational Sciences*, 7(3). 10-26
- Navarro, J. N. ve Jasinski, J. L. (2013). Why girls? Using Routine Activities Theory to Predict Cyberbullying Experiences Between Girls and Boys. *Women & Criminal Justice*, 23(4), 286-303.
- Navarro, R., Serna, C., Martínez, V. ve Ruiz-Oliva, R. (2013). The Role of İnternet Use and Parental Mediation on Cyberbullying Victimization among Spanish Children from Rural Public Schools. *European Journal of Psychology of Education*, 28(3), 725-745.
- Nicol, S. (2012). Cyber-bullying and Trolling. *Youth Studies Australia*, 31(4), 3-4
- Oh, I. ve Hazler, R. J. (2009). Contributions of Personal and Situational Factors to Bystanders' Reactions to School Bullying. *School Psychology International*, 30(3), 291-310.
- Oluwole, D. A. (2009). Spirituality, Gender and Age Factors in Cybergossip among Nigerian Adolescents. *Cyberpsychology & Behavior*, 12(3), 323-326.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at School: What We Know and What We Can Do*. Cambridge, MA: Blackwell.

- Olweus, D. (1994). Bullying at School: Basic Facts and Effects of A School Based Intervention Program. *Journal of child psychology and psychiatry*, 35(7), 1171-1190.
- Olweus, D. (1999). Norway. In P. K. Smith, Y. Morita, J. Junger-Tas, D. Olweus, R. Catalano, and P. Slee (Eds.), *The Nature of School Bullying: A Cross-National Perspective* (s. 7- 27). London: Routledge
- Olweus, D. (2004). *Bullying at School*, 9. Baskı. UK: Blackwell.
- Olweus, D. (2012). Cyberbullying: An Overrated Phenomenon?. *European Journal of Developmental Psychology*, 9(5), 520-538.
- Olweus, D. (2013). School Bullying: Development and Some Important Challenges. *Annual Review of Clinical Psychology*, 9, 751-780.
- Olweus, D. (2017). Cyberbullying. A Critical Overview in *Aggression and Violence: A Social Psychological Perspective* (Ed. B.J. Bushman), (ss.225-240). Roudledge
- Olweus, D. ve Limber, S. P. (2018). Some Problems with Cyberbullying Research. *Current Opinion in Psychology*, 19, 139-143.
- O'Moore, A. M. ve Minton, S. J. (2005). Evaluation of the Effectiveness of An Anti-Bullying Programme in Primary Schools. *Aggressive Behavior*, 31(6), 609-622.
- Ong, C. S. ve Lin, M. Y. C. (2016). Is being Satisfied Enough? Well-being and IT Post-Adoption Behavior: An Empirical Study of Facebook. *Information Development*, 32(4), 1042-1054.
- Orel, A., Campbell, M., Wozencroft, K., Leong, E. ve Kimpton, M. (2017). Exploring University Students' Coping Strategy Intentions for Cyberbullying. *Journal of interpersonal violence*, 32(3), 446-462.
- Ovejero, A., Yubero, S., Larrañaga, E. ve Moral, M. D. L. V. (2016). Cyberbullying: Definitions and Facts from A Psychosocial Perspective. In *Cyberbullying Across the Globe* (pp. 1-31). Springer International Publishing.
- Ögel, K., Sarp, N., Tamar-Gürol, D. ve Ermağan, E. (2014). Bağımlı Olan ve Olmayan Bireylerde Farkındalık (Mindfulness) ve Farkındalığı Etkileyen

- Etkenlerin İncelenmesi. *Anatolian Journal of Psychiatry/Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 15(4). 282-288
- Özbay, A. (2017). *Sanal Zorbalığa Maruz Kalan Ergenlerin Çözüm Odaklı Kısa Süreli Terapi Yönelimli Psikoeğitim Programının Psikolojik Belirtiler ve Sanal Mağduriyete Etkisi* Yayınlanmamış doktora tezi. Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Özer, G. (2016). *Ortaokul Öğrencilerinin Siber Zorbalık Yaşama Düzeyleri ile Siber Zorbalığın Öğrenciler Üzerindeki Etkileri ve Öğrencilerin Siber Zorbalıkla Baş Etme Stratejileri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Özgür, H. (2015). Exploring the Distance Education Students'cyberbullying, Cybervictimization and Cyberbullying Sensibility Levels. *Turkish Online Journal of Distance Education*. 16(4). 1-17.
- Özyeşil, Z., Arslan, C., Kesici, Ş. ve Deniz, M. E. (2011). Bilinçli Farkındalık Ölçeği'nin Türkçeye Uyarlama Çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 36(160). 224-235
- Park, S., Na, E. Y. ve Kim, E. M. (2014). The Relationship Between Online Activities, Netiquette and Cyberbullying. *Children and Youth Services Review*, 42, 74-81.
- Parris, L., Varjas, K., Meyers, J. ve Cutts, H. (2012). High School Students' Perceptions of Coping with Cyberbullying. *Youth & Society*, 44(2), 284-306.
- Patchin, J. W. ve Hinduja, S. (Eds.). (2012). *Cyberbullying Prevention and Response: Expert Perspectives*. New York: Routledge
- Patchin, J. W. ve Hinduja, S. (2006). Bullies Move Beyond the Schoolyard A Preliminary Look at Cyberbullying. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 4(2), 148-169.
- Paullet, K. ve Pinchot, J. (2014). Behind the Screen Where Today's Bully Plays: Perceptions of College Students on Cyberbullying. *Journal of Information Systems Education*, 25(1), 63.

- Pearce, N., Cross, D., Monks, H., Waters, S. ve Falconer, S. (2011). Current Evidence of Best Practice in Whole-School Bullying Intervention and its Potential to Inform Cyberbullying Interventions. *Journal of Psychologists and Counsellors in Schools*, 21(1), 1-21.
- Peker, A. (2013). *İnsani Değerler Yönelimli Psikoeğitim Programının Problemleri İnternet Kullanımı ve Siber Zorbalık Üzerindeki Etkisi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Peker, A. (2014). Ergenlerin Siber Zorbalıkla Başa Çıkma Davranışlarının Cinsiyet ve Sınıf Düzeyi Açısından İncelenmesi. *Online Journal of Technology Addiction & Cyberbullying*, 1(1), 1-15
- Pereda, N., Forns, M., Kirchner, T. ve Munoz, D. (2009). Use of the Kidcope to Identify Socio- Economically Diverse Spanish School- Age Children's Stressors and Coping Strategies. *Child: Care, Health and Development*, 35(6), 841-850.
- Peren, S. ve Alsaker, D. F. (2006). Social Behavior and Peer Relationships of Victims, Bully Victims and Bullies in Kindergarten. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47 (1), 45–57.
- Perren, S., Corcoran, L., Cowie, H., Dehue, F., Garcia, D., Mc Guckin, C., Ševčíková, A., Tsatsou, P. ve Völlink, T. (2012). Tackling Cyberbullying: Review of Empirical Evidence Regarding Successful Responses by Students, Parents and Schools. *International Journal of Conflict and Violence*, 6, 283–293.
- Perren, S., Dooley, J., Shaw, T. ve Cross, D. (2010). Bullying in School and Cyberspace: Associations with Depressive Symptoms in Swiss and Australian Adolescents. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 4, 1-10.
- Perren, S. ve Gutzwiller-Helfenfinger, E. (2012). Cyberbullying and Traditional Bullying in Adolescence: Differential Roles of Moral Disengagement, Moral Emotions, and Moral Values. *European Journal of Developmental Psychology*, 9(2), 195-209.

- Pişkin, M. ve Ayas, T. (2005a). *Lise Öğrencileri Arasında Yaşanan Akran Zorbalığı Olgusunun Okul Türü Bakımından Karşılaştırılması*. VIII. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi'nde Sunulmuş Bildiri (21–23 Eylül) Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi, İstanbul.
- Pişkin, M. ve Ayas, T. (2005b). *Zorba ve Kurban Öğrencilerin Utangaçlık, İçedönüklük, Dışadönüklük ve Özsaygı Değişkenleri Bakımından İncelenmesi*. VIII. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi'nde Sunulmuş Bildiri (21–23 Eylül) Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi, İstanbul.
- Ponsford, J. (2007). *The Future of Adolescent Female Cyber-Bullying: Electronic Media's Effect on Aggressive Communication*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Texas State University, U.S.A
- Pornari, C. D. ve Wood, J. (2010). Peer and Cyber Aggression in Secondary School Students: The Role of Moral Disengagement, Hostile Attribution Bias, and Outcome Expectancies. *Aggressive Behavior*, 36(2), 81-94.
- Price, M. ve Dalgleish, J. (2010). Cyberbullying: Experiences, Impacts and Coping Strategies as Described by Australian Young People. *Youth Studies Australia*, 29, 51-59.
- Prock, K. A. (2015). Youth Voice Project: Student Insights into Bullying and Peer Mistreatment. *School Social Work Journal*, 39(2), 79.
- Rae, J. R. ve Lonborg, S. D. (2015). Do Motivations for Using Facebook Moderate the Association Between Facebook Use and Psychological Well-Being?. *Frontiers in Psychology*, 6, 771.
- Ragain, S. L. (2014). *Online Victimization: A Qualitative Study of Parents', Teachers', and School Administrators' Perceptions of Cyberbullying*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Western Illinois University.
- Raskauskas, J. ve Huynh, A. (2015). The Process of Coping with Cyberbullying: A Systematic Review. *Aggression and Violent Behavior*, 23, 118-125.
- Reed, K. P., Cooper, R. L., Nugent, W. R. ve Russell, K. (2016). Cyberbullying: A Literature Review of its Relationship to Adolescent Depression and Current

- Intervention Strategies. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 26(1), 37-45.
- Rivers, I., Poteat, V. P., Noret, N. ve Ashurst, N. (2009). Observing Bullying at School: The Mental Health Implications of Witness Status. *School Psychology Quarterly*, 24(4), 211.
- Robson, C. ve Witenberg, R. T. (2013). The Influence of Moral Disengagement, Morally Based Self-Esteem, Age, and Gender on Traditional Bullying and Cyberbullying. *Journal of School Violence*, 12(2), 211-231.
- Rohrer, J. (2002). *ABC of Awareness. Personal Development As The Meaning Of Life*. (Trans. Curtis R.) Niederurnen: Utd Media
- Sabella, R. A., Patchin, J. W. ve Hinduja, S. (2013). Cyberbullying Myths and Realities. *Computers in Human Behavior*, 29(6), 2703-2711.
- Sakellariou, T., Carroll, A. ve Houghton, S. (2012). Rates of Cyber Victimization and Bullying among Male Australian Primary and High School Students. *School Psychology International*, 33(5), 533-549.
- Salmivalli, C. (2010). Bullying and the Peer Group: A Review. *Aggression and Violent Behavior*, 15(2), 112-120.
- Sampson, R. (2009). Bullying in School. Community Oriented Policing Services. *U.S. Department of Justice*, 12.
- Sasson, H. ve Mesch, G. (2014). Parental Mediation, Peer Norms and Risky Online Behavior Among Adolescents. *Computers in Human Behavior*, 33, 32-38.
- Schenk, A. M., Fremouw, W. J. ve Keelan, C. M. (2013). Characteristics of College Cyberbullies. *Computers in Human Behavior*, 29(6), 2320-2327.
- Schenk, A. M. ve Fremouw, W. J. (2012). Prevalence, Psychological Impact, and Coping of Cyberbully Victims among College Students. *Journal of School Violence*, 11(1), 21-37.
- Schraw, G. ve Dennison, R. S. (1994). Assessing Metacognitive Awareness. *Contemporary Educational Psychology*, 19(4), 460-475.

- Schultze-Krumbholz, A., Göbel, K., Scheithauer, H., Brighi, A., Guarini, A., Tsorbatzoudis, H., Barkoukis, V., Pyzalski, J., Plichta, P., Del Rey, R., Casas, J. A., Thompson, F. ve Smith, P. K. (2015). A Comparison of Classification Approaches for Cyberbullying and Traditional Bullying Using Data From Six European Countries. *Journal of School Violence, 14*(1), 47-65.
- Schwartz, D., Gorman, A. H., Nakamoto, J. ve McKay, T. (2006). Popularity, Social Acceptance, and Aggression in Adolescent Peer Groups: Links with Academic Performance and School Attendance. *Developmental Psychology, 42*(6), 1116.
- Selkie, E. M., Fales, J. L. ve Moreno, M. A. (2016). Cyberbullying Prevalence among US Middle and High School–Aged Adolescents: A Systematic Review and Quality Assessment. *Journal of Adolescent Health, 58*(2), 125-133.
- Semerci, A. (2017). Lise Öğrencilerinin Siber Zorbalık ve Mağduriyet Durumlarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi, 25*(4). 1285-1300
- Ševčíková, A., Šmahel, D. ve Otavová, M. (2012). The Perception of Cyberbullying in Adolescent Victims. *Emotional and Behavioural Difficulties, 17*(3-4), 319-328.
- Ševčíková, A., Macháčková, H., Wright, M. F., Dědková, L. ve Černá, A. (2015). Social Support Seeking in Relation to Parental Attachment and Peer Relationships among Victims of Cyberbullying. *Journal of Psychologists and Counsellors in Schools, 25*(2), 170-182.
- Sezer, B., Yilmaz, R. ve Karaoglan-Yilmaz, F. G. (2015). Cyber Bullying and Teachers' Awareness. *Internet Research, 25*(4), 674-687.
- Siris, K. (2012). Out of School Behaviors: A Principal's Responsibility? *Albany Law Journal of Science and Technology, 22*(3), 605–610.
- Skulmoski, G. J., Hartman, F. T. ve Krahn, J. (2007). The Delphi Method for Graduate Research. *Journal of Information Technology Education, 6*. 1-21
- Šléglová, V. ve Černá, A. (2011). Cyberbullying in Adolescent Victims: Perception and Coping. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace, 5*(2)

- Slonje, R. ve Smith, P. K. (2008). Cyberbullying: Another Main Type of Bullying?. *Scandinavian Journal of Psychology*, 49(2), 147-154.
- Slonje, R., Smith, P. K. ve Frisén, A. (2012). Processes of Cyberbullying, and Feelings of Remorse by Bullies: A Pilot Study. *European Journal of Developmental Psychology*, 9(2), 244-259.
- Slonje, R., Smith, P. K. ve Frisén, A. (2013). The Nature of Cyberbullying, and Strategies for Prevention. *Computers in Human Behavior*, 29(1), 26-32.
- Smith, P. K. (2012). Cyberbullying and Cyber Aggression. In S. R. Jimerson, A. B. Neckerson, M. J. Mayer, and M. J. Furlong (Eds.), *Handbook of School Violence and School Safety: International Research and Practice* (ss. 93-103). New York: Routledge
- Smith, P. K. (2013). Cyberbullying y Ciberagresión. A. Ovejero, P. K. Smith, and S. Yubero (Eds.), *El Acoso Escolar Y Su Prevención: Perspectivas Internacionales* (ss. 173–190). Madrid: Biblioteca Nueva.
- Smith, P. K., Kupferberg, A., Mora-Merchan, J. A., Samara, M., Bosley, S. ve Osborn, R. (2012). A Content Analysis of School Anti-Bullying Policies: A Follow-up After Six Years. *Educational Psychology in Practice*, 28(1), 47-70.
- Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S. ve Tippett, N. (2008). Cyberbullying: Its Nature and Impact in Secondary School Pupils. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49(4), 376-385.
- Smith, P. K., Talamelli, L., Cowie, H., Naylor, P. ve Chauhan, P. (2004). Profiles of Non-Victims, Escaped Victims, Continuing Victims and New Victims of School Bullying. *British Journal of Educational Psychology*, 74(4), 565-581.
- Solberg, M. E. ve Olweus, D. (2003). Prevalence Estimation of School Bullying with the Olweus Bully/Victim Questionnaire. *Aggressive Behavior*, 29, 239–268.
- Sprent, P. ve Smeeton, N. C. (2007). *Applied Nonparametric Statistical Methods* (Fourth edition). United States: CRC Press.
- Stacey, E. (2009). Research Into Cyberbullying: Student Perspectives on Cybersafe Learning Environments. *Informatics in Education*, 8(1), 115-130
- Stadler, C., Feifel, J., Rohrmann, S., Vermeiren, R. ve Poustka, F. (2010). Peer-Victimization and Mental Health Problems in Adolescents: Are Parental and

- School Support Protective?. *Child Psychiatry & Human Development*, 41(4), 371-386.
- Stauffer, S., Heath, M. A., Coyne, S. M. ve Ferrin, S. (2012). High School Teachers' Perceptions of Cyberbullying Prevention and Intervention Strategies. *Psychology in the Schools*, 49(4), 352-367.
- Stavriniades, P., Nikiforou, M. ve Georgiou, S. (2015). Do Mothers Know? Longitudinal Associations Between Parental Knowledge, Bullying, and Victimization. *Journal of Social and Personal Relationships*, 32(2), 180-196.
- Sterner, G. ve Felmlee, D. (2017). The Social Networks of Cyberbullying on Twitter. *International Journal of Technoethics (IJT)*, 8(2), 1-15.
- Stewart, D. M. ve Fritsch, E. J. (2011). School and Law Enforcement Efforts to Combat Cyberbullying. *Preventing School Failure*, 55(2), 79-87.
- Sticca, F., Ruggieri, S., Alsaker, F. ve Perren, S. (2013). Longitudinal Risk Factors for Cyberbullying in Adolescence. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 23(1), 52-67.
- Strier, D. R. (1996). Coping Strategies of Immigrant Parents: Directions for Family Therapy. *Family Process*, 35(3), 363-376.
- Suler, J. (2004). The Online Disinhibition Effect. *Cyberpsychology & Behavior*, 7(3), 321-326.
- Şahin, M., Sarı, I. S. V., Özer, Ö. ve Er, S. H. (2010). Lise Öğrencilerinin Siber Zorba Davranışlarda Bulunma ve Maruz Kalma Durumlarına İlişkin Görüşleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010(21), 257-270.
- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenilirlik ve Geçerlilik*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Tamer, N. (2014). *Ergenlerin Teknolojik Zorbalık Alguları ve Buna Yönelik Teknolojik Zorbalık Farkındalığı Eğitimi: Pilot Uygulama*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Bahçeşehir Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Tanrikulu, T., Kınay, H. ve Arıcak, O. T. (2015). Sensibility Development Program Against Cyberbullying. *New Media & Society*, 17(5), 708-719.

- Tanrıkulu, T., Kınay, H. ve Arıca, O. T. (2013). Siber Zorbalığa İlişkin Duyarlılık Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1). 38-47
- Tanrıkulu, T., (2013). *Siber Zorbalıkla İlgili Değişkenlerin İncelenmesi ve Gerçeklik Terapisi Yönelimli Bir Müdahale Programının Siber Zorbaca Davranışlar Üzerindeki Etkisi*. Yayımlanmamış doktora tezi. Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Taşçı, U. ve Can, A.(2015). Türkiye’de Polisin Siber Suçlarla Mücadele Politikası:1997-2014. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 229-248
- Thornberg, R. (2007). A Classmate in Distress: Schoolchildren as Bystanders and Their Reasons for How They Act. *Social Psychology of Education*, 10(1), 5-28.
- Tomşa, R., Jenaro, C., Campbell, M. ve Neacşu, D. (2013). Student's Experiences with Traditional Bullying and Cyberbullying: Findings from A Romanian Sample. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 78, 586-590.
- Topçu, Ç. (2008). *The Relationship of Cyber Bullying to Empathy, Gender, Traditional Bullying, Internet Use and Adult Monitoring*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Topçu, Ç., Erdur-Baker, Ö. ve Çapa-Aydın, Y. (2008). Examination of Cyberbullying Experiences among Turkish Students from Different School Types. *CyberPsychology & Behavior*, 11(6), 643-648.
- Totan, T. (2008). *Ergenlerde Zorbalığın Anne, Baba ve Akran İlişkileri Açısından İncelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Trach, J., Hymel, S., Waterhouse, T. ve Neale, K. (2010). Bystander Responses to School Bullying: A Cross-Sectional Investigation of Grade and Sex Differences. *Canadian Journal of School Psychology*, 25(1), 114-130.
- Tran, A. N., Ornelas, I. J., Perez, G., Green, M. A., Lyn, M. ve Corbie-Smith, G. (2014). Evaluation of Amigas Latinas Motivando el Alma (ALMA): A Pilot Promotora Intervention Focused on Stress and Coping Among Immigrant Latinas. *Journal of Immigrant and Minority Health*, 16(2), 280-289.

- Turan, N., Polat, O., Karapirli, M., Uysal, C. ve Turan, S. G. (2011). The New Violence Type of the Era: Cyber Bullying among University Students: Violence among University Students. *Neurology, Psychiatry and Brain Research*, 17(1), 21-26.
- Türktan, Ş. (2013) *Zorbalıkla Baş Etmeye Yönelik Akran Destek Programının Ortaokul 7. ve 8. Sınıf Öğrencilerinin Zorbalıkla Baş Etme Becerilerine Etkileri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- URL1, (2017). <http://www.hurriyet.com.tr/iste-twitterin-kullanici-sayisi-40439371> adresinden 10.10.2017 tarihinde erişilmiştir.
- URL2,(2017).http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid_=TDK.GTS.5a32fe10bf2147.86921332 adresinden 15.12.2017 tarihinde erişilmiştir.
- URL3,(2017).https://scholar.google.com.tr/scholar?hl=tr&as_sdt=0%2C5&q=cyberbullying&btnG=&oq=cyberbul adresinden 05.10.2017 tarihinde erişilmiştir.
- URL4.,(2015).http://stakeholders.ofcom.org.uk/binaries/research/cmr/cmr15/CMR_UK_2015.pdf adresinden 23.12.2017 tarihinde erişilmiştir.
- URL5, (2017). Digital in 2017 Global Overview. <https://someyo.com/internet-ve-sosyal-medya-kullanici-istatistikleri-2017> adresinden 23.12.2017 tarihinde erişilmiştir.
- Valcke, M., Bonte, S., De Wever, B. ve Rots, I. (2010). Internet Parenting Styles and the Impact on Internet Use of Primary School Children. *Computers & Education*, 55(2), 454-464.
- Van Geel, M., Vedder, P. ve Tanilon, J. (2014). Relationship Between Peer Victimization, Cyberbullying, and Suicide in Children and Adolescents: A Meta-Analysis. *JAMA Pediatrics*, 168(5), 435-442.
- Vandebosch, H. ve Van Cleemput, K. (2009). Cyberbullying among Youngsters: Profiles of Bullies and Victims. *New Media & Society*, 11(8), 1349-1371.

- Wade, A. ve Beran, T. (2011). Cyberbullying: The New Era of Bullying. *Canadian Journal of School Psychology*, 26(1), 44-61.
- Wang, J., Iannotti, R. J. ve Nansel, T. R. (2009). School Bullying among Adolescents in The United States: Physical, Verbal, Relational, and Cyber. *Journal of Adolescent Health*, 45(4), 368-375.
- Weber, N. L. ve Pelfrey, W. V. (2014). *Cyberbullying: Causes, Consequences, and Coping Strategies*. Lfb Scholarly Pub Llc.
- Wegge, D., Vandebosch, H. ve Eggermont, S. (2013). Offline Netwerken, Online Pesten. *Tijdschrift voor Communicatiewetenschap*, 41(1), 4.
- Whittaker, E. ve Kowalski, R. M. (2015). Cyberbullying via Social Media. *Journal of School Violence*, 14(1), 11-29.
- Willard, N. E. (2007). The Authority and Responsibility of School Officials in Responding to Cyberbullying. *Journal of Adolescent Health*, 41(6), 64-65.
- Willard, N. (2012). Cyberbullying and the Law. In J. W. Patchin & S. Hinduja (Eds.), *Cyberbullying Prevention and Response: Expert Perspectives* (ss. 36–56). New York: Routledge.
- Williams, K. R. ve Guerra, N. G. (2007). Prevalence and Predictors of İnternet Bullying. *Journal of Adolescent Health*, 41(6), 14-21.
- Wolak, J., Mitchell, K. J. ve Finkelhor, D. (2006). Online Victimization of Youth: Five Years Later
<http://scholars.unh.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1053&context=ccrc>, adresinden erişilmiştir.)
- Wong, D. S., Chan, H. C. O. ve Cheng, C. H. (2014). Cyberbullying Perpetration and Victimization among Adolescents in Hong Kong. *Children and Youth Services Review*, 36, 133-140.
- Völlink, T., Bolman, C. A., Dehue, F. ve Jacobs, N. C. (2013). Coping with Cyberbullying: Differences Between Victims, Bully-Victims and Children not İnvolved in Bullying. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 23(1), 7-24.

- Wright, M. F. ve Li, Y. (2013). The Association Between Cyber Victimization and Subsequent Cyber Aggression: The Moderating Effect of Peer Rejection. *Journal of Youth and Adolescence*, 42(5), 662-674.
- Wright, V. H., Burnham, J. J., Christopher, T. I. ve Heather, N. O. (2009). Cyberbullying: Using Virtual Scenarios to Educate and Raise Awareness. *Journal of Computing in Teacher Education*, 26(1), 35-42.
- Yaman, E., Eroğlu, Y. ve Peker, A. (2011). *Başaçıkma Stratejileriyle Okul Zorbalığı ve Siber Zorbalık*. Kaknüs Psikoloji, İstanbul.
- Yaman, E. ve Peker, A. (2012). Ergenlerin Siber Zorbalık ve Siber Mağduriyete İlişkin Algıları. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 11(3), 819-833.
- Ybarra, M. L., Boyd, D., Korchmaros, J. D. ve Oppenheim, J. K. (2012). Defining and Measuring Cyberbullying within the Larger Context of Bullying Victimization. *Journal of Adolescent Health*, 51(1), 53-58.
- Ybarra, M. L., Espelage, D. L. ve Mitchell, K. J. (2007). The Co-Occurrence of Internet Harassment and Unwanted Sexual Solicitation Victimization and Perpetration: Associations with Psychosocial İndicators. *Journal of Adolescent Health*, 41(6), 31-41.
- Ybarra, M. L. ve Mitchell, K. J. (2004). Online Aggressor/Targets, Aggressors, and Targets: A Comparison of Associated Youth Characteristics. *Journal of child Psychology and Psychiatry*, 45(7), 1308-1316.
- Yenilmez, Y. ve Seferoğlu, S. S. (2013). Sanal Zorbalık ve Öğretmenlerin Farkındalık Durumlarına Bir Bakış. *Eğitim ve Bilim*, 38(169). 420-432
- Yıkılmaz, M. ve Güdül, M. D. (2015). Üniversite Öğrencilerinde Yaşam Doyumu, Yaşamda Anlam ve Bilinçli Farkındalık Arasındaki İlişkiler. *Ege Eğitim Dergisi*, 16(2), 297-315.
- Yıldırım, R. (2012). Akran Zorbalığı. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 39-51.

- Yilmaz, H. (2010). An Examination of Preservice Teachers' Perceptions about Cyberbullying. *Eurasia Journal of Mathematics, Science & Technology Education*, 6(4), 263-270
- Young, K. (2009). Understanding Online Gaming Addiction and Treatment Issues for Adolescents. *The American Journal of Family Therapy*, 37(5), 355-372.
- Young, R., Subramanian, R., Miles, S., Hinnant, A. ve Andsager, J. L. (2017). Social Representation of Cyberbullying and Adolescent Suicide: A Mixed-Method Analysis of News Stories. *Health Communication*, 32(9), 1082-1092.
- Zacchilli, T. L. ve Valerio, C. Y. (2011). The Knowledge and Prevalence of Cyberbullying in A College Sample. *Journal of Scientific Psychology*, 5, 12-23.
- Zhou, Z., Tang, H., Tian, Y., Wei, H., Zhang, F. ve Morrison, C. M. (2013). Cyberbullying and its Risk Factors among Chinese High School Students. *School Psychology International*, 34(6), 630-647.

EKLER

EK-I

Uygulamalara İlişkin Resmi Olur Yazısı

T.C.
BOLU VALİLİĞİ
İl Millî Eğitim Müdürlüğü

Sayı : 39307281-605.01-E.8838134
Konu : Program ve Anket Uygulama İzni

13.06.2017

MÜDÜRLÜK MAKAMINA

İlgi : Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğünün 01.06.2017 tarih ve 67236739-044-E.8237 sayılı yazısı.

Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Psikolojik Hizmetler Bilim Dalı doktora (1370D46013 numaralı) öğrencisi Yunus ALTUNDAĞ' ın tez araştırması kapsamında; İlimizdeki ekte isimleri bulunan Rehber Öğretmenlere "Sanal Zorbalıkla Başa Çıkma Yeterliliklerini Kazandırma Programını" ve yine ekte adı geçen okullardaki ortaöğretime devam eden öğrencilere "Sanal Zorba Farkındalık ve Sanal Zorbalıkla Baş Etme Düzeyleri" anketini uygulamak istediğine dair, ilgi yazı ve ekleri incelenmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Millî Eğitim Temel Kanunu ile Türk Millî Eğitiminin genel amaçlarına uygun olarak, ilgili yasal düzenlemelerde belirtilen ilke, esas ve amaçlara aykırılık teşkil etmeyecek şekilde, denetimleri ilgili okul müdürlükleri tarafından gerçekleştirilmek üzere, ilgili öğrencinin program ve tez çalışmasına veri sağlayacak olan söz konusu anket uygulamasının yapılmasında herhangi bir sakınca görülmeyip, uygun mütalaa edilmektedir.

Makamlarınızca da uygun görülmesi halinde olurlarınıza arz ederim.

Levent ŞENER
Şube Müdürü

Ek: İlgi Yazı ve Ekleri(23 sayfa)

OLUR
13.06.2017

Yusuf CENGİZ
Millî Eğitim Müdürü

Adres: Tabaklar Mah. Anadolu Sk. No:4 Merkez/BOLU
Elektronik A.ğ: www.bolu.meb.gov.tr
e-posta: stratejigelistirme14@meb.gov.tr

Bilgi için: A. ZORLU - Bil. İşl.
Tel: 0 (374) 280 14 42
Faks: 0 (374) 280 14 50

Bu evrak güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır. <http://evraksorgu.meb.gov.tr> adresinden 7d0c-35c9-3309-8fcf-46c8 kodu ile teyit edilebilir.

EK-II

1. Kişisel Bilgi Formu(Öğrenci Formu)

Değerli Katılımcı!

Bu çalışma doktora tezi kapsamındaki bir araştırma için yapılmaktadır. Araştırmanın verileri araştırmayı yürüten kişinin dışında üçüncü kişilerle paylaşılması mümkün değildir. Aşağıda sizi tanımlayan bazı bilgiler yer almaktadır. Bu seçeneklerden size en uygun olanı işaretleyiniz. **Lütfen boş bırakmayınız.** Sizi en iyi ifade eden seçeneği işaretleyeceğinize inanıyor ve katılımınızdan ötürü teşekkür ediyorum.

Arş. Gör. Yunus ALTUNDAĞ

Sakarya Üniversitesi/PDR Bölümü Doktora Öğrencisi

yunusaltundag14@hotmail.com

Sanal Zorbalık: Bilgi ve iletişim araçlarıyla (telefon,tablet, internet vs.) bir kişi ya da grubun kendisine hedef olarak seçtiği başka bir kişi ya da grubu kasıtlı olarak rahatsız etmesidir. (Örneğin, başkasının adına paylaşımında bulunmak, başkasına internet üzerinden hakaret etmek, başkasına ait onu zor durumda bırakacak özel bilgi ya da fotoğrafları sosyal medya da paylaşmak vs.)

Yaş: 14() 15() 16() 17()

Cinsiyet: Kadın() Erkek()

Sınıf Düzeyi: 9() 10()

Okul No:

Okulunuz:

1. İzzet Baysal Anadolu Lisesi () 2. İzzet Baysal Abant Mes. ve Tek. Anadolu lisesi()
3. Bolu Anadolu İmam Hatip Lisesi () 4. Bolu Atatürk Anadolu Lisesi()

1. Daha önce sanal zorbalık kavramını duydunuz mu? Evet() Hayır()

2. Bilgi ve iletişim araçlarınızı(telefon, tablet, internet vs.) bilinçli ve kontrollü kullandığınızı düşünüyor musunuz? Evet() Hayır()

3. Kullandığınız sosyal medya araçlarının gizlilik ve güvenlik ayarlarını düzenli olarak kontrol eder misiniz? Evet() Hayır()

4. Sanal ortamdaki davranışların(sosyal ağlardaki paylaşımların, girdiğin siteler, oynadığın oyunlar vs.) anne ya da babanız tarafından denetleniyor mu? Evet() Hayır()

5. Bilinçli ve kontrollü teknoloji kullanımı konusunda öğretmenler öğrencilere eğitim vermeli midir? Evet() Hayır()

6. Günlük internet kullanım sürenizi hangi seçenek daha iyi tanımlar?

0-2 Saat() 3-4 saat() 5-6 saat() 7-8 saat() 8 saatten fazla()

7. Sanal zorbalıkla ilgili hangi ifade sizi en iyi açıklar? Daha önce sanal zorbalığa maruz kaldım() Daha önce sanal zorbalık yaptım()

Daha önce hem sanal zorbalığa uğradım hem de başkalarına zorbalık yaptım()

Daha önce ne sanal zorbalık yaptım ne de sanal zorbalığa maruz kaldım ()

EK-III

2. Sanal Zorba Farkındalık Ölçeği(Öğrenci Formu)

	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Değerli Katılımcı! Aşağıda sanal zorbalıkla ilgili çeşitli ifadeler yer almaktadır. Sizi en iyi ifade eden seçeneği işaretleyiniz. <u>Lütfen boş bırakmayın.</u>					
1. Sanal zorbalık olaylarının başıma gelmesinden endişelenirim.	1	2	3	4	5
2. Sanal zorbalık olaylarının arkadaşlarıma zarar vereceğini düşünürüm.					
3. Sanal zorbalık olaylarının yaşanması öğrencilere akademik ve psikolojik olarak zarar verir.					
4. Sanal zorbalık olaylarını yönetmede(kontrol etmede) kendime güvenirim.					
5. Sanal zorbalığı tanımlamada kendime güvenirim.					
6.Yönetici, aile ve öğretmenler sanal zorbalık olaylarını önlemek için işbirliği yapmalıdır.					
7. Eğer bir sanal zorbalık olayına şahit olursam ya da duyarsam sanal zorbalığı durdurmak için bir şeyler yaparım.					
8. Milli eğitim bakanlığı ve okullar sanal zorbalık olaylarını önleme					

politikaları geliştirmelidir.					
9. Okullar, sanal zorbalık olaylarını önlemek için uzmanların vereceği seminerler düzenlemelidir.					
10. Öğretmenler öğrencilerin sanal zorbalıkla başa çıkabilmesi için sınıf içi etkinlikler düzenlemelidir.					
11. Yöneticiler sanal zorbalıkla baş edebilmek için okul çapında etkinlikler düzenlemelidir.					
12. Rehber öğretmenler sanal zorbalıkla başa çıkmak için etkinlikler düzenlemelidir.					
13. Okullarda sanal zorbalık olaylarıyla ilgili çalışmalar yapılmalıdır.					
14. Sanal zorbalık olaylarına maruz kalan öğrenciler rehber öğretmenlerden psikolojik destek almalıdır.					
15. Sanal zorbalığın tanıtılması için okullarda öğrenci grupları oluşturulmalıdır.					
16. Okullara sanal zorbalıkla ilgili bilgilendirme afişleri oluşturulup asılmalıdır.					
17. Sanal zorbalık olayları başıma geldiğinde ailemle paylaşıyorum.					
18. Sanal zorbalık olayları başıma geldiğinde öğretmenlerimle ya da arkadaşlarımla paylaşıyorum.					
19. Sanal zorbalık olaylarıyla başa çıkmada kendime güvenirim.					

20. Sanal zorbalık olaylarıyla başa çıkmak için teknoloji bilgime güvenirim.					
21. Sanal zorbalık olaylarıyla nasıl başa çıkabileceğimi bilirim.					
22. Okul personeline de sanal zorbalıkla ilgili bilgilendirme çalışmaları yapılmalıdır.					
23. Öğretmenler sanal zorbalığı önlemek için bizlere eğitim vermelidir.					
24: Okul dışında sanal zorbalık ile başa çıkmak için etkinlikler düzenlenmelidir.					
25. Sanal zorbalık hakkında aileler de bilgilendirilmelidir.					
26. Televizyon ve internet aracılığı ile sanal zorbalıkla ilgili bilgilendirme çalışmaları yapılmalıdır.					

EK-IV

3. Sanal Zorbalıkla Başetme Ölçeği (Öğrenci Formu)

Sanal zorbalık durumuyla karşılaştığınızda ya da karşılaşmanız durumunda sizlerin olası tepkilerinin neler olabileceği sorulmaktadır. Sizi en iyi ifade eden seğeneği işaretleyiniz. <u>Lütfen boş bırakmayın.</u>	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1. Bilgisayarımı kapatırım.					
2. Bir daha bu araçları (bilgisayar, cep telefon / akıllı telefon, tablet vb.) kullanmam.					
3. Polise başvururum					
4. Gelen mesajları okumadan silerim.					
5. Ağlamaya başlarım.					
6. Yapılanları önemsemeden/ciddiye almadan hayatıma devam ederim.					
7. Ailemden yardım isterim.					
8. Arkadaşlarımdan yardım isterim.					
9. Öğretmenlerimden yardım isterim.					
10. Bana sanal zorbalık					

yapanları arkadaşlık listemden çıkarırım.					
11. Suç içeren mesajları saklarım.					
12. Kişisel bilgilerimin herkes tarafından görünmesini engellerim.					
13. Şaka ya da eğlenmek için yaptığımı düşünerek önemsemem.					
14. Başka yerde kullanılmasını önlemek için paylaşımlarıma dikkat ederim.					
15. Web sitesi yöneticisine/şirketine durumu şikâyet ederim.					
16. Bir web sitesine üye olduğumda gerçek bilgilerimi yazmam.					
17. Bu tür olaylarla karşı karşıya kalmamak için sık sık elektronik posta adresimi, takma adımı ve şifrelerimi değiştiririm.					
18. İnternet üzerinde daha önce sanal zorbalık olaylarına maruz kalan kişilerle konuşurum.					
19. Sanal zorbalık ile ilgili yazılanları internet(Blog, forum, facebook vb.) üzerinden araştırırım.					

EK-V

Kişisel Bilgi Formu (Rehber Öğretmen)

Değerli Katılımcı

Aşağıda sizinle ilgili bir takım temel bilgiler ile sanal zorbalığa ilişkin ifadeler yer almaktadır. Bu veriler sadece doktora tez çalışması kapsamında kullanılacak olup araştırmacı dışında kimse tarafından bilinmeyecektir. Ayrıca bilgileriniz bir kurum veya kişi ile paylaşımı yapılmayacaktır. İsim ve kurum bilgisinin istenilmesi ise size gerekli olduğunda geri dönüş yapabilmek amacıyla istenmiştir. Aşağıdaki Sanal Zorbalıkla ilgili olan ifadelerden sizi en iyi tanımlayan seçeneği işaretleyiniz. Lütfen boş bırakmayınız. Katılımınız ve katkılarınız için teşekkür ederim.

Arş. Gör. Yunus ALTUNDAĞ
Sakarya Üniversitesi/PDR Bölümü Doktora Öğrencisi
yunusaltundag14@hotmail.com

Sanal Zorbalık: Bilgi ve iletişim araçlarıyla (telefon,tablet, internet vs.) bir kişi ya da grubun kendisine hedef olarak seçtiği başka bir kişi ya da grubu kasıtlı olarak rahatsız etmesidir. (Örneğin, başkasının adına paylaşımında bulunmak, başkasına internet üzerinden hakaret etmek, başkasına ait onu zor durumda bırakacak özel bilgi ya da fotoğrafları sosyal medya da paylaşmak vs.)

1. Ad Soyad:.....
2. Cinsiyet: Kadın() Erkek()
3. Çalıştığınız Okul:.....
4. Mesleki Kıdem: 0-1 yıl() 2-4() 5-8() 9-15() 16-25() 26 ve üzeri()
5. Meslek hayatınızda, öğrencilerinizde daha önce Sanal zorbalık durumuyla karşılaştınız mı?
Evet() Hayır()
6. Sanal zorbalık olaylarına müdahale konusunda kendinizi yeterli hissediyor musunuz?
Evet() Hayır()
7. Sanal zorbalık konusunda eğitime ihtiyacınız olduğunu düşünüyor musunuz?
Evet() Hayır()

EK-VI

Öğretmenler için Sanal Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Ölçeği (ÖSZBÇSÖ)

Aşağıdaki Sanal Zorbalıkla ilgili olan ifadelerden sizi en iyi tanımlayan seçeneği işaretleyiniz. *Ölçeği doldururken öğrencilerinizde karşılaştığınız ya da karşılaşma olasılığı olabilecek sanal zorbalık olaylarını düşünerek yanıtlayınız.* Lütfen boş bırakmayınız. Katılımınız ve katkılarınız için teşekkür ederim

		Bilme Alanı						Uygulama Alanı				
		Hiç Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum		Hiçbir Zaman	Nadiren	Bazen	Çoğu Zaman	Her Zaman
1	Sanal zorbalıkla karşılaşıldığı an bilgisayarın/telefonun/tabletin kapatılması gerektiğini bilirim.	1	2	3	4	5	Bunu öğrenciye söylerim/öneririm	1	2	3	4	5
2	Sanal zorbalıkla karşılaşıldığı an bir daha bu araçların(bilgisayar, telefon, tablet vs.) kullanılmaması gerektiğini bilirim.	1	2	3	4	5	Bunu öğrenciye söylerim/öneririm	1	2	3	4	5
2	Sanal zorbadan gelen mesajların okunmadan silinmesi gerektiğini bilirim.	1	2	3	4	5	Bunu öğrenciye söylerim/öneririm	1	2	3	4	5
4	Bilgi iletişim araçları konusunda uzman birisinden destek alınması gerektiğini bilirim.	1	2	3	4	5	Bunu öğrenciye söylerim/öneririm	1	2	3	4	5
5	Sanal zorbalık yapan kişinin arkadaş listesinden çıkartılması gerektiğini bilirim.	1	2	3	4	5	Bunu öğrenciye söylerim/öneririm	1	2	3	4	5
6	Sanal ortamda kişisel bilgilerin herkes tarafından görülmemesi gerektiğini bilirim.	1	2	3	4	5	Bunu öğrenciye söylerim/öneririm	1	2	3	4	5
7	Sanal ortamdaki paylaşımlarda, başka yerlerde de kullanılma ihtimaline karşı dikkatli olunması gerektiğini bilirim.	1	2	3	4	5	Bunu öğrenciye söylerim/öneririm	1	2	3	4	5

8	Sanal zorbalık durumunun internet sitesi yöneticisine/şirketine bildirilmesi gerektiğini bilirim.	1	2	3	4	5	Bunu öğrenciye söylerim/öneririm	1	2	3	4	5
9	Bir internet sitesine üye olduğunda özel/mahrem bilgilerinin verilmemesi gerektiğini bilirim.	1	2	3	4	5	Bunu öğrenciye söylerim/öneririm	1	2	3	4	5
10	Kullanılan şifrelerin en yakın arkadaşla bile paylaşılması gerektiğini bilirim.	1	2	3	4	5	Bunu öğrenciye söylerim/öneririm	1	2	3	4	5
11	İnternette güvenli olmayan alanlarda fazla gezinilmemesi gerektiğini bilirim	1	2	3	4	5	Bunu öğrenciye söylerim/öneririm	1	2	3	4	5
12	Sanal zorbalıkla karşılaşıldığında psikolojik destek alınmasının iyi olacağını bilirim.	1	2	3	4	5	Bunu öğrenciye söylerim/öneririm	1	2	3	4	5
13	Mağdur öğrencilerin sanal zorbalıkla karşılaşmış kişilerle konuşabileceğini bilirim.	1	2	3	4	5	Bunu öğrenciye söylerim/öneririm	1	2	3	4	5
14	Sanal zorbalığın hukuki boyutlarını(yönetmelik ve ceza kanunundaki maddeler) bilirim.	1	2	3	4	5	Bunu öğrenciye söylerim/öneririm	1	2	3	4	5
15	Gerektiğinde okul yönetiminden yardım alınabileceğini bilirim.	1	2	3	4	5	Bunu öğrenciye söylerim/öneririm	1	2	3	4	5
16	Mağdur olduğunda akranlarından destek alınabileceğini bilirim.	1	2	3	4	5	Bunu öğrenciye söylerim/öneririm	1	2	3	4	5
17	Ailenin sağduyulu/serinkanlı tepki vermesi için onların bilgilendirilmesi gerektiğini bilirim.	1	2	3	4	5	Bu konuda aileyi bilgilendiririm	1	2	3	4	5
18	Sanal zorbalık durumunun/olayının aileyle paylaşılması gerektiğini bilirim.	1	2	3	4	5	Bu durumu aileyle paylaşırım	1	2	3	4	5

EK-VII
Öğretmenler için Sanal Zorba Farkındalık Ölçeği (ÖSZFÖ)

Aşağıdaki Sanal Zorbalıkla ilgili olan ifadelerden sizin düşüncelerinizi en iyi tanımlayan seçeneği işaretleyiniz. Ölçeği doldururken öğrencilerinizde karşılaştığınız ya da karşılaşma olasılığı olabilecek sanal zorbalık olaylarını düşünerek yanıtlayınız. Lütfen boş bırakmayınız. Katılımınız ve katkılarınız için teşekkür ederim

	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1. Sanal zorbalıktan endişelenirim.	1	2	3	4	5
2. Sanal zorbalık olaylarıyla başa çıkmada kendimi yeterli bulurum.	1	2	3	4	5
3. Okul personeline sanal zorbalıkla ilgili bilgilendirme çalışmaları yapılmalıdır.	1	2	3	4	5
4. Öğretmenler, öğrencilere sanal zorbalığı önlemek için bir program uygulamalıdır.	1	2	3	4	5
5. Sanal zorbalığın üstesinden gelebilmek için sınıf dışı etkinlikleri organize edilmelidir.	1	2	3	4	5
6. Sanal zorbalığı belirlemek için öğrencilere anket uygulanmalıdır.	1	2	3	4	5
7. Sanal zorbalıkla ilgili aileler bilgilendirilmelidir.	1	2	3	4	5
8. Medya aracılığı ile sanal zorbalıkla ilgili bilgilendirme çalışmaları yapılmalıdır.	1	2	3	4	5
9. Öğrenciler sanal zorbalığın olumsuzluklarından kurtulması için psikolojik danışma yardımı almalıdır.	1	2	3	4	5
10. Sanal zorbalık olaylarını önlemede ailelerden yardım alınmalıdır.	1	2	3	4	5
11. Sanal zorbalık olaylarını önlemek için bu zorbalığı yapanlara cezalar verilmelidir.	1	2	3	4	5
12. Sanal zorbalık olayları öğrenciler arasında yapılan şakalardır.**	1	2	3	4	5
13. Sanal zorbalık olaylarına maruz kalanlar bu olayları belli bir süre sonra unuturlar.**	1	2	3	4	5
14. Sanal zorbalık olayları öğrencilerin okul ilgisinin azalmasında etkili değildir.**	1	2	3	4	5

EK-VIII

LİSE REHBER ÖĞRETMENLERİNE YÖNELİK TÜM OKUL YAKLAŞIMINA DAYALI SANAL ZORBA FARKINDALIĞI VE SANAL ZORBALIKLA BAŞAÇIKMA STRATEJİLERİNİ KAZANDIRMA PSİKO- EĞİTİM PROGRAMI ve UYGULAMA YÖNERGESİ

1. Program ve Uygulamaya İlişkin Esaslar

1.1. Genel Hedefler

1.2. Amaçlar

1.3. Kurallar

1.4. Özellikler

1.5. Dikkat Edilecek Noktalar

2. Programın İçeriği

2.1. Programda Yer Alacak Konular

2.2. Programda Kullanılacak Yöntem ve Teknikler

2.3. Programı Değerlendirmede Kullanılacak Ölçekler

2.4. Programda Kullanılacak Araçlar

3. Programın Uygulanması

4. Programın Hedefleri ve Alt Hedef Davranışlar

5. Programın Aşamaları

1. PROGRAM VE UYGULAMAYA İLİŞKİN ESASLAR

Bu program kapsamında sanal zorbalık ve sanal zorbalıkla başa çıkma konuları yer almaktadır. Programın amacı liselerde çalışan rehber öğretmenlerin okullarda sıklıkla karşılaşılan sanal zorbalık olaylarına karşı başa çıkma bilgi ve farkındalık düzeylerini arttırmaktır.

1.1. Programın Genel Hedefleri

Programın genel hedefleri üç başlık altında ele alınmaktadır. Bu alt başlıklar; sanal zorbalığı tanıma, sanal zorbalıkla başa çıkma ile bilinçli ve kontrollü teknoloji kullanımı.

Programın genel hedefleri şu şekilde özetlenebilir:

1. Sanal zorbalığı tanıma: Sanal zorbalığın hangi davranışlar olduğunu fark edebilme, sanal zorbalık türlerini açıklayabilme, sanal zorbalığın nedenlerini ifade edebilme.

2. Sanal zorbalıkla başa çıkma: Sanal zorbalıkla başa çıkmada uygun stratejileri bilme, sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerini okulda uygulama, sanal zorbalıkla başa çıkmada okuldaki tüm unsurlara(öğrenci, veli, personel) rehberlik yapma.

3. Bilinçli ve kontrollü teknoloji kullanma: Bilgi ve iletişim araçlarını amaçlarına uygun kullanma yollarını bilme, ebeveyn kontrol sistemleri hakkında farkındalık ve bilgi sahibi olma, sosyal medya araçlarının güvenlik ayarları hakkında farkındalık ve bilgi sahibi olma.

1.2. Programın Amaçları

Programın temel amacı liselerde çalışan rehber öğretmenlerin özellikle ergenlik döneminde karşılaşılan sanal zorbalık olaylarına karşı başa çıkma bilgi ve farkındalık düzeylerini arttırmaktır. Bu programla rehber öğretmenler sanal zorbalık kavramını daha yakından tanıma, başa çıkma stratejilerini fark etme ve bilgi ve iletişim araçlarının bilinçli ve kontrollü kullanımı konusunda bilgi ve beceri sahibi olmaları amaçlanmaktadır. Bu kapsamda sanal zorbalık türleri, sanal zorbalığın unsurları, başa çıkma stratejileri, sanal zorbalığın nedenleri, önleyici çalışmalar, okul

iklimi, öğrenci-öğretmen-veli eğitimi, bilgi ve iletişim araçları ile sosyal medyanın bilinçli ve kontrollü kullanım basamakları hakkında bilgiler programda yer almaktadır.

Programın amaçları şu şekilde sıralanabilir:

1. Katılımcı rehber öğretmenlerde sanal zorbalıkla ilgili farkındalık oluşturmak
2. Katılımcı rehber öğretmenleri yukarıda belirtilen konularda bilgilendirmek,
3. Katılımcıların sanal zorbalıkla ilgili duygu ve yaşantılarını paylaşabilecekleri bir ortam sunmak,
4. Katılımcılara sanal zorbalıkla başa çıkmada kullanılabilecek stratejileri kullanma bilgi ve becerisi kazandırmak,
5. Katılımcı rehber öğretmenlerin çalıştığı okullardaki öğrencilerde sanal zorbalık farkındalığı ve başa çıkma becerisi kazandırmak,

1.3. Programın Kuralları

Programdan maksimum verimi alabilmek amacıyla uyulması gereken kurallar aşağıda sıralanmıştır:

1. Eğitim programındaki 1. Oturum 90-120 dk, 2. ve 3. Oturum 75-90 dk., 4. Oturum ise 90-120 dk sürecek şekilde 4 oturumdan meydana gelecektir.
2. Eğitim süresi Milli Eğitim Bakanlığının hizmetiçi eğitim anlayışına uygun bir şekilde sabahtan bir oturum, öğleden sonra bir oturum olacak şekilde yürütülecektir.
3. Programın belirtilen gün ve saatlerde tamamlanmasına dikkat edilecektir.
4. Grup lideri(eğitimci) dahil tüm katılımcılar geçerli mazeretler dışında programa düzenli katılım gösterecektir.
5. Eğitim programı daha çok didaktik temelli olsa da karşılıklı etkileşime de her zaman yer verilecektir.

6. Katılımcılar eğitim sürecine aktif bir şekilde katılım göstereceklerdir. Ancak çekinme, ısınamama gibi nedenlerle paylaşımda bulunmayan katılımcılar paylaşım konusunda zorlanmayacaktır.

7. Etkileşim esnasında paylaşılan özel bilgiler grup dışına çıkartılmayacaktır.

8. Katılımcılar birbirlerine saygı göstermeye ve birbirlerini anlamaya çalışacaklardır.

9. Paylaşımlar esnasında zamanın etkili kullanımına dikkat edilecek ve zaman paylaşımı konusunda adil davranılacaktır.

10. Eğitim programı boyunca cep telefonları kapalı tutulacaktır.

11. Katılımcılar program sonunda yaşantılarıyla ilgili öznel değerlendirmelerde bulunacaklardır.

1.4. Programın Özellikleri

Uygulanacak psiko-eğitim programının genel özellikleri aşağıda özetlenmiştir:

1. Program daha çok didaktik temelli, ancak örnek olay ya da yaşantıların da paylaşılacağı etkileşimin yer alacağı bir özellik taşımaktadır.

2. Program içerisinde sanal zorbalık, sanal zorbalıkla başa çıkma ile bilinçli ve kontrollü internet ve sosyal medya kullanımına ilişkin bilgiler yer almaktadır.

3. Program hazırlanırken yurtiçi ve yurtdışında yapılmış olan sanal zorbalıkla ilgili tez, makale ve eğitim programı çalışmalarından yararlanılmıştır.

4. Program katılımcıların sanal zorbalıkla ilgili kendilerini geliştirmelerini, başa çıkma stratejilerini fark etmelerini ve bu konuda farkındalık kazanmalarını amaçlayan özellikler içermektedir.

5. Program doğrudan rehber öğretmenlere yönelik olmakla birlikte içeriği itibariyle öğrenci-veli ve öğretmenleri de içeren oldukça geniş bir kitleye hitap eder niteliktedir.

6. Programda yer alan içerik, sanal zorbalığı tanıma, sanal zorbalıkla başa çıkmayla ilgili bilgi ve beceri düzeylerini arttırmanın yanında, bu konudaki sorunlara ilişkin önleyici bir nitelik de taşımaktadır.

7. Özellikle bilgi ve iletişim araçlarının güvenli kullanımı, sosyal medyanın güvenlik ayarları, ebeveyn kontrol sisteminin gösterilmesi gibi konularda daha kalıcı öğrenme için kişisel bilgisayar ile eğitime katılım gösterilmesi önemli bir diğer husustur.

1.5. Programın Uygulanmasında Dikkat Edilecek Hususlar

Programın verimli olabilmesi için dikkat edilecek hususlar aşağıda sıralanmıştır:

1. Programın uygulanacağı mekan ve zaman bilgileri önceden tüm katılımcılara bildirilecektir.

2. Katılımcıların oluşturulmasında gönüllüğün yanında öğretmenler için sanal zorbalıkla başa çıkma stratejileri ölçeği ile sanal zorbalık farkındalık ölçeklerinden elde edilen sonuçlar dikkate alınacaktır.

3. Programın yürütülmesi esnasında katılımcılar arasında gereksiz atışma, sataşma gibi durumlara müsaade edilmeyecek ve konu dışındaki(sanal zorbalık) konulara geçilirse eğitimci tarafından müdahale edilecektir.

4. Program belli bir plan dahilinde yürütülecek olmasına karşın, katılımcıların talep ve görüşleri doğrultusunda bazı uyarlamalar yapılabilecektir.

5. Yer alan konuların daha iyi anlaşılması ve özümsemesi için konuyla ilişkili yaşantı temelli paylaşımlara yer verilecektir.

6. Özel/mahrem paylaşımların paylaşımı yapan kişinin onayı ve izni olmaksızın grup dışında paylaşılmaması gerekmektedir.

2. PROGRAMIN İÇERİĞİ

Programın içeriği ve uygulamada yer alan konular ile kullanılacak yöntem, teknik, araç ve gereçler aşağıda açıklanmıştır.

2.1. Programda Yer Alacak Konular

1. Sanal zorbalık ve sanal zorbalık türleri
2. Sanal zorbalığın nedenleri
3. Sanal zorbalığın sonuçları
4. Geleneksel zorbalık-sanal zorbalık ilişkisi
5. Sanal zorbalıktaki kişiler(zorba,mağdur,tanık) ve özellikleri
6. Sanal zorbalık ve hukuki boyut
7. Sanal zorbalıkla başa çıkma stratejileri
8. Sanal zorbalıkla başa çıkmada öğrenci, veli, öğretmen ve okul rolleri
9. Bilinçli ve kontrollü teknoloji kullanım yöntemleri
10. İşletim sistemlerine ait güvenlik ve kontrol ayarları
11. Güvenli sosyal medya kullanım yöntemleri
12. Facebook gizlilik ve güvenlik ayarları
13. Ebeveyn kontrol sistemleri ve filtreleme programları

2.2 Uygulamada Kullanılacak Yöntem ve Teknikler

1. Programın aktarımında didaktik anlatım esas alınacaktır.
2. Gruptaki üyelerinin katılımını arttırmak için örnek olay, soru-cevap ve tartışma gibi yöntemler kullanılacaktır.
3. Özellikle bilgi ve iletişim araçlarının gizlilik ve güvenlik ayarlarını daha iyi öğrenmek ve kalıcılığını sağlamak adına bu aşamalar uygulamalı olarak gerçekleştirilecektir.
4. Programın aktarılmasında sunum, video gibi yardımcı araçlarla dikkat canlı tutulmaya çalışılacaktır.

2.3. Programı Değerlendirmede Kullanılacak Ölçekler

Programın değerlendirilmesinde iki aşama söz konusudur. Bunlardan ilki rehber öğretmen boyutunda, ikincisi de öğrenci boyutundadır. Öğretmen boyutunda kullanılacak ölçekler:

1. Öğretmenler için Sanal Zorbalık Farkındalık Ölçeği (Ayas ve Horzum, 2011)
2. Öğretmenler için Sanal Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Ölçeği (Altundağ ve Ayas, 2018)

Öğrenci boyutunda kullanılacak ölçekler

1. Sanal Zorba Farkındalık Ölçeği (Ayas, Aydın ve Horzum, 2015)
2. Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği (Koç vd., 2016)

2.4. Programda Kullanılacak Araçlar

Programın yürütülmesi esnasında aşağıdaki araçlar kullanılacaktır.

1. Bilgisayar
2. Projeksiyon
3. Uygulama yönerge kitapçığı
4. Broşürler
6. U oturma düzenini sağlayacak sandalyeler.

3. PROGRAMIN UYGULANMASI

Psiko-eğitim programı 4 oturum ve toplam 7-8 saat şeklinde planlanmaktadır. Çalışmanın ilk oturumunda katılımcılarla tanışma etkinliği yapılacaktır. Daha sonra daha çok bilgi aktarımına dayalı ancak etkileşimin de yer aldığı psiko-eğitim programının uygulanmasına geçilecektir. Program genelde iki aşamadan oluşmaktadır. Bunlar;

- A. Rehber Öğretmenlerin Eğitimi(Programın Aktarılması)
- B. Eğitim Programında Yer Alan Öğrenci, Veli ve Okul Personeli Modüllerinin Tanıtılması

Birinci aşama ise temelde üç alt kategoriden oluşmaktadır. Bu kategoriler ise;

- a. Sanal Zorbalıkla İlgili Bilgilendirme(2 Saat-1. Oturum)
- b. Bilişim Araçlarını Bilinçli Kullanma ve Güvenlik Ayarları(1.5 Saat-2. Oturum)
- c. Sosyal Medya ve Güvenlik Ayarları (1.5 Saat-3. Oturum)

İkinci aşama ise;

- a. Öğrenci,veli ve personel modüllerinin tanıtımı(2 saat- 4. Oturum)
- b. Yardımcı materyallerin paylaşımı(sunum, video, uygulama yönergeleri)
- c. Rehber öğretmen boyutunda son test verilerinin toplanması

4. PROGRAMIN HEDEFLERİ VE ALT HEDEF DAVRANIŞLAR

Programın özel hedefleri ve hedef davranışları şu şekilde belirlenmiştir:

1. Oturum: *Sanal zorbalıkla ilgili bilgilendirme (2 saat)*

Oturumun Özel Hedefleri

1. Sanal zorbalık kavramını kavrayabilme (Bilişsel-Kavrama)
2. Sanal zorbalık olaylarını fark edebilme (Duyuşsal-Alma)
3. Sanal zorbalık olaylarına karşı duyarlı olma (Duyuşsal- Tepkide Bulunma)
4. Sanal zorbalıkla başa çıkabilme stratejilerini kavrayabilme (Bilişsel-Kavrama)
5. Sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerini kullanabilme (Bilişsel-Uygulama)
6. Sanal zorbalıkla ilgili önleyici çalışmalar yapabilme (Bilişsel-Uygulama)

Oturumdaki Hedef Davranışlar

- 1.1. Sanal zorbalık kavramını tanımlar.
- 1.2. Sanal zorbalığın türlerini söyler.
- 1.3. Sanal zorbalığın nedenlerini açıklar.
- 2.1. Sanal zorbalık olaylarını tanır.
- 2.2. Sanal zorbalık olaylarını örneklendirir.

- 2.3. Sanal zorbalığın etkilerini ifade eder.
 - 3.1. Sanal zorbalıkla karşılaştığında tepkide bulunur.
 - 3.2. Sanal zorbalık olayına şahit olduğunda mağdura destek olur.
 - 3.3. Sanal zorbalıkla mücadelede ilgili davranır.
 - 4.1. Sanal zorbalık durumundaki başa çıkma stratejilerini tanımlar.
 - 4.2. Ne tür başa çıkma stratejileri olduğu açıklar.
 - 4.3. Başa çıkma stratejilerini örneklendirir.
 - 4.4. Sanal zorbalığın hukuki yönünü açıklar.
 - 5.1. Sanal mağdura psikolojik destek olur.
 - 5.2. Sanal zorbalık durumunda aileyle, akranlarla ve diğer öğretmenlerle işbirliği kurar.
 - 5.3. Sanal zorba ve mağdurun ailesini uygun bir yöntemle bilgilendirir.
 - 5.4. Sanal mağdurun doğru tepkiler vermesi için bilgilendirir.
 - 5.5. Sanal zorbalık olaylarında akran desteğini sağlar.
 - 5.6. Sanal zorbalık olaylarına karşı okul komisyonunun kurulmasına rehberlik yapar.
 - 6.1. Sanal zorbalık olayları hakkında veli, öğrenci ve okul personelini bilgilendirir.
 - 6.2. Sanal zorbalığa karşı okul ikliminin oluşmasına katkı sağlar.
 - 6.3. Öğrencileri bilinçli ve kontrollü teknoloji kullanımı konusunda bilgilendirir.
 - 6.4. Ebeveynleri bilgi ve iletişim araçlarının kontrollü kullanımı konusunda bilinçlendirir.
 - 6.5. Öğrencilere empatik tepkiler kazanabilmeleri için grup etkinlikleri düzenler.

6.6. Tanık öğrencileri sanal zorbalık olaylarında mağdura destek olmaları konusunda bilinçlendirir.

6.7. Ebeveynleri, ebeveyn kontrol programları ve filtreleme yöntemleri hakkında bilgilendirir.

2. Oturum: *Bilişim Araçlarını Bilinçli Kullanma ve Güvenlik Ayarları(1 Saat)*

Oturumun Özel Hedefleri

1. Bilgi ve iletişim araçlarının bilinçli ve kontrollü kullanımını kavrayabilme (Bilişsel-Kavrama)

2. Bilinçsiz ve kontrolsüz teknoloji kullanımlarını fark edebilme (Duyuşsal-Alma)

3. Bilişim araçlarını bilinçli ve kontrollü kullanmaya karşı duyarlı olma (Duyuşsal- Tepkide Bulunma)

4. Bilişim araçlarını bilinçli ve kontrollü kullanabilme (Bilişsel-Uygulama)

5. Bilinçli ve kontrollü teknoloji kullanımının nasıl yapılacağını gösterebilme (Bilişsel-Uygulama)

Oturumdaki Hedef Davranışlar

1.1. Bilinçli ve kontrollü teknoloji kullanımının basamaklarını açıklar.

1.2. Bilinçli ve kontrollü kullanımla ilgili örnekler verir.

1.3. Bilişim araçlarını bilinçli ve kontrollü kullanmamanın nedenlerini açıklar.

1.4. Bilişim araçlarını bilinçli ve kontrollü kullanmamanın olumsuz sonuçlarıyla ilgili tahminde bulunur.

2.1. Kontrolsüz teknoloji kullanımı sonucunda ortaya çıkan olumsuz sonuçları fark eder.

2.2. Bilinçli ve kontrollü kullanım ile kullanmama arasındaki farkları ayırt eder.

2.3. Bilinçli ve kontrollü teknoloji kullanımının basamaklarını veli ve öğrencilerle paylaşır.

3.1. Bilişim araçlarını bilinçli ve kontrollü kullanım konusunda isteklidir.

3.2. Bilişim araçlarını bilinçli ve kontrollü kullanım konusunda veli ve öğrencilerine önerilerde bulunur.

3.3. Bilinçli ve kontrollü teknoloji kullanımıyla ilgili konularda öğrenmeye isteklidir.

4.1. Bilişim araçlarını kullanırken zaman yönetimine dikkat eder.

4.2. Bilişim araçlarındaki ebeveyn kontrol ve filtreleme özelliklerini kullanır.

4.3. Bilişim araçlarındaki riskli içeriklerden uzak durur.

4.4. Dijital ortamdaki kişisel bilgilerin gizliliğine dikkat eder.

5.1. Bilinçli ve kontrollü teknoloji kullanım basamaklarını öğrencilere aktarır.

5.2. Ebeveyn kontrol ve filtreleme yöntemlerini ebeveynlere anlatır.

5.3. Bilişim araçlarının kontrollü ve bilinçli kullanımında dikkat edilecek noktaları ebeveynlere anlatır.

5.4. Bilinçli ve kontrollü teknoloji kullanım konusunda afiş ve broşür hazırlar.

5.5. Bilinçli ve kontrollü teknoloji kullanım konusunda okul personelini bilgilendirir.

3. Oturum: Sosyal Medya ve Güvenlik Ayarları (1 Saat)

Oturumun Özel Hedefleri

1. Sosyal medya araçlarını tanıma (Bilişsel-Bilgi)
2. Sosyal medya araçlarının zararlarını fark edebilme (Duyuşsal-Alma)
3. Sosyal medyayı amacına uygun kullanmaya karşı duyarlı olma (Duyuşsal-Tepkide Bulunma)
4. Sosyal medyayı bilinçli ve kontrollü kullanabilme (Bilişsel-Uygulama)

5. Facebook’da gizlilik ve güvenlik ayarlarının nasıl yapılacağını gösterebilme (Bilişsel-Uygulama)

Oturumdaki Hedef Davranışlar

1.1. Sosyal medya araçlarının özelliklerini bilir.

1.2. Ne tür sosyal medya araçları olduğunu bilir.

1.3. Sosyal medya araçlarının olumlu özelliklerini söyler.

1.4. Sosyal medya araçlarının taşıdığı riskleri bilir.

1.5. Sosyal medyadaki paylaşımların yasal sorumlulukları olduğunu bilir.

2.1. Sosyal medyada gerçek yaşamda tanımadığı kişilerle arkadaş olunmaması gerektiğinin farkındadır.

2.2. Sosyal medyada yer alan olası risklerin ayırımına varır.

2.3. Sosyal medyada yer alan her bilginin doğru olmayacağını farkındadır.

3.1. Sosyal medya araçlarını amacına uygun kullanma konusunda isteklidir.

3.2. Sosyal medya araçlarının amacına uygun kullanımı konusunda veli ve öğrencilerine önerilerde bulunur.

3.3. Sosyal medya araçlarının gizlilik ve güvenlik ayarlarını öğrenmeye isteklidir.

4.1. Sosyal medya araçlarını kullanırken zaman yönetimine dikkat eder.

4.2. Sosyal medya araçlarının gizlilik ve güvenlik ayarlarını kullanır.

4.3. Sosyal medyadaki riskli içeriklerden uzak durur.

4.4. Sosyal medyada kişisel bilgilerin gizliliğine dikkat eder.

5.1. Facebook gizlilik ve güvenlik ayarlarını veli, öğrenci ve okul personeline aktarır.

5.2. Sosyal medya araçlarındaki kişisel bilgilerin korunmasının önemini anlatır.

5.3. Sosyal medya araçlarını yasaklamanın çözüm olmayacağını velilere anlatır.

5.4. Sosyal medya araçlarının amacına uygun kullanımı konusunda afiş ve broşür hazırlar.

4. Oturum: Öğrenci, Veli ve Okul Personeli Modüllerinin Tanıtılması (2 Saat)

Oturumun Özel Hedefleri

1. Sanal zorbalık ve bilinçli teknoloji kullanımıyla ilgili ebeveynlerin rollerini tanıma(Bilişsel-Bilgi)

2. Sanal zorbalık ve bilinçli teknoloji kullanımıyla ilgili okul personelinin(Öğretmen, idareci ve diğer personel) rollerini tanıma(Bilişsel-Bilgi)

3. Sanal zorbalık ve bilinçli teknoloji kullanımıyla ilgili öğrencilerin rollerini tanıma(Bilişsel-Bilgi)

4. Sanal zorbalık ve bilinçli teknoloji kullanımıyla ilgili konuları öğrenci, ebeveyn ve okul personeline uygun bir şekilde aktarabilme(Bilişsel-Uygulama)

Oturumdaki Hedef Davranışlar

1.1. Sanal zorbalığın mağduru olmanın (mağdurun)onun suçu olmadığını bilir.

1.2. Sanal zorbalıkla mücadele ve sanal zorbalığın önlenmesinde ebeveynlerin önemli bir koruyucu rolü olduğunu bilir.

1.3. Ebeveyn kontrol ve filtreleme yöntemlerinin nasıl çalıştığını bilir.

1.4. Ebeveynlerin sanal ortamda yaşanan olumsuzluk durumunda daha yapıcı ve destekleyici tepki vermesi gerektiğini bilir.

2.1. Sanal zorbalıkla mücadelede öğretmenin koruyucu rolü olduğunu bilir.

2.2. Sanal zorbalıkla mücadelede okul ikliminin önemli bir koruyucu rolü olduğunu bilir.

2.3. Sanal zorbalık ve bilinçli teknoloji kullanım konusunda okul personelinin rol model olması gerektiğini bilir.

2.4. Sanal mağdur ya da tanık öğrencilerin yaşanan zorbalık durumunda okul personelinin destek vermesi gerektiğini bilir.

2.5. Sanal ortamda yaşanan bir olumsuzluk durumunda okul personelinin serinkanlı bir şekilde hareket etmesi gerektiğini bilir.

2.6. Sanal ortamda yaşanan bir olumsuzluk durumunda okul personelinin kendi içinde ve velilerle işbirliği yapması gerektiğini bilir.

3.1. Sanal zorbalıkla mücadelede mağdur öğrencilerin yetişkin desteği almasının önemli olduğunu bilir.

3.2. Sanal zorbalıktan korunmak için sanal ortamda kişisel bilgilerin gizliliğine dikkat edilmesi gerektiğini bilir.

3.3. Sanal zorbalık eğitiminde özendirici olma riskine karşı dikkatli olunması gerektiğini bilir.

3.4. Sanal ortamda sosyal medya araçlarındaki güvenlik ayarlarının düzenli kontrolünün yapılması gerektiğini bilir.

3.5. Sanal ortamdaki paylaşımların hem hukuki hem de vicdani sorumluluklar taşıdığını bilir.

4.1. Okulda sanal zorbalıkla mücadele konusunda okul ikliminin oluşmasında liderlik yapar.

4.2. Sanal zorbalıkla içeriği aktarırken sanal zorbalığın özendiricilik riskine karşı dikkatli davranır.

4.3. Her modülü(öğrenci,veli,personel) hedef kitlenin konumuna uygun bir şekilde aktarır.

4.4. Sanal zorbalıkla mücadelede paylaşımda bulunduğu hedef kitleye (öğrenci,veli personel) işbirliğine hazır olduğunu gösterir.

4.5. Sanal zorbalıkla mücadelede ve bilinçli teknoloji kullanımında yetişkin desteğinin önemini aktarır.

4.6. Sanal zorbalıkla mücadelede akran desteğinin önemini aktarır.

4.7. Sanal zorbalıkla mücadelede bilinçli olmanın yanında filtreleme ve kontrol programlarının önemini belirtir.

5. PROGRAMIN AŞAMALARI

(Bu kısımda her bir oturumda aktarılacak içeriğe ilişkin sunum, etkinlik, afiş, broşür gibi materyaller yer almaktadır).

EK-IX
ÖRNEK AFİŞLER

Sanal zorbalık karşısında çaresiz kalma!
Güvendiğin öğretmeninden yardım iste!

Bilgi ve destek için Okul Rehberlik Servisine başvurabilirsiniz.

Yunus ALTUNDAĞ
E-posta: yunusaltundag14@hotmail.com

**Sanal alemde dedikodu yapma!
Yapılana da ortak olma!**

Bilgi ve destek için Okul Rehberlik Servisine başvurabilirsiniz.

Yunus ALTUNDAĞ
E-posta: yunusaltundag14@hotmail.com

**Sanal alemde sana
yapılmasını istemediğin
davranışları sende
başkasına yapma!**

Bilgi ve destek için Okul Rehberlik Servisine başvurabilirsiniz.

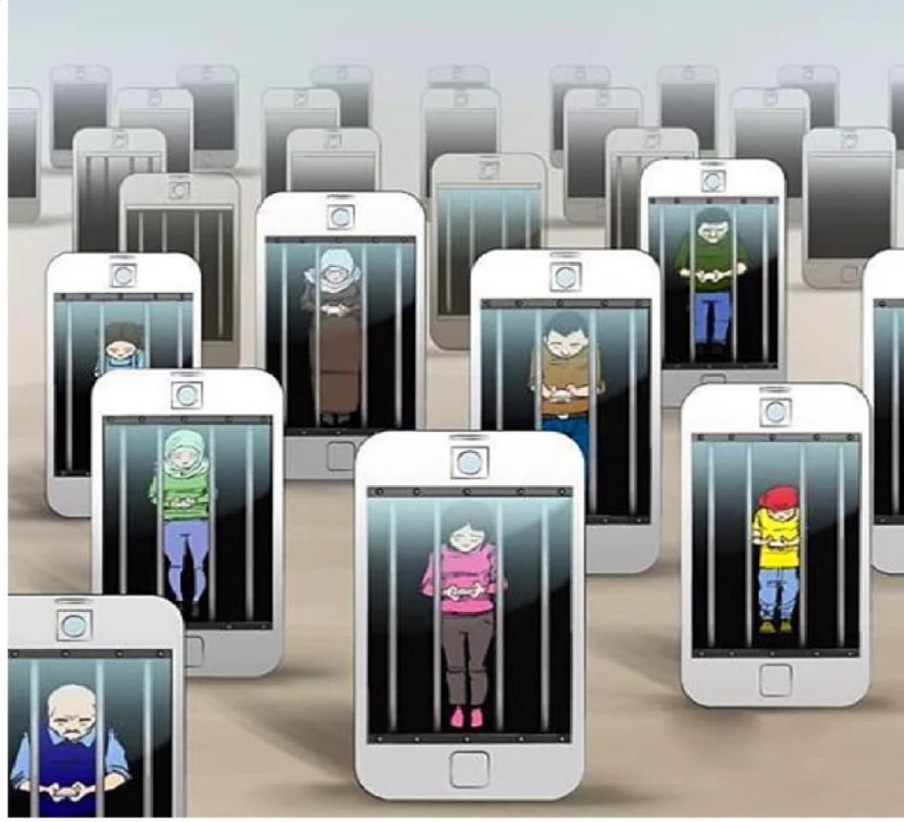
Yunus ALTUNDAĞ
E-posta: yunusalhundag14@hotmail.com

**Sosyal ağlardaki
paylaşımlarında
sorumlu davran!
Sorunlarla karşılaşma!**

Bilgi ve destek için Okul Rehberlik Servisine başvurabilirsiniz.

Yunus ALTUNDAĞ
E-posta: yunusaltundag14@hotmail.com

**Hayat ekranın içine
hapsedilemeyecek
kadar güzel ve değerli!
Gerçek hayatın farkında ol!**

Bilgi ve destek için Okul Rehberlik Servisine başvurabilirsiniz.

Yunus ALTUNDAĞ
E-posta: yunusalndag14@hotmail.com

**PAYLAŞIMDA BULUNMADAN
ÖNCE BİR KEZ DAHA DÜŞÜN.
UNUTMA! DİJİTAL İZLER ASLA
KAYBOLMAZ**

Bilgi ve destek için Okul Rehberlik Servisine başvurabilirsiniz.

Yunus ALTUNDAĞ
E-posta: yunusalundag14@hotmail.com

ÖĞRENCİLERE YÖNELİK BROŞÜR

SEVGİLİ GENÇLER!

- Günümüzde artık teknolojiyi kullanmak değil, bilinçli, kontrollü ve güvenli kullanmak önemlidir.
- Sanal ortamdaki siddet olan sanal zorbalığa karşı mücadele yöntemlerini öğrenip uygulamak güvenliğinizi için gereklidir.
- Sanal dünyada karşılaştığımız olumsuz bir durum karşısında ebeveynlerinizden, öğretmenlerinizden ya da okul psikolojik danışmanından yardım istemekten asla çekinmeyin.
- Dijital araçlarınızı kullanmayı en aza en düzeyde tutmaya çalışın. Bunun yerine doğaya, spora ya da sanata zaman ayırmaya çalışın.

Dijital vatandaşlık bilincine sahip olan gençler bilimsin çağının gerçek mimarları olacaktır.

"Zorba olma mağdurun yanında ol"

21. asrın zorbalığı olan sanal zorbalık karşısında sessiz kalmayın.
Belki bugün mağdur olmayabilirsiniz.
Ama unutmamalısınız ki bugün sanal mağdur olan arkadaşın büyük ihtimalle dün mağdur edilmemişti.

Sanal zorbalığa şahit olmasan sessiz kalma!

Mağdurun yanında ol ki zorbalık güç bulmasın.

Sanal dünyada kendine ait kişisel alanlara her zaman güvenide tutmaya çalış.

Bunun için kullandığın sanal platformların (sosyal medya, oyun vs.) gizlilik ve güvenlik ayarlarını yapmayı ihmal etmemelisin

Hazırlayan: Arş. Gör. /Dr. Öğrencisi
Yunus ALTUNDAG
Sakarya Üniversitesi
Rahberlik ve Psikolojik Danışmanlık
E-posta: yunusaltundag@hotmail.com

BİLİNÇLİ TEKNOLOJİ KULLANIMI ve SANAL ZORBALIK ÖNLEME

BİLGİ ÇAĞINDAKİ
DİJİTAL DÜNYADA
GÜVENDE KALMANIN
YOLLARI

SANAL ZORBALIK NEDİR?

Bilgi ve iletişim çağı olarak kabul edilen günümüzde sosyal ağlardan, internetten, akıllı telefonlardan vazgeçmek neredeyse imkansızdır. Hayatımıza bir çok kolaylık getiren bu yeni teknolojiler beraberinde bir takım riskleri de getirmektedir. Bunların başında sanal zorbalık gelmektedir.

Bilgi ve iletişim araçlarıyla (telefon, tablet, bilgisayar, internet vs.) bir kişi ya da grubun kendisine hedef olarak seçtiği bir kişi ya da gruba yönelik yapıldığı zorbalığa sanal zorbalık denir.

Bir diğer ifadeyle bilgi ve iletişim araçları yoluyla bir kişi ya da grubun diğerlerine yönelik düşmanlık, korkutma, tehdit, sindirme ve taciz amaçlı iletişim (fotoğraf, video, ileti vs.) kışkırtıcı ve tekrarlı bir şekilde göndermesidir.

"Zorbalığı ancak korkaklar yapar"

HANGİ DAVRANIŞLAR SANAL ZORBALIKTIR?

- Kişinin özel görüntülerini çekmek ya da çekilmiş görüntülerini izni olmadan sanal ortamda paylaşmak.
- Başkasına ait özel bilgileri (adres, kimlik bilgileri vs.) izni ve onayı olmadan paylaşmak.
- E-posta, mesaj ya da anlık mesajlar (whatsapp, messenger vs.) kişiye hakaret, aşağılama, alayla alma, tehdit etme ya da cinsel tacizde bulunma
- Sosyal ağlarda birisi hakkında dedikodu çıkartma
- Sosyal ağlarda ya da diğer platformlarda başka birisinin kimliğini bizzat olarak kişiye zarar verme
- Arkadaşlarıyla organize olup mağdur olarak seçtiği kişiyi sosyal platformlarda dışlama (arkadaşlıktan çıkarma, etiketli bırakma vs.)
- Bir kişiye ilişkin onu karalayıcı, küçük düşürücü site, sayfa ya da grup açılmas

SANAL ZORBALIKIN NEDENLERİ

- Zorbanın yaptıklarının eğlence/şaka okuluğunu düşünmesi
- İhtikar alma (nispetleme yapma)
- Başkalarını kontrol etme arzusu
- Akranlar arasında statü kazanma beklentisi
- Saklıryanlıkta zevk alma
- Yakınlıkta ihmalden dolayı oluşan
- Anonim olabilmesi (kimliğini gizleyebilme)
- Davranışlarının sorumluluğunu almaktan kaçınma
- Kışkırtıcı
- Gerçek hayattaki kazanımların sanal ortamda başka birisine yöneltilmesi
- Sanal ortamın yeterince denetlenmemesi
- Dijital vatandaşlığın yeterince benimsenmemesi

Dijital vatandaşlık: Gerçek dünyada olduğu gibi sanal (dijital) ortamlarda da sorumluluk çerçevesinde davranmayı ifade etmektedir. (Özel bilgileri koruma, başkalarının özeline saygı duyma ve özgürlüğünü ihlal etmeden kendi özgürlüğünü yaşayabilme vs.)

SANAL ZORBALIKLA NASIL MÜCADELE EDİLİR

- Hemenlariye ait parolaları kimseye paylaşmayın
- Kaynağın güvenmediğiniz riskli ileti, paylaşımları açmayın
- Gerçek hayatta tanımadığınız kişilerle sanalda arkadaş olmayın.
- İnternette daha sonra pişman olacağınız davranışlarda (paylaşımlarda bulunmayın. Dijital izler asla kaybolmaz.
- Öfkeliyken paylaşımda bulunmayın.
- Zorba olduğunuzu düşündüğünüz kişilerden gelen mesaj/iletilere cevap vermeyin. Nispetleme yapmayın.
- Sanal zorbalığa maruz kalırsanız güvendiğiniz bir yetkinkenine (anne-baba, öğretmen vs.) yardım isteyin.
- Başkasını da ilgilendiren bir içerikli kişilerin izin ve onayıyla paylaşın.
- Sanal ortamda birisi hakkında dedikodu yayılmasına /yayılmasına destek olmayın
- Sanal dünyada size yapılmaması istemeyeceğiniz bir şeyi siz de başkasına yapmayın.
- Sosyal ağlarda sizi rahatsız edenleri durdurmanın yollarını öğrenin. (gizlilik ve güvenlik ayarlarınızı sürekli güncel tutun)
- Gerçek dünyada olduğu gibi sanal dünyadaki davranışlarınızın da insani ve hukuki sorumlulukları olduğu unutulmamalıdır.
- Sanal zorbalığa karşı sessiz olmayın. Mağdurun yanında durun.
- Devlete ait www.ihbarweb.org.tr den yardım alabilirsiniz

VELİLERE YÖNELİK BROŞÜR

SANAL ZORBALIĞIN SONUÇLARI

- Mağdurlar yoğun bir şekilde öfke, kızgınlık, stres, utanç, kaygı, yalnızlık, çaresizlik, aşağılanışlık, intikam ve nefret gibi olumsuz duygular yaşamaktadır.
- Zorba ve mağdurlarda özgüven, ve öz saygıda düşme, sosyal fobi, içe kapanıklık, ile ekran ilişkilerinde bozulma.
- Yine hem zorba hem de mağdurlarda konsantrasyon bozuklukları, okul başarılarında azalma, devamsızlıkta artışlar görülebilmektedir.
- Bunların dışında özellikle mağdurlarda uyku bozuklukları, baş ağrısı, karn ağrısı gibi fiziksel rahatsızlıklar görülebilir.

Dijital vatandaşlık bilincine sahip olan gençler bilişim çağının gerçek mimarları olacaktır.

"Zorba olma mağdurun yanında ol"

SEVGİLİ ANNE-BABALAR!

- Günümüzde artık teknolojiyi kullanmak değil; bilinçli, kontrollü ve güvenli kullanmak önemlidir.
- Sanal ortamdaki şiddet olan sanal zorbalığa karşı mücadele etmek için sizlerin de teknolojik araçları kullanmayı bilmeniz ve çocuklarınıza denetimlenmesi gerekmektedir.
- Çocuğunuz sanal zorba ya da mağdur olduğunda öncelikle yakın olun ve çocuğunuzla konuşun, eleştirmeyi ya da teknolojik araçların yasaklanmayi çözüm yolu olarak kullanmayın.
- Sanal zorbalık olayına gahit olursanız okulla işbirliği içerisinde çocuğunuzun yanında durmalısınız. Şayet çocuğunuz zorbalık yapmışsa yine okulla işbirliği içerisinde eğitici yaptırımlar konusunda kararı bir duruş sergilemelisiniz.

Hazırlayan: Arş. Gör., Dr. Öğrencisi
Yunus ALTUNDAG
Sakarya Üniversitesi
Rahberlik ve Psikolojik Danışmanlık
E-posta: yunusaltundag@ghotmail.com

**BİLİNÇLİ
TEKNOLOJİ
KULLANIMI ve
SANAL ZORBALIĞI
ÖNLEME**

**BİLEĞİ ÇAĞINDAKİ
DİJİTAL DÜNYADA
GÜVENDE KALMANIN
YOLLARI**

**SANAL ZORBALIK
NEDİR?**

Bilgi ve iletişim çağı olarak kabul edilen günümüzde sosyal ağlardan, internette, akıllı telefonlardan vazgeçmek neredeyse imkansızdır. Hayatımıza bir çok kolaylık getiren bu yeni teknolojiler beraberinde bir takım riskleri de getirmektedir. Bunların başında sanal zorbalık gelmektedir.

Bilgi ve iletişim araçlarıyla (telefon, tablet, bilgisayar, internet vs.) bir kişi ya da grubun kendisine hedef olarak seçtiği bir kişi ya da gruba yönelik yapıldığı zorbalığa sanal zorbalık denir.

Bir diğer ifadeyle bilgi ve iletişim araçları yoluyla bir kişi ya da grubun diğerlerine yönelik düşmanlık, korkutma, tehdit, sindirme ve taciz amaçlı iletişim (fotoğraf, video, ileti vs.) kasti ve tekrarı bir şekilde göndermesidir.

"Zorbalığın ancak korkaklar yapar"

**HANGİ DAVRANIŞLAR SANAL
ZORBALIKTIR?**

- Kişinin özel görüntülerini çekmek ya da çekilmiş görüntülerini izni olmadan sanal ortamda paylaşmak.
- Başkasına ait özel bilgileri (adres, kimlik bilgileri vs.) izni ve onayı olmadan paylaşmak.
- E-posta, mesaj ya da anlık mesajlaşma (whatsapp, messenger vs.) kişiyi hakaret, aşağılama, alaya alma, tehdit etme ya da cinsel tacizde bulunma.
- Sosyal ağlarda birisi hakkında dedikodu çıkartma.
- Sosyal ağlarda ya da diğer platformlarda başka birisinin kimliğine bürünerek kişiyi zararı verne.
- Arkadaşlarıyla organize olup mağdur olarak seçtiği kişiyi sosyal platformlarda dışlama (arkadaşlıktan çıkarma, takibi bırakma vs.)
- Bir kişiyi izni olmaksızın, küçük düşürücü site, sayfa ya da grup açılması.

SANAL ZORBALIĞIN NEDENLERİ

- Zorbaların yaptıkları eğlence/saka olduğunu düşünmesi
- İntikam alma (misilleme yapma)
- Başkalarını kontrol etme arzusu
- Akıllı telefonlar sayesinde statü kazanma beklentisi
- Saldırganlıktan zevk alma
- Yakalanma ihtimalinin düşük olması
- Anonim olabilmesi (kimliğini gizleyebilme)
- Davranışlarının sorumluluğunu almaktan kaçınma
- Kıskançlık
- Gerçek hayattaki özgüvenin sanal ortamda başka birisine yöneltilmesi
- Sanal ortamın yeterince denetlenmemesi
- Dijital vatandaşlığın yeterince benimsenmemesi

Dijital vatandaşlık Gerçek dünyada olduğu gibi sanal (dijital) ortamlarda da sorumluluk içerisinde davranmayı ifade etmektedir. (Özel bilgileri koruma, başkalarının özeline saygı duyma ve özgürlüğünü ihlal etmeden kendi özgürlüğünü yaşayabilme vs.)

**SANAL ZORBALIKLA
NASIL MÜCADELE EDİLİR**

- Hesaplarınızı ait parolaları kimseye paylaşmayın
- Kaynağını güvenmediğiniz riskli ileti/paylaşımları açmayın
- Gerçek hayatta tanımadığınız kişilerle sanalda arkadaş olmayın.
- İnternette daha sonra pişman olacağınız davranışlarda paylaşımlarla bulunmayın. Dijital izler asla kaybolmaz.
- Öfkeliyken paylaşımında bulunmayın.
- Zorba olduğumu düşündüğünüz kişilerden gelen mesaj/iletilere cevap vermeyin. Misilleme yapmayın.
- Sanal zorbalığa maruz kalırsanız güvendiğiniz bir yetişkenden (anne-baba, öğretmen vs.) yardım isteyin.
- Başkasını da ilgilendiren bir içeriği kişinin izni ve onayıyla paylaşın.
- Sanal ortamda birisi hakkında dedikodu yapılırsa/yayılmasına destek olmayın.
- Sanal dünyada size yapılmaması istemeyeceğiniz bir şeyi siz de başkasına yapmayın.
- Sosyal ağlarda sizi rahatsız edenleri durdurmanın yollarını öğrenin. (gizlilik ve güvenlik ayarlarınızı sürekli güncel tutun)
- Gerçek dünyada olduğu gibi sanal dünyadaki davranışlarınızdan da insani ve hukuki sorumlulukları olduğu unutulmamalıdır.
- Sanal zorbalığa karşı sessiz olmayın. Mağdurun yanında durun.
- Devlete ait www.ihbarweb.org.tr'den yardım alabilirsiniz

EK-XII

GRUP REHBERLİĞİ

ETKİNLİĞİN ADI: EMPATİ EĞİTİMİ (*O SEN OLABİLİRSİN*)

Düzyey: Lise

Süre: 30-40 dk.

Araç-gereç: Form-A, Form-B ve Kağıt-kalem.

Kazanımlar:

1. Sanal ortamda karşılaştığı bir olayın sanal zorbalık olduğunu fark eder.
2. Şahit olduğu sanal zorbalık olayına karşı duyarlı davranır.
3. Şahit olduğu sanal zorbalık olayında mağdurun yanında olması gerektiğini bilir.

Süreç:

1. Öğrencilerle yapılan tanışma ve selamlama konuşmasından sonra tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de bilgi ve iletişim araçlarının çok hızlı bir değişim ve gelişim içinde olduğu açıklanarak grup etkileşimi başlatılır. Sanal ortamda her geçen gün karşımıza yeni bilgi ve durumlar çıkabildiği belirtilerek öğrencilere FORM-A dağıtılır.
2. FORM-A’da yer alan örnek olaylardaki kişilerin yerine kendilerini koymaları istenir. Böyle bir durumla karşılaşırdınız/karşılaşırsanız ne hissedersiniz? Diye sorularak, örnek olayların altına ne hissettiklerini yazmaları istenir.
3. Süre olarak yaklaşık 5-10 dk verilir. Süre sonucunda öğrencilerden gönüllü olanlardan duygu ve düşüncelerini paylaşmaları istenir ve paylaşım konusunda cesaretlendirilir.
4. Öğrencilerin duygu ve düşünceleri alındıktan sonra şu şekilde bir açıklama yapılarak devam edilir: “Bilgi ve iletişim araçları her geçen gün hayatımıza daha fazla girmekte, eğitimden bankacılık işlemlerine, devlet işlerinden sosyalleşmeye kadar çok geniş bir alanda bu araçları yaygın bir şekilde kullanmaktayız. Teknolojik araçların çeşitlenmesiyle başta öğrenciler olmak üzere tüm bireyler çok farklı amaçlarla bu araçları kullanmaktalar. Hayatımızı bir çok açıdan kolaylaştıran, daha önce günlerce süren iş ve işlemleri sadece birkaç dakika/saniye’de yapabilmemize imkan tanıyan bu yeni teknoloji getirdiği bir takım kolaylıkların yanında riskleri de barındırmaktadır. Uzun bir süre internet, telefon, tablet, bilgisayar ya da diğer bilgi ve iletişim araçlarının kullanılması günlük iş, okul, ders gibi aktivitelerin aksatılmasına sebep olabilmektedir. Bunun yanında uzun süre bu araçların kullanılması gözlerde kuruluk, bel ve boyun ağrıları, parmaklarda uyuşukluk, baş ağrısı gibi fizyolojik; gerginlik, stres, endişe psikolojik bir takım sorunlara yol açabilmektedir. Ayrıca, kişinin hoşuna gitmeyeceği, onu zor durumda bırakacak bir takım fotoğraf, video ya da iletilerin paylaşılmasıyla başkalarına zarar verilebilmektedir. Bilgi ve iletişim araçlarıyla kasıtlı olarak bir başkasına zarar vermeye sanal zorbalık denilmektedir. Sanal zorbalıkta zorbalığı yapan kişiye “zorba”; zorbalığa uğrayan kişiye “mağdur” ve yapılan zorbalığa şahit olan diğer kişilere de “izleyici/tanık” denilmektedir. Günümüzde özellikle facebook gibi sosyal medya araçlarının yaygınlaşması sonrası sanal zorbalık olayları daha sık bir şekilde yaşanmaya başlamıştır. Buradakilerin büyük bir kısmı sanal zorbalık olayına bir şekilde muhatap olmuş olması oldukça yüksek bir ihtimaldir. Ya zorba, ya mağdur ya da en azından tanık olarak böyle bir olay başımıza gelmiştir. Böyle bir durumla tanık olarak karşılaştığımızda gülüp geçmek ya da mağdurla dalga geçmek yerine mağdurun yanında, zorbanın karşısında olmak gerekmektedir. Onaylanmadığını hatta başkaları tarafından eleştirildiğini gören sanal zorba yaptığı bu davranıştan vazgeçecektir. Unutmayalım ki bugün arkadaşımızın başına gelen yarın bizim ya da çok değer verdiğimiz bir yakınımızın başına gelebilir.”
5. Genel olarak Form-B’de yer alan konular öğrencilere özetlenerek etkinlik sonlandırılır.

FORM-A

Örnek-1: Facebook şifresi çalınmış bir kişinin hesabından arkadaşlarına küfürlü, hakaret içeren mesajlar gönderiliyor. Hesabı çalınanın özel bilgileri diğerleriyle paylaşılıyor.

Örnek-2: Tüm sosyal medya hesapları ve özel bilgileri ele geçirilen birisinin hesap bilgileri ve özel bilgilerinin geri verilmesinin belirtilen hesaba ciddi miktarda para yatırmasına bağlanıyor. Aksi takdirde özel bilgilerinin tüm sanal platformlarda paylaşılacağına ilişkin tehdit ediliyor.

Örnek-3: Sosyal medyada paylaştığı bir fotoğraf üstünde oynama yapılmış ve kişinin hoşuna gitmeyeceği bir şekle sokulmuş.(gözleri, kulakları, saçı vs. oynanmış. Onu zor durumda bırakacak bir arka fon eklenmiş vs.). Fotoğrafın bu yeni hali kişinin tüm okul arkadaşlarının göreceği şekilde sosyal medyada paylaşılıyor.

Örnek-4: Kendi evinin içinde çektiği özel(kişisel) bir videoyu ele geçiren bir kişi (kimliğini gizleyerek/sahte hesap açarak), o videoyu facebookta paylaşıyor.

Örnek-5: Çok yakın bir arkadaşıyla yaptığı özel yazışmaların üçüncü bir kişi tarafından ele geçirilerek facebook/whatsapp vs. üzerinden paylaşılıyor. Bu iki kişiyi tanıyan bir çok kişi bu konuşmaları görüyor.

FORM-B

SANAL ZORBALIKLA MÜCADELEDE ÖNEMLİ HUSUSLAR

1. Sanal zorbalığın bize, arkadaşlarıma ya da çevremize zarar veren olumsuz bir durum olduğunu kabul etmeliyiz.
2. Sanal zorbalık karşısında korkmadan, ancak fevri tepkilerde de bulunmadan işbirliği içerisinde çözüm bulmaya çalışmalıyız. (Özellikle öğretmen, anne-baba, rehber öğretmen gibi yetişkinlerden destek alarak)
3. Sanal zorbalık hakkında okullarda öğrencilere, velilere, öğretmenlere ve yöneticilere yönelik eğitimler düzenlenmelidir.
4. Öğretmenler de yine sanal zorbalık konusunda bilinçli olmalı ve öğrencilere gerektiğinde hem bilgi ve destek verip, gerektiğinde onlara rehberlik yapmalıdır.
5. Teknolojik olarak sanal zorbalığa karşı kendini koruyabilecek tedbirlere sahip olmalıyız (sosyal ağlarda gizlilik ve güvenlik ayarları yapma, riskli içeriklerin olduğu platformlardan uzak durma, kişisel özel bilgileri paylaşmama, parolalarımızı paylaşmama, sanal zorbayı engelleme, özellikle sosyal ağlardaki paylaşımlarda düşünerek dikkat etme vs.) .
6. Başkasına uygulanan bir sanal zorbalığa şahit olduğumuzda sessiz kalmadan tepki göstermeli ve mağdurun yanında olmalıyız.
7. Başımıza herhangi bir sanal zorbalık olayı geldiğinde kesinlikle misilleme yapmamalıyız. Öncelikle serin kanlı davranıp görmezden gelinebilir ve kullanılan cihaz ya da uygulama kapatılabilir(bilgisayarı ya da sosyal ağı kapatma gibi). Duruma göre zorbadan gelen mesajlar silinebilir ya da engellenebilir. Şayet mesajlarda suç teşkil edecek gibi bir içerik varsa ya da sizi çok rahatsız edecek noktaya ulaşmışsa adli ya da idari olarak işlem yapmak için(şikayet, suç duyurusu gibi) mesajları ya da suç içeren dökümanlar kanıt amaçlı saklanabilir.
8. Sanal zorbalık karşısında arkadaşlarımızdan, öğretmenlerimizden, anne-babamızdan yardım ve destek istemeliyiz. Unutulmamalıdır ki sanal zorbalığa yetişkin müdahalesi söz konusu olduğunda sorunlar daha kalıcı çözülebilir.

EK-XIII

PSİKOEĞİTİM PROGRAMI-1.OTURUM

SANAL ZORBA FARKINDALIĞINI ARTIRMA VE SANAL ZORBALIKLA BAŞAÇIKMA STRATEJİLERİ KAZANDIRMA PROGRAMI

1.OTURUM

Arş. Gör./Dr. Öğrencisi Yunus ALTUNDAĞ
Sakarya Üniversitesi, Eğitimde Psikolojik Hizmetler
Programı(Dr.)

Arş. Gör. Yunus Altundağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

2

SANAL ZORBALIK NEDİR?

- Bir birey veya grup tarafından elektronik iletişim araçları yoluyla sürekli biçimde gerçekleştirilen ve kendisini kolaylıkla savunamayacak durumda bulunan mağduru kasıtlı olarak hedef alan davranış örüntüleri olarak tanımlanmaktadır(Hinduja ve Patchin, 2009)
- Bir diğer tanımda ise 'bir birey veya grubun bilişim ve iletişim teknolojilerini (e-posta, metin mesajları, anlık mesajlaşma, kişisel web siteleri, sosyal ağlar ve çevrimiçi anket siteleri gibi) diğer bireylere düşmanca davranma ve zarar verme niyetiyle tekrarlayıcı biçimde kullanmasını içeren eylemler' sanal zorbalık olarak isimlendirilmektedir (Slonje ve Smith, 2008).
- Siber zorbalığın doğrudan (örneğin e-posta yoluyla hakaret etme) gerçekleştirilebileceği gibi dolaylı olarak (örneğin çevrimiçi sosyal ağ sitelerinden dışlama veya başka birisi gibi davranma) da yapılabileceği ifade edilmektedir (Riebel, Jager ve Fischer, 2009).

SANAL ZORBALIK NEDİR?

- *Bir eylemin sanal zorbalık olarak adlandırılabilmesi için aşağıdaki ölçütleri taşıması gerekmektedir:*
- **Israr Edicilik:** Bir davranışı yapmak için önceden tasarlamak.
- **Tekrar Etme:** Zorba davranışların aynı biçimde sürekli gösterilmesidir.
- **Zarar Verme:** Zarar vermenin amacı başkalarına acı çektirmektir.
- **Bilgisayar, Cep Telefonu ve Diğer Elektronik Araçlar:** Siber zorbalığı okul zorbalığından ayıran araçlardır (Yaman, Eroğlu ve Peker, 2011).

Arş. Gör. Yunus Altundağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

3

SANAL ZORBALIK ÖRNEKLERİ

- [AMANDA TODD VAKASI, 15 YAŞINDA, 2012-KANADA](#)
- Yaşadığı sanal zorbalık sonucunda 10 Ekim 2012'de intihar ederek hayatına son verdi

Arş. Gör. Yunus Altundağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

4

SANAL ZORBALIK ÖRNEKLERİ

- **ŞENİZ ERKAN-14 Yaşında, AVUSTRALYA-2012**
- AVUSTRALYA'nın Melbourne kentinde yaşayan 14 yaşındaki Türk kıızı Şeniz Erkan, kendisine ait sosyal paylaşım sitelerindeki hesaplarına girerek tehdit ve saldırılarda bulunan "sanal zorbalırların" baskısına dayanamayıp, geçen hafta intihar etti.
- **Kıbrıslı Türk aile şaşkın**
- Avustralya'da yaşayan Kıbrıslı Türk Erkan ailesi için, küçük kızları Şeniz'in intiharı beklenmedik bir anda geldi. Geçen çarşamba evinin yakınındaki demiryolunda trenin önüne atlayarak intihar eden Şeniz'in babası Şenol Erkan, "Hiçbir şeyden şüphelenmedik. Çok canlı, neşeli ve normal bir yaşamı vardı. Anneler, babalar evlatlarınıza dikkat edin. Sanal zorbalırlar, kızım intihar edene kadar duymamıştım. Bize anlatmadı" dedi. Avustralya televizyonlarının günlerdir haber yaptığı olayla ilgili konuşan Şeniz'in ağabeyi Aykut Erkan, "Facebook dahil tüm hesaplarına girmişler. Onun adıyla herkese genç mesajlar atmışlar. Cep telefonuna da tehdit, baskı mesajları gelmiş" diye konuştu. Şeniz'in okulu Taylors Lakes Müdürü Geoff Pell'de, polislin geniş bir soruşturma yürüttüğünü söyledi. Bu bağlamda, Şeniz'in bir süredir bazı öğrencilerin "kabadayılıklarıyla" baskı altında olduğu iddiası da inceleniyor.
- **Başbakan 125 milyon dolarlık savaş açtı**

Arç. Göc. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

5

SANAL ZORBALIK ÖRNEKLERİ

- **REBECCA ANN SEDWICK, 12 YAŞINDA-FLORİDA/ABD-2013**
- Sanal ortamdaki 'ölmelisin' baskılarını daha fazla dayanamayıp 12 yaşında yüksek bir yerden atlayarak intihar etmiştir.

Arç. Göc. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

SANAL ZORBALIK ÖRNEKLERİ

- **MEGAN MEIER, 13 yaşında-KALİFORNİYA/ABD-2006**
- 13 yaşındaki Megan Meier, arkadaşlık ilişkisi ve yakınlık kurmak amacıyla bir sosyal paylaşım sitesi üzerinden haberleştiği sırada adı Josh Evans olan, 16 yaşında olduğunu düşündüğü gerçekte var olmayan ve sahte olarak oluşturulan bir profile yazışan, hayali kişiyle yazışmaya başlamıştır. Bu hayali kişiyi oluşturan ise Megan Meier ile aynı sokakta yaşayan ve Megan Meier ile aynı okula giden başka bir kız öğrencinin (Sarah) annesi Lori Drew'dir. Amacı ise Megan Meier'in güvenini kazanmak, kızı hakkında Megan Meier'in düşüncelerini öğrenmektir. Belli bir süre sahte isimle yazışarak Megan Meier'in güvenini kazandıktan sonra "bundan sonra seninle bir daha görüşüp görüşemeyeceğimi bilmiyorum, çünkü duyduğuma göre sen arkadaşlarımla iyi ilişkiler içerisinde değilsin", "Megan Meier", "Megan Meier şişman" şeklinde kırıcı, incitici mesajlar göndermeye başlamıştır. Bu mesajlarını daha sonra "sen kötü bir kişisin herkes senden nefret ediyor, dünya senin yokluğunda daha iyi olacak" şeklindeki nefret söylemi içeren mesajlarla devam etmesi sonucunda Megan Meier'in hayatı altüst olmuş ve kendi yatak odasındaki dolapta 16 Ekim 2006'da kendini asarak suretiyle intihar etmiştir.

Arç. Göc. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

7

Sanal Zorbalığın Yaygınlık durumu

- 35 çalışmanın analizi sonucunda yaygınlık oranlarının %5,5 ile %72 arasında değiştiği görülmüştür (Hinduja ve Patchin, 2012). Bu oranların ortalama %3-44,1 arasındaki kısmı sanal zorbalık yaptığını ifade edenlerin oranını göstermektedir.
- Ülkemizdeki çalışmalarda da benzer bir oranla yaygınlık durumunun %6-55 arasında değiştiği rapor edilmiştir (Ayas ve Horzum, 2012).
- Ancak çalışmaların büyük bir kısmı yaygınlık oranlarının %6-30 arasında değiştiğini göstermektedir.
- Sanal zorbalığın yaygınlık oranları değişkenlik göstermesinin nedenleri ise, çalışmanın yürütüldüğü yaş düzeyi, belirlenen ölçme kriterleri, süreler(yaşam boyu, son bir yıl vs.) ve sanal zorbalığın tanımlanmasındaki değişiklikler olarak ifade edilmektedir.
- Bunun dışında toplanan veriler kendini ifadeye dayalı ölçme araçlarıyla toplandığı için gerçek yaygınlık oranını ifade etmek biraz güç olmaktadır.

Arç. Göc. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

8

Sanal zorbalıkta yaş ve cinsiyet durumu

- Cinsiyetin sanal zorbalık üzerindeki etkisiyle ilgili çalışmalar birbirinden farklılık göstermektedir.
- Çalışmaların bir kısmı erkeklerin daha çok sanal zorba ve mağdur olduğunu ifade ederken, bir kısmı bu oranın kızlarda daha fazla olduğunu belirtmektedir. Ayrıca cinsiyet açısından fark olmadığını gösteren çalışmalarda bulunmaktadır (Erdur-Baker ve Topçu, 2013; Hinduja ve Patchin, 2012).
- Cinsiyete ilişkin genel duruma baktığımızda ise, sanal zorbalık yapmada erkekler kızlardan daha fazla yapmaktadır. Sanal mağdur olmada ise çalışma sonuçları cinsiyet açısından kızlarla erkekler arasında benzer bir oranın olduğunu göstermektedir.
- Yaş olarak bakıldığında ise sanal zorbalığın daha çok ergenlik döneminde başladığı ve 16-17'li yaşlara doğru artarak devam ettiği görülmektedir. 16-17'li yaşlarda gerek sanal zorba olma da gerekse sanal mağdur olma düzeyinin en yüksek olduğu, bu yaştan sonra sanal zorbalık olaylarının azalmaya başladığı görülmektedir.
- Dolayısıyla sanal zorbalık olayları açısından en riskli sınıf düzeylerinin lise 1, 2 ve 3 sınıflar olduğu anlaşılmaktadır.

SANAL ZORBALIĞIN ÖĞELERİ

- Sanal zorbalıkta 'zorba', 'mağdur', 'tanık', 'zorba/mağdur' olmak üzere dört temel öge(kişi) bulunmaktadır. Bunlar:
- **ZORBA:** Sanal zorbalığı yapan kişi
- **MAĞDUR:** Sanal zorbalığa uğrayan kişi
- **TANIK:** Sanal ortamda yapılan zorbalığa şahit/tanık olan kişi
- **ZORBA/MAĞDUR:** Sanal ortamda hem zorbalık yapan hem de mağduriyete uğrayan kişi.
- Ayas ve Horzum(2012)'un 413 öğrenciyle yürüttüğü bir çalışmada öğrencilerin %18,6'sı sanal mağdur, %11,6'sı sanal zorba olduğunu, %37,5'i ise sanal zorbalığa tanıklık yaptığını belirtmişlerdir. Bir başka çalışmada ise katılımcıların %15'nin zorba/mağdur olduğu rapor edilmiştir (Arslan, Savaşer, Hallet ve Balci, 2012).

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

10

SANAL ZORBALIĞIN ÖĞELERİ

- **ZORBALARIN ÖZELLİKLERİ:**
- Geleneksel zorbalık yapan kişilerin özelliklerine benzer özellikler göstermektedirler. Bunlar;
- Düşük özgüven
- Sosyal kaygısı yüksek
- Dışlanmış, sevilmeyen
- Kaba ve düşüncesiz
- Empati yoksunluğu
- Kendini beğenmiş
- Şiddet yanlısı olma
- Problem çözme becerisi düşük
- İntikam duyguları yüksek, suçluluk duygusu düşük
- Kurallara uymada güçlük yaşama
- Aile sıcaklığı ve ilgisinden yoksunluk
- Ailede sert disiplin anlayışına maruz kalınması

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

11

SANAL ZORBALIĞIN ÖĞELERİ

- **MAĞDURLARIN ÖZELLİKLERİ:**
- Arkadaşlarıyla sosyal ve duygusal problem yaşama
- Yalnızlık
- Düşük öz-saygı
- Dışlanmışlık
- İçer dönük ya da dışa dönük olma*
- Bir takım özel durumlarının olması (gözlüklü olma, fazla kilolu, kısa boylu, uzun boylu olma vs.)

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

12

Sanal zorbalık türleri

- Sanal zorbalık eylemlerinde yer alan davranışların içeriğine göre temelde yedi kategoriye ayrılmaktadır(Willard, 2007):
- **KIZDIRMA(Flaming):**
- İki ya da daha fazla kişi arasında gerçekleşen, kaba, aşağılayıcı ya da tehdit edici bir dilin kullanıldığı sanal zorbalık türüdür. Genelde forum siteleri, sohbet odaları, online oyunlar ve sosyal platformlar gibi kamuya açık alanlar bu zorbalığın en çok görüldüğü yerlerdir.
- **ONLINE TACİZ(Online Harassment):**
- Sanal ortamdaki kızdırmanın daha kronik hali olarak açıklanabilir. Kızdırmadan temelde 3 farkı vardır;
- **1. Daha uzun sürelidir**
- **2. Kızdırma da karşılıklı atışma söz konusu olabilirken burada tek taraflı bir taciz, rahatsız etme söz konusudur.**
- **3. Mağdur her çevrimiçi olduğunda ya da telefona baktığında tacizle karşı karşıyadır.**

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

13

Sanal zorbalık türleri

- **SANAL TEHDİT(Cyberstalking):**
- Online taciz'in daha ağır şeklini ifade etmektedir.
- Tacizde 'sen ölmelisin, çirkinsin, işe yaramazsın' gibi ifadeler yer alırken, Tehditte 'seni öldüreceğim, sana dünyayı dar edeceğim' gibi eylemsel içerikler yer alabilmektedir.
- **İFTİRA(Denigration):**
- Gerçekte olmayan bir durum ya da olayla ilgili söylentiler çıkartarak mağduru zor durumda bırakmaktır. Çeşitli yazılımlar yardımıyla bir kız öğrenciyi hamile gösterme, fotomontaj yoluyla gerçekte olmadığı bir yerde olduğunu gösterme, gerçekte var olmayan bir durumu(hamilelik, flört ilişkisi, hırsızlık vs.) sosyal medya ya da anlık ileti kanallarıyla paylaşma da bu duruma örnek teşkil edebilmektedir.

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

14

Sanal zorbalık türleri

- **BAŞKA BİRİSİ GİBİ DAVRANMA (Impersonation):**
- Şifreyi ele geçirme şeklinde olabildiği gibi sahte hesap açma yoluyla da gerçekleştirilebilmektedir. Ergenler arasında şifre paylaşımı yakın arkadaşlığın göstergesi olarak kabul edildiği için bu sorun ergenler arasında sık görülmektedir.
- **İFŞA ETME(Outing):**
- Kişiye ait bir özel bilginin, görüşmenin, fotoğrafın ya da videonun başkalarına gönderilmesi ya da kamuya açık sosyal platformlarda paylaşılmasıdır.
- **DIŞLAMA(Exclusion):**
- Sanal ortamdaki bir gruba almama, gruptan çıkarma ya da sanal dünyadaki sosyal ortamda izole etmektir. Sosyal medya da arkadaş listesinden çıkarma, takibi bırakma

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

15

Sanal zorbalık türleri

- **DiĞER:**
- Bilişim araçlarının çok hızlı ilerlemesi sanal zorbalıkta yeni formlar ortaya çıkartmaktadır.
- **Online Çevrimiçi Müstehcen İçerik Paylaşma:** Cinsel içerikli fotoğraf, video gibi materyallerin sanal ortamda dolaştırılmasıdır.
- **Sanal oyunbozanlık:** Çok kişili oynanan bir oyunda organize bir şekilde mağduru taciz etme ve rahatsız etmedir. Mağdura aşağılayıcı ya da küfürlü iletiler gönderme şeklinde yapılmaktadır.
- **Kışkırtma(Trolling):** Bir kişinin mesaj kutusuna, sosyal medya paylaşımına ya da profiline yönelik kışkırtıcı ileti ya da yorumlar yapılmasıdır. Bu zorbalık genelde eğlence amaçlı yapılır ancak tahrik olan mağdur kontrolsüzce davranışlarda bulunabilir. Güncel bir konuda tartışma oluşturarak mağduru kışkırtabilir.

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

16

Sanal zorbalıkta kullanılan araçlar

- **Anlık İleti Araçları:** Messenger, Whatsapp gibi araçlarla mağdura yönelik doğrudan hakaret yapılabilirdiği gibi, yazışma içeriklerini başkalarına aktarılabilir.
- **Sosyal Paylaşım Siteleri:** Facebook, Twitter, instagram gibi platformlardaki iletiler, paylaşımlar üzerinden zorbalık yapılabilir.
- **E-posta:** E-posta şifresinin çalınması, ya da e-posta sahibine doğrudan aşağılayıcı, zor durumda bıraktıracak içerik gönderme veya kişiyi uygunsuz sitelere üye yaparak istenmeyen mailler almasını sağlama şeklinde yapılabilir.
- **Sohbet Odaları:** Sohbet odasında aşağılayıcı sözler söyleme, cinsel içerikli mesajlar gönderme, dışlama gibi zorbalık olayları yaşanabilir.
- **Çoklu Oyun Alanları:** Bireysel ya da organize bir şekilde toplu olarak mağdur kişiye karşı saldırıda bulunma, dışlama, küfür etme ya da aşağılama gibi zorbalıklar yapılabilir.

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

17

Sanal zorbalıkta kullanılan araçlar

- **İnternet Siteleri:** Kişileri zor durumda bırakacak internet siteleri hazırlamak, kişisel sitelere zarar verici, rahatsız edici yorum ya da içerik ekleme şeklinde yapılmaktadır.
- **Bloglar:** Bloglarda yer alan kişisel bilgileri ele geçirip rahatsız etme ya da doğrudan blog üzerinden rahatsız edici yorum ya da içerik ekleme şeklindedir.
- **Forumlar:** Çeşitli konularda bilgi ve fikir paylaşımının olduğu platformlar olan forumlarda üyelik bilgileri genelde açık değildir. Buradaki zorbalık diğer üyeyi (mağdur) aşağılama, rencide etme ya da hakaret etme şeklinde gerçekleşmektedir.
- **Anket Siteleri/Yazılımlar:** Mağdurları rencide etmek amacıyla anket sitelerinin kullanılması ya da sosyal medya araçlarının anket özelliğiyle kişileri zor durumda bırakan anket düzenlenmesidir. (okulun en çirkini kimdir vs.)

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

18

Geleneksel zorbalık ile sanal zorbalık ilişkisi

- Geleneksel zorbalık ile sanal zorbalık arasında bazı **benzerlikler** olduğu gibi birtakım farklılıklar bulunmaktadır.
- Sanal zorbalıkla geleneksel zorbalık arasında gerek nedensellikte gerekse sonuçları itibarıyla yakın ilişkiler bulunmaktadır.
- Sanal ortamda zorba olanların büyük bir kısmı gerçek yaşamda da zorba olurken, yüz yüze mağdur olanların üçte biri sanal mağdur olmaktadır (Raskauskas ve Stoltz, 2007)
- Bir başka çalışmada ise siber zorbalığa maruz kalan bireylerin % 25'inin aynı zamanda doğrudan geleneksel zorbalığa maruz kaldığını belirlemiştir (Laftman, Modin ve Östberg, 2013).
- Bunun dışında araştırmacıardan bir kısmı yüz yüze yapılan zorbalığa maruz kalan mağdurların sanal ortamda zorba olabildiğini ifade etmektedir (Livingstone, Haddon, Görzig ve Olafsson, 2011; Smith ve diğerleri, 2008).
- **Bu sonuçlar değerlendirildiğinde sanal zorbalık vakalarında diğer zorbalık türlerinin de olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.**

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

19

Geleneksel zorbalık ile sanal zorbalık ilişkisi

- Sanal zorbalığın geleneksel zorbalıkla benzer özellikleri olduğu gibi **farklı özellikleri** de bulunmaktadır. Bunlar;
- 1. Sanal zorbalık 7/24 yapılabilir. Dolayısıyla mağdur her an tehdit altındadır.
- 2. Sanal zorbalıkta şahit/tanık sayısı oldukça fazladır. Tanık durumu karmaşıktır.
- 3. Sanal zorbalıkta malzeme çok hızlı bir şekilde yayıldığı için kontrol altına almak genellikle zor olabilmektedir.
- 4. Sanal zorbanın kimliğini gizleyebilmesi ve doğrudan mağdurla karşı karşıya olmadığı için mağdurun yaşadığı olumsuz duruma tam olarak tanıklık edememektedir (Empati yapmaları zorlaşmaktadır).
- 5. Kimlik bilgilerinin gizlenebilmesi, anonim olunabilmesi gibi nedenlerden dolayı okul personeli ve ebeveynlerin sanal zorbayı/zorbalığı tespit etmesini zorlaştırabilmektedir. Ancak geleneksel zorbalıkta büyük olasılıkla zorba(lar), mağdur(lar) ve tanık(lar) bellidir.

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

20

Sanal zorbalığın nedenleri

- Eğilme/Şaka
- İntikam-Misilleme
- Kendini kötü hissetme
- Başkalarını kontrol etme arzusu
- Akranları arasında statü kazanma çabası
- Saldırganca davranmaktan zevk alma
- Yakalanma ihtimalinin düşük olması
- **Anonim olabilmesi:** Sanal ortamda kimliğini gizleme olanağının bulunması ve mağdurla yüz yüze iletişim kurulmak zorunda kalınmaması,
- Davranışlarının sorumluluğunu almaktan kaçabilme şansının olması
- Can sıkıntısı,
- Kıskançlık
- Yeni bir şeyler deneme arzusu,
- Gerçek hayatta ifade edilemeyen saldırganca hayallerin davranışa dökülmek istenmesi
- Başkalarına olan kızgınlığın mağdura yöneltilmesi
- Sanal davranışların ebeveynlerce denetlenmemesi
- Ebeveyn-çocuk çatışması
- Dijital vatandaşlık anlayışına hakim olunmaması (Varjas, Talley, Meyers, Parris ve Cutts, 2010)
- **Gelişimsel Nedenler:** Ergenlik dönemindeki öz denetimin tam olarak gelişmemesi sonucu kişinin dürtüsel davranması ve zorbalık yapmasıdır.

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

21

Sanal zorbalığın sonuçları ve etkileri

• **Duygusal ve Psikolojik Etkiler:**

- Sanal zorbalıkta daha çok mağdurlar etkilense bile zorbalılar da bu durumdan olumsuz etkilebilmektedir (Ybarra, 2004; Beran ve Li, 2005, Hinduja ve Patchin, 2008; Ortega, Elipe, Mora-Merchan, Calmaestra ve Vega, 2009)
- Mağdurlar yoğun bir şekilde öfke, üzüntü ve kızgınlık duyguları hissetmekte,
- Stres, utanç, korku, endişe, hayal kırıklığı, yalnızlık, çaresizlik, savunmasızlık, aşağılanmışlık, intikam, stres ve nefret duygularını da çeşitli düzeylerde yaşamaktadır.

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

22

Sanal zorbalığın sonuçları ve etkileri

• **Sosyal Etkiler:**

- Özgüven ve özsaygıda düşme, zorbalıların kimliğinin belirsiz olduğu durumlarda şüphecilik, sosyal fobi, kendi içine çekilmeyle birlikte aile ve akran ilişkilerinde bozulma.

• **Akademik Etkiler:**

- Konsantrasyon bozukluğu, okul başarısında düşme, devamsızlıkta artış,

• **Fiziksel Etkiler:**

- Baş ağrısı, tekrarlayan karın ağrısı ve uyuma güçlükleri, uyku bozuklukları, iştah kaybı
- Sanal zorbalığın en dramatik sonucu ise intihardır.

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

23

Sanal zorbalığın özellikleri ve mücadeleyi zorlaştıran unsurlar

- **1. Kimliğini Gizleyebilme:** Yapılan bir araştırmada sanal mağdurların % 33'ünün sanal zorbalıyı tanımadığı belirlenmiştir (Slonje ve Smith, 2008). Bununla birlikte sanal mağdurların % 27'sinin sanal zorbalıya aynı sınıfta, % 12'sinin aynı sınıf düzeyinde fakat farklı sınıflarda yer aldığı gözlemlenmiştir. Zorbanın kimliğini gizlemesi mağduriyetin şiddetini arttırabilmektedir. Ancak kimliğini gizlemesi çoğunlukla mümkün olmamaktadır.
- **2. Güç Dengesizliği:** Güç dengesizliğine ilişkin açıklamalar tartışmalıdır. Güç dengesizliği olduğunu açıklayan araştırmacılar bilişim araçlarını kullanım konusundaki üstünlük ya da sanal ortamdaki üstünlük olarak açıklamaktadırlar. Sanal zorbalıkta güç dengesizliğinin olmadığını ileri sürenler ise, birisiyle ilgili dedikodu çıkartmak, aşağılayıcı mesaj yada iletiler göndermenin bir uzmanlık gerektirmediği belirtmektedirler.

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

24

Sanal zorbalığın özellikleri ve mücadeleyi zorlaştıran unsurlar

- **3. Sanal ortamın yeterince denetim altında olmaması:** Sanal ortamdaki paylaşımların sanal ortamdaki şirketlerce ya da resmi kurumlarla yeterince kontrol edilmemesi.
- **4. Kısa sürede yayılabilmesi:** Sanal ortamdaki bir ileti ya da paylaşımın ne kadar kişiye ulaşacağını kestirmek oldukça güçtür. Bu durum zorbalıktaki üçüncü kişiyi ifade eden 'izleyici/tanık' kavramını çok geniş ve karmaşık bir hale getirmektedir.
- **5. Sanal zorbalıkta kullanılan içeriğin saklanabilmesi:** Sanal zorbalıkta kullanılan fotoğraf, video ya da paylaşımın saklanabiliyor olması, mağdurun yaşadığı psikolojik durumu ağırlaştırdığı gibi, zorbalığın daha sonra tekrar yapılmasına ya da sürekli hale gelmesine neden olabilmektedir.

Arç. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

25

Sanal zorbalık hukuki boyut

- **TCK'DAKİ İLGİLİ MADDELER**
- **HAKARET**
- **MADDE 125.** – (1) Bir kimseye onur, şeref ve saygınlığını rencide edebilecek nitelikte somut bir fiil veya olgu isnat eden ya da yakıştırmalarda bulunmak veya sövmek suretiyle bir kimsenin onur, şeref ve saygınlığına saldıran kişi, **üç aydan iki yıla kadar hapis veya adli para cezası** ile cezalandırılır.
- **MADDE 125.** – (2) Fiilin, mağduru muhatap alan sesli, yazılı veya görüntülü bir iletiyle işlenmesi halinde, yukarıdaki fıkrada belirtilen cezaya hükümlenir.
- **MADDE 125.** – (4) Ceza, hakaretin alenen işlenmesi halinde, **altıda biri; basın ve yayın yoluyla işlenmesi halinde, üçte biri oranında artırılır.**

Arç. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

27

Sanal zorbalık hukuki boyut

- Sanal zorbalığın önlenmesinde hukuki metinler ve yönetmelikler önemli bir yer tutmaktadır.
- Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler (**İnsan hakları evrensel beyanname, Avrupa insan hakları sözleşmesi, Çocuk haklarına dair sözleşme, Sanal ortamda işlenen suçlar sözleşmesi**) ile iç hukuk kaideleri doğrudan ya da dolaylı bir şekilde sanal zorbalığın önlenmesi ya da azaltılmasına katkı sağlamaktadır.
- Özellikle 22.05.2014'de TBMM'de kabul edilen Sanal ortamda işlenen suçlar sözleşmesi sanal zorbalık ve bilişim araçlarıyla işlenen suçlar açısından önemli bir dönüm noktası olmuş ve Türk ceza kanununda tek tek düzenleme halinde yerini almıştır.

Arç. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

26

Sanal zorbalık hukuki boyut

- **HABERLEŞMENİN GİZLİLİĞİNİ İHLAL**
- **MADDE 132.** – (1) Kişiler arasındaki haberleşmenin gizliliğini ihlal eden kimse, **altı aydan iki yıla** kadar hapis veya adli para cezası ile cezalandırılır. Bu gizlilik ihlali haberleşme içeriklerinin kaydı suretiyle gerçekleşirse, **bir yıldan üç yıla** kadar hapis cezasına hükümlenir.
- **MADDE 132.** – (2) Kişiler arasındaki haberleşme içeriklerini hukuka aykırı olarak ifşa eden kimse, **bir yıldan üç yıla** kadar hapis cezası ile cezalandırılır.
- **MADDE 132.** – (3) Kendisiyle yapılan haberleşmelerin içeriğini diğer tarafın rızası olmaksızın alenen ifşa eden kişi, **altı aydan iki yıla** kadar hapis veya adli para cezası ile cezalandırılır.
- **MADDE 132.** – (4) Kişiler arasındaki haberleşmelerin içeriğinin basın ve yayın yolu ile yayınlaması halinde, **ceza yarı oranında** artırılır.
- **KİŞİLER ARASINDAKİ KONUŞMALARIN DİNLENMESİ VE KAYDA ALINMASI**
- **MADDE 133.** – (1) Kişiler arasındaki aleni olmayan konuşmaları, taraflardan herhangi birinin rızası olmaksızın bir aletle dinleyen veya bunları bir ses alma cihazı ile kaydeden kişi, **iki aydan altı aya** kadar hapis cezası ile cezalandırılır.
- **MADDE 133.** – (3) Yukarıdaki fıkralarda yazılı fiillerden biri işlenerek elde edildiği bilinen bilgilerden yarar sağlayan veya bunları başkalarına veren veya diğer kişilerin bilgi edinmelerini temin eden kişi, **altı aydan iki yıla kadar hapis ve bin güne kadar adli para cezası** ile cezalandırılır. Bu konuşmaların basın ve yayın yoluyla yayınlaması halinde de, aynı cezaya hükümlenir.

28

Sanal zorbalık hukuki boyut

- **ÖZEL HAYATIN GİZLİLİĞİNİ İHLALİ**
- **MADDE 134-** (1) Kişilerin özel hayatının gizliliğini ihlal eden kimse, **bir yıldan üç yıla** kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Gizliliğin görüntü veya seslerin kayda alınması suretiyle ihlal edilmesi halinde, **verilecek ceza bir kat artırılır.**(1)
- (2) (Değişik: 2/7/2012-6352/81 md.) Kişilerin özel hayatına ilişkin görüntü veya sesleri hukuka aykırı olarak ifşa eden kimse **iki yıldan beş yıla kadar** hapis cezası ile cezalandırılır. Ifşa edilen bu verilerin basın ve yayın yoluyla yayımlanması halinde de aynı cezaya hükmolunur.
- **KİŞİSEL VERİLERİN KAYDEDİLMESİ**
- **MADDE 135. –** (1) Hukuka aykırı olarak kişisel verileri kaydeden kimseye **altı aydan üç yıla** kadar hapis cezası verilir.
- **MADDE 135. –** (2) Kişilerin siyasi, felsefi veya dini görüşlerine, ırki kökenlerine; hukuka aykırı olarak ahlaki eğilimlerine, cinsel yaşamlarına, sağlık durumlarına veya sendikal bağlantılarına ilişkin bilgileri kişisel veri olarak kaydeden kimse, yukarıdaki fıkra hükmüne göre cezalandırılır.
- **VERİLERİ HUKUKA AYKIRI OLARAK VERME VEYA ELE GEÇİRME**
- **MADDE 136. –** (1) Kişisel verileri, hukuka aykırı olarak bir başkasına veren, yayan veya ele geçiren kişi, **bir yıldan dört yıla** kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

29

Sanal zorbalıkla başa çıkma ve mücadele

- **ÖNLEYİCİ ÇALIŞMALAR:**
- 1. Sanal zorbalığın hukuki boyutlarıyla ilgili bilgilendirme
- 2. Okul içinde bilgi ve iletişim araçlarının kullanım kurallarının oluşturulması
- 3. Bilinçli ve kontrollü teknoloji kullanımı
- A- Bilinçli ve kontrollü bir şekilde dijital oyun, internet, tablet, telefon gibi araçların kullanılması(güvenlik ayarları, kullanım süresini kontrol vs.)
- B- Sosyal medya araçlarının bilinçli ve kontrollü kullanımı(gizlilik ve güvenlik ayarları, sosyal medyanın anlamı, dijital paylaşımların kalıcılığı vs.)
- 4. Psikolojik Güçlendirme (Empati eğitimi, Problem çözme becerisi kazandırma vs.)

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

31

Sanal zorbalık hukuki boyut

- **MEB Ödül ve disiplin yönetmeliğindeki ilgili maddeler**
- **MADDE 164-**
- (1) Kınama cezasını gerektiren davranışlar ve fiiller şunlardır:
- l) Bilişim araçlarını amacı dışında kullanmak,
- (2) Okuldan kısa süreli uzaklaştırma cezasını gerektiren fiil ve davranışlar;
- ğ) Bilişim araçları yoluyla eğitim ve öğretim faaliyetleriyle kişilere zarar vermek,
- (3) Okul değiştirme cezasını gerektiren fiil ve davranışlar;
- m) Bilişim araçları yoluyla eğitim ve öğretimi engellemek, kişilere ağır derecede maddi ve manevi zarar vermek,
- (4) Örgün eğitim dışına çıkarma cezasını gerektiren davranışlar;
- l) Bilişim araçları yoluyla; bölücü, yıkıcı, ahlak dışı ve şiddeti özendirilen sesli, sözlü, yazılı ve görüntülü içerikler oluşturmak, bunları çoğaltmak, yaymak ve ticaretini yapmak.

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

30

Sanal zorbalıkla başa çıkma ve mücadele

- **BİREYSEL MÜCADELE:**
- **1. Delilleri Saklama:** Mağdurun ilk yapacağı iş gelen zorbaca mesajları silmek, zorbayı uyarmak olmalıdır. Şayet zorbalık ısrarlı bir durumda devam ederse, yapılacak hukuki işlemler için delilleri saklamak gerekmektedir.
- **2. Yetişkin Desteği:** Gerek mağdur gerekse zorbalara yaptıkları zorbalığı ya da mağduriyeti genelde ebeveynlerine ya da öğretmen gibi diğer yetişkinlere bildirmezler. Bu durumun en önemli sebepleri ise yetişkinlerin kendilerini anlamayacağını ve anlayışla karşılamayacağını düşünmeleri ile sahip oldukları dijital araçları(internet, telefon, tablet vs.) kaybetme endişesidir. Ancak sanal zorbalığın çözümünde ve mağduriyetin giderilmesinde en işlevsel yol yetişkin desteğidir.
- **3. Hukuki Destek:** Mağduriyet durumunda öğrencilerin öğretmeni, okul yönetimi ya da rehberlik servisine başvurması hukuki işlemin de ilk basamağı olabilmektedir. Durumun içeriğine göre bilgilendirmek, disiplin işlemine başvurmak, emniyet ya da adli mercilere bildirmek mağduriyetin ortadan kaldırılmasında izlenecek yol olarak düşünülebilir.

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

32

Sanal zorbalıkla başa çıkma ve mücadele

• KURUMSAL MÜCADELE:

- **1. Durum Tespit Çalışmaları:** Okuldaki sanal zorbalık olaylarının tespit edilmesinde ölçme araçları, öğretmen ve öğrenci görüşmeleri yoluyla tespit yapılmaya çalışılır. Genelde sanal zorbalığın gizlenmeye çalışılan doğası gereği sanal zorbalık olayları tespit edilen oranın üstündedir.
- **2. Okul İklimi ve Okul Politikası:** Okulda her türlü şiddet ve zorbalığın yer bulamayacağı bir iklim oluşturulmalıdır. Bunun ilk şartı sanal zorbalık konusunda tüm öğrenci, veli, öğretmen, idareci ve personel'in farkındalığa sahip olması gerekir. İkinci olarak sanal zorbalık okul dışında da gerçekleşse okulun sürece müdahil olması gerekir. Çünkü mağdurun yaşadığı fiziksel ve psikolojik durum doğrudan okul hayatını etkilemektedir. Üçüncü olarak okulda zorbalık olaylarında nasıl bir süreç izleneceğine ilişkin bir yönerge olması gerekir (Disiplin yönetmeliği esas alınarak yönerge hazırlanabilir). Bunun yanında telefon gibi araçların okul içinde kullanımına ilişkin net kurallar olmalıdır.

33

Sanal zorbalıkla başa çıkma ve mücadele

- **3. Mücadele komisyonu ve bildirim merkezi:** Okulda sanal zorbalıkla mücadelede gerekli tedbirleri alacak, mağdurların başvurabileceği mekanizmayı yürütecek idareci, öğretmen, psikolojik danışman ve diğer personel temsilcilerinin de olacağı bir komisyon oluşturulmalıdır. Bu komisyon görev dağılımı yaparak öğrencileri ve velileri bilgilendirmeli, ne tür sorunlar yaşandığında kime başvurabilecekleri, komisyona hangi kanallarla başvuru yapılabileceği açık bir şekilde okulda duyurulmalıdır.
- **4. Öğrenci ve veli eğitimi:** Öğrenci ve veliler sanal zorbalığın sonuçları, etkileri ve önlemek için ne tür tedbirler alınabileceğine ilişkin bilgilendirilmelidir. Öğrenci ve veli eğitiminde bilgi ve iletişim araçlarını bilinçli kullanımı, dijital vatandaşlık, sosyal medya araçlarının gizlilik ve güvenlik ayarları gibi konulara yer verilebilir. Özellikle öğrencilere verilecek eğitimlerde özendirici olma riskine karşı sanal zorbalığın yapılış şekillerine ilişkin çok detaylı bilgi vermek sakıncalı olabilmektedir. Bunun dışında eğitim içeriklerinde tanıkların güçlendirilmesine dayanan konulara da yer verilmelidir (mağdurun yanında olma, zorbalığa karşı tepki gösterme vs.)

34

PSİKOEĞİTİM PROGRAMI-2.OTURUM

SANAL ZORBA FARKINDALIĞINI ARTIRMA VE SANAL ZORBALIKLA BAŞAÇIKMA STRATEJİLERİ KAZANDIRMA PROGRAMI

2.OTURUM

Arş. Gör./Dr. Öğrencisi Yunus ALTUNDAĞ
Sakarya Üniversitesi, Eğitimde Psikolojik
Hizmetler Programı(Dr.)

2.OTURUM

SANAL ZORBALIKLA BAŞA ÇIKMADA BİLİŞİM ARAÇLARINI BİLİNÇLİ KULLANMA VE GÜVENLİK AYARLARI

Arş. Gör. Yunus Altundağ/Sakarya Üniversitesi Dr.
Öğrencisi

Bilişim araçları nelerdir?

- Bilgisayar, laptop,
- Tabletler,
- Akıllı telefonlar, cep telefonları,
- Dijital oyun araçları,
- Yeni nesil televizyonlar,
- İnternet

Arş. Gör. Yunus Altundağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

İnternet ve Türkiye'deki Tarihçesi

- İnternet, birbiriyle tüm dünya üzerinde yayılmış bilgisayar ağlarının birleşiminden oluşan devasa bir bilgisayar ağıdır.
- Dünyada ilk bilgisayar ağı 1969'da ARPANET askeri amaçlı olarak California'da kurulmuştur.
- Ülkemizde ise 1986 yılında ilk geniş alan ağı TÜVEKA (Türkiye Üniversiteler ve Araştırma Kurumları Ağı) kuruldu.
- Bunu 1991 yılında ODTÜ-TÜBİTAK işbirliğiyle kurulan TR.NET ilk İnternet servisi sağlayıcı olarak, ICANN ve ODTÜ ".tr" alan adı dağıtımına başladı.
- 1992 yılında Hollanda'ya ilk deneysel bağlantı gerçekleştirildi.
- 1993 yılında ODTÜ'den 64Kbps kapasiteli ilk internet bağlantısı gerçekleşti. Türkiye'nin internete resmi bağlantısı 1993 yılı ile başlamıştır.
- 1994 yılında Ege Üniversitesi'nden internet bağlantısı gerçekleştirilerek, kurumlara ve firmalara ilk internet hesapları verilmesine başlanmıştır.
- 1995 yılında Bilkent ve Boğaziçi Üniversiteleri'nden internete bağlantı gerçekleştirildi.
- 1996 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi'nden internete bağlantı gerçekleştirildi. Yine bu tarihte Türkiye'nin ilk internet altyapısı olan TURNET oluşturuldu.
- 1998 yılında Ulaştırma Bakanlığı bünyesinde İnternet Üst Kurulu kuruldu.
- 1999 yılında TNet, TURNET'in yerini alarak internet omurgasını oluşturdu(Çubukçu ve Bayzan, 2013)

Arş. Gör. Yunus Altundağ/Sakarya Üniversitesi Dr.
Öğrencisi

Sanal Zorbalık ve bilinçli teknoloji kullanım ilişkisi

- Gerek sanal zorba ve mağdurların gerekse kayıtsız kalan tanık/şahitlerin bilinçli ve güvenli internet kullanım becerileri açısından yetersiz olduğu bilinmektedir.
- Sanal zorbalığı önleme ve sana zorbalıkla başa çıkmada bilişim araçlarının güvenli ve kontrollü kullanımı kritik öneme sahiptir.
- **Güvenli internet/teknoloji kullanımını sağlamanın temelde iki yolu vardır. Bunlar:**
- **1. İnternet/teknoloji kullanımı konusunda bilinçlilik**
- **2. Bilişim araçlarıyla ilgili güvenlik ayarları**
- **Şu şekilde de formüle edilebilir:**
- **Antivirüs programları + güvenlik ve gizlilik ayarları + bilinçli kullanım = Güvenli kullanım**

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

Bilinçli kullanım ve özellikleri

- Teknolojik araçlar her geçen gün yenileri çıktığı gibi güncellenerek değişmektedir. Bilinçli kullanımın ilk aşaması teknoloji araçlarına karşı cephe almamak ve **ön yargıyla** karşılamamaktır.
- Bilişim araçlarındaki gelişmeleri takip etmeli ve sahip olunan bilgilerin güncellenerek muhafaza edilmesi gerekir. Bu konudaki bilgi ve donanımı artırmanın en önemli yolu yine internettir (Ör. Youtube'dan eğitim vs.)
- Sanal ortamın da artık gerçek ortam gibi bir takım yasal ve insani sorumluluklar gerektirdiği göz önünde bulundurulmalıdır.

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

Bilinçli kullanımın ilkeleri

- 1. Bilgisayar ya da dijital araçların korunması:** Her türlü risklere karşı, kullanılan cihazlar antivirüs programları ve güvenlik duvarları ayarlarıyla korunmaya çalışılmalıdır.
- 2. Dijital ortamdaki her türlü aktivitenin yetişkinler tarafından takip edilmesi:** Bu durum ergenin/çocuğun sanal ortamdaki her türlü davranışına müdahaleyi içermemektedir. Her türlü davranışa müdahale etmek ergeni gizli kullanım yollarına itebilir. Kontrolün amacı bilişim aracının çok uzun süre kullanımının önüne geçmek ve zararlı içerik ve tehditlere karşı korumaktır.
- 3. Kaynağı belirsiz, riskli ve spam ileti/e-mailler açılmadan silinmelidir:** Sanal zorbalık genelde anonim bir şekilde davranır ve kaynağı belirsiz iletiler yoluyla zorbalık yapılar

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

Bilinçli kullanımın ilkeleri

- 4. Sanal ortamdaki platformlarda özel bilgiler paylaşılmamalı:** T.C. Kimlik numarası, anne kızlık soyadı, telefon numarası, adres gibi özel bilgiler paylaşılmamalıdır.
- 5. Karşılaşılan olumsuz durumlarda yetişkin desteği alma:** Sanal zorbalık olaylarına yetişkin müdahalesi olduğunda sorun genelde çözümlenir. Ancak burada yetişkinin yasaklayıcı bir tutum sergilememesi gerekir.
- 6. Online ortamlarda güçlü parolalar oluşturulmalıdır:** Kolayca tahmin edilemeyecek güçlü parolalar oluşturulmalı ve bu parolalar düzenli aralıklarla değiştirilmelidir. Parolanın gizliliğine dikkat edilmeli ve paylaşılmamalıdır. Ortak wi-fi alanları mümkünse tercih edilmemeli. Şifre güvenliği açısından riskli alanlardır.

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

Bilinçli kullanımın ilkeleri

- 7. İnternet ortamında da özgürlük kurallarına uyma:** İnternet özgür bir mecradır. Ancak bu özgürlük başkasının özgürlüğünü kısıtladığında ya da başkasına zarar verildiğinde biter.
- 8. Sanal ortamdaki bir verinin/paylaşımın çok hızlı yayılabileceği gözardı edilmemelidir:** Sanal ortamdaki bir paylaşım dakikalar içerisinde milyonlarca kişiye ulaşabilir.
- 9. Sanal ortamdaki bilginin doğruluğunu teyit etme:** İnternetin ve sosyal medyanın yaygınlaşması ile sanal ortamdaki bilgi kirliliği had safhadadır. Karşılaşılan bilgi ya da paylaşım sorgulanmalı ve araştırılmalıdır.

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

Bilinçli kullanımın ilkeleri

- 10. Sanal zorbalıkta misilleme yapmaktan kaçınma:** Misilleme yapmak sanal zorbalığı çözmediği gibi daha da karmaşık bir hale dönüştürebilir.
- 11. Sanal ortamdaki aktiviteler hakkında aile paylaşımları yapma:** Ebeveynler çocuklarıyla sanal ortamdaki davranışları ile genel olarak sanal ortamdaki riskler konusunda konuşmalıdır.
- 12. Başkalarının mağduriyetine duysuz kalmama:** Sanal zorbaları en çok motive eden faktörlerden birisi seyircilerdir. Bizim dışımızda da olsa bir mağduriyet gördüğümüzde mağdura destek olmalı ve zorbaya «dur» denilmelidir.

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

Bilinçli kullanımın ilkeleri

- 13. Bilişim teknolojileri kullanımında destek alma:** Her geçen gün yeni özelliklerin eklenmesiyle sanal ortamda gizlilik ve güvenliğin temini için uzman desteği alınması gerekmektedir. Söz gelimi akıllı cihazın uzman kişilerce yapılacak güvenlik ayarlamalarıyla kişisel bilgilerimiz ve cihazımız daha güvenli hale gelebilir.
- 14. Sanal ortamdaki bilgi/paylaşımların kalıcı olacağına farkında olma:** İnternet ya da mobil ortamdaki (telefon smsleri dahil) her türlü konuşma, yazışma ya da paylaşımların kolaylıkla üçüncü kişiler tarafından ele geçirilebileceği ve kötü niyetle kullanılabilmesi hatırdan tutulmalıdır.

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

Güvenli internet kullanımında yasal ve kurumsal destekler

- Ülkemizde sanal ortamdaki risklere karşı kullanıcıları bilinçlendirmek, onlara teknolojik destek vermek, bilişim suçlarına karşı aktif mücadele etmek amacıyla Bilişim Teknolojileri ve İletişim Kurumu (BTK) adında bir kuruluş yer almaktadır.
- <https://www.btk.gov.tr> adresinden hizmet vermektedir.
- Kayıp, çalıntı işlemlerinden sanal ortamdaki suçların değerlendirilmesi gibi işlemlerin yürütülmesinde yetkili olan devlet kuruluşudur.
- Bunun dışında Emniyet teşkilatı içerisinde Siber Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı adında bir birim bulunmaktadır ve sanal ortamdaki her türlü suçla mücadele üzerinde çalışmaktadır. (<http://www.siber.pol.tr>)
- siber@egm.gov.tr ya da 155'i arayarak yardım alınmaktadır.

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

Güvenli internet kullanımında yasal ve kurumsal destekler

Buraya şikayet edilen adres/link eklenir

Şikayet içeriği eklenir

<https://www.ihbarweb.org.tr>

- 8 Başlık altında ihbarda bulunulabilir.
- İster anonim olarak şikayet edebilir, istenirse yalnızca e-posta yazılarak geri dönüş talep edilebilir.

Güvenli internet kullanımında yasal ve kurumsal destekler

- <https://www.ihbarweb.org.tr>
- İnternet üzerinden yapılan yayınlar kapsamında kişilik haklarının ihlali konusu **5651 sayılı Kanunun 9'uncu maddesinde** düzenlenmiştir. Buna göre İnternet ortamında yapılan yayın içeriği nedeniyle kişilik haklarının ihlal edildiğini iddia eden kişiler **içerik sağlayıcısına**, buna ulaşamamaları durumunda **yer sağlayıcısına (facebook, youtube vs.)** ya da doğrudan **sulh ceza hakimine** başvurabilir.
- İçerik sağlayıcının en geç 24 saat içinde cevap vermesi ve kişilik ihlali söz konusuysa içeriği kaldırması gerekir.
- Hakim ihlal durumuna göre erişim engeline karar verebilir

Arç. Gök Yılmaz Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

Güvenli internet kullanımında yasal ve kurumsal destekler

- www.guvenlinet.org.tr/tr/
- BTK'ya ait bu site aracılığıyla güvenli internet hizmeti ücretsiz bir şekilde alınabilir.
- Çocuk ve Aile Profilleri yer almaktadır.
- Bilgisayarların yanında mobil araçlardaki internet kullanımında da bu profillerden yararlanılabilir.

Güvenli internet kullanımında yasal ve kurumsal destekler

- www.guvenlinet.org.tr/tr/
- **Çocuk Profili:** E-posta, anlık mesajlaşma, haber, iş, alışveriş, sağlık, eğitim, resmi kurumlar, bankacılık vb. kategorilerdeki sitelere, tartışılan konuları ve içeriği iyi yönetilen forum siteleri ve çevrimiçi mesajlaşmanın olmadığı **oyun** sitelerine erişilebilmektedir. Bu profilede sohbet ve sosyal medya siteleri yoktur.
- **Aile Profili:** Aile Profili "**yasaklı liste**" yöntemi ile çalışmaktadır. Bu yöntemde zararlı içerik barındıran sitelerden oluşan listeye erişilememekte, bu liste haricindeki tüm sitelere erişilebilmektedir. Çocuk Profilinden daha geniş içeriğe sahiptir.
- Aile Profili listesine kumar, intihara yönlendirme, çocukların cinsel istismarı, uyuşturucu, sağlık için tehlikeli madde, fuhuş, müstehcenlik, ırkçılık, terör, şiddet, zararlı yazılım vb. içeriklere sahip siteler dahil edilmektedir. Aile profilinde forum ve paylaşım sitelerine erişilebilir.
- Aile Profili tercih edildiğinde ayrıca **Oyun, Sosyal Medya ve Sohbet (arkadaşlık-eş bulma) siteleri de isteğe bağlı** olarak erişime kapatılabilir

Arç. Gök Yılmaz Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

Arç. Gök Yılmaz Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

Güvenli internet kullanımı ve Windows ebeveyn kontrolü

• **WINDOWS EBEVEYN DENETİM AYARLARI NE İŞE YARAR?**

- Evde gerek ortak kullanılan gerekse çocuk tarafından bireysel kullanılan bilgisayar/laptop için Windows denetim ayarları ile güvenli ve kontrollü bir kullanım sunulabilir.
- Bu ayarlar ile online oyunlara, bilgisayara kurulan dijital oyunlara, internet sitelerine girişler kontrol edilebilir.
- Hangi günlerde ve günün hangi saatlerinde ne kadar süreyle kullanılabileceği gibi ayarlar yapılabilir.
- Cihazla yapılan faaliyetlere ilişkin ebeveyn kullanım dökümü/raporu verilebilmektedir.
- Konum ayarları ile çocuğun konumu takip edilebilir.

Arç. Gök. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

Windows ebeveyn kontrolü

• **AŞAMALARI ve İÇERİĞİ:**

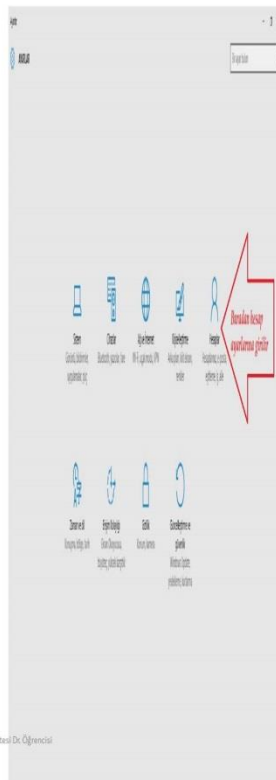
1. Öncelikle Microsoft hesabının olması gerekmektedir. Yönetici(ebeveyn) Windows'u bu Microsoft hesabı ile açması gerekmektedir.
2. Çocuk(lar) adına hesap oluşturulmalıdır (Not: mail adresine onay mesajı gönderileceği için onların adına bir e-mail hesabı olmalıdır)
3. Çocuğun hangi yaş aralığındaki oyunları yükleyebileceği ayarları yapılabilir
4. Çocuğun günün hangi saatlerinde interneti kullanabileceği ya da kullanamayacağı ayarlanır.
5. Hangi internet sitelerini ziyaret edip edemeyeceği belirlenebilir.

Arç. Gök. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

Windows ebeveyn kontrolü

- Windows 8 ya da 10 işletim sistemine sahip olan ve internete bağlı olan bir bilgisayar üzerinde işlem yapılmalıdır
- Öncelikle ebeveyn Windows'u(bilgisayarı) Microsoft hesabı(e-posta ve şifre) ile açmalıdır.
- Ayarlar'a girip hesaplar ikonuna tıklanılarak ilgili sayfanın açılması sağlanır.

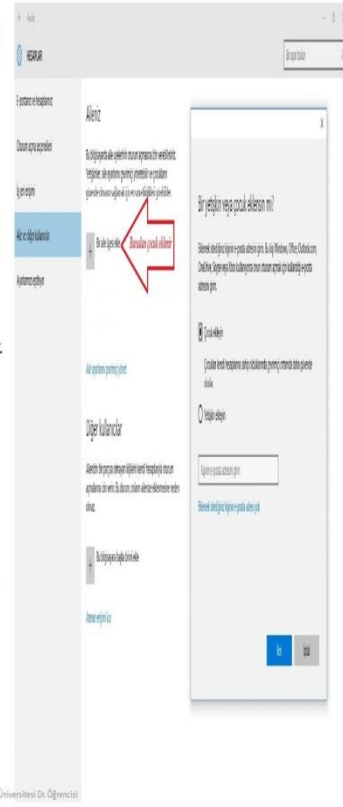
Arç. Gök. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

Windows ebeveyn kontrolü

- Açılan hesaplar ekranındaki Aile ve Diğer Kullanıcılar sekmesine tıklanıldığında yan taraftaki ekran açılır.
- Buradaki «Bir aile üyesi ekle» kısmından çocuk(lar) sisteme eklenir
- Bir aile üyesi ekle sekmesine tıklanıldığında «bir yetişkin veya çocuk eklensin mi?» ekranı açılır.
- Buradan çocuğa ait e-posta adresi yazılarak 'ileri' tuşuna basılır.

Arç. Gök. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

Windows ebeveyn kontrolü

- Çocuğunuz sisteme eklendikten sonra yan taraftaki gibi «davetiye gönderildi» ekranı gelir
- Çocuğunuzun E-posta adresine gidip gelen daveti onaylaması gerekir.

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

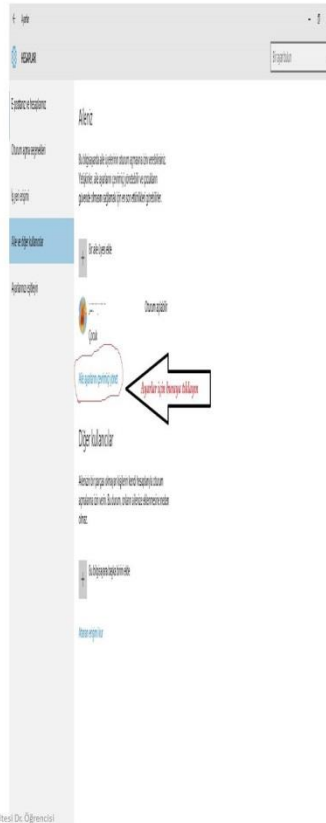
Windows ebeveyn kontrolü

- Çocuğın e-posta adresine yan taraftaki gibi bir bilgilendirme/davet postası gelir ve «oturum aç ve katıl» seçeneğini tıklayarak çocuk sisteme katılır.

Windows ebeveyn kontrolü

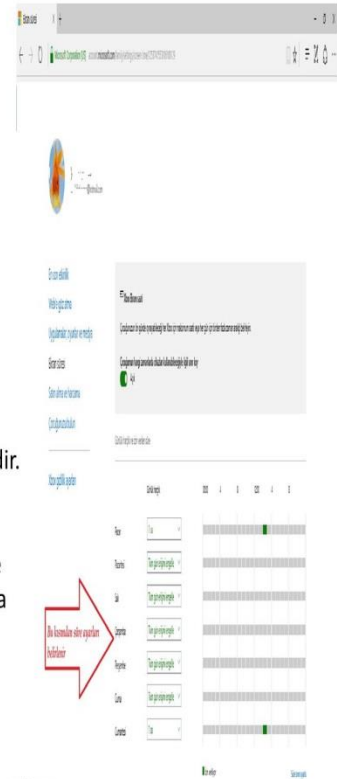
- Çocuk sisteme eklendikten sonra ebeveyn(yönetici) «Aile ayarlarını çevrimiçi yönet» seçeneğini tıklayarak ayarlara geçebilir

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

Windows ebeveyn kontrolü

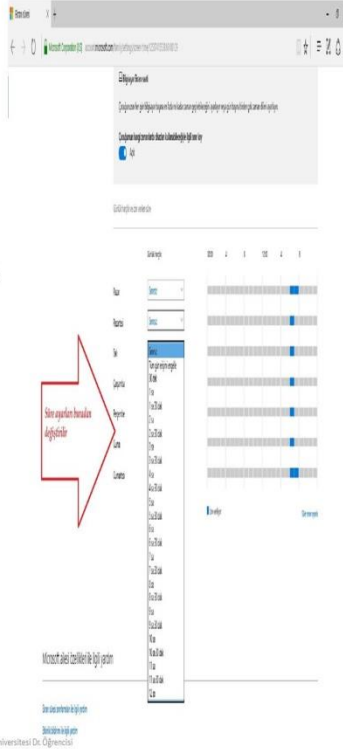
- Açılan penceredeki «Ekran Süresi» sekmesinden çocuğunuzun günlük Xbox(oyun) ve internet kullanım süreleri denetlenebilmektedir. Burada haftanın 7 günü için günlük kullanım süreleri ve hangi saat aralığında kullanabilecekleri ayarlanmaktadır.

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

Windows ebeveyn kontrolü

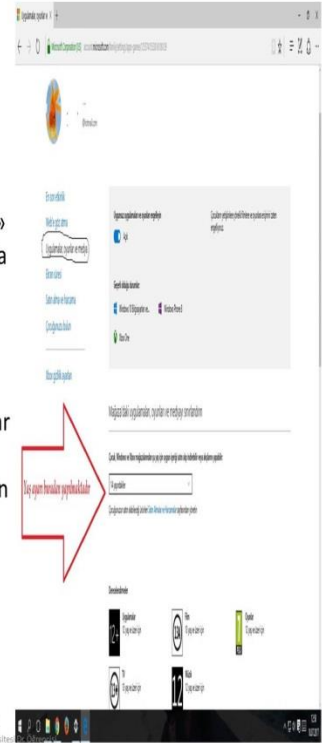
Benzer şekilde buradan da günlük internet kullanım süreleri ayarlanmaktadır.

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

Windows ebeveyn kontrolü

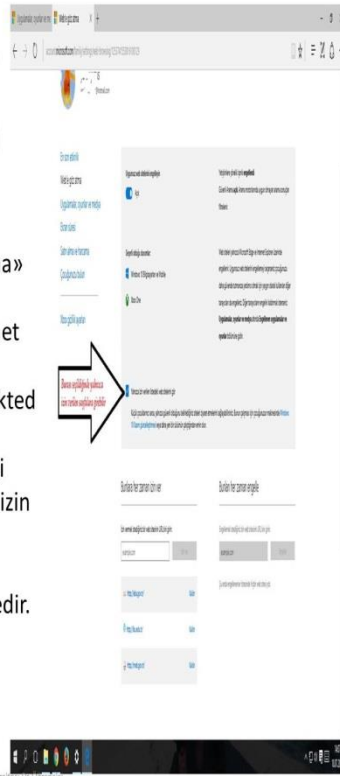
- «Uygulamalar, oyunlar ve medya» sekmesi aracılığıyla çocuğun yaş grubuna uygun oyun ve uygulamaları kullanması için ayar yapılmaktadır.
- Seçilen yaş (örneğin 14 yaş)'ın üzerindeki yaş grubuna uygun içeriklerin kullanılması, indirilmesi engellenmektedir.

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

WINDOWS EBEVEYN KONTROLÜ

- «Web'e göz atma» sekmesinden uygunsuz internet siteleri engellenebilmektedir.
- Ayrıca istenildiği takdirde sadece izin verilen siteler çocuk erişim sağlayabilmektedir.

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

WINDOWS EBEVEYN KONTROLÜ

- Kullanıcı çocuk, engellenmiş (ebeveyn tarafından) bir siteyle karşılaştığında yandaki ekran gelmektedir.
- Buradan «e-postayla sor» seçeneği ile ebeveynin e-posta adresine bir posta gönderebilir.
- Ebeveyn sitenin zararsız olduğuna kanaat getirirse gelen e-posta'daki ilgili linke tıklayarak çocuğun kullanımına izin verebilir.

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

Mobil cihazlar/akıllı telefonlarda güvenlik

- Akıllı telefon/mobil telefon kullanım oranı ülkemizde yaklaşık %97 civarındadır. Son yıllarda bu oranın büyük bir kısmını akıllı telefonlar almaktadır.
- Akıllı telefonlar içeriğindeki çok yönlü fonksiyonları sayesinde fotoğraf/vidyo çekiminden, sosyal medya araçlarının kullanımına, bankacılık işlemlerinden alışveriş gibi klasik bilgisayarlar aracılığıyla yapılabilen tüm işlemleri yapabilmektedir.
- Özellikle gençler arasında yaygın kullanımı olan akıllı telefonlar bilinçli ve kontrollü kullanılmadığında bağımlılık(nomofobi), sanal zorbalık, dijital hırsızlık vs. gibi risklerle karşı karşıya kalabilmektedir.
- Akıllı telefonlar daha kişisel cihazlar olduğu için hem risk artmakta hem de denetimi zorlaşmaktadır.
- Bu noktada akıllı cihazları bilinçli ve güvenli kullanmaya ilişkin farkındalık daha çok önem kazanmaktadır.

Arg. Gök Yumuk Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

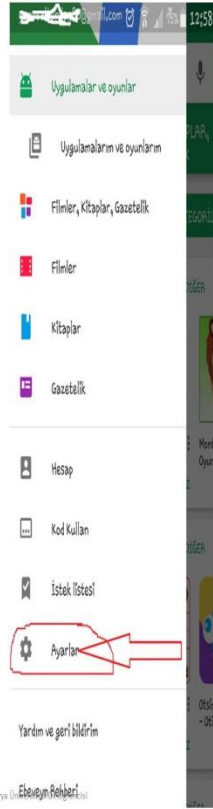
Akıllı telefonlarda bilinçli kullanım ilkeleri

- Akıllı telefonlarda şifresiz bir şekilde özel fotoğraflar, kimlik bilgileri, kişisel kayıtlar, parolalar gibi ele geçirildiğinde ciddi sorunlara neden olabilecek materyaller bulundurulmamalıdır.
- Güvenlik sertifikası olmayan ya da şüpheli uygulama ve oyunlar yüklenmemelidir.
- Bir uygulama yüklendiğinde ne tür bilgileri kullanacağı/talep edildiğine dikkat edilmelidir.
- Herkese açık wi-fi noktaları en riskli alanlar olduğundan mümkün oldukça buralardan uzak durulmalıdır.
- Kritik içeriğe sahip e-posta ya da mesajları(parola, özel/mahrem bilgiler) akıllı telefonlar aracılığıyla göndermek riskli olabilmektedir. Ancak ek güvenlik tedbirleri alındıktan sonra göndermek riski azaltacaktır.

Arg. Gök Yumuk Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

Akıllı Telefonlarda Güvenlik ayarları- android

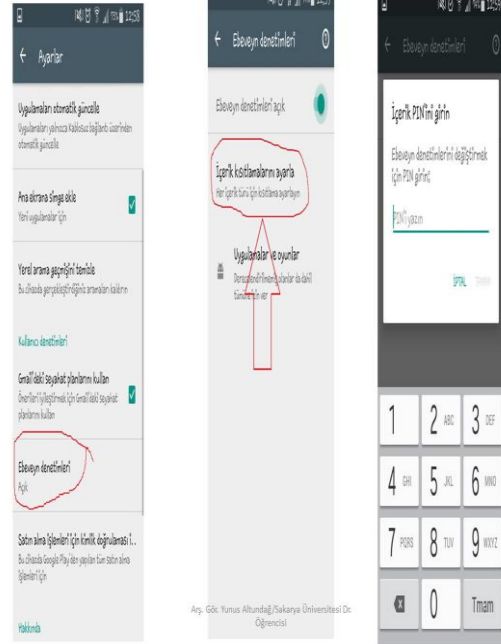
- Android özellikli akıllı cihazlarda ebeveyn denetimleri yapılabilmektedir.
- Bu ayarlar sayesinde uygulama ve oyunlar çocuğun yaş düzeyine göre kısıtlanabilmektedir.
- **Aşamaları ise:**
- Öncelikle Google Market(Google play store)'e girilir
- Ekranı gelen sayfada yer alan sol üst taraftaki ayarlar, uygulamalar gibi sayfanın yer aldığı yan taraftaki ekran açılır
- Ayarlar seçeneğine tıklanılarak ilgili sayfa açılır

Arg. Gök Yumuk Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

Akıllı Telefonlarda Güvenlik ayarları- android

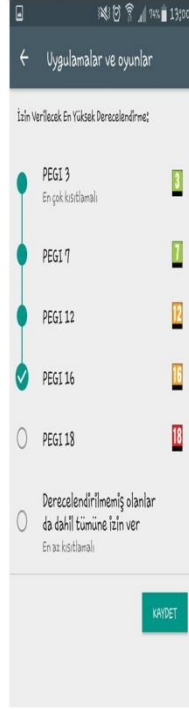
- Ayarlar sayfasında yer alan «Ebeveyn Denetimleri» kısmından «açık» konuma getirilir.
- Buradan «içerik kısıtlamalarını ayarla» sekmesi tıklanır ve parola oluşturulur.
- Normal şartlarda bu ayar kapalı konumda bulunur.

Arg. Gök Yumuk Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

AKILLI TELEFONLARDA GÜVENLİK AYARLARI- ANDROID

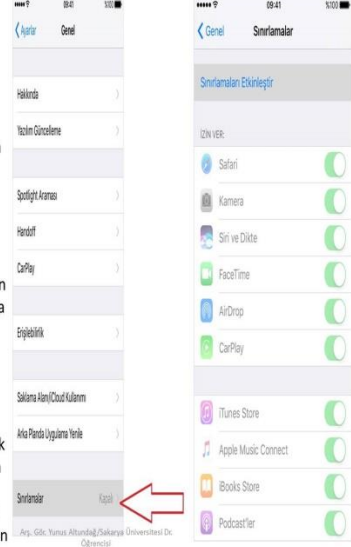
- Açılan yandaki pencereden oyun ve uygulamaların derecelendirme seviyelerine uygun olan seçenek işaretlenir ve kaydet tuşuna tıklanır.
- Buradaki derecelendirmeler genel olarak 'yaş'a bağlı olarak kategorileştirilmiştir.
- Buradaki ayarların tamamı android sistemli diğer akıllı cihazlarda(tablet vs.) da yapılabilir.

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

AKILLI TELEFONLARDA GÜVENLİK AYARLARI-IOS

1. Ayarlar > Genel > Sınırlamalar'a dokununuz
2. Ekranı aşağıya kaydırın ve Sınırlamalar'a dokununuz, ardından Sınırlamaları Etkinleştir'e dokununuz
3. Sınırlamalar parolası oluşturun. Ayarların ızı değiştirmek veya Sınırlamaları kapatmak için Sınırlamalar parolanıza ihtiyacınız vardır.
4. Sınırlamaları açmak veya kapatmak için uygulama veya özelliğin yanındaki kaydırıcıya dokununuz

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

Akıllı cihazlardaki diğer güvenlik araçları

- İşletim sistemlerinin(ios, android vs) kendi özel güvenlik ayarlarının yanında Google market ya da ios marketler yer alan özel uygulamalar sayesinde ek güvenlik ve gizlilik ayarları alınabilir.
- Yine bu mağazalardan ücretli/ücretsiz antivirüs programları/uygulamaları ile akıllı cihazlar daha güvenli kullanılabilir ve sanal zorbalıkla ilgili bir çok risk önlenmiş olabilir.

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

PSİKOEĞİTİM PROGRAMI-3.OTURUM

SANAL ZORBA FARKINDALIĞINI ARTIRMA VE SANAL ZORBALIKLA BAŞAÇIKMA STRATEJİLERİ KAZANDIRMA PROGRAMI

3.OTURUM

Arş. Gör./Dr. Öğrencisi Yunus ALTUNDAĞ
Sakarya Üniversitesi, Eğitimde Psikolojik Hizmetler
Programı(Dr.)

3.OTURUM

SANAL ZORBALIKLA BAŞA ÇIKMADA SOSYAL MEDYAYI BİLİNÇLİ KULLANMA VE FACEBOOK GİZLİLİK AYARLARI

Sosyal Medya nedir?

- **Sosyal Medya;** en genel anlatımla yeni nesil web teknolojilerinin getirdiği kullanıcı kolaylığı ve iletişim hızıyla yakalanan eş zamanlı bilgi paylaşımının takip edildiği dijital platformdur.
- Sosyal Medya, kullanıcı odaklıdır ve bir sınırlama olmaksızın herkesin söz hakkı vardır.
- Sosyal Medya'da bilgi paylaşımı hiçbir maliyet gerektirmeden gerçekleşir ve anında çok geniş kitlelere ulaşır.
- Habercilikten devlet işlemlerine, oyun ve eğlenceden alışveriş gibi ticari işlemlere kadar çok geniş bir alanda kullanılmaktadır.

Arş. Gör. Yunus Altundağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

Sosyal medya araçları

- Sosyal medya oldukça geniş bir kavramı içermektedir. Bu kavramın içerisine sosyal ağlar, bloglar, mikrobloglar, mobil sosyal ağlar ve içerik toplulukları girmektedir.
- **Sosyal Ağlar:** Facebook, myspace, linkedin gibi insanların günlük yaşamlarını, sosyal ilişkilerini, başından geçen olayları, duyu ve düşüncelerini fotoğraf, video gibi çeşitli araçlarla paylaşabildiği çok geniş kullanıcı kitlesinin bulunduğu platformlardır.
- **İçerik Toplulukları:** Kullanıcıların var olan fotoğraf ya da videolarını paylaştığı youtube, instagram gibi platformlardır.
- **Mobil Sosyal Ağlar:** Daha çok akıllı telefon ya da tabletlerde kullanılan görüşme yapma, fotoğraf, video ya da bilgi paylaşmak amacıyla kullanılan araçlardır. Örneğin; Whatsapp, line, snapchat vs.

Arş. Gör. Yunus Altundağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

Sosyal medya araçları

- **Bloglar:** internet günlüğü olarak da ifade edilen Bloglar, insanların çeşitli konularda kendi fikirlerini, yorumlarını ve değerlendirmelerini yazdıkları platformlar olarak kabul edilmektedir. İzlenen bir film, okunan bir kitap, geçirilen bir deneyim ya da yapılan bir alışverişle ilgili insanların kişisel düşünce ve duygularını paylaştığı ortamlardır.
- **Mikrobloglar:** Herhangi bir zaman dilimi içerisinde, bir olay ya da durum hakkında kişilerin durumları, duyguları ya da görüşlerini hızlı bir şekilde paylaşabildiği interaktif bir platformdur. Twitter gibi.
- Bu platformlardan sanal zorbalığın en yaygın görüldüğü alan sosyal ağlar ve mobil sosyal ağlardır. Özellikle facebook ve whatsapp kullanıcı sayısının fazla oluşuyla da orantılı olarak en riskli platformlardır.

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

5

Sosyal Ağlarda Kullanım ilkeleri

• **Sosyal ağlarda paylaşımlar düşünerek yapılmalıdır:**

1. Sosyal ağlardaki bir paylaşım silinse ya da geri alınsa bile tam anlamıyla bunu silmek/yok etmek mümkün değildir.
2. Sosyal ağlarda yapılan paylaşımların hedef kitlesi sınırlandırılmalıdır.
3. Paylaşımların hukuki/insani sorumluluk taşıdığına farkında olmak gerekir.
4. Öfkeliyken paylaşım yapılmamalıdır.
5. Ayrıca yapılan paylaşım saniyeler içerisinde binlerce kişiye ulaşmış olabilir.

• **Sosyal ağ hesaplarında güçlü parola kullanılmalı:** Kolay tahmin edilemeyen parolalar kullanılmalı ve en yakın arkadaş dahil kimseyle paylaşılmamalıdır.

• **Gerçek hayatta tanışılmayan kişi arkadaş listesine eklenmemelidir:**

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

6

Sosyal Ağlarda Kullanım ilkeleri

- **Kaynağı belirsiz ileti/gönderiler açılmamalıdır:** Riskli içerikler açılmadan silinmelidir ve hesap/kişi engellenmelidir.
- **Herkese açık profil kullanılmamalıdır:** Profilin herkese açık olması kişiyi kötü niyetli kişilerin kolayca hedefi haline getirebilir ve paylaşımlarının(fotoğraf, video ya da iletileri) kötü amaçla kullanılması için risk oluşturabilir. [Örnek olay...](#)(Becky'nin Hikayesi)
- **Profilde özel bilgilere yer verilmemelidir:** Kişinin telefon, adres gibi kolayca ulaşılmasını sağlayacak bilgileri profilinde paylaşmamalıdır.

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

7

Sosyal Ağlarda Kullanım ilkeleri

- **Sosyal ağdaki sanal zorbalıkla mücadele araçlarının farkında olunmalıdır:** Kişiyi engelleme, şikayet etme, yardım arama ve güvenlik ayarları yapma gibi sosyal ağlardaki araçların kullanımından haberdar olmak gerekir.
- **Kaynağı belirsiz/güvenilir olmayan paylaşımlara itibar edilmemelidir:** Ayrıca başkalarını zor durumda bırakacak paylaşımların da farkında olup sanal zorbalığa destek verilmemelidir. Başkasını ilgilendiren paylaşımlarda ilgili kişiden izin ve onay alındıktan sonra paylaşım yapılmalıdır.
- **Karşılaşılan bir problem durumunda yetişkin ya da uzman desteği alınmalıdır:** Özellikle gençler uğradıkları bir zorbalık karşısında ebeveyn ya da öğretmen desteği alması sanal zorbalığın önlenmesinde oldukça önemlidir.

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

8

Sosyal Ağlarda Kullanım ilkeleri

- **Sosyal ağlarda çocukların denetlenmesi:** Ebeveynler sosyal ağlarda çocuklarını takip etmeli/arkadaş olmalıdır. Ancak buradan aşırı sınırlayıcı, yasaklayıcı bir tutum izlemek çocuğun sanal ortamda ebeveyninden kaçmaya çalışmasına neden olacaktır.
- **Çoklu kullanılan cihazlardan kesinlikle güvenli çıkış yapılmalıdır:** birden fazla kişinin kullandığı/kullanılma ihtimalinin olduğu durumlarda sosyal ağ hesapları güvenli bir şekilde kapatılmalı ve kullanıcı adı şifre bilgilerinin depolanmadığından emin olunmalıdır.

Arç. Gök Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

9

Facebook gizlilik ve güvenlik ayarları

- Dünyada olduğu gibi ülkemizde de en çok kullanıcı sayısına sahip sosyal ağ sitesi Facebook'dur.(yaklaşık 1.5 milyarın üzerinde)
- Sanal zorbalık olaylarının son zamanlarda en çok görüldüğü alanlardan birisi de bu platformdur.
- Diğer bir çok sosyal medya araçlarına kıyasla oldukça geniş bir gizlilik ve güvenlik ayarları seçeneği bulunmaktadır. Ayrıca gerek «Yardım» menüleri gerekse «ayarlar» menüleri Türkçe dil seçeneğine sahip olduğu için Türk kullanıcılar için de oldukça işlevseldir.
- Ayarlar menülerinin arayüzleri ve içerikleri yeni sürümlerle birlikte bir takım değişikliklere uğrasa bile genel olarak gizlilik ve güvenlik ayarları mantığı aynı kalmaktadır.

Arç. Gök Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

10

Facebook gizlilik ve güvenlik ayarları

1. Sağ üst köşedeki ilgili kısımdan ayarlar sekmesine tıklanır.

© Facebook 2018

2. Buradan genel, güvenlik, gizlilik, zaman tüneline paylaşım ve etiketleme, engelleme, bildirimleri yönetme gibi bir çok ayarın yapılabildiği ekran açılır.

Arç. Gök Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

11

FACEBOOK GİZLİLİK VE GÜVENLİK AYARLARI

Ayarlar/Güvenlik ve Giriş sekmesinden daha önce farklı cihazlarda açılan tüm hesaplar görülebilir. Buradan daha önce farklı bir cihazda açık kalan oturum sonlandırılabilir.

Arç. Gök Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

12

FACEBOOK GIZLILIK VE GÜVENLIK AYARLARI

Hesap güvenliğini arttırmak için Ayarlar/Güvenlik ve Giriş ekranındaki «İlave Güvenlik Ayarlama» bölümünden tanınmayan ya da sıklıkla kullanılmayan cihazlardan oturum açıldığında uyarıcı e-posta alınmasını sağlamaktadır.

Genellikle farklı bir cihazdan oturum açılmasını engellemek için bu ayarı etkinleştirin. Ancak her zaman e-posta ile hesap güvenliğinizi kontrol etmeye, minimum bir uyarı mesajı alarak hesabınızın güvenliğini kontrol etmeye devam etmelisiniz. Bu ayarı etkinleştirerek hesap güvenliğinizi artırabilirsiniz.

Facebook gizlilik ve güvenlik ayarları

- Hesap güvenliğini arttırmanın bir diğer yolu da Ayarlar/Güvenlik ve Giriş ekranındaki «İlave Güvenlik Ayarlama» bölümünde yer alan 'İki Faktörlü Kimlik Doğrulamasını Kullan' seçeneğidir.
- Buradan kodmatik yardımıyla ya da GSM numarasına gelen mesaj yardımıyla yabancı cihazlardan Facebook hesabına erişimler kontrol edilebilir.

Bu ayarı etkinleştirerek hesabınızın güvenliğini artırabilirsiniz. Facebook'ta her erişim için bir kod girmeniz gerekir. Bu kodun her iki gün için yenisiyle değiştirildiğini unutmayın. Ancak bu ayarı etkinleştirerek hesap güvenliğinizi artırabilirsiniz.

FACEBOOK GIZLILIK VE GÜVENLIK AYARLARI

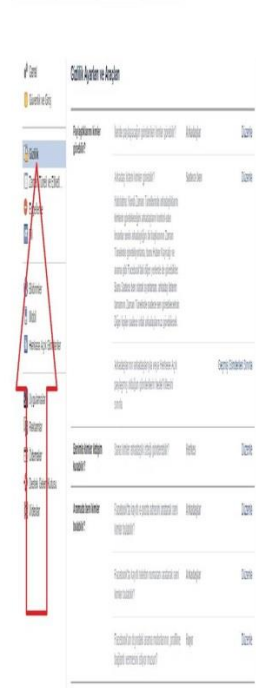
- Yine Ayarlar/Güvenlik ve Giriş sekmesinden ilave güvenlik ayarlama bölümünde yer alan 'Hesabına erişememen halinde iletişime geçebileceğin 3-5 arkadaş seç' seçeneği ile hesap güvenliği artırılabilir.
- Özellikle gençler bu ayarı yaparken aile fertlerini ya da güvendikleri bir yetişkinleri eklemeleri daha güvenli olacaktır.

Hesabınıza erişememen durumunda size destek olabilecekleriniz kimler ve kimlere mesaj göndereceğinizi belirleyebilirsiniz. Bu ayarı etkinleştirerek hesabınıza erişememen durumunda size destek olabilecekleriniz kimler ve kimlere mesaj göndereceğinizi belirleyebilirsiniz.

FACEBOOK GIZLILIK VE GÜVENLIK AYARLARI

- Paylaşımlarınızı;
- Kimlerin görebileceği,
- Arkadaş listenizin kimler tarafından görülebileceği,
- Sizi kimler arkadaş olarak ekleyebileceği,
- E-posta ya da telefon numarası yoluyla sizleri kimlerin bulabileceği gibi temel gizlilik ayarları bu ekran üzerinden yapılmaktadır.

FACEBOOK GIZLILIK VE GÜVENLIK AYARLARI

- Paylaşımlarla ilgili önemli bir gizlilik ayarıdır.
- Bu ayardan yapılacak paylaşımların hedef kitleleri belirlenebilir.
- Herkese açık paylaşımlar sanal zorbalık ve hesap güvenliği açısından risk taşımaktadır.
- Ayrıca daha önceki paylaşımların da hedef kitlesi değiştirilebilir.

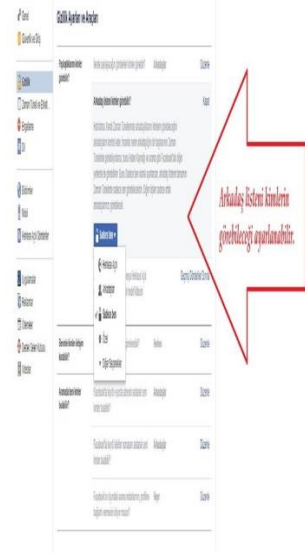

Arç. Gök Yılmaz Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

17

FACEBOOK GIZLILIK VE GÜVENLIK AYARLARI

Arkadaş listesinde 'sadece ben' seçeneği kötü niyetli kişi ya da hesapların hem arkadaşların hem de kişinin kendisinin hedefi haline gelmekten koruyabilecek bir diğer gizlilik ayarıdır.

Arç. Gök Yılmaz Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

18

FACEBOOK GIZLILIK VE GÜVENLIK AYARLARI

- Kötü niyetli kişiler Facebook üzerinden kişinin e-posta ya da telefon numarası üzerinden ulaşabilmektedirler.
- Buradan e-posta ya da telefon numarası aracılığıyla sizi kimlerin bulabileceği seçeneği ayarlanabilmektedir.
- Buradaki seçenekler şimdilik yeterli olmamakla birlikte en güvenli seçenek «Arkadaşlar» seçeneğidir.

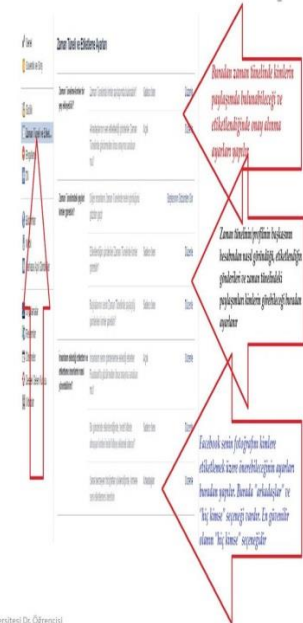

Arç. Gök Yılmaz Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

19

FACEBOOK GIZLILIK VE GÜVENLIK AYARLARI

- Paylaşımların kontrol yöntemlerinden bir diğeri de zaman tüneli ve etiketleme ayarlarıdır.
- Size ait bir fotoğraf, video ya da diğer özel bir paylaşımın başka birileri tarafından etiketlenmesi ve etiketleyen kişinin zaman tüneli/sayfasında paylaşması size ait görüntü ya da videoların sizin tanımadığınız diğer kişilerce ele geçirilmesine sebep olabilir.

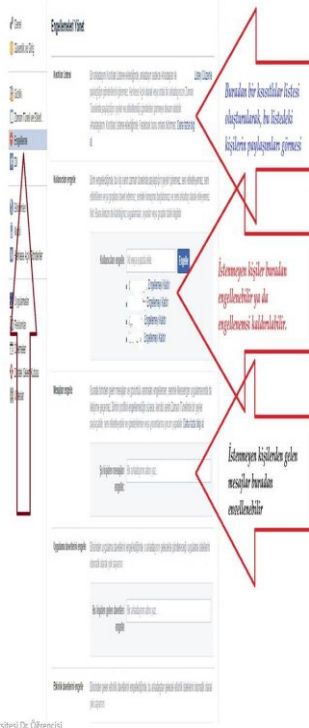
Arç. Gök Yılmaz Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

20

FACEBOOK GIZLILIK VE GÜVENLIK AYARLARI

- İstenmeyen kişilere ait hesaplar ve ya da mesajlar «Engelleme» sekmesindeki ayarlardan yapılmaktadır.
- Buradan bir 'kısıtlılar' listesi oluşturularak istenilmeyen kişilerin paylaşımlarınızdan haberi olmasını sağlayabilirsiniz.
- Ayrıca istenilmeyen ya da riskli olduğu düşünülen uygulama ve oyun davetleri de engellenebilmektedir.

Arç. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

21

FACEBOOK GIZLILIK VE GÜVENLIK AYARLARI

- İstenmeyen ya da rahatsız eden paylaşımları engellemenin/durdurmanın yollarından bir diğeri ise paylaşımın sağ üst köşesinde yer alan «ok»'a tıklanarak açılan penceredeki gönderiyi şikayet et seçeneğidir.
- Facebook ilgili içeriği inceler ve Topluluk Standartlarına Aykırı bir içeriğe sahip olduğuna kanaat getirirse paylaşımı kaldırabilir.

Arç. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

22

Genel değerlendirme

- Başta Facebook olmak üzere sanal ortamda kullanılan her platformun gizlilik ve güvenlik ayarlarının farkında olmak ve gerekli ayarlamaları yapmak sanal ortamdaki sosyal platformlardaki riskleri en asgariye indirecektir.
- Paylaşımında bulunurken sorumluluk bilinciyle ve yapılan paylaşımın kişiyi hukuki açıdan da bağladığının farkında olması gerekmektedir.
- Sosyal ağ platformları sürekli güncellendiğinden yeni/ek güvenlik ayarları eklenebilmektedir. Bu ayarları da takip etmek gerekir.

Arç. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

23

PSİKOEĞİTİM PROGRAMI-4. OTURUM (Öğrenci Modülü)

4.OTURUM (ÖĞRENCİ MODÜLÜ)

SANAL ZORBA FARKINDALIĞINI ARTIRMA VE SANAL ZORBALIKLA BAŞAÇIKMA STRATEJİLERİ KAZANDIRMA PROGRAMI

Arş. Gör./Dr. Öğrencisi Yunus ALTUNDAĞ
Sakarya Üniversitesi, Eğitimde Psikolojik Hizmetler
Programı(Dr.)

SANAL ZORBALIKLA BAŞA ÇIKMA VE BİLİNÇLİ TEKNOLOJİ KULLANIMI-ÖĞRENCİ MODÜLÜ

Bilgi ve İletişim Çağı

- Bilgi ve iletişimin sınır tanımaz bir büyüklüğe ulaştığı günümüzde bilgi kirliliği, dijital sahtecilik, sanal ortamdaki zorbalık ve şiddet gibi bir çok olumsuz durumla karşı karşıya kalabilmekteyiz.
- Günümüzde artık bilgiye ulaşmadan ziyade, doğru, güvenilir ve işe dönük bilgiye ulaşmak ve kullanmak önem kazanmıştır.
- Sanal ortam oldukça geniş ve büyük oranda denetimden yoksun olduğu için sanal ortamda şiddet ve suç içeren riskli davranışlar sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.
- İnternet kullanım oranlarının %80'lerin üzerine çıktığı, Facebook, Twitter gibi sosyal ağları kullanan kişi sayısının milyarları bulduğu bir ortamda sanal ortamdaki davranışlar hem hukuki hem de insani bir çok sorumluluk taşımaktadır.

Arş. Gör. Yunus Altundağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

3

SANAL ZORBALIK NEDİR?

- Bir birey veya grubun bilişim ve iletişim teknolojilerini (e-posta, metin mesajları, anlık mesajlaşma, kişisel web siteleri, sosyal ağlar ve çevrimiçi anket siteleri gibi) diğer bireylere **düşmanca davranma ve zarar verme niyetiyle** tekrarlayıcı biçimde kullanmasını içeren eylemler sanal zorbalık olarak isimlendirilmektedir (Slonje ve Smith, 2008)
- Bir diğer ifadeyle bilgi ve iletişim teknolojileri yoluyla bir kişi ya da grubun diğerlerine yönelik düşmanlık, korkutma, tehdit, sindirme ve taciz amaçlı iletileri (foto,video mesaj vs.) kasıtlı ve tekrarlı bir şekilde göndermesidir.

Arş. Gör. Yunus Altundağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

4

Hangi davranışlar sanal zorbalık olarak nitelendirilir?

1. Kişilerin özel görüntülerini çekmek ya da çekilmiş olan görüntülerini(fotoğraf ya da video) izin ve onayını almaksızın sosyal ağlar ya da diğer platformlarda paylaşılması,
2. Kişinin kişisel bilgilerini(adres, okul, kimlik bilgileri vs.) sosyal ağlarda ya da herkese açık platformlarda kişinin izin ve onayı olmadan paylaşmak,
3. E-posta, kısa mesaj, anlık mesaj(Whatsapp, Messenger vs.) yoluyla aşağılayıcı, alaya alıcı, şiddet, tehdit ya da cinsel taciz içerikli mesajlar gönderilmesi,
4. Sosyal ağlarda birisi hakkında dedikodu çıkartmak ya da yaymak,
5. Bir kişiye ilişkin karalayıcı, aşağılayıcı internet sitesi, sosyal ağlarda hesap ya da sayfa açmak,
6. Başkası adına sahte(fake) hesap açıp onun kimliğine bürünmek,
7. Arkadaşlarıyla organize olup hedef olarak seçilen kişiye(mağdur) yönelik sosyal ağlarda engelleme, arkadaşlıktan çıkarma, takibi bırakma gibi sosyal dışlama ya başvurulabilmektedir.

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

5

Sanal zorbalıktaki öğeler ve zorbalık döngüsü

- Sanal zorbalıkta 'zorba', 'mağdur', 'tanık', 'zorba/mağdur' olmak üzere dört temel öge(kişi) bulunmaktadır. Bunlar:
 1. **ZORBA**: Sanal zorbalığı yapan kişi
 2. **MAĞDUR**: Sanal zorbalığa uğrayan kişi
 3. **TANIK**: Sanal ortamda yapılan zorbalığa şahit/tanık olan kişi
 4. **ZORBA/MAĞDUR**: Sanal ortamda hem zorbalık yapan hem de mağduriyete uğrayan kişi.
- Bunun yanında sanal zorbalık çoğunlukla 6 farklı grubun yer aldığı aşamalardan oluşmaktadır. Bunlar;

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

6

Sanal zorbalığın nedenleri

- Eğlence/Şaka
- İntikam-Misilleme
- Kendini kötü hissetme
- Başkalarını kontrol etme arzusu
- Akranları arasında statü kazanma çabası
- Saldırganca davranmaktan zevk alma
- Yakalanma ihtimalinin düşük olması
- **Anonim olabilmesi**: Sanal ortamda kimliğini gizleme olanağının bulunması ve mağdurla yüz yüze iletişim kurulmak zorunda kalınmaması,
- Davranışlarının sorumluluğunu almaktan kaçabilme şansının olması
- Can sıkıntısı,

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

7

Sanal zorbalığın nedenleri

- Kıskançlık
- Yeni bir şeyler deneme arzusu,
- Gerçek hayatta ifade edilemeyen saldırganca hayallerin davranışa dökülmek istenmesi
- Başkalarına olan kızgınlığın mağdura yöneltilmesi
- Sanal davranışların ebeveynlerce denetlenmemesi
- Ebeveyn-çocuk çatışması
- Dijital vatandaşlık anlayışına hakim olunmaması

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

8

Sanal zorbalığın sonuçları ve etkileri

Duyusal ve Psikolojik Etkiler:

- Mağdurlar yoğun bir şekilde öfke, üzüntü ve kızgınlık duyguları hissetmekte,
- Stres, utanç, korku, endişe, hayal kırıklığı, yalnızlık, çaresizlik, savunmasızlık, aşağılanmışlık, intikam, stres ve nefret duygularını da çeşitli düzeylerde yaşamaktadır.

Sosyal Etkiler:

- Öz güven ve öz saygıda düşme, zorbalının kimliğinin belirsiz olduğu durumlarda şüphecilik, sosyal fobi, kendi içine çekilmeyle birlikte aile ve akran ilişkilerinde bozulma.

Akademik Etkiler:

- Konsantrasyon bozukluğu, okul başarısında düşme, devamsızlıkta artış,

Fiziksel Etkiler:

- Baş ağrısı, tekrarlayan karın ağrısı ve uyuma güçlükleri, uyku bozuklukları, iştah kaybı

9

Sanal zorbalıkla nasıl mücadele edebiliriz

• ÖNLEYİCİ TEDBİRLER

- Sanal zorbalıkla mücadelede zorbalı, mağdurlar ve tanıkların tamamına sorumluluklar düşmektedir.
- Gerek sosyal ağlarda gerekse diğer sanal platformlarda sorumluluk bilinciyle hareket edilmelidir. Paylaşmalarımızın hem hukuki hem de insani sorumlulukları olduğu unutulmamalıdır.
- İleride pişman olacağınız paylaşımlarda bulunmayın. **Unutmayalım ki sanal ortamdaki dijital izler asla kaybolmamaktadır!**
- Öfkeliyken paylaşımında bulunmaktan kaçınmalısınız.
- Sanal ortamda başkasına ait görüntü, video, ileti ya da özel bir bilgi, kişinin izin ve onayı alınmadan paylaşılmamalıdır. Diğerlerinin hayatına, özeline saygı göstermeliyiz.
- Sosyal ağ hesapları ya da diğer internet hesaplarına ait parolalar en yakın arkadaş dahil kimseyle paylaşılmamalıdır.
- Güçlü parolalar oluşturup düzenli aralıklarla değiştirmek oldukça güvenli bir adım olacaktır.

Arç. Gök. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

11

Sanal zorbalık hukuki boyut

• MEB Ödül ve disiplin yönetmeliğindeki ilgili maddeler

• MADDE 164-

• (1) Kınama cezasını gerektiren davranışlar ve fiiller şunlardır:

- l) Bilişim araçlarını amacı dışında kullanmak,
- (2) **Okuldan kısa süreli uzaklaştırma cezasını gerektiren fiil ve davranışlar;**
- ğ) Bilişim araçları yoluyla eğitim ve öğretim faaliyetleriyle kişilere zarar vermek,
- (3) **Okul değiştirme cezasını gerektiren fiil ve davranışlar;**
- m) Bilişim araçları yoluyla eğitim ve öğretimi engellemek, kişilere ağır derecede maddi ve manevi zarar vermek,
- (4) **Örgün eğitim dışına çıkarma cezasını gerektiren davranışlar;**
- l) Bilişim araçları yoluyla; bölücü, yıkıcı, ahlak dışı ve şiddeti özendirici sesli, sözlü, yazılı ve görüntülü içerikler oluşturmak, bunları çoğaltmak, yaymak ve ticaretini yapmak.
- Bunların dışında **Türk Ceza Kanununda** yer alan Sanal ortamdaki suçlarla ilgili maddelerde sanal zorbalık olarak değerlendirilebilecek bir çok davranışın **altı(6) aydan beş(5) yıla kadar** değişen oranlarda cezai yaptırımlar uygulanabileceği belirtilmektedir.

Arç. Gök. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

10

Sanal zorbalıkla nasıl mücadele edebiliriz

• ÖNLEYİCİ TEDBİRLER

- Sosyal ağlarda gerçek hayatta tanımadığınız kişileri arkadaş olarak eklememeli ve gelen arkadaşlık teklifleri kabul edilmemelidir.
- Sanal ortamda yapılan davranışlarla(kullanılan sosyal ağlar, yapılan alışverişler, ziyaret edilen siteler vs.) ilgili ebeveynlerle sohbet edilmeli, gerektiğinde onlar bilgilendirilmeli ve olumsuz bir durumla karşılaşıldığında onlardan destek/yardım istenmelidir.
- Kaynağı belirsiz ya da riskli olduğu tahmin edilen e-postalar, ileti ya da mesajlar açılmamalı ve gelen kaynaklar/kişiler engellenmelidir.
- Sanal ortamda, sosyal ağlarda adres, okul, kimlik bilgileri gibi özel bilgiler paylaşılmamalıdır. [Becky'nin hikayesi...\(Sanal ortamdaki sınırları koruma\)](#)
- Kullanılan sosyal ağların gizlilik ve güvenlik ayarları incelenmeli ve gerekli ayarlar güncellenerek yapılmalıdır.
- Sanal ortamda gelebilecek olası risklere karşı duyarlı olmalı ve kendinizi koruyacak tedbirleri öğrenmelisiniz.

Arç. Gök. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

12

Sanal zorbalıkla nasıl mücadele edebiliriz

- **Peki sanal zorbalıkla karşılaştığımızda ne yapmalıyız?**

Arş. Gör. Yunus Altınbaş/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

13

Sanal zorbalıkla nasıl mücadele edebiliriz

GEREKLİ MÜDAHALELER (Zorbalıkla karşılaşıldığında)

- Sanal zorbalığa uğranıldığında ilk önce görmezden gelinmelidir (Bu durum zorbalığın türü, içeriği vs. göre değişebilir)
- Devam etmesi halinde zorbalığı yapan kişi uyarılmalı (Yaptığı zorbalığı durdurması için), devamı halinde kişi engellenmeli ve sosyal ağlar üzerinden zorbalık yapılıyorsa site yönetimine şikayet edilmelidir. **Asla misilleme yapılmamalıdır.**
- Zorbalık hala devam ediyorsa zorbalığı ilişkin kanıtlar kayıt altına alınmalı (ekran fotoğrafı alma vs.) ve anne-baba, öğretmen gibi yetişkinlerden destek alınmalıdır.
- Bir sanal zorbalığa şahit olmuşsak bunu izleyip geçmek yerine mağdurun yanında yer alarak zorbalığı yapana tepki göstermeliyiz.
- Bunun yanında okul yönetimi, polis, savcılık gibi şikayet mekanizmaları devreye sokulmalıdır.

Arş. Gör. Yunus Altınbaş/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

14

Sanal zorbalıkla nasıl mücadele edebiliriz

• **YASAL MÜCADELE**

- Okul ve aile işbirliği içerisinde polis, savcı gibi şikayet mekanizmalarını kullanabilir.
- Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumuna (BTK) ulaşarak ihbarda bulunabilirsiniz.
- (www.ihbarweb.org.tr)

Arş. Gör. Yunus Altınbaş/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

15

Genel değerlendirme

- Başta Facebook olmak üzere sanal ortamda kullanılan her platformun gizlilik ve güvenlik ayarlarının farkında olmak ve gerekli ayarlamaları yapmak sanal ortamdaki sosyal platformlardaki riskleri en ağırlığa indirecektir.
- Paylaşımında bulunurken sorumluluk bilinciyle yapılmalı ve yapılan paylaşımın kişiyi hukuki açıdan da bağladığının farkında olunması gerekmektedir. **Dijital izler asla kaybolmaz.**
- Bir başkasıyla ilgili bir paylaşımında bulunurken bu paylaşımın onun nasıl etkilenebileceği düşünülmeli ve empati yapılmalıdır.
- Sanal zorbalığa tanık olduğunda tepkisiz kalınmamalıdır. **Çünkü bir sonraki mağdur sen olabilirsin**
- **ZORBALIĞIN FİŞİNİ ÇEKİN!!**

Arş. Gör. Yunus Altınbaş/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

16

PSİKOEĞİTİM PROGRAMI-4. OTURUM (Ebveyn Modülü)

4-2. OTURUM (EBVEYİN MODÜLÜ)

SANAL ZORBA FARKINDALIĞINI ARTIRMA VE SANAL ZORBALIKLA BAŞAÇIKMA STRATEJİLERİ KAZANDIRMA PROGRAMI

Arş. Gör./Dr. Öğrencisi Yunus ALTUNDAĞ
Sakarya Üniversitesi, Eğitimde Psikolojik Hizmetler
Programı(Dr.)

SANAL ZORBALIKLA BAŞA ÇIKMA VE BİLİNÇLİ TEKNOLOJİ KULLANIMI-EBVEYİN MODÜLÜ

Bilgi ve İletişim Çağı

- Bilgi ve iletişimin sınır tanımayan bir büyüklüğe ulaştığı günümüzde bilgi kirliliği, dijital sahtecilik, sanal ortamdaki zorbalık ve şiddet gibi bir çok olumsuz durumla karşı karşıya kalabilmekteyiz.
- Günümüzde artık bilgiye ulaşmadan ziyade, doğru, güvenilir ve işe dönük bilgiye ulaşmak ve kullanmak önem kazanmıştır.
- İnternet kullanım oranlarının %80'lerin üzerine çıktığı, Facebook, Twitter gibi sosyal ağları kullanan kişi sayısının milyarları bulunduğu bir ortamda sanal ortamdaki davranışlar hem hukuki hem de insani bir çok sorumluluk taşımaktadır.
- Sanal ortam oldukça geniş ve büyük oranda denetimden yoksun olduğu için sanal ortamda şiddet ve suç içeren riskli davranışlar sıklıkla karşımıza çıkmaktadır

Arş. Gör. Yunus Altundağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

SANAL ZORBALIK ÖRNEKLERİ

- **ŞENİZ ERKAN-14 Yaşında, AVUSTRALYA-2012**
- AVUSTRALYA'nın Melbourne kentinde yaşayan 14 yaşındaki Türk kız Şeniz Erkan, kendisine ait sosyal paylaşım sitelerindeki hesaplarına girerek tehdit ve saldırılarda bulunan "sanal zorbalarm" baskısına dayanamayıp, geçen hafta intihar etti.
- **Kıbrıslı Türk aile şaşkın**
- Avustralya'da yaşayan Kıbrıslı Türk Erkan ailesi için, küçük kızları Şeniz'in intiharı beklenmedik bir anda geldi. Geçen çarşamba evinin yakınındaki demiryolunda trenin önüne atlayarak intihar eder Şeniz'in babası Şenol Erkan, "Hiçbir şeyden şüphelenmedik. Çok canlı, neşeli ve normal bir yaşamı vardı. Anneler, babalar evlatlarınıza dikkat edin. Sanal zorbaları, kızım intihar edene kadar duymamıştım. Bize anlatmadı" dedi. Avustralya televizyonlarının günlerdir haber yaptığı olayla ilgili konuşan Şeniz'in ağabeyi Aykut Erkan, "Facebook dahil tüm hesaplarına girmişler. Onun adıyla herkese iğrenç mesajlar atmışlar. Cep telefonuna da tehdit, baskı mesajları gelmiş" diye konuştu. Şeniz'in okulu Taylors Lakes Müdürü Geoff Pell de, polislin geniş bir soruşturma yürüttüğünü söyledi. Bu bağlamda, Şeniz'in bir süredir bazı öğrencilerin "zorbalıklarıyla" baskı altında olduğu iddiası da inceleniyor.

SANAL ZORBALIK NEDİR?

- Bir birey veya grubun bilişim ve iletişim teknolojilerini (e-posta, metin mesajları, anlık mesajlaşma, kişisel web siteleri, sosyal ağlar ve çevrimiçi anket siteleri gibi) diğer bireylere **düşmanca davranma ve zarar verme niyetiyle** tekrarlayıcı biçimde kullanmasını içeren eylemler sanal zorbalık olarak isimlendirilmektedir (Slonje ve Smith, 2008)
- Bir diğer ifadeyle bilgi ve iletişim teknolojileri yoluyla bir kişi ya da grubun diğerlerine yönelik düşmanlık, korkutma, tehdit, sindirme ve taciz amaçlı iletileri (foto,video mesaj vs.) kasıtlı ve tekrarlı bir şekilde göndermesidir.

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

5

Hangi davranışlar sanal zorbalık olarak nitelendirilir?

1. Kişilerin özel görüntülerini çekmek ya da çekilmiş olan görüntülerini(fotoğraf ya da video) izin ve onayını almaksızın sosyal ağlar ya da diğer platformlarda paylaşılması,
2. Kişinin kişisel bilgilerini(adres, okul, kimlik bilgileri vs.) sosyal ağlarda ya da herkese açık platformlarda kişinin izin ve onayı olmadan paylaşmak,
3. E-posta, kısa mesaj, anlık mesaj(Whatsapp, Messenger vs.) yoluyla aşağılayıcı, alaya alıcı, şiddet,tehdit ya da cinsel taciz içerikli mesajlar gönderilmesi,
4. Sosyal ağlarda birisi hakkında dedikodu çıkartmak ya da yaymak,
5. Bir kişiye ilişkin karalayıcı, aşağılayıcı internet sitesi, sosyal ağlarda hesap ya da sayfa açmak,
6. Başkası adına sahte(fake) hesap açık onun kimliğine bürünmek,
7. Arkadaşlarıyla organize olup hedef olarak seçilen kişiye(mağdur) yönelik sosyal ağlarda engelleme, arkadaşlıktan çıkarma, takibi bırakma gibi sosyal dışlamaya başvurulabilmektedir.

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

6

Sanal zorbalıktaki öğeler ve zorbalık döngüsü

- Sanal zorbalıkta 'zorba', 'mağdur', 'tanık', 'zorba/mağdur' olmak üzere dört temel öğe(kişi) bulunmaktadır. Bunlar:
 1. **ZORBA:** Sanal zorbalığı yapan kişi
 2. **MAĞDUR:** Sanal zorbalığa uğrayan kişi
 3. **TANIK:** Sanal ortamda yapılan zorbalığa şahit/tanık olan kişi
 4. **ZORBA/MAĞDUR:** Sanal ortamda hem zorbalık yapan hem de mağduriyete uğrayan kişi.
- Bunun yanında sanal zorbalık çoğunlukla 6 farklı grubun yer aldığı aşamalardan oluşmaktadır. Bunlar;

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

7

Sanal zorbalığın nedenleri

- Eğlence/Şaka
- İntikam-Misilleme
- Kendini kötü hissetme
- Başkalarını kontrol etme arzusu
- Akranları arasında statü kazanma çabası
- Saldırganca davranmaktan zevk alma
- Yakalanma ihtimalinin düşük olması
- **Anonim olabilmesi:** Sanal ortamda kimliğini gizleme olanağının bulunması ve mağdurla yüz yüze iletişim kurulmak zorunda kalınmaması,
- Davranışlarının sorumluluğunu almaktan kaçabilme şansının olması
- Can sıkıntısı,

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

8

Sanal zorbalığın nedenleri

- Kısırcaılık
- Yeni bir şeyler deneme arzusu,
- Gerçek hayatta ifade edilemeyen saldırganca hayallerin davranışa dökülmek istenmesi
- Başkalarına olan kızgınlığın mağdura yöneltilmesi
- Sanal davranışların ebeveynlerce denetlenmemesi
- Ebeveyn-çocuk çatışması
- Dijital vatandaşlık anlayışına hakim olunmaması

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

9

Sanal zorbalığın sonuçları ve etkileri

Duyusal ve Psikolojik Etkiler:

- Mağdurlar yoğun bir şekilde öfke, üzüntü ve kızgınlık duyguları hissetmekte,
- Stres, utanç, korku, endişe, hayal kırıklığı, yalnızlık, çaresizlik, savunmasızlık, aşağılanmışlık, intikam, stres ve nefret duygularını da çeşitli düzeylerde yaşamaktadır.

Sosyal Etkiler:

- Özgüven ve özsaygıda düşme, zorbalının kimliğinin belirsiz olduğu durumlarda şüphecilik, sosyal fobi, kendi içine çekilmeyle birlikte aile ve akrana ilişkilerinde bozulma.

Akademik Etkiler:

- Konsantrasyon bozukluğu, okul başarısında düşme, devamsızlıkta artış,

Fiziksel Etkiler:

- Baş ağrısı, tekrarlayan karın ağrısı ve uyuma güçlükleri, uyku bozuklukları, iştah kaybı
- En dramatik sonuç ise intihardır.

© SHUTTERSTOCK

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

10

Sanal zorbalık hukuki boyut

- MEB Ödül ve disiplin yönetmeliğindeki ilgili maddeler
- **MADDE 164-**
- (1) **Kınama cezasını gerektiren davranışlar ve fiiller şunlardır:**
- l) Bilişim araçlarını amacı dışında kullanmak,
- (2) **Okuldan kısa süreli uzaklaştırma cezasını gerektiren fiil ve davranışlar;**
- ğ) Bilişim araçları yoluyla eğitim ve öğretim faaliyetleriyle kişilere zarar vermek,
- (3) **Okul değiştirme cezasını gerektiren fiil ve davranışlar;**
- m) Bilişim araçları yoluyla eğitim ve öğretimi engellemek, kişilere ağır derecede maddi ve manevi zarar vermek,
- (4) **Örgün eğitim dışına çıkarma cezasını gerektiren davranışlar;**
- l) Bilişim araçları yoluyla; bölücü, yıkıcı, ahlak dışı ve şiddeti özendirici sesli, sözlü, yazılı ve görüntülü içerikler oluşturmak, bunları çoğaltmak, yaymak ve ticaretini yapmak.
- Bunların dışında **Türk Ceza Kanununda** yer alan Sanal ortamdaki suçlarla ilgili maddelerde sanal zorbalık olarak değerlendirilebilecek bir çok davranışın **altı(6) aydan beş(5) yıla kadar** değişen oranlarda cezai yaptırımlar uygulanabileceği belirtilmektedir.

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

11

Sanal zorbalığı tespitte ipuçları

• MAĞDUR ÇOCUKLAR

1. Ani bir şekilde dijital cihazı(telefon, bilgisayar vs.) kullanmayı bırakması ya da değiştirmesi
2. Dijital cihazı kullanırken endişeli ve sinirli olması ya da bir şeyler gizliyor olması
3. Genel olarak okula gitme ya da dışarı çıkma konusunda isteksizlik
4. Online aktivitelerden sonra sinirli ve depresif(çökkün) görünme
5. Uykuda bozulmalar ve yeteri kadar uyuyama
6. İştahta aşırı artış ya da azalma
7. Aile üyelerinden ya da arkadaşlardan anormal bir şekilde geri çekilme, uzaklaşma
8. Online aktiviteler hakkında konuşmaktan kaçınma
9. Hastalık, rahatsızlık gibi şikayetlerle sıklıkla okuldan eve gelme
10. Öncesine kıyasla akranlarından ziyade ailesiyle zaman geçirmeye başlaması
11. Daha önce ilgi duyduğu şeylere karşı kayıtsız olması

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

12

Sanal zorbalığı tespitte ipuçları

• ZORBA ÇOCUKLAR:

1. Ani bir şekilde dijital cihazını(telefon, bilgisayar vs.) kullanmayı bırakması ya da değiştirmesi
2. Geceleri geç saatlere kadar dijital araçları kullanması
3. Dijital cihazlarını kullanmadığında üzgün ve tedirgin olması
4. Dijital cihazı kullanırken aşırı derecede güler ancak neye güldüğü sorulduğunda göstermek istememesi
5. Birden fazla hesap kullanır ve büyük bir kısmında kendini gizlemesi
6. Okulda ya da dışarıda artan davranış sorunları ya da disiplin sorunları
7. Sosyal alanlarda(sosyal ağlar daha çok) popüler olmaya çalışması ya da popüler görünmesi
8. Diğerlerini(akranlarını) değersiz görme, aşağılaması, şiddete meyilli olma
9. Yanlış(riskli) gruplara takılma(bu sanal ortamda, sosyal ağlarda olur daha çok)
10. Teknolojik becerilerinin oldukça iyi oluşu
11. Gittikçe aileden uzaklaşma, geri çekilme

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

13

SANAL ZORBALIKLA NASIL MÜCADELE EDEBİLİRİZ

• ÖNLEYİCİ TEDBİRLER

- Ebeveyn olarak bilgi ve iletişim araçlarını en azından çocuklarımızın denetimini yapabilecek düzeyde kullanma bilgisine sahip olunmalıdır.
- Bilişim araçlarını potansiyel suçlu olarak görmek yerine çocuğun kullanım alışkanlıkları, sanal ortamdaki davranışları üzerine yapıcı sohbetler yapılmalıdır.
- Ebeveyn kontrol programları, sosyal ağların gizlilik ve güvenlik ayarlarının farkında olunmalı ve bu koruyucu tedbirler kullanılmalıdır.
- Facebook, twitter gibi sosyal ağlarda çocuğunuzu denetleyebilmek için çocuğunuzla arkadaş/takipçi olabilirsiniz. Ancak bu durum onu yargılayıcı, kısıtlayıcı ve cezalandırıcı bir araç haline gelmemelidir. Aksi takdirde sizin haberiniz olmayacak başka hesaplar kullanılabilir ya da riskli davranışlarda bulunabilir.

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

14

Sanal zorbalıkla nasıl mücadele edebiliriz

• ÖNLEYİCİ TEDBİRLER

- Çocuklarımıza şu konularda hem örnek olmalı hem de sanal ortamdaki davranışlar üzerine yapılan sohbetlerde dile getirilmelidir:
1. Güçlü parolalara sahip olunmalı ve kimseyle paylaşılmamalıdır.
 2. Özellikle Facebook gibi sosyal ağlarda sorumlu davranılmalı ve sonradan pişman olunmasına sebep olacak paylaşımlar yapılmamalıdır. Çünkü dijital izler asla kaybolmamaktadır.
 3. Gerçek hayatta olduğu gibi sanal ortamda da başkalarının özeline, mahremiyetine saygı gösterilmelidir.
 4. Gerçek hayatta tanımadığı kişileri arkadaş olarak eklememeleri ve tanımadıkları kişilerle sanal ortamda konuşmalarını ve anne-babaya söylenmemesini isteyen kişilerden uzak durulmalıdır.
 5. Sanal ortamda, sosyal ağlarda adres, okul, kimlik bilgileri gibi özel bilgiler paylaşılmamalıdır. Örnek: [Becky'nin hikayesi... \(Sanal ortamdaki sınırları koruma\)](#)
 6. Sanal ortamda karşılaştığı/karşılaşabileceği rahatsız edici her türlü soruna karşı size çekinmeden gelebileceğini çocuklarınıza iletmeli ve bunu onlara hissettirmelisiniz.

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

15

Sanal zorbalıkla nasıl mücadele edebiliriz

• Peki çocuğumuzun karıştığı bir sanal zorbalık olayında ne yapmalıyız?

- İnterneti kesmek, telefonunu elinden almak, sosyal hesaplarını kapatırmak, evden dışarı çıkarmamak çözüm olabilir mi?

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

16

Sanal zorbalıkla nasıl mücadele edebiliriz

GEREKLİ MÜDAHALELER (Zorbalıkla karşılaşıldığında)

- Çocuğunuz sanal zorbalığa uğramış ve bu durumdan sizin haberiniz olduğunda öncelikle sakin ve serin kanlı olmalısınız.
- Asla yasaklayıcı, interneti, telefonu vs. elinden alma gibi yaptırımlara başvurmamalısınız.
- Çocuğunuzla yanında olduğunuzu hissettirmeli ve onu koruyacağınızı ifade etmelisiniz.
- Gençler/çocuklar genelde özel bir takım görüntü ya da bilgilerinin başkasının eline geçmesinden dolayı sanal zorbalara boyun eğip utancından yetişkinlerden yardım istemezler. Bu konuda ebeveynler çocuklarını rahatlatmalıdırlar.
- Şayet çocuğunuz zorbalık yapmışsa da yasaklayıcı, yargılayıcı tutum sergilenmemeli. Bir takım cezai yaptırımlar yapılabilir (bir süreliğine internetini kısıtlama vs.). Ancak cezadan ziyade, mağdur ettiği kişilerden özür dilemesini ve sanal ortamda da davranışlarımızın sorumluluk gerektirdiği ve karşımızdaki kişilerin mekanik bir sanal hesap olmayıp bir insan olduğu çocuğunuzun hatırlatılmalıdır. Bu konuda okulla aktif işbirliği yapılmalı ve gerektiğinde uzman desteği alınmalıdır.

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

17

Sanal zorbalıkla nasıl mücadele edebiliriz

GEREKLİ MÜDAHALELER (Zorbalıkla karşılaşıldığında)

• Sırasıyla şu adımlar izlenebilir;

1. Başından geçen olayları sırasıyla ve eksiksiz bir şekilde anlatması için onu cesaretlendirip rahatlmasını sağlayın. Anlattıkları önemsiz, küçük ya da gereksiz görülmemelidir.
2. İlk önce görmezden gelmesini, devamı halinde arkadaşlık listesinden çıkartmasını, engellemesini, sosyal ağlarda ise olay «şikayet et» mekanizmasını kullanmasını söyleyebilirsiniz.
3. Misilleme yapmaması gerektiğini, bir süre sosyal ağlarını kapatabileceği söylenebilir.
4. Ebeveyn olarak kendimize göre işlevsel olmayan çözümlerden uzak durulmalıdır. (kendi hesabı üzerinden zorbalığı yapanı tehdit etme vs.)
5. Okulla işbirliği yaparak destek alabilir ve duruma göre polis, savcı gibi adli mercilere başvuru yapabilirsiniz.

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

18

Sanal zorbalıkla nasıl mücadele edebiliriz

• YASAL MÜCADELE

- Okul ve aile işbirliği içerisinde polis, savcı gibi şikayet mekanizmalarını kullanabilir.
- Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumuna(BTK) ulaşarak ihbarda bulunabilirsiniz.
- (www.ihbarweb.org.tr)

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

19

Genel değerlendirme

- Ebeveyn olarak en azından temel düzeyde bilgisayar, telefon ve internet teknolojilerini **kullanmayı öğrenmeliyiz**. Ayrıca bu konuda eğitim alınabilir ve bilişim teknolojileri konusunda uzman kişilerden destek alınabilir.
- Başta Facebook olmak üzere sanal ortamda kullanılan her platformun **gizlilik ve güvenlik** ayarlarının farkında olmalı ve çocuklarınızın gerekli ayarlamaları yapması konusunda onlara rehberlik yapmalısınız.
- Paylaşımında bulunurken sorumluluk bilinciyle yapılmalı ve yapılan paylaşımın kişiyi hukuki açıdan da bağladığının farkında olunması gerekmektedir. **Dijital izler asla kaybolmaz.**
- Çocuğunuzda sanal zorbalık olayıyla karşılaştığınızda **sakin olmalı**, onu dinleyip anlamaya çalışmalısınız. **Suçlayıcı, yasaklayıcı ve eleştiren** bir tutum takınmak sorunu çözmeyeceği gibi çocuğunuzun daha sonra size güvenerek sizden yardım istemesini de engelleyecektir.

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

20

PSİKOEĞİTİM PROGRAMI-4. OTURUM (Okul Personeli Modülü)

4.3 OTURUM (ÖĞRETMEN MODÜLÜ)

SANAL ZORBA FARKINDALIĞINI ARTIRMA VE SANAL ZORBALIKLA BAŞAÇIKMA STRATEJİLERİ KAZANDIRMA PROGRAMI

Arş. Gör./Dr. Öğrencisi Yunus ALTUNDAĞ
Sakarya Üniversitesi, Eğitimde Psikolojik Hizmetler
Programı(Dr.)

BİLGİ VE İLETİŞİM ÇAĞI

- Bilgi ve iletişimin sınır tanımaz bir büyüklüğe ulaştığı günümüzde bilgi kirliliği, dijital sahtecilik, sanal ortamdaki zorbalık ve şiddet gibi bir çok olumsuz durumla karşı karşıya kalabilmekteyiz.
- Günümüzde artık bilgiye ulaşmadan ziyade, doğru, güvenilir ve işe dönük bilgiye ulaşmak ve kullanmak önem kazanmıştır.
- İnternet kullanım oranlarının %80'lerin üzerine çıktığı, Facebook, Twitter gibi sosyal ağları kullanan kişi sayısının milyarları bulduğu bir ortamda sanal ortamdaki davranışlar hem hukuki hem de insani bir çok sorumluluk taşımaktadır.
- Sanal ortam oldukça geniş ve büyük oranda denetimden yoksun olduğu için sanal ortamda şiddet ve suç içeren riskli davranışlar sıklıkla karşımıza çıkmaktadır

Arş. Gör. Yunus Altundağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

SANAL ZORBALIKLA BAŞA ÇIKMA VE BİLİNÇLİ TEKNOLOJİ KULLANIMI- OKUL PERSONELİ MODÜLÜ

Arş. Gör. Yunus Altundağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

SANAL ZORBALIK ÖRNEKLERİ

- **ŞENİZ ERKAN-14 Yaşında, AVUSTRALYA-2012**
- AVUSTRALYA'nın Melbourne kentinde yaşayan 14 yaşındaki Türk kızı Şeniz Erkan, kendisine ait sosyal paylaşım sitelerindeki hesaplarına girerek tehdit ve saldırılarda bulunan "sanal zorbalığın" baskısına dayanamayıp, geçen hafta intihar etti.
- **Kıbrıslı Türk aile şaşkın**
- Avustralya'da yaşayan Kıbrıslı Türk Erkan ailesi için, küçük kızları Şeniz'in intiharı beklenmedik bir anda geldi. Geçen çarşamba evinin yakınındaki demiryolunda trenin önüne atlayarak intihar eden Şeniz'in babası Şenol Erkan, "Hiçbir şeyden şüphelenmedik. Çok canlı, neşeli ve normal bir yaşamı vardı. Anneler, babalar evlatlarınıza dikkat edin. Sanal zorbaları, kızım intihar edene kadar duymamıştım. Bize anlatmadı" dedi. Avustralya televizyonlarının günlerdir haber yaptığı olayla ilgili konuşan Şeniz'in ağabeyi Aykut Erkan, "Facebook dahil tüm hesaplarına girmişler. Onun adıyla herkese iğrenç mesajlar atmışlar. Cep telefonuna da tehdit, baskı mesajları gelmiş" diye konuştu. Şeniz'in okulu Taylors Lakes Müdürü Geoff Pell de, polislin geniş bir soruşturma yürüttüğünü söyledi. Bu bağlamda, Şeniz'in bir süredir bazı öğrencilerin "zorbalıklarıyla" baskı altında olduğu iddiası da inceleniyor.

SANAL ZORBALIK NEDİR?

- Bir birey veya grubun bilişim ve iletişim teknolojilerini (e-posta, metin mesajları, anlık mesajlaşma, kişisel web siteleri, sosyal ağlar ve çevrimiçi anket siteleri gibi) diğer bireylere **düşmanca davranma ve zarar verme niyetiyle** tekrarlayıcı biçimde kullanmasını içeren eylemler sanal zorbalık olarak isimlendirilmektedir (Slonje ve Smith, 2008)
- Bir diğer ifadeyle bilgi ve iletişim teknolojileri yoluyla bir kişi ya da grubun diğerlerine yönelik düşmanlık, korkutma, tehdit, sindirme ve taciz amaçlı iletileri (foto,video mesaj vs.) kasıtlı ve tekrarlı bir şekilde göndermesidir.

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

5

HANGİ DAVRANIŞLAR SANAL ZORBALIK OLARAK NİTELENDİRİLİR?

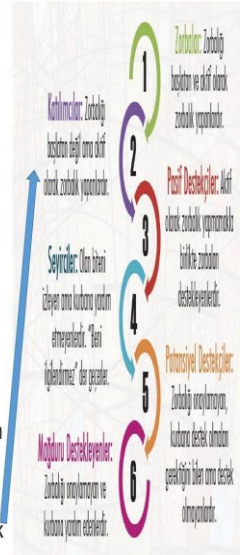
1. Kişilerin özel görüntülerini çekmek ya da çekilmiş olan görüntülerini(fotoğraf ya da video) izin ve onayını almaksızın sosyal ağlar ya da diğer platformlarda paylaşılması,
2. Kişinin kişisel bilgilerini(adres, okul, kimlik bilgileri vs.) sosyal ağlarda ya da herkese açık platformlarda kişinin izin ve onayı olmadan paylaşmak,
3. E-posta, kısa mesaj, anlık mesaj(Whatsapp, Messenger vs.) yoluyla aşağılayıcı, alaya alıcı, şiddet,tehdit ya da cinsel taciz içerikli mesajlar gönderilmesi,
4. Sosyal ağlarda birisi hakkında dedikodu çıkartmak ya da yaymak,
5. Bir kişiye ilişkin karalayıcı, aşağılayıcı internet sitesi, sosyal ağlarda hesap ya da sayfa açmak,
6. Başkası adına sahte(fake) hesap açıp onun kimliğine bürünmek,
7. Arkadaşlarıyla organize olup hedef olarak seçilen kişiye(mağdur) yönelik sosyal ağlarda engelleme, arkadaşlıktan çıkarma, takibi bırakma gibi sosyal dışlamaya başvurulabilmektedir.

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

6

SANAL ZORBALIKTA Kİ ÖĞELER VE ZORBALIK DÖNGÜSÜ

- Sanal zorbalıkta 'zorba', 'mağdur', 'tanık', 'zorba/mağdur' olmak üzere dört temel öge(kişi) bulunmaktadır. Bunlar:
 1. **ZORBA**: Sanal zorbalığı yapan kişi
 2. **MAĞDUR**: Sanal zorbalığa uğrayan kişi
 3. **TANIK**: Sanal ortamda yapılan zorbalığa şahit/tanık olan kişi
 4. **ZORBA/MAĞDUR**: Sanal ortamda hem zorbalık yapan hem de mağduriyete uğrayan kişi.
- Bunun yanında sanal zorbalık çoğunlukla 6 farklı grubun yer aldığı aşamalardan oluşmaktadır. Bunlar;

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

7

SANAL ZORBALIĞIN NEDENLERİ

- Eğlence/Şaka
- İntikam-Misilleme
- Kendini kötü hissetme
- Başkalarını kontrol etme arzusu
- Akranları arasında statü kazanma çabası
- Saldırganca davranmaktan zevk alma
- Yakalanma ihtimalinin düşük olması
- **Anonim olabilmesi**: Sanal ortamda kimliğini gizleme olanağının bulunması ve mağdurla yüz yüze iletişim kurulmak zorunda kalınmaması,
- Davranışlarının sorumluluğunu almaktan kaçabilme şansının olması
- Can sıkıntısı,

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

8

SANAL ZORBALIĞIN NEDENLERİ

Arç. Gök Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

- Kiskançlık
- Yeni bir şeyler deneme arzusu,
- Gerçek hayatta ifade edilemeyen saldırganca hayallerin davranışa dökülmek istenmesi
- Başkalarına olan kızgınlığın mağdura yöneltilmesi
- Sanal davranışların ebeveynlerce denetlenmemesi
- Ebeveyn-çocuk çatışması
- Dijital vatandaşlık anlayışına hakim olunmaması

9

SANAL ZORBALIĞIN SONUÇLARI VE ETKİLERİ

Duyusal ve Psikolojik Etkiler:

- Mağdurlar yoğun bir şekilde öfke, üzüntü ve kızgınlık duyguları hissetmekte,
- Stres, utanç, korku, endişe, hayal kırıklığı, yalnızlık, çaresizlik, savunmasızlık, aşağılanmışlık, intikam ve nefret duygularını da çeşitli düzeylerde yaşamaktadır.

Sosyal Etkiler:

- Öz güven ve özsaygıda düşme, zorbalığın kimliğinin belirsiz olduğu durumlarda şüphecilik, sosyal fobi, kendi içine çekilmeyle birlikte aile ve akraba ilişkilerinde bozulma.

Akademik Etkiler:

- Konsantrasyon bozukluğu, okul başarısında düşme, devamsızlıkta artış,

Fiziksel Etkiler:

- Baş ağrısı, tekrarlayan karın ağrısı ve uyuma güçlükleri, uyku bozuklukları, iştah kaybı
- En dramatik sonuç ise intihardır.

Arç. Gök Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

10

SANAL ZORBALIK HUKUKİ BOYUT

- MEB Ödül ve disiplin yönetmeliğindeki ilgili maddeler
- MADDE 164-
- (1) *Kınama cezasını gerektiren davranışlar ve fiiller şunlardır:*
- l) Bilişim araçlarını amacı dışında kullanmak,
- (2) *Okuldan kısa süreli uzaklaştırma cezasını gerektiren fiil ve davranışlar;*
- ğ) Bilişim araçları yoluyla eğitim ve öğretim faaliyetleriyle kişilere zarar vermek,
- (3) *Okul değiştirme cezasını gerektiren fiil ve davranışlar;*
- m) Bilişim araçları yoluyla eğitim ve öğretimi engellemek, kişilere ağır derecede maddi ve manevi zarar vermek,
- (4) *Örgün eğitim dışına çıkarma cezasını gerektiren davranışlar;*
- l) Bilişim araçları yoluyla; bölücü, yıkıcı, ahlak dışı ve şiddeti özendirilen sesli, sözlü, yazılı ve görüntülü içerikler oluşturmak, bunları çoğaltmak, yaymak ve ticaretini yapmak.
- Bunların dışında **Türk Ceza Kanununda** yer alan Sanal ortamdaki suçlarla ilgili maddelerde sanal zorbalık olarak değerlendirilebilecek bir çok davranışın **altı(6) aydan beş(5) yıla kadar** değişen oranlarda ceza yaptırımlar uygulanabileceği belirtilmektedir.

Arç. Gök Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

11

SANAL ZORBALIĞI TESPİTTE İPUÇLARI

MAĞDUR ÇOCUKLAR:

1. Ani bir şekilde dijital cihazını(telefon, bilgisayar vs.) kullanmayı bırakması ya da değiştirmesi
2. Dijital cihazı kullanırken endişeli ve sinirli olması ya da bir şeyler gizliyor olması
3. Genel olarak okula gitme ya da dışarı çıkma konusunda isteksizlik
4. Online aktivitelerden sonra sinirli ve depresif(çökkün) görünme
5. Uykuda bozulmalar ve yeteri kadar uyuyma
6. İştahta aşırı artış ya da azalma
7. Aile üyelerinden ya da arkadaşlardan anormal bir şekilde geri çekilme, uzaklaşma
8. Online aktiviteler hakkında konuşmaktan kaçınma
9. Hastalık, rahatsızlık gibi şikayetlerle sıklıkla okuldan eve gelme
10. Öncesine kıyasla akranlarından ziyade ailesiyle zaman geçirmeye başlaması
11. Daha önce ilgi duyduğu şeylere karşı kayıtsız olması

Arç. Gök Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

12

SANAL ZORBALIĞI TESPİTTE İPUÇLARI

• **ZORBA ÇOÇUKLAR;**

1. Ani bir şekilde dijital cihazını(telefon, bilgisayar vs.) kullanmayı bırakması ya da değiştirmesi
2. Geceleri geç saatlere kadar dijital araçları kullanması
3. Dijital cihazlarını kullanmadığında üzgün ve tedirgin olması
4. Dijital cihazı kullanırken aşırı derecede gülmesi ancak neye güldüğü sorulduğunda göstermek istememesi
5. Birden fazla hesap kullanır ve büyük bir kısmında kendini gizlemesi
6. Okulda ya da dışarıda artan davranış sorunları ya da disiplin sorunları
7. Sosyal alanlarda(sosyal ağlar daha çok) popüler olmaya çalışması ya da popüler görünmesi
8. Diğerlerini(akranlarını) değersiz görme, aşağılaması, şiddete meyilli olma
9. Yanlış(riskli) gruplara takılma(bu sanal ortamda, sosyal ağlarda olur daha çok)
10. Teknolojik becerilerinin oldukça iyi oluşu
11. Gittikçe aileden uzaklaşma, geri çekilme

Arç. Gök. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

13

SANAL ZORBALIKLA NASIL MÜCADELE EDEBİLİRİZ

• **ÖNLEYİCİ TEDBİRLER**

- Eğitimi olarak bilgi ve iletişim araçlarını en azından öğrencilerimize rehberlik yapabilecek düzeyde kullanma bilgisine sahip olunmalıdır.
- Bilişim araçlarını potansiyel suçlu olarak görmek yerine öğrencinin kullanım alışkanlıkları, sanal ortamdaki davranışları üzerine yapıcı sohbetler yapılmalıdır.
- Ebeveyn kontrol programları, sosyal ağların gizlilik ve güvenlik ayarlarının farkında olunmalı ve bu koruyucu tedbirleri kullanma konusunda öğrenci ve ebeveynlere rehberlik yapılmalıdır.
- Dersler esnasında bilgi ve iletişim araçlarını bilinçli ve kontrollü kullanmanın önemi ile bu kullanım ilkelerini öğrencilere aktarılmalıdır.
- Okulda kurulacak zorbalığı önleme komisyonu marifetiyle zorbalığa karşı yaptırımlar öğrencilere aktarılmalı ve mağdur öğrencilerin rahat bir şekilde öğretmenine/okul yönetimine başvurabilmesi sağlanmalıdır.

Arç. Gök. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

14

SANAL ZORBALIKLA NASIL MÜCADELE EDEBİLİRİZ

• **ÖNLEYİCİ TEDBİRLER**

- Öğrencilerimize şu konularda hem örnek olmalı hem de sanal ortamdaki davranışlar üzerine yapılan sohbetlerde dile getirilmelidir:
- 1. Güçlü parolalara sahip olunmalı ve kimseyle paylaşılmamalıdır.
- 2. Özellikle Facebook gibi sosyal ağlarda sorumlu davranılmalı ve sonradan pişman olunmasına sebep olacak paylaşımlar yapılmamalıdır. Çünkü dijital izler asla kaybolmamaktadır.
- 3. Gerçek hayatta olduğu gibi sanal ortamda da başkalarının özeline, mahremiyetine saygı gösterilmelidir.
- 4. Gerçek hayatta tanımadığı kişileri arkadaş olarak eklememeleri, tanımadıkları kişilerle sanal ortamda konuşmamaları ve anne-babaya söylenmemesini isteyen kişilerden uzak durulmalıdır.
- 5. Sanal ortamda, sosyal ağlarda adres, okul, kimlik bilgileri gibi özel bilgiler paylaşılmamalıdır. Örnek: [Becky'nin hikayesi...](#) ([Sanal ortamdaki sınırları koruma](#))
- 6. Sanal ortamda karşılaştığı/karşılaşabileceği rahatsız edici her türlü soruna karşı size çekinmeden gelebileceğini öğrencilerinize iletmeli ve bunu onlara hissettirmelisiniz.

Arç. Gök. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

15

SANAL ZORBALIKLA NASIL MÜCADELE EDEBİLİRİZ

• **Peki öğrenciniz karşılaştığı bir sanal zorbalık olayında ne yapmalıyız?**

- İnterneti kesmek, telefonunu elinden almak, sosyal hesaplarını kapattırmak, evden dışarı çıkarmamak çözüm olabilir mi?

Arç. Gök. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

16

SANAL ZORBALIKLA NASIL MÜCADELE EDEBİLİRİZ

GEREKLİ MÜDAHALELER (Zorbalıkla karşılaşıldığında)

- Öğrenciniz sanal zorbalığa uğramış ve bu durumdan sizin haberiniz olduğunda öncelikle sakin ve serin kanlı olmalısınız.
- Asla yasaklayıcı, interneti, telefonu vs. elinden alma gibi yaptırımlara başvurmalısınız.
- Öğrencinize yanında olduğunuzu hissettirmeli ve onu koruyacağını ifade etmelisiniz.
- Gençler/çocuklar genelde özel bir takım görüntü ya da bilgilerinin başkasının eline geçmesinden dolayı sanal zorbalara boyun eğip utancından yetişkinlerden yardım istemezler. Bu konuda ebeveynler/öğretmenler çocuklarını/öğrencilerini rahatlatmalıdırlar.
- Şayet öğrenciniz zorbalık yapmışsa da yasaklayıcı, yargılayıcı tutum sergilenmemeli. Bir takım cezai yaptırımlar yapılabilir (bir süreliğine internetini kısıtlama, disiplin işlemi başlatma vs.). Ancak cezadan ziyade, mağdur ettiği kişilerden özür dilemesini ve sanal ortamda da davranışlarımızın sorumluluk gerektirdiği ve karşımızdaki kişilerin mekanik bir sanal hesap olmayıp bir insan olduğu zorba öğrenciye hatırlatılmalıdır. Bu konuda aileyle aktif işbirliği yapılmalı ve gerektiğinde uzman desteği alınması konusunda yönlendirilmelidir.

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

17

Sanal zorbalıkla nasıl mücadele edebiliriz

GEREKLİ MÜDAHALELER (Zorbalıkla karşılaşıldığında)

- Sırasıyla şu adımlar izlenebilir;
- 1. Başından geçen olayları sırasıyla ve eksiksiz bir şekilde anlatması için onu cesaretlendirip rahatlamasını sağlayın. Anlattıkları önemsiz, küçük ya da gereksiz görülmemelidir. Gizlilik konusunda güvence verin.
- 2. İlk önce görmezden gelmesini, devamı halinde arkadaşlık listesinden çıkartmasını, engellemesini, sosyal ağlarda ise olay «şikayet et» mekanizmasını kullanmasını söyleyebilirsiniz.
- 3. Misilleme yapmaması gerektiğini, bir süre sosyal ağlarını kapatabileceği söylenebilir.
- 4. Zorbalığı yapan kişi okul içerisindeyse bulup gerekli işlemlerin yapılması için çalışma başlatılabilir.
- 5. Aile, okul yönetimi, rehberlik servisi ile işbirliği yaparak destek alınabilir ve duruma göre polis, savcı gibi adli mercilere başvuru yapılabilir.
- 6. Aile uygun bir dille bilgilendirilir ve doğru tepkide bulunması için ona rehberlik yapılır.

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

18

SANAL ZORBALIKLA NASIL MÜCADELE EDEBİLİRİZ

- **YASAL MÜCADELE**
- Okul ve aile işbirliği içerisinde polis, savcı gibi şikayet mekanizmalarını kullanabilir.
- Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumuna(BTK) ulaşarak ihbarda bulunabilirsiniz.

• www.ihbarweb.org.tr

Arş. Gör. Yunus Altındağ/Sakarya Üniversitesi Dr. Öğrencisi

19

Genel değerlendirme

- Öğretmen olarak en azından temel düzeyde bilgisayar, telefon ve internet teknolojilerini **kullanmayı öğrenmeliyiz**. Ayrıca bu konuda eğitim alınabilir ve bilişim teknolojileri konusunda uzman kişilerden destek alınabilir.
- Başta Facebook olmak üzere sanal ortamda kullanılan her platformun **gizlilik ve güvenlik** ayarlarının farkında olmalı ve öğrencilerinin gerekli ayarlamaları yapması konusunda onlara rehberlik yapmalısınız.
- Paylaşımında bulunurken sorumluluk bilinciyle yapılmalı ve yapılan paylaşımın kişiyi hukuki açıdan da bağlayıcı olduğunun farkında olunması gerekmektedir. **Dijital izler asla kaybolmaz**.
- Öğrenciniz sanal zorbalık olayıyla karşılaştığınızda **sakin olmalı**, onu dinleyip anlamaya çalışmalıyız. **Suçlayıcı, yasaklayıcı ve eleştiren** bir tutum takınmak sorunu çözmeyeceği gibi öğrencinizin daha sonra size güvenerek sizden yardım istemesini de engelleyecektir.
- Sanal zorbalık genelde okul dışında gerçekleşse bile öğrencinin okul başarısı, motivasyonu ve psikolojik durumu üzerinde olumsuz etkileri olduğu için **okuldan ayrı düşünmek imkansızdır**.
- Sanal mağduru en güzel şekilde koruyup, bu yaşadığı kötü durumdan çıkartabilecek en önemli araçlardan birisi de okuldur.

ÖZGEÇMİŞ VE İLETİŞİM BİLGİLERİ

Yunus ALTUNDAĞ: 1986 Bolu, Gerede doğumludur. İlk, orta ve lise eğitimini Gerede ilçesinde tamamlamıştır. 2005-2009 yılları arasında Abant İzzet Baysal Üniversitesi (AİBÜ) Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık bölümünde lisans eğitiminden, 2010-2013 yıllarında da aynı üniversitenin Eğitim Bilimleri Enstitüsüne bağlı Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık yüksek lisans programından mezun olmuştur. 2014 yılında Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitimde Psikolojik Hizmetler doktora programına başlamıştır. 2009-2015 yılları arasında Düzce, İstanbul ve Bolu illerinde MEB bünyesindeki ilköğretim, meslek ve Anadolu lisesi gibi çeşitli tür ve kadamedeki okullarda Psikolojik Danışman olarak görev yapmıştır. Kasım 2015 tarihinden itibaren AİBÜ Eğitim Fakültesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık bölümünde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaya devam etmektedir.

Yunus Altundağ evli olup, bir kızı vardır. Orta düzey İngilizce bilmektedir.

E-posta: yunusaltundag14@hotmail.com